

ISSN 3079-7403

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ ба номи М. НАЗАРШОЕВ

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ
Бахши илмҳои гуманитарӣ

ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия гуманитарных наук

BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY
Humanities Series

№1 (01) 2025

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ

**(Бахши илмҳои гуманитарӣ: 07.00.00 - Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ,
10.00.00-Илмҳои филологӣ ва 08.00.00. –Илмҳои иқтисодӣ)**

ВЕСТНИК ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

(Серия гуманитарных наук: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 10.00.00 – Филологические науки и 08.00.00. -Экономические науки)

BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY

(Series of humanities sciences: 07.00.00 – Historical and archaeological sciences, 10.00.00 – Philological sciences and 08.00.00. -Economic sciences)

№ 1 (01) 2025

ХОРУҒ 2025

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ
МУШОВИР:
Комилбек Амид Ёрбек – Ректор, доктори
илмҳои сиёсӣ.
САРМУҲАРИР:
Ахмадзода Баҳромҷон Рачаб – Муовини ректор
оид ба илм ва инноватсия, доктори илмҳои
техникӣ, профессор.
ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:
С. М. Ғоибназарзода – доктори илмҳои
иқтисодӣ, дотсент.
Ҳ. Қаландариён – доктори илмҳои филологӣ,
профессор.
М. Аламшоев – доктори илмҳои филологӣ,
профессор.
Ҷ. Булбулов – доктори илмҳои педагогӣ,
профессор.
Ш. Ҷонмамадов – доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор.
М. Мамадасламов – доктори илмҳои филологӣ,
профессор.
А. Абдулназарзода – доктори илмҳои
филологӣ, профессор.
Э. Ҳоджибеков – доктори илмҳои таърих,
профессор.
Қ. Собирова – доктори илмҳои таърих,
профессор.
И. Самандарзода – доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор.
Ш. Қарамхудоёв – доктори илмҳои фалсафа,
профессор.
М.И. Садриддинов – доктори илмҳои иқтисодӣ,
дотсент.
Б.Г. Сафаров – доктори илмҳои иқтисодӣ,
дотсент.
А.Х. Аvezов – доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор.
Н.М. Мирзоев – Доктори илмҳои таърих,
профессор.
Д.А. Алиҷанов – Доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор.
Н.Н. Нуrow – доктори илмҳои филологӣ
А.Р. Аюбов – доктори илмҳои таърих,
профессор.
МУҲАРРИРОН:
Б. Мамадрайонов – омӯзгори забони англисӣ,
М. Тойчиев – номзади илмҳои филологӣ.
КОТИБИ МАСЪУЛ:
Н. Офаридасев – доктори илмҳои филологӣ,
профессор.
САҲИФАБАНД:
К.О. Хоркашова – мутахассиси қисми илм ва
инноватсия.
СУРОҒА:
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ. Донишгоҳи
давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев
736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шоҳтемур 109.
Тел./Ғах (+992-8) 22779
СОМОНА:
донишгоҳ – <https://www.khogu.tj>
мачалла –
<https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>
Мачалла 05.07.2024 ба рӯйхати мачалаҳои
тақризшавандаи Комиссияи олии
аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ворид карда шудааст.
Мачалла аз тарафи Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон (№263/МҚ- 97 аз
12.10.2022) ба қайд гирифта шудааст.
Мачалла дар Индекси Иқтибосовари Илми
Россия № 297/2023 аз 22.05.2023 сабти ном шудааст.
**Масъулият ва дақиқии маводӣ ҷопшуда ба
зиммаи муаллифони воғузор аст.**
Суроғи бонкӣ: «Амонатбанк» ВМКБ.
ИНН 700000710
С/х 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626
20402972316264
© «Паёми Донишгоҳи Хоруғ», 2025.

ВЕСТНИК
ХОРУГСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
СОВЕТНИК:
Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктор
политических наук.
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Ахмадзода Баҳромҷон Раджаб – заместитель
ректора по науке и инновациям, доктор
технических наук, профессор.
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
С.М.Гоибназарзода – доктор экономических
наук, доцент.
Х. Каландарян – доктор филологических наук,
профессор
М. Аламшоев – доктор филологических наук,
профессор.
Дж. Булбулов – доктор педагогических наук,
профессор.
Ш. Джонмамадов – доктор экономических
наук, профессор.
М. Мамадасламов – доктор филологических
наук, профессор.
А. Абдулназарзода – доктор филологических
наук, профессор.
Э. Ходжибеков – доктор исторических наук,
профессор.
К. Собирова – доктор исторических наук,
профессор.
И. Самандарзода – доктор экономических
наук, профессор.
Ш. Карамхудоёв – доктор философских наук,
профессор.
М.И. Садриддинов – доктор экономических
наук, доцент.
Б.Г. Сафаров – доктор экономических наук,
доцент.
А.Х. Аvezов – доктор экономических наук,
профессор.
Н.М.Мирзоев – доктор исторических наук,
профессор.
Д.А.Алиджанов – доктор экономических наук,
профессор.
Н.Н. Нуrow – доктор филологических наук.
А.Р. Аюбов – доктор исторических наук,
профессор.
РЕДАКТОРЫ:
Б. Мамадраёнова – преп. английского языка,
М. Тойчиев – кандидат филологических наук.
ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:
Н. Офаридасев – доктор филологических наук,
профессор.
ДИЗАЙНЕР:
К.О. Хоркашова – специалист по науке и
инновациям.
АДРЕС:
Республика Таджикистан, ГБАО. Хорогский
государственный университет имени Мойоншо
Назаршоева, г. Хорог, улица Шахтемур, 109,
736000. Тел./Факс (+992-8) 22779
ВЕБ-САЙТ:
университет – <https://www.khogu.tj>
журнал –
<https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>
05.07.2024 года журнал включен в список
рецензируемых журналов Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан.
Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан (№263/
МЖ-97 от 12.10.2022).
Журнал зарегистрирован в Индексе научного
цитирования России № 297/2023 от 22.05.2023.
**Ответственность и достоверность
публикуемого материала несут авторы.**
Адрес банка: «Амонатбанк» ВМКБ.
ИНН 700000710
№ 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626
20402972316264
© «Вестник Хорогского университета», 2025

VESTNIK
KHORUG UNIVERSITY
ADVISOR:
Komilbek Amid Yorbek - rector, doctor of
political sciences.
CHIEF EDITOR:
Ahmadzoda Bahromjon Rajab - Deputy Rector
for Science and Innovation, Doctor of Technical
Sciences, Professor.
EDITORIAL TEAM:
S. M. Goibnazarzoda - Doctor of Economics,
Sciences, Professor.
H. Kalandaryan - Doctor of Philology, Professor.
M. Alamshoev - Doctor of Philology, Professor.
J. Bulbulov - Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor.
Sh. Jonmamadov - Doctor of Economics,
Professor.
M. Mamadaslamov - Doctor of Philology,
Professor.
A. Abdulnazarzoda - Doctor of Philology,
Professor.
E. Khodjibekov - Doctor of Historical Sciences,
Professor.
K. Sobirova - Doctor of Historical Sciences,
Professor.
I. Samandarzoda - Doctor of Economics,
Professor.
Sh. Karamkhudoev - Doctor of Philosophy,
Professor
M.I. Sadriddinov – Doctor of Economics,
Sciences, Professor
B.G. Safarov - Doctor of Economics, Sciences,
Professor
A.H. Avezov - Doctor of Economics, Sciences,
Professor
N.M. Mirzoev - Doctor of Historical Sciences,
Professor
D.A. Alijonov - Doctor of Economics, Sciences,
Professor
N.N. Nurov - Doctor of Philology Sciences
A.R. Ayubov – Doctor of Historical Sciences,
Professor
EDITORS:
B. Mamadrayonova - English teacher,
M. Toychiev - Candidate of Philology.
EXECUTIVE SECRETARY:
N. Ofaridaev - Doctor of Philology, Professor.
DESIGNER:
K.O. Khorkashova - Science and Innovation
Specialist.
ADDRESS:
Republic of Tajikistan, VMKB. Khorog State
University named after Moyonsho Nazarshoev,
Khorog city, Shakhtemur street, 109, 736000 Tel./
Fax (+992-8) 22779
WEB SITE:
university – <https://www.khogu.tj>
magazine –
<https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>
On July 05, 2024, the journal was included in
the list of peer-reviewed journals of the Higher
Attestation Commission under the President of the
Republic of Tajikistan.
The journal is registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan (No. 263/
MJC-97 of 10/12/2022).
The journal is registered in the Science Citation
Index of Russia No. 297/2023 of 05/22/2023.
**Responsibility and reliability of the published
material are borne by the authors.**
Bank address: “Amonatbank” VMKB.
TIN 700000710
No. 202006810900001566000
KX 22402972000002
MFO (BIC) 350101626
20402972316264
© Bulletin of Khorog University, 2025.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВЫЯВЛЕНИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Абодуллоева С.

Институт языка и литературы имени А.Рудаки

В современном языкознании действуют новые тенденции по изучению языковых единиц, главной целью которых является не только языковое исследование этих единиц, а также выявление их связей с культурно-национальной, бытовой жизнью носителей языков. Паремиологические единицы входят в группу, требующую новые тенденции изучения, так как они имеют тесную связь с человеческой жизнью. Исследованию паремиологических единиц – пословиц и поговорок как жанровых составляющих фольклора народов мира и как языковых единиц, посвящено множество научных трудов, в которых исследование вопросов по паремиологической эквивалентности занимает особое место. Вопросы эквивалентности паремиологических единиц являются сложными ввиду соблюдения основных принципов их изучения. Паремии как жанр фольклора наряду с бытовой жизнью носителей языка, также отражают культурно-историческое развитие этих языков с тесной связью с культурно-интеллектуальным опытом народа. Исходя из этого, паремии как языковая единица имеет устойчивый грамматический строй, основанный на практическом опыте народа оценивающая все реалии жизни. Паремии как языковые единицы служат способом передачи акцентированной информации от одного человека другому, тем самым отображая когнитивную деятельность носителей языка.

Историческое развитие человечество и приобретения им жизненного опыта способствовало появлению множество паремий, которые распространились среди людей. Первые образцы паремиологических высказываний появились ещё в древнерусских и английских летописях, которые с течением времени превратились в один из жанров фольклора.

Лингвистический анализ паремиологических единиц разноструктурных языков показал, что они служат для образного выражения мыслей и схожих оценочных суждений по отношению разных жизненных событий. Паремии – пословицы и поговорки как элементы народной мудрости чаще всего использовались в книжном стиле и в разговорной речи, отображающие социальный человеческий опыт и социальную характеристику передачи этого опыта от одного поколения другому.

Процесс глобализации в современном мире влияющий на все направления жизни, также повлиял на особенности каждого языка. Несмотря на устойчивый паремиологический фонд языка, в разнотипных языках наблюдается появление новых единиц, в частности паремиологических единиц – афоризмов, которые также требуют отдельного сопоставительного исследования в этом аспекте.

Исследованию фундаментальных вопросов в области паремиологии, в частности исследованию культурно-национальной характеристики языков посвящено множество научных трудов зарубежных ученых как труды В. фон Гумбольдта, А.А. Потебня, Л.Вейсгербер, Бодуена де Куртенэ, Э.Сепира, Б.Уорфа, Д.С.Лихачева, А.Вежбицкой, Е.С.Кубрякова, В.Н.Телия, Дж.Лакоффа, З.Д.Поповой, И.А.Стернина, Д.О.Добровольского, А.Тейлора, вопросам таджикской паремиологии посвящены труды А.Мирзоева, В.Асрори, Р.Абдуллозода, Р.Гаффарова, Я.Калонтарова, Х. Маджидова, Имомзода М.М., Игболова О.Ш., Каримовой Н.И., Усмонзода Ш, Б.Тилавова.

Сравнительно-сопоставительный анализ паремиологических единиц разносистемных языков и выявление эквивалентности этих единиц является актуальным вопросом в современном языкознании. Проведение сопоставительного анализа этих единиц требует расстановки определённых принципов, для дальнейшего исследования паремиологий и выявления их эквивалентности. Данный научный тезис посвящен определению основных принципов выявления эквивалентности паремиологий разносистемных языков: таджикского, английского и русского, который будет одним из научных подтверждений в исследовании лингвокультурологической характеристики пословиц и поговорок исследуемых языков.

Исследование паремий разносистемных языков в сравнительно-сопоставительном плане показал, что среди данных единиц встречаются множества эквивалентных пословиц и поговорок, которые определяются на основе разработанных принципов. Принципы выявления эквивалентности паремиологических единиц исследуемых нами языков были определены на основе 5 общих принципов классификации пословиц и поговорок, которые могут послужить базой для последующих определяемых нами далее:

1. Классификация пословиц и поговорок по алфавитному принципу – классификация согласно алфавитному порядку пословиц и поговорок, служившая быстрому определению и четкому переводу данных единиц:

Пословицы на букву «Н»: *На оташи сӯзон, на оби сард* [4,246]. – *Ни пылающий огонь, ни студёная вода.* – *Neither fire nor ice* [15].

2. Классификация паремий на основе ключевых лексических и энциклопедических слов – классификация пословиц и поговорок на основе нужных ключевых слов, то есть при определении пословиц и поговорок с ключевыми словами основной акцент идет на ключевые составляющие паремиологических единиц. Как например в нижеприведенных пословицах ключевым словом является соматическая единица «забон–язык – *tounger*»: *Забони мурғонро мурғон медонанд* (тадж.язык) [4,.204]. – *Язык птиц знают (понимают) птицы.* – *Birds understand the language of birds* [15].

3. Монографический принцип классификации пословиц и поговорок – больше опирается на классификацию паремий со стороны автора в определенное время, в определенном месте во избежание повтора. В таджикском языке авторы книг чаще всего обращаются к классическим поэтическим высказываниям для усиления образного выражения своих мыслей:

*Эй бародар, манеҳ ба ғайбат рӯй,
Ки бувад русиёҳ ғайбатгӯй. Бинои*
О брат, не занимайся сплетнями,
так как сплетник в конце концов опозорится [4,407].

*Чӯби тарро чунон ки хоҳӣ печ,
Нашавад хушк ҷуз ба оташ рост. Саъди*
Свежую ветку, как хочешь можешь сгибать,
Сухую же может выпрямить только огонь [4, 406].

В русском и английском языках авторы книг для более четкого выражения своих мыслей чаще всего используют высказывания русских и английских мыслителей, приобретавшие характер афоризма:

Счастлив тот, кто счастлив у себя дома. Лев Толстой.
На то и ум, чтобы достичь того, чего хочешь. Фёдор Достоевский.
Knowledge is power. – Знание – это сила. **Sir Francis Bacon.**

Always forgive your enemies; nothing annoys them so much.– Всегда прощайте ваших врагов, ничто не раздражает их больше. **Оскар Уайлд.**

4. Генетический принцип классификации пословиц и поговорок – основывается на происхождение данных единиц, при котором определяется языковая принадлежность паремий. Данный принцип в нашем случае имеет важную роль в рассмотрении и определении эквивалентности паремиологических единиц исследуемых языков. Как например важность понятия труда, трудолюбия, призыв к труду, отречение от безделья в паремиях трех языков выражается в схожих формах: *Танбалӣ модари хамаи бадбахтиҳост* [4,117].– *Лентяй – брат нищего.*– *A lazy man is the beggar's brother* [15]; *Бе моша оҳангар мисли бед аст // На дуредгаре бе табар, на дӯзандае бе сӯзан* [4].–*Хороший мастер не ссорится со своими инструментами.*– *A good workman doesn't quarrel with his tools* [15].

5. Тематический принцип классификации пословиц и поговорок – больше наблюдается в научных трудах отечественных ученых, где пословицы и поговорки классифицируются согласно лексическим значениям и языковым свойствам. Принцип тематической классификации паремий разноструктурных языков осуществляется чаще всего на основе лексических значений основных составляющих паремий в частности, или в семантическом значении самих паремий в целом. В данном случае можно привести примеры следующего характера с учетом разных грамматических составляющих и с выражением одинакового значения: *Нон дар нондон, калидаш дар осмон* [4,255].– *Близок локоть, да не укусишь.*– *So near and yet so far* [15].

Исходя из общих принципов классификации пословиц и поговорок разнотематических языков, для выявления эквивалентности паремий в исследуемых языках: таджикском, русском и английском могут послужить следующие принципы:

1. Принцип выявления эквивалентности паремиологических единиц с точки зрения образного выражения национальных особенностей данных единиц в таджикском, русском и английском языках:

Зоѓе бе доѓе нест [4,186].– *У каждой бочки мёда есть своя ложка дёгтя.*– *Every bean has its black* [15].– в значении «даже в хорошем деле может быть нечто негативное».

Ошнодорӣ беҳ аз пулдорӣ [4,269].– *Лучше верный друг, чем сто рублей в кармане // Не имей сто рублей, а имей сто друзей.*– *A friend in court is better than a penny in purse* [15]– в значении «помощь и поддержка друга ценнее материальных благ».

2. Принцип выявления эквивалентности паремиологических единиц исследуемых языков с точки зрения лексико-семантического анализа, определяющий схожесть и отличия составных их компонентов, который выражает разные понятия с похожими паремиями. К примеру понятие «обманчивость внешности» выражается в пословице: *Зоҳиран зебо, ботинан расво//Сурати хубу сирати зишт*[4,86].– *Лицо – не книга, не суди по обложке // Внешность обманлива.*– *Beauty may have fair leaves, yet bitter fruit. //Fair face, foul heart //A fair face may hide a foul heart* [15]; соотношения большого и маленького, достатка и недостатка выражается в паремиях: *Аз бисёри бемаза, ками бемаза беҳ* [4,55].– *Маленький – да удаленький.*– *A little goes a long way* [15]; понятие хорошего начала и конца выражается в пословице: *Оғози некро анҷоми нек аст* [4].– *Хорошее начала – половина дела.*– *A good beginning makes a good ending // Good to begin well, better to end well* [15].

3. Принцип определения структурно-грамматической эквивалентности паремиологических единиц трех исследуемых языков на основе идентичности и различия грамматических структур этих единиц. Данный принцип эквивалентности осуществляется в полной и неполной формах следующим образом: полная грамматическая форма эквивалентности:

Аз як даст садо намебарояд [4,187]. – *Одной рукой не похлопаешь //Рука руку моет*

(рус.) – *You can't clap with one hand* [15].

Як соати имрӯз ба ду соати фардо баробар [4]. – *Одно сегодня стоит двух завтра.* – *One hour today is worth two tomorrow // One today is worth two tomorrow* [15].

неполная форма эквивалентности паремий:

Аз сад тангаи насия, як тангаи нақд беҳ [4,79]. – *Лучше синица в руках, чем журавль в небе.* – *Better an egg today than a hen tomorrow* [15].

Саги духона сабил монад // Саги духона миёни роҳ аст [4,67] // *Мурғи ҳамагир ҳеҷгир аст!* [4,142]. – *На двух стульях не усидишь // За двумя зайцами погонишься ни одного не поймаешь.* – *One cannot run with the hare and hunt with the hounds // Dogs that put up many hares kill none* [15].

Сиёҳӣ ба шустан нагардад сафед [4,142]. – *От мыши не станет кошка белой* (рус.). – *A crow is never the whiter for washing herself often* [15].

Рассмотрение основных принципов выявления эквивалентности паремиологических единиц исследуемых языков показало, что он осуществляется на основе номинативных, экспрессивных, стилистических функций, каждая из которых носит идентификационную, экспрессивную, информационно - стилистическую и выразительно - информационную характеристики.

Принципы и функции эквивалентности паремиологических единиц исследуемых языков способствуют экстралингвистическому анализу фоновых знаний носителей языков, отражению среды их обитания и быта, ассоциативному определению культурной жизни носителей языков.

Таким образом, рассмотрение принципов выявления эквивалентности паремиологических единиц в таджикском, русском и английском языках показало, что основными их разрядами в изучении паремий трех разносистемных языков являются образные выражения, лексико-семантические и структурно-грамматические особенности. Выявление эквивалентных паремиологических единиц в таджикском, русском и английском языках открывает новые свойства данного лингвистического пласта и их тематических групп, которые тесно связаны с этнокультурной жизнью, и с традициями каждого народа. Тематические группы путем образного выражения мыслей также отображают высокие нравственные замыслы говорящих и используются в качестве намеков на осуществление или предотвращении какой-либо деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллозода, Р. Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С. Айни / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1958. – 102 с.
2. Игболов, О. Ш. Лексико–семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках: дисс. кан. фил. наук: 10.01.22. / О. Ш. Игболов. – Душанбе, 2017. – 166 с.
3. Имомзода, М. М. Национальная специфика языковой объективации концепта «семья» в лексико–фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков: дисс. кан. фил. наук: – Душанбе, 2017. – 192 с.
4. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы в аналогии с русскими (Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.
5. Копыленко М. М., З. Д. Попова. Очерки по общей фразеологии (фразеосочетания в системе языка) / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1989. – 190, [2] с.
6. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь. 4-е изд. стереотип. / А.В. Кунин. – Москва, 1984. – 944 с.

7. Мирзоев, А. Зарбулмасалҳои тоҷикӣ. Шуъбаи адабиёти бадеӣ: кит. таълими / А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷикистон, 1940. – 376 с.
8. Муродов, Ф. Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ / Ф. Муродов – Душанбе: Фурӯи дониш, 2001. – 112 с.
9. Телия, В. Н. Фразеология в контексте культуры / В.Н.Телия. – М., 1999. –332с.
10. Тилавов, Б. К вопросу о классификации таджикских пословиц и поговорок / Б. Тилавов // Научная конференция по иранской филологии / Тез. докл. – Ленинград, 1962. – С. 37–38.
11. Турсунов, Ф.М. Лексико–семантический анализ пословиц и поговорок в таджикском и русском языках (на материале произведений Ф. Мухаммадиева): дис. ... канд. фил. наук: 10.02.20 / Турсунов Фаёзджон Мелибоевич; науч. рук. Г. Джураев. – Душанбе, 1999. – 158 с.
12. Усмонзода, Ш. Национальный менталитет в зеркале идиоматики (на материале английских и таджикских паремий): дисс. доктора философии (PhD): 0205011 / Ш. Усмонзода.–Душанбе, 2021.– 198 с.
13. Фозилов, М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо / М. Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.
14. Хисомов, К. Взаимосвязь таджикских устных и письменных пословиц / К. Хисомов. – Душанбе: Академия Наук Тадж. ССР. Институт языка и литературы им. А. Рудаки, 1978. – 162 с.
15. <https://langformula.ru^pogovorki>. 53 поговорки и пословицы на английском языке с переводом на русский.
16. <https://www.gateway.org>tajik> proverbs.таджикские афоризмы, пословицы, поговорки о жизни.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВЫЯВЛЕНИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье рассмотрены основные принципы выявления эквивалентности паремиологических единиц в таджикском, русском и английском языках на основе 5 общих принципов классификации пословиц и поговорок: алфавитный принцип, принцип классификации по ключевым словам, монографический, генетический и тематический принципы, которые послужили базой для принципов выявления эквивалентности паремий в исследуемых языках. Исходя из общих принципов классификации паремий в ходе изучения пословиц и поговорок трех исследуемых языков были выявлены три основных принципа: принцип выявления эквивалентности паремиологических единиц с точки зрения образного выражения национальных особенностей, принцип выявления эквивалентности паремиологических единиц с точки зрения лексико-семантического анализа, принцип определения структурно-грамматической эквивалентности паремиологических единиц.

Анализ показал, что рассмотрение основных принципов выявления эквивалентности паремиологических единиц исследуемых языков осуществлялось на основе номинативных, экспрессивных, стилистических функций, несущих идентификационную, экспрессивную, информационно – стилистическую и выразительно – информационную характеристики.

Ключевые слова: паремиологические единицы, эквивалентность, принципы выявления эквивалентности, монографический принцип, генетический принцип, тематический принцип, принцип образного выражения, принцип лексико-семантического анализа, принцип определения структурно-грамматической эквивалентности.

Сведения об авторе: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улица Иджубова 152, телефон: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

**ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ МУАЙЯН СОХТАНИ МУОДИЛНОКИИ
ВОҲИДҲОИ ПАРЕМИОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР (ДАР
МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ)**

Дар мақола таҳқиқи принципҳои асосии муайянсозии муодилнокии воҳидҳои паремиялогӣ дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар асоси 5 принципи умумии таснифи зарбулмасалу мақол: принципи тасниф аз рӯи тартиби алифбо, принципи таснифи воҳидҳои паремиялогӣ аз рӯи калимаҳои калидӣ, принципҳои монографӣ, генетикӣ ва тематикӣ сураат ёфтааст, ки онҳо барои муайян сохтани муодилнокии воҳидҳои паремиялогӣ се забони омӯхташаванда ҳамчун замина хизмат намудаанд. Дар таърифи ба принципҳои умумии таснифи зарбулмасалу мақол се принципи асосӣ муайян карда шуд: принципи муодилнокии ифодаи образноки фикр дар зарбулмасалу мақол, принципи муодилнокии лексикӣ-семантикии воҳидҳои паремиялогӣ ва принципи муодилнокии сохтори грамматикӣ зарбулмасалу мақол.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки баррасии масъалаи принципҳои асосии муайян сохтани муодилнокии воҳидҳои паремиялогӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда дар асоси вазифаҳои номинативӣ, экспрессивӣ, услубӣ амалӣ гардида, ба воситаи онҳо хосиятҳои идентификатсионӣ, экспрессивӣ, иттилоотӣ-услубӣ ва иттилоотӣ ифода шудааст.

Калидвожаҳо: воҳидҳои паремиялогӣ, муодилнокӣ, принципҳои муайянсозии муодилнокии воҳидҳои паремиялогӣ, принципи монографӣ, принципи генетикӣ, принципи тематикӣ, принципи ифодаи образноки фикр, принципи таҳлили лексикӣ-семантикӣ, принципи муайян кардани муодилнокии сохтори грамматикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ, кучаи Иҷубов 152, телефон: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

**MAIN PRINCIPLES OF IDENTIFYING THE EQUIVALENCE OF
PAREMIOLOGICAL UNITS IN DIFFERENT STRUCTURAL LANGUAGES
(BASED ON TAJIK, RUSSIAN, AND ENGLISH LANGUAGES)**

The article discusses the main principles of identifying the equivalence of paremiological units in Tajik, Russian, and English languages based on five general principles of classification of proverbs and sayings: alphabetical principle, principle of classification by key words, monographic, genetic and thematic principles, which served as the basis for the principles of identifying equivalence of paremies in the studied languages. Based on the general principles of classification of paremies, the study of proverbs and sayings of the three languages revealed three main principles: the principle of identifying the equivalence of paremiological units in terms of the figurative expression of national peculiarities, the principle of identifying the equivalence of paremiological units in terms of lexical-semantic analysis, and the principle of determining the structural-grammatical equivalence of paremiological units.

The analysis showed that the consideration of the main principles for identifying the equivalence of paremiological units in the studied languages was carried out based on nominative, expressive, and stylistic functions, which convey identification, expressive, informational-stylistic, and expressive-informational characteristics.

Keywords: paremiological units, equivalence, principles of identifying equivalence, monographic principle, genetic principle, thematic principle, principle of figurative expression, principle of lexical-semantic analysis, principle of determining structural-grammatical equivalence. **Конец формы**

Information about author: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of Philology sciences, professor at Tajik language department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog city, 152 Ijubov street, phone: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

КОРКАРДИ БАРНОМАИ ОМУӢЗИШИИ КОМПЮТЕРӢ БАРОИ ДАРӢФТ НАМУДАНИ МУОДИНОКИИ ОМОНИМИЯИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Абодуллоева С., Дустамбаева Г., Шакармамадова Л., Раматшоев Д.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Пешрафти илму техникаи муоссир тақозо менамояд, ки дар замони имрӯза омӯзиши ҳамаи самтҳои илмӣ тариқи техникаи муоссир ба роҳ монда шуда, он дар нигоҳдории вақт, ба таври муоссир аз худ кардани маводи пешниҳодгардида ва барои ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидани шунаванда мусоидат менамояд. Коркарди барномаҳои муоссири компютерӣ дар амалӣ сохтани омӯзиши бахши забоншиносӣ низ пешсаф буда, тариқи онҳо самтҳои гуногун аз худ гардида, барои мустаҳкам сохтани пояи забоншиносии амалӣ замина фароҳам меоваранд.

Коркарди барномаи омӯзишии компютери тарқи забони барномасозии Python дар ба роҳ мондани амалишавии лоиҳаи «Татбиқи самтҳои муҳимми забоншиносии амалӣ дар таълими забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ» муфид арзёбӣ гардида, дар баробари барномаҳои коркардашудаи доир ба синонимҳо ва антонимҳои се забони омӯхташаванда: тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ, дар мақолаи мазкур рафти кори барномаи омӯзишӣ доир ба дарёфту омӯхтани муодилнокии омонимии забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод. Намунаи эквивалентнокии омонимҳои се забони омӯхташаванда дар барномаи мазкур дар расмҳои 1, 2, 3, оварда шуда,

Расми 1.

Омонимҳо дар забони тоҷикӣ

Омонимҳо (юн. йотбз — якхела ва бпута — ном), калимаҳое, ки аз ҷиҳати талаффуз ва сохт ба ҳам монанд буда, маъноҳои гуногун доранд

НАМУДҲОИ ОМОНИМҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

- Омонимҳои лексикӣ:** 1) омонимҳои пурра аз рӯи тамоми шаклҳои грамматикашон мувофиқат мекунанд: дам – вақт; дам – овоз, садо; дам – асбоби оҳангарӣ 2) нопурра, ки мувофиқаташон фақат дар як ҷузъи грамматикӣ ба назар мерасад: омофон, омоформ ва омограф. **Омофонҳо** – калимаҳои талаффузашон якхела, вале навишташон гуногун: **тӯп** – **тӯб**, **омоформ** – навишташон гуногун, талаффузашон якхела, маъноашон гуногун: **дӯтор** – **ду тор**; **омографҳо** – калимаҳои аз ҷиҳати навишт якхела, вале аз рӯи талаффуз гуногун: **сӯзон** – феъли фармоиш, **сӯзон** – оби сӯзон – сифат.
- Омонимҳои морфологӣ**, аз ҷиссаҳои гуногуни нутқ ва аффиксҳо таркиб ёфтанд *Исм, суффикс*: *даста, дастак, дастина*
- Омонимҳои фразеологӣ** ибораҳои фразеологиро дар бар мегирад, ки новобаста аз як шакли грамматикашон онҳо якчанд маъноро ифода мекунанд:
 - аз даст рафтани дил*: а) ошиқ шудан; б) ихтиёр аз даст додан; в) нобуд шудан;
 - бар ях задан ё бар ях навиштан*: фаромуш кардан ва нобуд кардан ва маҳ, в кардан ва зуд зоил кардан;
 - хира шудан*: а) тира шудан; б) камнур шудан; в) нохуш шудан (ахвол, кайфият)

Расми 2.

The List of English Homophones

A		B	
Abel/able	allude/elude	aural/oral	basal/basil
accede/exceed	alluded/eluded	aureole/oriole	base/bass
accept/except	allusion/illusion	away/aweigh	based/baste
acclamation/acclimation	allusive/elusive/illusive	awl/all	bases/basis
acts/ax	aloud/allowed	ax/acts	basil/basal
ad/add	already/all ready	axel/axle	basis/bases
Adam/atom	altar/alter	axes/axis	bask/basque
addition/edition	altogether/all together	aye/eye/I	bass/base
adds/adz/ads	always/all ways	aves/eyes	baste/based
adduce/educue	amend/emend		
adherence/adherents	analyst/annalist		bate/bait
adieu/ado	ant/aunt	baa/bah	bated/baited
ads/adds/adz	apptite/appetite	baal/bail/bale	bawled/bald/balled
aerial/ariel	apprise/apprize	babble/Babel	bazaar/bizarre
affect/effect	arc/ark	bad/bade	be/bee
affected/effectuated	ariel/aerial	bah/baa	beach/beechn
affects/effects	ark/arc	bail/bale/haal	bear/bare
afterward/afterword	arrant/errant	bait/bate	beat/beet
aid/aide	ascent/assent	baited/bated	beau/bow
ail/ale	assistance/assistants	bald/balled/bawled	bee/be
air/hair/err	ate/eight	bale/haal/bail	beech/beach
		ball/bawl	been/bin

 Зери тугмаи забони англисӣ

Расми 3.

Омнимы в русском языке

Омнимы — это не значения одного слова, а слова, которые совпали по написанию и/или произношению по разным причинам. Например:

Посол (от слова «соль») — способ соленья продуктов. — **Посол** (от слова «посылать») — в значении «дипломат».

Рейд (от гол. reed) — водное пространство у входа в порт. — **Рейд** (от англ. raid) — набег военных сил в тыл противника.

Виды омнимов в русском языке

- Полные омнимы** — совпадают во всех формах. Они одинаково склоняются во всех падежах как в единственном, так и во множественном числе.
- Частичные (неполные) омнимы** — совпадают не во всех формах. Например: **ласка** — хищное животное, **ласка** — проявление нежности.

Виды неполных омнимов в русском языке:

- Омоформы** — слова, которые совпадают в написании и звучании в некоторых их формах. Омоформы могут принадлежать к разным частям речи. Примеры: **Лечу** людей по призванию. — **Завтра лечу** на другой континент.
- Омофоны** — пишутся по-разному, но одинаково звучат. Примеры: **Снежный занос**. — **Котенок поцарапал за нос**. **Компания** веселых друзей. — **Рекламная кампания** провалилась.
- Омографы** пишутся одинаково, но звучат по-разному: Примеры: **Бёлки** орехи. — **Белки** взбейте с сахаром. **Засыпать** песком. — **Засыпать** под колыбельную.

 Зери тугмаи забони русӣ

маводи ҷойдодашуда дар барномаи мазкур чунин сурат меёбад:

Тугмаи Забони тоҷикӣ:

Мафҳуми омонимия дар забони тоҷикӣ: омонимҳо – калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати талаффуз ва сохт ба ҳам монанд буда, маъноҳои гуногунро ифода менамоянд. Дар забони тоҷикӣ якҷанд роҳи пайдошавии омонимҳо маълум аст: 1) калимаҳое, ки ягон умумияти маъноӣ надоранд: *шаст* – рақам, *шаст* – асбоби моҳигирӣ; 2) омонимҳое, ки дар натиҷаи инкишофи маъноӣ калима пайдо мешаванд: *дам* – вақт; *дам* – овоз, садо; *дам* – асбоби оҳангарӣ; 3) ба ҳам мувофиқ омадани калимаҳои иқтибосӣ ва калимаҳои маъмулии забон аст: *ток* – токи ангур, *ток* – ток (ҷараён) –и электрикӣ [5].

2) Намудҳои омоним: пурра ва нопурра. 1) Омонимҳои пурра калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати навишт, талаффуз якхела буда, аз ҷиҳати маъно гуногунанд: *шона* – шонаи мӯй, *шона* – шонаи даст. 2) Омонимҳои нопурра – калимҳои, ки дар натиҷаи қабули ягон шакли морфологӣ ба ҳамдигар монад шудаанд (*даво*т – рангдон, *даво-т* – давои ту), ки дар навишт ё талаффуз тағйирот доранд, ки дар навбаташон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: 1. *Омофонҳо* – калимаҳои талаффузашон якхела, вале навишташон гуногун: *тӯп* – туфанг, *тӯб* – асбоб барои бозии варзишӣ, *дутор* – асбоби мусиқӣ, *ду тор* – ду тори асбоби мусиқӣ. 2. *Омографҳо* – калимаҳои аз ҷиҳати навишт якхела, вале аз рӯи талаффуз гуногун: *сӯзон* – феъли фармоиш, *сузон* – оби сӯзон – сифат [5]. 3. **Омоформ** – калимаҳое гуногун, ки дар баъзе мавридҳо аз рӯи шакли грамматикашон ба монанданд: *некӣ* – нақӯкорӣ (исм) – *некӣ* – (ту одами) *нек хастӣ* (феъл)

3) Корбурди омонимҳои забони тоҷикӣ дар услуби бадеӣ. Омонимҳои забони тоҷикӣ мисли калимаҳои сермаъно дар услубҳои бадеӣ, рузноманигорӣ ва муошират ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ – санъати таҷнис истифода мешаванд:

Фарқ аст миёни он, ки ёраш дар бар,
Бо он, ки ду чашми интизораш бар дар (Саъдӣ).

дар -1-пешоянд, **дар**-2 – даромадгоҳи хона; **бар**-1-канор, оғуш, **бар**-2-пешоянд.

Қарор аз дили ман рабуд он нигор,
Бад-он анбарин (2) турраи беқарор.
Нигор аст рухсораи ман ба хун,
и ҳичрони рухсораи он нигор (Рудакӣ).

нигор -1 – маъшуқа, **нигор**-2 – рухсора.

Ман ки имруз ҳалоки дами ҷонбахши туям,
Дами Исо чи кунам, чун дами ту ин дам нест? (Ҳилолӣ).

дами (дами ҷонбахш) -1 – висоли ёр, **дам (дами Исо)** – и 2 – нафаси зиндакунандаи Исо пайғамбар, **дами** -3 (**дами ту**) – висоли ёр, **дами** -4 (дар таркиби ин дам) – ҳоло, ин замон.

Имрӯз шоҳи анҷумани дилбарон якест,
Дилбарон агар ҳазор бувад, дил бар он якест.

дилбарон – шакли ҷамъи маъшуқа ва **дил бар он** – дил ба касе равон.

Қобили ин гуфтаҳо шав гушвор,
То ки аз зар созамат гушвор(2).

гушвори -1 – гуш барин, **гушвор** -2 – асбоби зебу зинат.

5) Корбурди омонимҳо дар матни насрӣ низ назаррас мебошад:

1. Ман либосҳоро дарзмол карда мондаам **дар** кати хоб, сипас онро ҷудо кунед. Гирифтани қвитансияҳо дар як **дар** ва онҳоро ба котиба вогузored, то мо пулро баргардонем. **дари**-1-пешоянд, **дари**-2-даррав, зуд, фавран.
2. Ман башумоякero овардам **ниҳол** ҳаминтавр, шумо метавонед дар вақти истироҳат ба ман ғамхорӣ кунед. Бо пойлуч рафтан ман осеби худро расондам **ниҳол** пой бо сангча. Шӯъбаи ман дар **ниҳол** паст. **ниҳол**-1 – навда, **ниҳол**-2 – борик, **ниҳол**-3 – шумора микдор.

3. Барои санчиши **забон** мо бояд бисёр чизҳоро омӯзем. Хеле гарм буд, ман сӯзондам **забон**. **забони-1**– лавз, гуфтор, **забони -2**– гуфтор.
4. Ман аллакай **айнак** аз Кристал мечӯям. Бинед, ки чӣ тавр **айнак** дарахтон. Барои ғолибони ҷойҳои якум ва дуум мавҷуд аст **айнак**, барои боқимонда, медалҳо. **айнаки-1**– оина, **айнаки- 2**– тоза, озода, **айнак-3**– мулӯҳ.
5. Ман афтидани **барги** зардро дӯст медорам. Барои имтиҳон онҳо метавонанд танҳо дуто **барг** ва қалам дар курсӣ дошта бошанд. **барги-1**- барги дарахт, **барги -2**– қоғаз.
6. Метавонед ба ӯ гӯед, ки ман **кӯчаро** медонам. Ҳангоми аз **кӯча** гузаштан эҳтиёт шавед, зеро светофор кор намекунад. **кӯчаи – 1** –роҳ, **кӯчаи 2**– гузаргоҳ.
7. Пеш аз ин, ин шоколад берун омад аз **вазн**, акнун онҳо онро зиёд карданд. Ман намедонам, ки **вазнам** чӣ қадар аст, ман дар хонаам тарозу надорам. **вазни –1**– (аз вазн) – аз талабот, **вазн– 2**–ченак.
8. Агар шумо ба гузоштани ёддошти матнии китоб даст ёбед, **таъинот** барои пешгирӣ кардани плагиат дар поён ҷой дода шудааст. Ҳафтаи оянда ман бо писаре, ки ба ман писанд аст, **таъинот** дорам. **таъиноти-1**– хостгорӣ, **таъиноти -2**– маслиҳат [5].
9. Инак, онҳо **думи** он сағбачаро буриданд . Ман филмро пурра надидаам, танҳо дар **думи** он. **думи-1**– думи сағ, **думи-2**– охир (он).
10. Шумо чӣ интиҳоб мекунед, **гарон** ё хушк? Ин портфел хеле хуб аст аммо хеле **гарон**, ман дигарашро мегирам: **гарони-1**– вазнин, **гарон-2**–қиммат [5].
11. Ниҳоят, **маслиҳат** тасмим гирифт, ки иҷрои ин лоиҳа идома диҳад. Оё ман метавонам ба шумо як **маслиҳат** диҳам? Ба ӯ занг назанед, ӯ бояд хафа шавад. **маслиҳати -1**– хулоса, **маслиҳати -2**– тавсия [5].

Тугмаи забони русӣ

1). **Мафҳуми омоним дар забони русӣ.** Дар забони русӣ ду ва ё зиёда калимаҳои гуногунмаъно, ки яхела навишта ё талаффуз мешаванд омоним ном доранд: **мышь** – мушаки компютер ва **мышь** – муш (ҳайвон); **лук** – пиёз ва **лук** –намуди зоҳирии фасон.

2). Намудҳои омоним дар забони русӣ:

1. **омонимҳои лексикӣ:** мутобиқати талаффузи воҳидҳои забонии гуногунмаъно, ки ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд: **заставить** – маҷбур кардан ба иҷрои амале, **заставить** – пур кардан, водоштан – **феъл**.
2. **омонимҳои грамматикӣ:** мутобиқати талаффузии шаклҳои алоҳидаи грамматикӣ воҳидҳои забони гуногунмаъно: **печь** – исм, тафтон, **печь** – феъл, пухтан: **вожу** – феъли шакли якуми шумораи танҳо, ронандагӣ мекунам ва **вожу** – рӯй, рухсора.
3. **омонимҳои морфологӣ**–дар асоси калимасозӣ пайдо шуда: мутобиқати талаффузии шаклҳои гуногуни маъноии морфемаҳо: **морозец (на улице)** – ифодаи шакли навозишии хунукӣ, **морозец (по коже)** – вичиррос, баромадани пашми бадан.
4. **омонимияи синтаксисӣ:** мутобиқати талаффузии шаклҳои гуногуни синтаксисӣ: чтение **Маяковского** – қироати ашъори шоир **Маяковский**, чтение Маяковского – муаррифи сабки шоир **Маяковский**.
5. **омонимияи фонетикӣ:** мутобиқати талаффузии шаклҳои гуногуни маъноии воҳидҳои забонӣ, ки тарзи навишти гуногун доранд: **лук** – чаман, чарогоҳ, **лук** – пиёз, як намуди фасони зоҳирӣ; **род** – чинсият, авлод ва **рот**– даҳон.
6. **омонимияи графикӣ:** мутобиқати графикӣ воҳидҳои забонӣ, ки талаффузашон гуногун мебошад: **мук`а** – орд ва **м`ука** – азоб,шиканча.

3). **Хелҳои омоним дар забони русӣ.** Дар забони русӣ монанд ба забони тоҷикӣ омонимҳо ба ду гурӯҳ: омонимҳои пурра ва нопурра ҷудо мешаванд. Омонимҳои пурра аз рӯи тамоми шаклҳои он мувофиқат намуда, аз рӯи шахси шумора тасриф шуда, инчунин дигар дар шакли ҷамъ низ истифода мешаванд: **язык** – органи анатомӣ ва **язык** – воситаи мубодилаи афкор; **ключ** – калид барои кушодани қулф ва **ключ** – сарчашма, **балка** – болор, шоҳтир ва **балка** – ҷарӣ, партовгоҳ. Омонимҳои нопурра аз рӯи ҳамаи шаклҳо мувофиқат накарда, ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: омографҳо, омофонҳо ва омоформҳо [13].

1. **Омофонҳо** гуногун навишта шуда, яхела талаффуз мешаванд: Снежный **занос**. – Бардошти барф. – Котенок поцарапал **за нос**. – Пишак **биниамро** харрошид; Нашла вчера в лесу **гриб**. – Дина дар ҷангал **занбурӯро** ёфтам. — На прошлой неделе у брата обнаружили **грипп**. – Ҳафтаи пеш бародарам **грипп (зуком)** шуд [13].

2. **Омографҳо** яхела навишта шуда, гуногун талаффуз мешавад: Белки грызут орехи. – Санҷобон чормағзро меҳурад. – Белки взбейте с сахаром. – Сафедии тухмро бо шакар лат занед; Засыпать песком. — Бо ҳок **пур кардан** Засыпать под колыбельную. – Бо алла **хоб рафтан** [13].

3. **Омоформҳо** – калимаҳои мебошанд, ки аз рӯи навишт, талаффуз ва дигар шаклҳо мутобиқат мекунанд ва метавонанд ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқдоранд: Нас не будет дома. – Мо дар хона намешавем. – Сидеть у дома. – Пеши хона нишастан; Я люблю печь пироги. – Ман санбӯса **пухтанро** дӯст медорам. – Печь стоит у правой стены. – Тафдон дар тарафи рости девор ҷой гирифтагӣ; Лечу людей по призванию. – Мардумро тибқи ҳавас **табобат** мекунам. – Завтра лечу на другой континент. – Пагоҳ ба қитъаи замини дигар **парвоз дорам** [13].

Дар забони русӣ калимаҳои низ мавҷуданд, ки аз рӯи таркиб ва талаффузашон яхела буда, аз рӯи маъно гуногунанд, ки парронимҳо ном доранд: Экономический – ба иқтисодиёт (экономика) дахл дошта. – экономичный – аз нуқтаи назари моддӣ манфиатбахш.

4). Намунаҳои калимаҳои омонимӣ дар забони русӣ [17]:

Боксер – варзишгар аз намуди бокс; **боксер** – як намуди зоти сағ.

Бор – ҷангали сузанбарг; **бор** – як навъи олоти духтури дандон.

Брак – никоҳ; **брак** – маҳсулоти пастсифат.

Валить – аз пой ғалтондан; **валить** – тӯда-тӯда рафтан ё омадан.

Венец – тоҷ, афсар; **венец** – истиқоматкунандаи шаҳри Вена.

Гранат – анор; **гранат** – санги қимматбаҳо.

Гусеница – пилла; **гусеница** – ҷузъи трактор ё танк.

Дипломат – мутахассис оид ба робитаҳои байналхалқӣ; **дипломат** – ҷомадони майда.

Дворник – ҳавлирӯб; **дворник** – ҷузъи тозакунандаи барф дар мошин.

Дисциплина – назорат; **дисциплина** – самти донишҳои илмӣ.

Каток – майдони яхмолақпарӣ, яхмолақбозӣ; **каток** – мошини барои рост кардани роҳ, асфалт.

Ключ – сарчашма; **ключ** – воситае барои кушодани қулф.

Кол – ҷӯби тезнӯг; **кол** – баҳои пасти мактабӣ.

Коса – мӯйи бофташуда; **коса** – олот барои алафдарравкунӣ.

Лавка – дӯкон; **лавка** – мағоза.

Лама – ҳайвони сумдор; **лама** – муаллими буддизм.

Ласка – навозиш, меҳрубонӣ; **ласка** – ҳайвони ваҳшӣ.

Мат – вазъи бой додани бозӣ дар шоҳмот; **мат** – болини мулоим барои гуштингирон; мат – дашном.

Мир – олам, замин; **мир** – сулҳ.

Мотив – оҳанг; **мотив** – сабаб, боис, мақсад.

Мушка – пашшай майда; **мушка** – нуқтаи қаровулак.

Норка – суроҳии майда; **норка** –вашақ.

Оклад – маош; **оклад** – ороиши икона.

Предлог – сабаби фикр кардагӣ; **предлог** – пешоянд.

Предложение – пешниҳод кардан; **предложение** – ҷумла, фикри тамомшуда.

Роман – жанри бадеӣ; **роман** – муносибати ошиқона.

Свет – нур, равшанӣ; **свет** – олам, замин.

Скат – пастхамии рост; **скат** – моҳи бо ҷисми ҳамвор

Следствие – натиҷа, ҳулоса; **следствие** – тафтишот.

Собачка – сағчаи майда; **собачка** – як ҷузъи қулф.

Союз – иттиҳодия; **союз** – пайвандак.

Ушко – ғуши майда; **ушко** – суроҳии сӯзан.

Язык – узв; **язык** – воситаи мубодилаи афкор.

Тугмаи Забони англисӣ.

1. **Мафҳуми омоним дар забони англисӣ. Омоним аз калимаи латинии *homos*** – якхела ва *опута* – ном гирифта шуда, калимаҳои аз ҷиҳати талаффуз, навишт якхела ва аз рӯи маъно гуногунро ифода мекунанд [14].

2. **Роҳҳои пайдошавии омонимҳо:** 1) аз даст додани шакли аввалини фонетикии калимаҳо, дар асоси ташаккули таъриҳии забон: **night** – шаб ва **knight** – паҳлавон (ин ду калима дар забони қадимаи англисӣ дар асри VII омоним набуданд, зеро шакли аввалаи калимаи **knight** – паҳлавон **cniht** буда, ҳарфи аввал талаффуз намешуд, бо илова кардани ҳарфи **k** ба калимаи номбурда омоними калимаи **night** пайдо шуд. 2) иқтибос шудани калимаҳо аз забонҳои латинӣ ва франсавӣ ба забони англисӣ: **fair** – аз калимаи франсузӣ **foire** — ярмарка гирифта шуда, ба калимаи забони қадимаи англисии **fair** – зебо, диққатҷалбкунанда ё калимаи латинии **cell** – ҳавза бо **sell**-и забони англисӣ (“фурӯхтан”) омоним шудааст [14].

3. **Гурӯҳҳои омоним дар забони англисӣ.** Дар забони англисӣ низ мисли ду забони омӯхташаванда се гурӯҳи омонимҳо роиҷ аст:

1. **Омонимҳои лексии пурра**, ки аз рӯи шаклу талаффузашон пурра мувофиқат намуда, маънои гуногунро ифода мекунанд: **bank** – банк, **bank** – соҳил; **ruler** – хаткаш, **ruler** – подшоҳ; **can** – тавонистан, **can** – банка.

2. **Омофонҳо** – дар талаффуз якхела ва дар навишту маъно гуногун: **meet** – дучор шудан, **meat** – гӯшт; **cell** – ҳавза, **sell** – фурӯхтан; **leak** – ихроҷ шуда, **leek** – як навъи пиёз; **main** – асосӣ, **mane** – ёл, фуш [14].

3. **Омографҳо** – навишти якхела, талаффуз ва маънои гуногун доранд, ки дар онҳо зада роли муайян мебозад: дар калимаи **content** агар зада дар ҳиҷои аввал афтад он ба маънои “мундариҷа” омада, агар дар ҳиҷои дуюм афтад он маънои «қаноатмандӣ»-ро дорад [14]. Ё ин ки:

present [pri'zent] – тасаввур кардан; ['preznt] – подарок

live [liv] – зиндагӣ кардан; [laiv] – зинда

house [haus] – хона; [haʊz] – ҷой кардан

wind [waɪnd] – соҳиб шудан; [wɪnd] – шамол;

separate ['seprət] – ҷудо; ['sepəreɪt] – ҷудо кардан.

Парронимҳоро дар забони англисӣ омонимҳои бардуруғменоманд, ки калимаҳои аз ҷиҳати навишт якхелаву аз ҷиҳати маъно гуногунанд. Ба гурӯҳи калимаҳои парронимии забони англисӣ, калимаҳои якрешагӣ ва калимаҳои аз як калима ба вучуд омадаи аз

забонҳои дигар ба забони англисӣ иқтибос шуда дохил мешаванд: **effect** – таъсир, асар, **affect** – чунун, девонагӣ; **sensible** – боақл, боандеша, **sensitive** – ҳассосӣ [14].

1. Намунаи омонимҳо дар забони англисӣ

Гурӯҳи омонимҳои забони тоҷикӣ	Намунаи омонимҳо
Омонимҳои лексикӣ пурраи забони англисӣ	blow – пуф кардан, blow – зарба, зарб; box – қутӣ, box – задан; grave – қабр, grave – муҳим; rock – хоросанг, rock – ҷунбондан; rest – боқимонда, rest – истироҳат; yard – саҳни ҳавлӣ, yard – ченаки дарозӣ; play – бозӣ кардан, play – песа; arm – даст, arm – силоҳонидан; capita – пойтахт, capital – маблағ; class – синф дар мактаб, class – баромади иҷтимоӣ; close – бастан, close – шахси наздик; fly – парвоз кардан, fly – пашша; strike – задан, нест кардан, strike – гирди ҳамой кардан; plant – растанӣ, plant – завод [17]
Омофонҳои забони англисӣ	dear – шахси наздик, deer – нахчир; rain – борон, reign – ҳукмронӣ кардан; wear – пӯшидан, where – дар кучо? [17]
Омоформҳои забони англисӣ	bit – кам, бениҳоят кам, bit – газидан; rose – садбарг, rose – шакли замони гузаштаи феъли rise – рӯидан, баромадан [17].

Омӯзиши забонҳои дунё дар тамоми ҷаҳон дар замони муосир дар баробари шакли маъмули аз худкунии он (ба воситаи китобҳо ва маводи таълимии хаттӣ) инчунини дигар тариқи корпусҳои миллии омӯзиши забонҳо сурат меёбад, ки ҳар кадоми онҳо зиёда аз 1 млн маводи омӯзиширо дар бар мегиранд. Корпусҳои миллии забонҳои тоҷикӣ англисӣ ва русӣ [18,19,20] низ аз ҷумлаи чунин ҳазинаи электронии забонҳост, ки маводи комили забони тоҷикӣ, русӣ ва англисиро дар худ нигоҳ медоранд. Истифодаи маводи номбурда дар омӯзиши забонҳо муфид арзёбӣ гардида, коркарди як барномаи дигари омӯзиши типологии забонҳо равияи махсус дар он хоҳад буд, ки коркарди барномаи лоиҳавии мо аз зумраи чунин барномаҳост. Як қисмати барномаи мазкур ба коркарди маводи лексикологии се забон: тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ бахшида шуда, дар мақолаи мазкур тарзи коркарди барномаи омӯзишии компютерӣ барои дарёфт намудани муодилнокии омонимҳои се забони омӯхташаванда нишон дода шудааст. Ҳамин тариқ, омӯзиши омонимҳои се забони омӯхташаванда: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нишон дод, ки системаи омонимии забонҳо қариб ба ҳамдигар монанд буда, дар онҳо муодилнокӣ дар намуд ва ҳел ба назар мерасад. Дар ҳар се забон гурӯҳҳои омонимии пурраи лексикӣ ва омонимҳои нопурраи аз қабилӣ: омофон, омограф, омоформ, парроним ба назар расида, умумияти омонимҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ: морфологӣ ва синтаксисиро дар ҳар се забон мушоҳида кардан мумкин аст. Коркарди барномаҳои мазкур барои дарёфти муодилнокии омонимҳои се забони омӯхташаванда тариқи забони махсуси барномаи компютерӣ барои тадриси ин бахши лексикология зухуроти нав дар забоншиносии амалӣ ба ҳисоб рафта, маводи номбурда метавонад барои донишҷӯён, унвонҷӯёну докторантон ҳамчун маводи муфиди илмӣ хизмат намояд.

РӢИХАТТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Арзуманов, С.Дж., Сангинов А. Забони тоҷикӣ (Таджикский язык). Учеб, для студ. вузов / С.Дж. Арзуманов, А.Сангинов. – Душанбе, 1988, – 141с.
2. Аҳмадова, М.Н. Масъалаи корбурди омонимҳо дар «Маснавии маънавий»-и Румӣ / М.Н. Аҳмадова // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2009. - № 4. – С. 77- 89.
3. Ахмедова, М. Н. Лексико-семантические особенности омонимов персидского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22 / Мастура

- Негматджоновна Ахмедова. – Душанбе, 2010. – 163 с.
4. Давлятова, Ч.А. Омонимия как системная категория (на материале таджикского языка): автореф. дисс.на соиск. канд. филол. наук: 10.02.22/ Ч.А. Давлятова. – Душанбе, 2017. – 27 с.
 5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. – Душанбе, 1973. – 450 с.
 6. Каримова, М.Т. Пути образования омонимов и их семантическая классификация в таджикском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / М. Т.Каримова. – Душанбе, 2013. – 20 с.
 7. Малаховский, Л. В. Словарь английских омонимов и омоформ / Л. В. Малаховский. – Москва: Русский язык, 1995. – 624 р.
 8. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 167 с.
 9. Назарова, Т.Б. Омонимия и квазиомонимия в разных функциональных стилях речи: дис. ... канд. филол. наук /Т. Б. Назарова. – М., 1984. – 182 с.
 10. Ниёзмухаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Ирфон 1973. – 452 с.
 11. Сидикова Г. Н . Лексико-семантические особенности омонимов в таджикском и английском языках . / Г. Н Сидикова. Дисс...на соиск.канд. наук.–Душанбе, 2021.–176 с.
 12. Тышлер, И.С. Омонимия в современном английском языке. / И.С. Тышлер. – Саратов: изд-во Саратовского ун-та, 1988. – 157 с.
 13. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка Текст. / Н.М. Шанский.– М: Дрофа, 2009. –327 с.
 14. David Rothwell. Dictionary of Homonyms. / Rothwell David.– 2007.–544p.
 15. Williams, E. R. The Conflict of Homonyms in English / E. R. Williams // Yale Studies in English. - London: New Haven, 1944., Vol. 100. –P. 1-130.
 16. <https://homonyms.ru/>
 17. <http://cfrl.ruslang.ru/homoforms/index.ht>
 18. <http://enjoy-eng.ru/angliiskie-omonimy-omonimy-angliiskogo-iazyka-slovar-angliiskikh-omonimov>
 19. <https://tajik-corpus.org/>Национальный корпус таджикского языка
 20. https://ru.wikipedia.org/wiki/Национальный_корпус_американского_английского_языка
 21. <https://ruscorpora.ru/> Национальный корпус русского языка.

КОРКАРДИ БАРНОМАИ ОМУЗИШИИ КОМПЮТЕРӢ БАРОИ ДАРӢФТ НАМУДАНИ МУОДИНОКИИ ОМОНИМИЯИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ТАРИҚИ

Мақола ба таҳқиқи коркарди барномаҳои омӯзишии компютерӣ барои дарёфт намудани муодилокии омонимияи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар ҳар се забони омӯхташаванда, омонимҳо як мафҳумро ифода намуда, ба ду гурӯҳ: омонимҳои пурра ва нопурра ҷудо мешаванд, омонимҳои нопурра се гурӯҳи онҳоро дар бар мегирад: омофон, омограф ва омоформ. Намунаи маводи ҷой додашуда дар барномаҳои омӯзишии компютерӣ дар се расм нишон дода шуда, он дар асоси Python – забони барномасозӣ барои системаи луғавии омонимҳои се забони омӯхташаванда: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ таҳия гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: омонимҳо, омонимҳои пурра ва нопурра, омофон, омограф, омоформ, парроним, эквивалентнокии омонимҳо, Python – забони барномасозӣ барои системаи луғавии омонимҳо, тугмаи раҳнамои барномаи омӯзишӣ.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Абдуллоева Сафина Юсуповна– доктори илмҳои

филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ, кучаи Иҷубов 152, телефон: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Дустамбаева Гулнамо – саромӯзгори кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи давлатии Хоруғба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ, кучаи Ш.Шохтемур 132/6, хонаи 4; телефон: 934339914; e-mail: dgulnamo@mail.ru

Шакармамадова Латофат – саромӯзгори кафедраи забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии Хоруғба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ, кучаи Собрали Бандали 220; телефон: 936005581; e-mail: latofatshakarmamadova@gmail.com.

Раматшоев Далер – сардори маркази тестии Донишгоҳи давлатии Хоруғба номи М.Назаршоев, 736000, н.Шуғнон, ч.Ванқалъа, д.Челондӣ; телефон: 934335222; e-mail: daler-0189@mail.ru

РАЗРАБОТКА КОМПЬЮТЕРНОЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ОМОНИМИИ ТАДЖИКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена исследованию разработки компьютерной учебной программы для выявления эквивалентности омонимии таджикского, русского и английских языков. Анализ показал, что во всех трех исследуемых языках омонимы выражают одно и то же понятие и делятся на две группы: полные и неполные омонимы, неполные омонимы включают три их группы: омофон, омограф и омоформ. Пример размещенного материала в компьютерных обучающих программах показан на трех рисунках, которые разработаны на основе Python – языка программирования для лексической системы омонимов трех изучаемых языков: таджикского, русского и английского.

Ключевые слова: омонимы, полные и неполные омонимы, омофон, омограф, омоформ, парроним, эквивалентность омонимов, Python – язык программирования для лексической системы омонимов, кнопка справки обучающих программ.

Сведения об авторах: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улица Иджубова 152, телефон: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Дустамбаева Гулнамо – старший преподаватель кафедры английской филологии Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улица Ш.Шохтемура 132/6, кв. 4, телефон: (+992) 934339901; e-mail: dgulnamo@mail.ru

Шакармамадова Латофат – старший преподаватель кафедры русской филологии Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улица Собрали Бандали 220, телефон: (+992) 936005581; e-mail: latofat shakarmamadova @ gmail.com.

Раматшоев Далер – заведующий центра тестирования Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, Шугнанский район, селение Желонди, телефон: (+992) 934335222 ; e-mail: daler-0189@mail.ru.

OPERATION OF A COMPUTER TRAINING PROGRAM TO IDENTIFY THE EQUIVALENCE OF HOMONYMY OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the study of the operation computer training program to identify the equivalence model of homonyms of the Tajik, Russian and English languages. The analysis showed that in all three languages studied homonyms express the same concept, which divided into two groups: complete and incomplete homonyms, incomplete homonyms include three of their groups: homophone, homograph and homoform. An example of the posted material in a computer program is shown in three figures, it is developed on the basis of the Python – the programming language for operation of the lexical system of homonyms of three languages being studied: Tajik, Russian and English.

Keywords: homonyms, complete and incomplete homonyms, homophone, homograph, homonym, parronym, equivalence of homonyms, Python – the programming language for operation of the lexical system of homonyms, help button of the programm.

Information about authors: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of Philology sciences, professor at Tajik language department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog city, 152 Ijubov street, phone: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Dustambaeva Gulnamo – Senior teacher at English Philology department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog city, Sh.Shohtemur 132/6 street, 4th room, phone: (+992) 934339901; e-mail: dgulnamo@mail.ru

Shakarmamadova Latofat – Senior teacher at Russian language and literature department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog city, Sobrali Bandali 220, телефон: (+992) 936005581; e-mail: latofat shakarmamadova @ gmail.com.

Ramatshoev Daler – Head of Testing center at Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Shugnan district, Vanqala village, phone: (+992) 934335222; e-mail: daler-0189@mail.ru

УДК: 69.3

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКИ СТРОИТЕЛЬСТВА ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКА В СОПАСТАВЛЕНИИ С АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ

Аламшоев М.М. Дустмамадова С.Б.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ

Лексикология одна из отраслей лингвистики, а, как мы знаем, лингвистика занимается изучением языка. Язык это система, которая близка по своей природе к любой математической системе, хотя она гораздо сложнее любой из них. [13.536, 14.85, 16.799] Вильгельм фон Гумбольдт и другие знаменитые филологи заложили основы, на которых позже была развита этнолингвистика. Гумбольдт утверждал, что язык неразрывно связан с культурой и мировоззрением народа. По его мнению каждый язык отражает уникальный способ восприятия мира и передаёт особенности мышления и культуры его носителей. [6,2] Франц Боас, известный как основатель американской антропологии, считал язык важнейшим элементом, через который можно изучать культуру и мышление народа. В дальнейшем Эдвард Сепир ученик Боасса развил идеи своего учителя и стал одним из основоположников гипотезы лингвистической относительности. Он утверждал, что язык влияет на мышление и восприятие реальности. [17, 675]

В современном мире лингвистических исследований изучение лексических особенностей малых и крупных языков в определённых тематических областях представляет особый интерес. Строительная лексика в шугнанском языке имеет уникальные черты, которые нужно проанализировать в сравнении с английским языком признанным международным стандартом в технической и профессиональной лексике. Наталья Васильевна Соколова, изучая строительную лексикографию и техническую лексику в целом, подчёркивает, что строительная лексика – это совокупность специализированных терминов, используемых в области строительства. [16, 252]

Данная статья направлена на исследование особенностей лексики строительства шугнанского языка в сопоставлении с английским языком на материале **ʔiʔd**(хлев).

С древних времён земледелие отмечалось как основное занятие народа Памира. Однако в силу природно-географических особенностей оно не всегда было достаточно для содержания семьи, поэтому они начали заниматься животноводством. Животноводство на Памире имеет давние традиции и играет важнейшую роль в жизни местных сообществ. Народ Памира построили хлев возле домов. Слово «**хлев**» обозначает крытый загон для

домашних животных и их содержание.(4,76). В переносном значении хлевом принято называть грязное место по причине загрязнения хлева выделениями сельскохозяйственных животных.(7) Для примера можно рассмотреть такие номинативные единицы, как: шуг. **yiġid** («крытый загон для домашних животных»). В английском языке слово хлев образуется из двух слов дом –house or shed и именами животных. Например **Cowshed** или **cow house** обозначают коровник, cote (загон для скота, овчарня, хлев) места, где загоняются коровы, **pig house or pigsty** (свиарник) используется для свиньи, **henhouse** (курятник), **house for lamb** (хлев для ягнят). (5) Эквивалентом данной номинативной единице является слово шуг. **ĵic(ak)**, «хлев»,с добавлением суффикса (ак) к слову **ĵic** и оно имеет значение как немного меньше по размеру, чем **yiġid**. Встречается в составе словосложений шуг. **Ķaxĵic** (henhouse) «курятник», первая часть **Ķax** «курица», вторая часть **ĵic**(хлев); шуг. **Wargĵic house for lamb** «хлев для ягнят», первая часть **warg** «ягненок»вторая часть **ĵic** –хлев.(11,568с).

Перед тем как начали построить хлев, необходимо было выбрать подходящее место. Зимнее помещение для скота обычно строится не далеко от дома, потому что животных не возможно содержать в доме по причине гигиены. В древние времена люди содержали маленьких животных дома. **Bulödweödd** (Foundation) фундамент является основной частью строительства. Перед тем как начать закладывать фундамент хозяину нужно пойти к халифе и назначить благополучный день для закладывания. В этот день приглашаются родственники на помощь и это называется в шугнанском **kiryār**. **Kiryār**(Help) означает помощь или работа миром. . **Kiryāren** (helpers) люди, которые помогают хозяину. Saar rux sūdatā, wi kiryāren yaden (Как только светает, приходят его помочане.) As soon as it gets morning, his helpers come. **Kiryār ċidow** (to help) используется как глагол и означает устраивать работу миром. Xu amsoyagūn fukaθ kiryār kixt. Приглашает всех соседей на помощь. He asks his neighbors for help. **Kiryār sitow**(go for help), **kiryār yatow**(come for help)- приходить на помочь, участвовать в работе миром. (2,448). Во время закладывания фундамента закалывали овцу, халифа читал дуо (Суру из Карана), чтобы благословить только что основанный хлев. Эту (заколотую) овцу кладут (все мясо) в котел и готовят еду для помощников. После закладывания фундамента начали строит стены. **Žir**-камень (stone) был основным строительным материалом для создания фундамента и стен хлева.

1. ж. камень; скала; его использовали для прочности стен. Tu tām wef būten haħi lu, ĵir-en wað vad ĵir! ты вот вспомни о прочности тех ботинок, крепкие были прекрепкие!; б. ti wi ĵir wizinām. Пойдем очистим (землю) от камней. (Let's go to clean the land from stones); 2. перен. прочный, крепкий; твердый, жесткий; ш. Yam pūstīn-ta cuṇ na-sūd, yam ĵir. Эта шуба не порвется, она крепкая. (this fur coat will never be torn). Синонимичной парой для обозначения камень в шуг. языке является **Bixkind**. **Bixkind** ж. камень; булыжник; ш.уу wam ŷulā bixkind kez вуд. Он находился около того большого камня; ш. di xij bixkind да ху, ziwēd az dam jindamand. Брось в быка камень и прогони с пшеничного поля; б. lāk bixkind muti tājetat, ŷulik ċixt mu mā-gimiyen. Пусть (лучше) мне дадут камни таскать, но не поручают присмотр за детьми. В традиционных английских хлевах часто использовали каменные фундаменты, а иногда использовали кирпич или бетон. Для строения стен они могли использовать деревья. В некоторых местах строили хлев из кирпича. (20).

На Памире стены выкладывались из больших валунов или плитняков и между камнями часто вставлялись деревянные элементы для усиления конструкции. В некоторых местах камни были мелькими и использовали **šarθkat safed-wox**(глина смешанная с соломой или травой, глиняные кирпичи) для обмазывания. **Šarθk** означает глина (clay,pug) глиняная обмазка. **Šarθk dēdow** –обмазывать глиной (to clay), **Šarθk xēxtow**-месить глин (to puddle). Wuz sit tājumat tu šarθk heħ. Я натаскаю земли, а ты замеси глину. **Lawāk** –заглаживание(reparation). **Lawāk ċidow**-заглаживать(reparate). Kūgzen-um wuz šarθk dōdhu lawākum chūd. Я замазал дыры

глиной и загладил. **Safed-woḥ** -солома, мякина(straw). Его добавляли к глине, формировали кирпичи и они сушились на солнце. После того как стены были выложены его обмазывали глиной. Кроме этого ещё использовали šay (ḫar), boloč, xīt, sit.(10,614)

Šay(ḫar)- как существительное означает терновник (blackthorn), колючий кустарник. Šay- терновник образует плотную и прочную основу, которая хорошо удерживает другие материалы, используемые для теплоизоляции крыши. **Šay- at- šol- хворост(brushwood), колючий кустарник.** **Šay mīzdow**- заготавливать хворост (procure the brushwood). Yā wiḍič wam šayti nost. Пташка села на терновник. Wūzum xu zimc kīḫ ḍod xu, ḍadum šay tījd. Я провел борозды на своём поле и волочил по нему колючий хворост. Yu sut šay mīzd ar jīngāl. Он пошёл в лес заготавливать хворост. I šay at šolardum cidxu, ḍodum wi wixten. Я по косил кустарника по округе и сложил все в кучу. В переносном смысле šay имеет значение чуткий, готовый к нападению, настораживание. Palang xu šayī čūd. Барс насторожился.(9,580)

Sit –земля, почва (soil). На Памире слой земли обычно смешанный с глиной наносится поверх терновника. Это создаёт плотную крышу, способную выдерживать суровые климатические условия региона. Ar cūnd ziyoti sit yo jīr wi darūnand vid, wi fukaḥ ziweḍen. Если внутри будет лишняя земля или камни, всё это вытаскивают. При добавлении слова ḍēd к существительному sit, оно грамматически видо изменяется в глагол **Sit ḍēdow-обсыпать землёй(strew)**. Waḍen pi ḍiṣīd sit ḍōd. Они покрывали крышу землёй. В переносном смысле Sit ḍēd означает шутить(to joke), дразнить. Aro tu sit mu māḍa, wuz- ta soz nawzūnum. Ты уж не заигрывай со мной, я не знаю песен.

Sit parwezdow-просеивать (sift, riddle,sieve). В переносном смысле **Sit parwezdow**- бездельничать. Kataramēḥat sit parwezḍ! Čīzardat na ḫēyt?Целый день бездельничал! Почему не учил уроки?

Sit nist, sit na vud- ни крошки, хоть шаром покати ничегошеньки нет, всё пусто(nothing). Šič tamand fukčīzaḥ yast, at tām ar tama čīd sit navud. Теперь у вас всё есть, а раньше у вас в доме было хоть шаром покати. Sit xu tuvrāndi čīdow- уничтожать начисто, стирать с лица земли?Yu agdal ca yoḍ, mi ḫār sit xu tuvrāndi kixt. Если появится дракон, сотрёт с лица земли этот город.

Pi sit ḍēd- хоронить(bury). Ya-ta doim lūvd az wi “ pi sitat pi jīr tu ḍām”. Она всё время бранит его « Сгною тебя в земле!» (3,512).

Gil (clay) глина, штукатурка; только в сложениях; **ḫas-gil** предварительная штукатурка(preplastering); **rūy-gil** облицовочная штукатурка(plaster covering);

Anguxtrūni (plastering) м.вторая обмазка стен (глиной смешанной с мелкой соломой). Xu yījīdam anguxtrūni tayog čūd. Мы закончили вторую обмазку своего хлева. (1,480).

Gilmolā месиво из глины (mixture from the plastering м. 1) дощечка для разравнивания глины; 2) штукатурка, штукатурные работы; Gilmolā čīdow штукатурить, облицовывать; ш. va mi šarḥk ḫēḫām xu, gilmolā kinām. Давай замесим эту глину и оштукатурим комнату(lets mix this plastering and plaster the room).

Крыша хлева играла важную роль в защите снегопадов и сильных морозов. Для этого использовали деревянные балки. Номинативная единица шуг. **Sipoḫč (timber)** м. 1) балка, бревно; ш. mu čīd-ard yī-ga sipoḫč na-firopt. Для покрытия моего дома не хватает одной балки. (I need one more tiber for my house) ; 2) бревенчатый настил (timbered flooring), бревенчатый потолок(timbered ceiling); ш. yu wistoḍ sipoḫčēn moben wulčak kixt. Мастер измеряет промежутки в бревенчатом настиле (The master is making a swing between the timber). Синонимичной парой для обозначения бревна, балки в шуг. языке являются широко используемые лексикой шуг. **Sipoḫčēj, sitanej, darsara.**

При сочетании с суф. принадлежности шуг. -ēj образуется семантически новая единица для обозначения бревна, для изготовления балки. **Sipoḫčēj** м. бревно для изготовления балки (log for making beams). Слово sipoḫč встречается также в составе сложения шуг. sipoḫcrūni

использующегося для обозначения процесса покрытия верхней части хлева балками.

Sitanej м. бревно для столба(timber for pier); ш. Sitanej murd vâret. Привезите мне бревно для столба.(Bring me the timber for pier please!)

Darsarā м. балка (над отверстием для двери); дверная балка (the door beam). Крыша покрывалось соломой(straw), травой(grass), дерном(turf) или каменной черепицей(stone tile). (2,448)

В древности на Памире дверцы хлевов изготавливали из доступных в регионе природных материалов. Использовались стволы и доски из местных деревьев, таких как арча или тополь.

Čawrā-divē (the door is made from wood) м. клеточная дверца; калитка состоит из двух слов Čawrā и divē ; ш. Čawrā-divē -ta pi yel kinen. Дверцу «čawra» прикрепляют к хижине на летовье.

Хлевы делались с перегородками для животных. **Woḡjic (heiloft or barn)** м. Сеновал это место используется для хранения сена. Он образуется из двух слов woḡ (сено) jic -хлев сенник; ш. mu virōd az woḡjic-and nahtūid. Мой брат вышел из сенника (My brother slipped out from the barn) ; б. mi zimu ar di woḡjic ribi.Положи эту корзину на сеновал (Put this basket in the barn) . В шуг. языке наблюдается использование синонимичной пары для обозначения «сеновал для хранения сена». Синонимичной парой для обозначения сеновала, сенника в шуг. языке является широко используемая лексика шуг. **Woḡdūn**.

В хлеву имеются стойла и клетки. В них имеются кормушки (winīr) , дополнительно поилки. Слово winīr (rack) обозначает кормушка для скота, ясли, стойло. (4,77). **Winīr** имеет сходство с английским словом rack; ш. ar winīrak woḡvud. В стойле было сено(There were grasses in the rack); б. Mu jow winīr rixuḡ. Повалилось стойло моей коровы; **winīr** (δ. (δи) неодобр. застыть на месте, не двигаться, сидеть неподвижно, как колода(to set on its place, not moving, to sit not moving as a chunk)); ш. Yu xīj rāngti winīr doḡj xu, nušc. Он как бык застыл и ни с места(he is sitting not moving as a bull).(9,345). шуг. **Ḳēd и Ḳēdak** на английском переводится как homestead ход, который используется для обозначения загона для скота на летовке или в самом кишлаке и, как правило, такое сооружение строится из камней, то есть оно представляет собой каменную ограду открытого типа, ср. шуг. ход «усадыба», «двор», «огороженное место».(4,77)

В результате проведенного исследования были выявлены основные особенности строительной лексики шугнанского языка в сравнении с английским. Установлено, что шугнанский язык демонстрирует уникальные культурные и семантические черты в обозначении объектов, связанных с традиционным строительством.

Одним из ключевых отличий является богатство терминологии в шугнанском языке отражающее специфику традиционных строительных материалов и технологии.

Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на глубокий сравнительный анализ других аспектов строительной лексики, а также на разработку эффективных методов перевода с учётом культурных и семантических особенностей.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аламшоев М. М. Аламшоев Ш. М. Шугнано –таджикско-русско- английский словарь. Том 1, Душанбе; «Ирфон» 2020 480 с
2. Аламшоев М. М. Аламшоев Ш. М. Шугнано –таджикско-русско- английский словарь. Том 2, Душанбе; «Ирфон» 2020 448 с
3. Аламшоев М. М. Аламшоев Ш. М. Шугнано –таджикско-русско- английский словарь. Том 2, Душанбе; «Ирфон» 2020 512 с
4. Аламшоев М. М. Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом

- и сравнительно- историческом освещении. Душанбе 2007.76- 77с,
5. Амбургер. С.П. Англо-русский строительный словарь т 3 Москва,1961. 599с
 6. В.Гумбольдт, Внутренняя форма языка как отражение самобытности этнической культуры. Журнал Известия Российского государственного педагогического института 2с
 7. Т.Ф.Ефремова. Толковый словарь русского языка конца XX века, 1200 с
 8. Карамшоев Д. Развитие памирских языков на современном этапе- совещание по общим вопросам диалектологии к истории языка
 9. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь в трёх томах Том 1 М.Наука, 1991 580 с
 10. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь в трёх томах Том 2 М.Наука, 1991 614 с
 11. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь в трёх томах Том 3 М.Восточная литература, 1999 568 с
 12. Некушоева Ш.С. Этнолингвистическое и сравнительное освещение предметно бытовой лексики шугнано-рушанской группы памирских языков. Автореферат дисс. Кандидат филологических наук 2010.
 13. А.А. Реформатский. Введение в языковедение. Учебник. Москва 2023 536с
 14. Б.А.Серебренников, Общее языковедение, функции, история языка. Наука 1970 85с
 15. Н.В.Соколова. Термины в строительстве. 2024 252с
 16. Н.С.Трубецкий История, культура, язык 1995-799с
 17. Франс Боас. Раса, язык и культура, Альма-Матер, 2023 675с
 18. Angus Stevenson. OALD –Oxford Dictionary of English Second edition, revised 2005-2088
 19. Elizabeth Walter. CALD –Cambridge Advanced Learners Dictionary, 2008-1890
 20. <http://www.pamirionline.com>

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУГАВИИ ИСТИЛОҲОТИ СОХТМОН ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ин мақола хусусиятҳои лугавии истилоҳоти сохтмонро дар забони шугноӣ дар муқоиса бо забони англисӣ таҳлил мекунад, ки дар он истилоҳҳои марбут ба сохтмон ва истифодаи огил мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Таҳқиқот ба таҳлили хусусиятҳои функционалии воҳидҳои лугавии мувофиқ дар ҳар ду забон асос ёфтааст. Таҳлил шабоҳатҳо ва фарқиятҳо дар лугатро, ки зери таъсири шароитҳои иқлимӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ шакл гирифтаанд, ошкор месозад. Натиҷаҳои ин тадқиқот ба фаҳмиши амиқи муоширати байнифарҳангӣ мусоидат намуда, дониширо дар бораи хусусиятҳои лугавии забони шугноӣ васеъ мегардонад.

Калидвожаҳо: забони шугноӣ, истилоҳоти сохтмонӣ, хусусиятҳои лугавӣ, лексикаи огилхона, забони англисӣ, муқоисаи забонҳо, калимаҳои ҳаммаъно.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аламшоев Муқбилшо Мирзовафоевич, доктори илмҳои филологӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии Хоруғ, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Хоруғ, 736000. Почтаи электронӣ mukbil07@mai.ru тел (992) 924520925

Дустмамадова Супарна Бодурбековна, ассистенти кафедраи филологияи англис, Донишгоҳи давлатии Хоруғ, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Хоруғ, 736000. Почтаи электронӣ dsuparna@mail.ru Тел (+992) 93 830 92 36

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКИ СТРОИТЕЛЬСТВА ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКА В СОПОСТАВЛЕНИИ С АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ

В данной статье рассматриваются особенности строительной лексики шугнанского языка в сопоставлении с английским языком на материале концепта “хлева” на примере терминов, связанных с конструкцией и использованием хлева. Исследование основано на анализе функциональных характеристик соответствующих лексических единиц в обоих языках. Проведённый анализ позволяет выявить сходства и различия в лексике обусловленные климатическими, культурными и хозяйственными факторами. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию межкультурной коммуникации и расширению знаний

о лексических особенностях шугнанского языка.

Ключевые слова: шугнанский язык, строительная терминология, лексические особенности, лексика хлева, английский язык, сравнение языков, синоним.

Сведения об авторах: Аламшоев Муқбилшо Мирзовафоевич, доктор филологических наук, профессор, Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева Республика Таджикистан, г.Хорог.736000. Электронная почта mukbil07@mail.ru тел (992) 924520925

Дустмамадова Супарна Бодурбековна- ассистент кафедры английского языка Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева Республика Таджикистан, г.Хорог. 736000. Электронная почта dsuparna@mail.ru Тел (+992) 93 830 92 36

LEXICAL FEATURES OF CONSTRUCTION TERMINOLOGY OF THE SHUGNI LANGUAGE IN COMPARISON WITH ENGLISH

This article analyze the lexical features of construction terminology of the Shugni language in comparison with English, using terms related to the construction and use of barn. The study is based on the analysis of functional characteristics of the corresponding lexical units in both languages. The analysis reveals similarities and differences in vocabulary shaped by climatic, cultural and economic conditions. The result of the study contributes to a deeper understanding of intercultural communication and expands knowledge about the lexical features of the Shugni language.

Key words: Shugni language, construction terminology, lexical features, barn vocabulary, English language, language comparison, synonym.

About the authors: Alamshoev Muqbilsho Mirzovafoevich, doctor of philological science, professor, Khorog State University named after M.Nazarshoev, The republic of Tajikistan Khorog town..736000. email mukbil07@mail.ru тел (992) 924520925

Dustmamadova Suparna Bodurbekovna Assistant of the English Language Department. Khorog State University named after M.Nazarshoev ,The republic of Tajikistan Khorog town.736000. email dsuparna@mail.ru Тел (+992) 93 830 92 36

УДК: 94

ҲАМКОРИИ БАЙНИДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН ВА РУСИЯ ДАР САМТИ ВАРЗИШ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Баротов А.М.

Донишгоҳи Давлатии Хоруғба номи М.Назаршоев

Таъмини ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи варзиш як ҷузъи муҳим ва стратегияи рушди муносибати байни давлатҳоро ташкил медиҳад. Дар замони истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати Федератсияи Россия дар баробари дигар самтҳо, ҳамкорӣ дар соҳаи варзишро низ ба роҳ монданд, зеро ин соҳа на танҳо дар таҳкими муносибатҳои дипломатӣ, балки дар рушди ташвиқи фарҳанги солим ва тарзи ҳаёти солим барои ҳар ду давлат муфид ба ҳисоб меравад. Таърихи ҳамкориҳои давлатҳо дар самти варзиш аз қарордодҳои аввалини байни ин давлатҳо сарчашма мегирад. Ҳануз дар соли 1992, дар санаи 8 апрел байни давлатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия Протокол оиди барпо намудани муносибати дипломатии миёни ду мамлакат ба имзо расид.[1.90] Байни ду давлат инчунин қарордод оиди кушодани сафоратхонаҳо баста шуд ва дар асоси он 8 июни соли 1993 Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давлати Федератсияи Россия ва 18 декабр Сафоратхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия кушода шуд. 25 майи соли 1993 Шартнома оиди дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати Федератсияи Россия баста шуд. Дар доираи ин шартнома зиёда аз 100 созишномаҳои байнидавлатӣ, байнихукуматӣ ва байни мақомотҳои

давлатӣ баста шуданд, ки яке аз онҳоро қарордод оиди ҳамкорӣ дар самти варзиш ташкил дод. [6,22] Хуччати асосии ҳуқуқӣ, ки муносибати байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати Федератсияи Россияро дар самти варзиш ба роҳ монда шуданд, ин Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати Федератсияи Россия оиди ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг илм, маориф, тиб, ахборот, варзиш ва саёҳӣ аз 19 майи соли 1995 мебошад, ки дар асоси он инчунин лоиҳаҳои варзишӣ низ амалӣ мешаванд. [3,8]

Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи варзиш ҳамчун ҷузъи муҳими муносибатҳои дӯҷониба дар солҳои охир рушд ёфта, шартномаву созишномаҳои гуногуни байнидавлатиро ба вуҷуд овард. Ин шартномаҳо асосан барои рушди варзиш, мубодилаи таҷриба, дастгирии варзишгарон ва ташкил кардани мусобиқоти муштарак дар назар гирифта шудаанд. Ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи варзиш на танҳо дар сатҳи дӯҷониба, балки дар контексти ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ низ амалӣ мешавад. [7,43]

Яке аз шартномаҳои аввалини байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи варзиш ин шартнома дар бораи ҳамкориҳои варзишии байни ду кишвар мебошад, ки дар соли 1992 имзо гардид. Ин шартнома ба таҳкими равобит дар соҳаи варзиш ва ҷалби варзишгарон барои ширкат дар мусобиқот ва тренингҳои муштарак равона шуда, барои рушди шоҳаҳои варзишии мутақобил, имкон фароҳам овард. Дар баробари ҳамин, шартнома дар бораи мубодилаи варзишгарон ва тренерон ба имзо расид, ки дар асоси он варзишгарон ва мураббӣён дар риштаҳои гуногуни варзиш, аз ҷумла футбол, бокс, теннис, волейбол, ва дзюдо ба давлатҳои якдигар сафар кунанд. Ҳадафи асосии ин шартнома таъмини омодагӣ ба мусобиқоти байналмилалӣ ва тақвияти донишҳо ва малакаҳо дар соҳаи варзиш мебошад. Ҳамчунин, мутахассисони варзишии ду кишвар таҷриба ва донишҳои худро бо ҳам мубодила карда, дар рушди соҳаи саҳмгузорӣ намуданд. Барои ҳамкорӣ дар самти сохтмони иншоотҳои варзишӣ, соли 1992 Шартнома дар бораи таҳкими инфрасохтор ва шароити варзишӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия баста шуд. Инчунин дар ин самт шартнома оиди мусобиқаҳои муштарак, тақмили ихтисоси мураббӣён ва омодагии мутахассисони варзиш байни давлатҳо ба имзо расид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар доираи Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар таҳкими ҳамкориҳои варзишӣ байни кишварҳои аъзои он, аз ҷумла дар соҳаи таҳқиқоти варзишӣ ва мусобиқоти байнидавлатӣ саҳмгузор мебошанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати Федератсияи Россия мусобиқоти варзишии мухталифро ба мисоли мусобиқаҳои футбол, гуштин, теннис, волейбол ва баскетбол миёни муҳочирон баргузор мекунанд. Мусобиқот ва маросимҳои варзишии муштарак ба дӯстии халқҳо, инчунин рушди равобити дӯҷониба кӯмак мерасонанд.[8,22] Яке аз самтҳои фаъолияти ташкилотҳои ғайридавлатии муҳочирони тоҷик дар Россия ин ташкил намудани тарзи ҳаёти солим ва маданияти варзишӣ дар байни муҳочрон мебошад. Бо ҳамин мақсад аз тарафи ин ташкилоотҳо марказҳои варзишии, мусобиқаҳо дар намудҳои гуногуни варзиш ва корҳои таблиғотӣ гузаронида мешаванд. Ҳамасола дар давраи чашни наврузӣ мусобиқаҳои гуштинири аз тарафи ташкилотҳои тоҷикони муқимии шаҳри Москва «Нур», ташкилоти Фонди ҷамъиятии «Тоҷикистон», дар шаҳри Твер бо дастгирии ташкилоти Маркази фарҳангии Тоҷикон дар шаҳри Санкт Петербург «Сомониён» ташкилоти «Памир» ва дигар ташкилотҳо дар минтақаҳои мухталифи Россия гузаронида мешаванд. Дар шаҳри Новосибирск мусобиқаҳои гуштинири дар байни муҳочирон бо дастгирии ташкилотҳои ғайридавлатии «Авитсенна», Дусти ва Сомониён гузаронида мешаванд. Дар ин мусобиқаҳо дар чор вазн беш аз сад нафар варзишгарони тоҷик ва дигар миллатҳо ширкат намуданд. Дар гузаронидани корҳои варзишӣ шаҳрвандони алоҳида низ саҳмгузорӣ мекунанд. Аз он ҷумла бо ташаббуси бевоситаи шаҳрванди Тоҷикистон зодаи шаҳри Хоруғ Аҳмад Шабозбеков

дар шаҳри Москва клуби варзишии “Памир файтер” кушода шуд, ки дар он муҳочирони боистъдод қобилияти варзишии худро такмил медиханд. Дар ин марказ беш аз 200 нафар шаҳрвандони миллатҳои гуногун бо сарвари тренерони варзидаи соҳаи бокс, гушгин ва намуди якҷарба машқ мекунанд. Дар шаҳри Екатеринбург маркази варзишии намуди карате ва таеквондо бо дастгирии шаҳрванди Тоҷикистон Лоик Раджабов ва Муин Ғафуров амал мекунанд. Лоик Раджабов дар мусобикаи бонуфузи ҷаҳонӣ ПФЛ дар финал иштирок намуда ҷои дуввум гирифт. Дар доираи мусобикаҳои лигаи “Fight night” Россия Файзи Гобатов, А.Одилбеков, Али Насриддинов, Муборакшо Муборакшев дар солҳои 2015-2020 сазовори ҷойҳои аввали мусобикаҳои ин лигаи бонуфузи Россия ва ҷаҳон гардиданд. [10]

Муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин бо дастаи алоҳидаи футбол дар мусобикаҳои «Лигаи Муҳочирон» дар шаҳри Москва фаъолона ширкат мекунанд. Дар доираи ин лига инчунин барои ҷамъ намудани беҳтарин бозингарон мусобикаи доимии муҳочирони тоҷик дар минтақаҳои гуногуни Россия гузаронида мешавад ва дар натиҷаи ин бозиҳо беҳтарин бозингарон сазовори ҷой дар ҳаёти тими мунтахаби Тоҷикистон барои иштирок дар бозиҳои Лигаи муҳочирон доништа мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия бо роҳандозии барномаҳои мубодилаи варзишгарон ва мураббӣ дар соҳаи варзиши ҳарбӣ низ ҳамкории муваффақ доранд. Варзишгарони ҳарбии тоҷик дар Россия барои баланд бардоштани маҳорати худ ба мусобиқоти байналмилалӣ омода мешаванд, ва баръакс, ҳарбиёни русӣ дар Тоҷикистон барои омода кардани варзишгарон ба мусобиқоти ҳарбӣ машқҳои муштарак доир мекунанд. Дар асоси ҳамкории таълимӣ, донишгоҳҳои варзишии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия мубодилаи донишҷуёно ба роҳ монданд, ки дар асоси он садҳо варзишгарон барои такмили касбӣ дар донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия таҳсил мекунанд. [8]

Федератсияҳои варзишии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия низ ҳамкории зич доранд. Аз он ҷумла, дар самти футбол, федератсияҳои футболи ҳар ду кишвар дар тарғиби мусобиқоти байнидавлатӣ, инчунин дар таҳкими сиёсати варзишии мутақобил ҳамкорӣ мекунанд. Ба ҷунин ҳамкориҳо мусобиқоти байни клубҳои футболии ду кишвар, инчунин ташкил кардани ҷаласаҳои мураббӣ ва бозиҳои рафӣқона дохил мешаванд. Як намунаи муҳими ҳамкории варзишии Тоҷикистон ва Россия мусобиқоти тенниси байналмилалӣ «Dushanbe open» мебошад, ки дар он варзишгарони рус ва тоҷик ширкат мекунанд. Ин гуна ҷорабинихоро давлатҳо инчунин дар сатҳи Ташкилоти ҳамкории Шанхай доир мекунанд, ки имконият медиҳад, то варзишгарони ҳар ду кишвар дар сатҳи байналмилалӣ маҳорати худро нишон диҳанд ва аз таҷрибаи ҳамдигар истифода баранд.[9]

Ҳамин тавр хулоса бояд кард, ки варзиш ҳамчун воситаи ташкили робитаҳои дучониба ва мустақкам кардани раванди дипломатӣ дар байни кишварҳо нақши муҳим мебозад. Ба воситаи баргузори мусобикаҳо ва ҷорабинихои варзишӣ, кишварҳо метавонанд робитаҳои наздик ва мутақобил дошта бошанд, ки на танҳо дар соҳаи варзиш, балки дар дигар соҳаҳо низ натиҷа диҳад.

АДАБИЁТ

1. Назаров Т.Н., Саторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик Душанбе Ирфон 2006 сол, саҳ.280;
2. Исламова Р.М., Субрегиональные интеграционные группировки на экономическом пространстве СНГ, автореферат диссертации 08.00.14, кандидат экономических наук, 2004 год.
3. Перебоев В.С. РФ и интеграционные процессы на постсоветском пространстве - Специальность 23.00.04 – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития, автореферат диссертации на соискание

- ученой степени кандидата политических наук,- Москва – 2012.-С.19
4. Б. М. Ризоев, Внешняя политика суверенного Таджикистана (Учебное пособие), Худжанд-2008, сах.295
 5. Зиядуллаев Н. Союз независимых государств: дезинтеграция и реинтеграция // Общество и экономика. - 1998. - № 2.
 6. Саттаров И. У., Буторов С. А., Россия – Таджикистан: горизонты сотрудничества, Масква – 2006, Сах. 22
 7. Осим Каримов, Политическое состояние Таджикистана в 90-е годы XX в Худжанд-2007.
 8. Устав Договора о коллективной безопасности (ДКБ). Кишинев, 7 октября 2002 год.
 9. Устав Шанхайской организации сотрудничества. Шанхай, 7 июня 2002 год.
 10. [www. http://migrant.ru/sport/news](http://migrant.ru/sport/news) Санаи воридшавӣ: 22 августи соли 2022

ҲАМКОРИИ БАЙНИДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН ВА РУСИЯ ДАР САМТИ ВАРЗИШ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дармақолаи мазкур муаллиф нақши давлатҳои Тоҷикистон ва Россияро дар институти ҷумҳурии ҳақорӣ дар самти варзиш ба муҳокимаи умум мегузорад. Муаллиф қайд мекунад, ки нақши давлат ва созмонҳои байналмилалӣ дар таҳкими варзиш имкон медиҳанд, ки ин раванд рушд намояд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар роҳи таҳкими варзиш иҷро кардани барномаҳои трансмиллӣ дар самти иқтисод нақши калидиро мебозад. Ҳамин тавр, муаллиф дар мақола ба ҳуҷҷаҳои мебиёяд, ки функсияи худмуҳафизатӣ асоси пойдевори ҳамкориҳои давлатҳои Россия ва Тоҷикистон буда, варзиш қисми калидии онро иҷро мекунад. Бо ҳамин роҳ ин омил на танҳо барои муттаҳид кардани иқтисоди миллатҳо мусоидат мекунад, балки барои рушди саломатии аҳоли мусоидат мекунад.

Калимаҳои калидӣ: ташиқлот, ҳамкорӣ, институти ҷумҳурии, Ҷумҳурии Тоҷикистон, варзиш, Россия.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротов Анварбек Мирамбахшович, унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, тел: 93599-97-78, e-mail: barotovanvarbek8@gmail.com

СОТРУДНИЧЕСТВО РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА В СФЕРЕ СПОРТА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье автор выносит на всеобщее обсуждение роль сотрудничества России и Таджикистана в сфере спорта. Страны региона выполняют свою регулятивную функцию, вместе с этим обеспечивают развитие спорта, что способствует интеграции производительных сил. Автор приходит к выводу о том, что сотрудничество остается главным для сохранения национального спорта государства в условиях интеграционных процессов. Выражая волю стран они посредством своих спортивных институтов контролируют развитие этого направления организации сотрудничества в регионе и автор показывает это в еще более широком плане, отмечая при этом роль Республики Таджикистан в развитии спорта.

Ключевые слова: организация, сотрудничество, институционализация, Республика Таджикистан, спорт, Россия.

Информация об авторе: Баротов Анварбек Мирамбахшович – соискатель кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета имени М. Назаршоев, тел: 93599-97-78, e-mail: barotovanvarbek8@gmail.com

COOPERATION BETWEEN RUSSIA AND TAJIKISTAN IN THE FIELD OF SPORTS DURING THE PERIOD OF THE INDEPENDENCE

In the article, the author brings up for public discussion the role of cooperation between Russia and Tajikistan in the field of sports. The countries of the region, while fulfilling their regulatory function, also ensure the development of sports, which contributes to the integration of arbitrary forces. Thus,

the author comes to the conclusion that cooperation remains the main thing for preserving the national sport of the state in the context of integration processes. Expressing the will of the countries, they control the development of this direction of organizing cooperation in the region through their sports institutes and the author shows this from an even broader perspective, noting the role of the Republic of Tajikistan in the development of sports.

Kew words: *organization, cooperation, institutionalization, sport, Republic of Tajikistan, , Russia, States member.*

Information about author: Barotov Anvarbek Mirambakhshovich – the applicant of the Department of the History of the Tajik People of Khorog State University named by M.Nazarshoev. 93599-97-78, e-mail: barotovanvarbek8@gmail.com

УДК: 94

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ҶАЛБИ ДОНИШЧУЁН БА ВАРЗИШ ДАР ШАРОИТИ ҶОМЕАИ МУОСИР

Баротов А.М.

Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Дарси тарбияи ҷисмонӣ дар раванди таълимии муассисаҳои олии мамлакат мавқеи муҳим дорад, зеро тавассути он тағриби тарзи ҳаёти солим, ҳифзи саломатӣ ва камолоти варзишии донишчӯён амалӣ карда мешавад. Дар методологияи дарси тарбияи ҷисмонӣ дар донишгоҳҳои олии мамлакат, нақши асосиро методи ҷалби донишчӯён ба соҳаи варзиш дар бар мегирад. Дар ин раванд омилҳои асосии баланд бардоштани шавқи донишчӯёнро шавқмандӣ, манфиат, раванди иҷтимоишавӣ, муошират, майл ба тарзи ҳаёти солим, ташаккули ҷисмонӣ, эҳтиёҷоти саломатӣ ва маърифати эстетикӣ дар бар мегирад, ки дар умум онҳоро ҳамчун гуруҳи ангезаҳо муайян намуд.

Дар ин ҷо истилоҳи «ангеза» ҳамчун як манбаи таладиҳанда фаҳмида мешавад, ки донишчӯро барои интиҳоби равияи дарс водор мекунад. Ҳамчун маҷмӯи ангезаҳо, ки боиси фаъолияти фард ва рафтори шахсро муайян мекунанд, инчунин алоқаи бевоситаи ангеза ва ҳавасмандии донишчӯёнро бояд ба назар гирифт. [2, 128] Барои интиҳоби равияи дарс, донишчӯ пеш аз ҳама манфиати худро ба назар мегирад. Қобили зикр аст, ки мафҳуми мазкур дар адабиёти муосир дар ҷанбаҳои гуногун баррасӣ шуда, яқинд маъно дорад. Баъзе муаллифони мафҳуми «манфиат»-ро дар тафсири васеъ пешниҳод намуда, онро бо ангезаҳои инфиродӣ, ки ба доираи ҳавасмандкунӣ дохил мешаванд, наздик мекунанд. Вобаста ба ин, онҳо манфиатро ифодаи эҳтиёҷоти шахс дар шакли эҳсосот меҳисобанд. Ба андешаи мо мафҳуми «манфиат» ҳамчун яке аз зухуроти таркибии равандҳои мураккаб дар соҳаи ҳавасмандкунӣ ба ҳисоб меравад. Агар ангеза, асос ва сарчашмаи интиҳоб бошад, манфиат оқибати интиҳобро таҷассум мекунад. Омӯзиши ҳавасмандкунӣ, ки ба афзоиш ва қоҳиши манфиат оварда мерасонад, имкон медиҳад, ки шавқу рағбати донишчӯён ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш инкишоф дода шавад. [8,112] Худи ибораи «шавқ», идорашаванда аст ва аз омилҳои гуногун вобаста аст, ки мавқеи онро муайян мекунанд. Ҳавасмандӣ бояд танҳо муваққатӣ бошад ва дар идомаи амал, донишчӯён бояд нисбати дарс муносибати ҷиддӣ дошта бошанд, зеро он қисми тарзи ҳаёти онҳоро дар бар мегирад. [4,289]

Шавқ ҳамчун рафтори шахсӣ категорияи илмҳои гуногун мебошад. Он дар илмҳои равоншиносӣ, фалсафа, ҷомеашиносӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва дигар соҳаҳои илм меомузанд. Бархе аз олимони бар ин назаранд, ки ин маънои ин мафҳум хеле васеъ буда, бо ҳислат ва сифатҳои дохилии шахс робитаи зич дорад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки таваҷҷӯҳ ба варзиш дар шакли зухуроти таркибии равандҳои хеле мураккаб ҳамчун ҳавасмандкунӣ баррасӣ кардан дурусттар ва ба мақсад мувофиқ аст. Ҳавасмандӣ ҳамчун

ҳолати тағйирёбандаи организми инсон бо таъсири ҳолати берунӣ (муҳити зист) ба вучуд омада, ҳолати дохилии фардро инъикос мекунад. Ба чунин ҳолатҳои тағйирёбанда мазмуни машқҳои ҷисмонӣ ва иҷрои талаботи гигиенӣ барои донишҷӯ, ангеzaҳои дарс, қобилияти ӯ дар гузоштан ва амалӣ намудани ҳадафҳо дохил мешаванд. [3,85] Дар асоси ин маъно, донишҷу ангеzaҳои машғул шудан бо тарбияи ҷисмониро интиҳоб мекунад. Вобаста ба ҳамин интиҳоб вай вазифаҳои зеринро ҳал мекунад:

- вазифаи тарбиявӣ ва маърифатӣ;
- вазифаи мурофиавӣ (таҳсил кардан маъқул аст);
- вазифаи самаранокӣ дар истифодаи вақт;
- вазифаи фардӣ - иҷтимоӣ (солим будан, ба меҳнат омода будан, ба камол расидан).

Психологи барҷаста А.Н.Леонтьев дар тадқиқоти худ шартҳои асосии ҳастии инсонро дар мавҷудияти ниёзҳои гуногуни субъект мебинад. Муҳаққиқи амрикоӣ Г.Мюррей эҳтиёҷотро ҳамчун конструксияи ифода мекунад, ки дарк, эҳсосот, интеллект ва иродаро ташкил мекунад. Ҳамчунин истиллоҳи «зараурат» низ барои ифодаи эҳтиёҷоти инсон ба варзиш истифода мешавад. А.Н.Леонтьев чунин мешуморад, ки «ангеzaҳо характери объективӣ доранд, зеро на худӣ хоҳиш, балки берун аз он қарор доранд». [5, 14] «Мавҷудияти эҳтиёҷот шартҳои зарурии ҳама гуна фаъолият аст, аммо худӣ ниёз ҳанӯз қодир нест, ки ба фаъолият самти муайян диҳад. Ягона ангеzандаи фаъолияти равонашуда объект аст, ки ин талаботро қонеъ мекунад. Объекти эҳтиёҷот ё дар шакли моддӣ ё идеалӣ, ҳассосӣ, даркшаванда ё танҳо дар ҳаёлот ва тасаввурот дар умум ангеzаро (мотив) ташкил медиҳад. Бархе аз муҳаққиқон ангеzаро дар интиҳоби варзиш ҳамчун сабаб муайян мекунанд, ки пеш аз ҳама ба зухуроти фаъолияти субъект нигаронида шудааст. [6,56]. Хайнц Хейгхаузен мафҳумҳои «зараурат», «майл», «хоҳиш» ва «ҳавас» -ро дар умум ангеza меҳисобад. [7, 20] Дар самти ҷалби донишҷу ба дарси тарбияи ҷисмонӣ, А.Г.Ковалев чор гурӯҳи пешбарандаи ангеzaҳоро муайян кардааст:

- 1) ангеzaи фаъолияти ҷисмонӣ;
- 2) ангеzaҳои бозии коллективӣ;
- 3) ангеzaҳои иҷтимошавӣ;
- 4) ангеzaҳои фароғат. [1, 121]

Донишҷуёро метавон ба фаъолияти ҷисмонӣ бо чунин ангеzaҳои зерин водор кард:

- 1) худшиносӣ тавассути фаъолияти ҷисмонӣ;
- 2) худтанзимкунӣ тавассути тарбияи ҷисмонӣ;
- 3) шавқ ба маърифати ҷисмонӣ;
- 4) ангеzaҳои иҷтимоӣ (масъулият, манфиати ҷомеа);
- 5) ҳавасмандгардонии моддӣ (мукофот бо ифодаи пулӣ дар мусобиқа).

Агар донишҷӯ боғайрат бошад, ин маънои онро дорад, ки ӯ ба таҳсил ҳавасманд аст. Варзишгаре, ки барои ба даст овардани натиҷаи баланд мекӯшад, сатҳи баланди ҳавасмандӣ дар варзишро нишон медиҳад. Дар раванди таълим, ҳавасмандӣ маҷмӯи омилҳои шахсӣ ва вазъиятеро дар назар дорад, ки донишҷуёро ба амали фаъол дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ташвиқ мекунад.

Барои васеътар шарҳ доданит омилҳои ҷалбкунанда ба варзиш маҷмӯи омилҳои ҳавасмандкунанда, ки боиси фаъолияти инсон ва муайянкунандаи фаъолияти фаъолияти ӯ мебошанд, истифода мешаванд. Дар баробари омилҳои равонӣ мо инчунин омилҳои таҳассусиро низ бояд қайд намоем, ки ба онҳо ташаккулёбии ҷисмонӣ, рушди қобилияти ҷисмонӣ, худшиносии ҷисмонӣ, тавоноии ҷисмонӣ ва натиҷагирӣ ҷисмонӣ дохил мешаванд.

Фарқияти байни мафҳумҳои «ангеza» ва «эҳтиёҷот» дар интиҳоби донишҷуёро дар мисоли зерин фаҳмидан мумкин аст: агар донишҷу дар бораи саломатӣ ва тақмили ҷисмонии худ андеша ронад, ин эҳтиёҷоти вайро инъикос мекунад. Аммо фаъолияти ҷисмонии

донишчу ба чӣ нигаронида шудааст? Чаро вай амалҳои муайяни ҷисмониро интихоб кард? Барои ҷавоб додан ба ин саволҳо, мо бояд ангезаҳои донишҷуёро ба назар гирем, ки аз омилҳои ҳавасмандкунанда иборат мебошанд. Аз ин рӯ, мо метавонем бо итминон бигӯем, ки эҳтиёҷ воситаи ҳавасмандгардонии донишҷуён барои фаъолияти ҷисмонӣ мебошад ва ангеza воситаи роҳбарӣ аз болои ин фаъолият ба умеди натиҷаи дилхоҳ мебошад.

Дар муайянкунии шавқи донишҷуён ба дарси тарбияи ҷисмонӣ инчунин пурсиши онҳо муҳим аст. Бо ҳамин мақсад дар миёни донишҷуён анкетаҳо бо саволҳои оиди муносибати онҳо ба дарс тақсим шуда, дар асоси ҷавобҳои самти интихоби дарс муайян мешавад.

Таҳлили таҳқиқоти таҷрибавӣ, ки байни донишҷуёни гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ, бо мақсади муайянсозии мавҷудияти донишҳои оиди бозӣҳои варзишӣ гузаронида шуданд, нишон доданд, ки донишҷуён дар раванди дарси тарбияи ҷисмонӣ ба ҷанбаҳои зерин диққат медиҳанд:

барои қобилияти варзишӣ – 21 фоиз;

барои саломатӣ – 25 фоиз;

барои камолоти ҷисмонӣ – 24 фоиз;

майл ба тарзи ҳаёти солим – 15 фоиз;

бозӣ барои фароғат – 15 фоиз.

Ҷамъбасти таҳлилҳои нишон медиҳад, ки омилҳои асосии ҷалби донишҷуён ба варзиш дар шароити ҷомеаи муосир характери гуногунӣ доранд ва аз ҳамин лиҳоз онҳоро дар умумият бояд ба назар гирифт. Танҳо бо дарназардошти ҳамаи омилҳо мо метавонем, ҷалби ҳамаҷонибаи донишҷуёро ба дарси тарбияи ҷисмонӣ дар раванди таълимии муассисаҳои олии мамлакат таъмин намоем. мавқеи муҳим дорад, зеро тавассути он тағриби тарзи ҳаёти солим, ҳифзи саломатӣ ва камолоти варзишии донишҷуён амалӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ковалёв А.Г. Психология личности. М., Просвещение. 1970.С.392
2. Кулюткин Ю. Н. Мотивация познавательной деятельности. - М.:Просвещение, 1972. с.286
3. Столяров В.И., Быховская И.М., Лубышева Л.И. Концепция физической культуры и физкультурного воспитания (инновационный подход) // Теория и практика физ. культуры. 1998, № 5, с. 11 - 15.
4. Сафаров Ш. Бозӣҳои миллии халқи тоҷик дар замони гузашта ва муосир [Матн] / Ш.Сафаров.- Душанбе, 2017.- С.289.
5. Леонтьев А.Н. Психологические вопросы сознательности учения // Известия АПН РСФСР. 1947. Вып.7.
6. Лубышева Л.И. Современный ценностный потенциал физической культуры и спорта и пути его освоения обществом и личностью //Теория и практика физ. культуры. 1997, № 6, с. 10 -13.
7. Фомин Н.А., Вавилов Ю.М. Физиологические основы двигательной активности: - М: Медицина, 1987 - 112 с.
8. Шарифов, Ф., Каримова И. Педагогика (курс лекций). –Душанбе. Ирфон, 2008.- 284 с.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ҶАЛБИ ДОНИШҶУЁН БА ВАРЗИШ ДАР ШАРОИТИ ҶОМЕАИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур муаллиф тарзи ҳаёти солим ва варзиши Тоҷикистонро дар замони истиқлолият ба муҳокима мегузорад ва роҳҳои омилҳои асосии ҷалби донишҷуён ба варзиш дар шароити ҷомеаи муосирро таҳлил мекунад. Мавзӯи мазкур проблемаи инкишофи варзиш ва тарзи ҳаёти солимро аз нуқтаи назари илми педагогӣ таҳлил намуда ҷанбаҳои илмӣ онро барраси менамояд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар замони истиқлолият бо сиёсати давлат дар ин самт яке аз омилҳои асосии рушди тарзи ҳаёти солим гардид. Муаллиф ҷиҳатҳои мусбӣи ин

падидаҳоро барои рушди варзиш нишон дода, нақши варзиширо дар болоравии сатҳи саломатӣ ва барпо намудани тарзи ҳаёти солим дар ҷомеа нишон медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: тарзи ҳаёти солим, варзиш, мусобиқа, донишчу, муваффақият, сиёсат, анъана.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротов Анварбек Мирамбахшович, унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, тел: 93599-97-78, e-mail: barotovanvarbek8@gmail.com

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ЗАНЯТИЮ СПОРТОМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В данной статье автор ставит на обсуждение вопрос о развитии здорового образа жизни и развитии спорта в РТ. Автор обращает особое внимание на основные аспекты привлечения студентов к занятию спортом в современном обществе и отражает проблему с точки зрения педагогической науки. В статье приведены основные характеристики и факторы которые способствуют развитию спорта и физической культуры в РТ. Автор отмечает взаимосвязанность развития спорта и форм привлечения молодежи к спорту. В связи с этим автор отмечает значимость политических решений государства направленных на пропаганду здорового образа жизни среди населения.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, спорт, соревнования, успехи, бег, политика, государства, традиция.

Информация об авторе: Баротов Анварбек Мирамбахшович – соискатель кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета имени М. Назаршоев, тел: 93599-97-78, e-mail: barotovanvarbek8@gmail.com

THE MAIN ASPECTS OF ATTRACTING OF YOUTH STUDENTS TO SPORT IN CONTEMPORARY SOCIETY

In this article, the author raises the issue of developing a healthy lifestyle and sports in the Republic of Tajikistan. The author pays special attention to the main aspects of attracting students to sports in modern society and reflects the problem from the point of view of pedagogical science. The article presents the main characteristics and factors that contribute to the development of sports and physical culture in the Republic of Tajikistan. The author notes the interconnectedness of the sports and forms of attracting young people to sports. In this regard, the author notes the importance of political decisions of the state at promoting a healthy lifestyle among the population.

Kew words: health life style, sport, competition, successes, run, policy, state, tradition.

Information about author: Barotov Anvarbek Mirambakhshovich – the applicant of the Department of the History of the Tajik People of Khorog State University named by M. Nazarshoev. 93599-97-78, e-mail: barotovanvarbek8@gmail.com

УДК: (с) 731

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ДОНИШЧӮ ВА ФАӮОЛСОЗИИ МАӮРИФАТИИ Ӯ

Ганчалиева З. М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ

Синну соли донишчӯй падидаест, ки ба рушди мактаби олий бевосита алоқаманд аст. К.Д. Ушинский ин синну солро «ҳал-қунандатарин» номид, зеро маҳз ҳамин давра, ки ояндаи инсонро муайян мекунад, давраи хеле фаъоли кори пуршиддат дар болои худ мебошад.

Л.Д. Столяренко донишчӯёнро ҳамчун категорияи махсуси иҷтимоии, ҷомеаи мушаххаси одамон тавсиф мекунад, ки аз ҷониби донишқадаи олий ташкил карда шудааст.

Аз рӯи таъриф И.А.Зимней, ба дунишчӯн шахсоне дохил мешаванд, ки дониш ва маҳорати касбиро мақсаднок ва мунтазам азхуд мекунанд, бо дараҷаи баланди маълумот, истеъмоли фаъолони маданият ва дараҷаи баланди ҳавасмандии маърифатӣ фарқ мекунанд. Б.Г. Ананьева чунин мешуморад, ки давраи умри аз 17 то 25-сола ҳамчун марҳилаи ниҳии ташаккули шахсият ва марҳилаи асосии касбомузӣ муҳим аст. Ба гуфтаи Б.Г. Ананьева, дар синни 17-солагӣ шахс барои ташаккули малакаҳои фаъолияти ҳудудтаълимӣ шароити оптималии субъективӣ фароҳам меорад.

Донишчӯи муосири донишгоҳ, пеш аз ҳама, ҷавонест, ки барои рушди минбаъда тамоми имкониятҳоро дорад. Донишчӯи курси якум, ки муҳимтарин неруи зехнии ҷомеа ба шумор меравад, мактаббачаи дирӯз аст, ки таҷрибаи зарурӣ надорад ва барои ба даст овардани он ниёзи ғаврий эҳсос мекунад.

Дар ин бобат ҳеле муҳим аст, ки муаллим ба фаъолияти донишчӯи курси якум барои харҷи зудтар ба кори мустиқилона мутобиқ шудан равона кунад. Ин инкишофи фаъолияти маърифатиро дар назар дорад. Ба донишчӯ ғалмондан лозим аст, ки вай ин машғулиятро барои азхуд намудани дониш, қобилият ва маҳорат, на танҳо барои бомуваффақият супурдани имтиҳонҳо мегузаронад.

Солҳои донишчӯӣ

Ҳусусиятҳои умумии синну сол дорад: биологӣ (навъи фаъолияти олии асаб, рефлексҳои бешарт, инстинкт, қувваи қисмонӣ); психологӣ (ягонагии равандҳо, ҳолатҳо ва ҳосиятҳои равонӣ); иҷтимоӣ (муносибатҳои иҷтимоӣ, сифатҳо, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ). Дар баробари ин ҳангоми омӯзиши донишчӯи мушаххас ҳусусиятҳои индивидуалии ҳар қадом, ҳусусиятҳои процессҳо ва ҳолатҳои равонии уро ба назар гирифтани лозим аст.

Барои мо донишҷӯи ҳусусиятҳои гузариш ва инкишоф аз наврасӣ ба ҷавонӣ муҳим аст. Дар ин синну сол одамон қӯшиш мекунанд, ки дар ҷомеа мавқеи ҳудуд пайдо кунанд, қӯшиш мекунанд, ки ҳудуд дарк кунанд ва на танҳо ба ҳудуд, балки нисбат ба дигарон низ танқид қоранд. Ин ҳусусиятҳоро ҳам муҳаққиқони ватанӣ ва ҳам хориҷӣ — А.Г. Асмолов, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.И. Фельдштейн А.Г. Солҳои донишчӯӣ як марҳилаи беназир дар саёҳати ҳаёт мебошанд. Асос қомилан ғалмон аст - омӯзиш мувофиқи мақсад, вазифаҳо ва муҳимтар аз ҳама ҳавасмандие, ки бо гирифтани ихтисос дар донишгоҳ муайян қарда мешавад.

Махсусан барои донишчӯёни курси якум ҳудудвор аст. Давраи байни ҳатми мактаб ва оғози таҳсил дар донишгоҳ ҳеле қӯтоҳ аст ва маҳз дар ин давра зарур аст, ки ҳадафҳои қаблан қузошташударо ба таъри назаррас ислоҳ қардан, одат ва рафтори ҳудуд амиқ аз нав дида қаромадан лозим аст, ки дар натиҷа сифатҳои нав пайдо мешаванд, ки ба ташаккули таҳсилот муқоидат мекунанд. Донишчӯӣ ба мушқилот ҳудудор мешавад аз сабаби он, ки вай бояд ба ҳама қизи нав ҳамқурсон, муаллимони ғалҳои таҳассусӣ, шаклҳои қуноғуни қузории ва аҳамият дар назари дигарон одат кунад.

Байни омӯзиш ва қушд қобитаи мураккаби динамиқӣ мавҷуд аст, ки бо синну сол тағйир меёбад. Л.С. Выготский исбот қардааст, ки равандҳои қушд бо равандҳои таълим мувофиқат намекунанд, балки ба онҳо қайравӣ мекунанд. Вай «минтақии» инкишофи проксималиро муайян қард, ки бо як қатор вазифаҳо, ки талаба дар марҳилаи муайяни таракқӣ онҳоро мустиқилона не, балки таҳти қохбарии муаллим ҳал қарда метавонад. Аммо бо мурури қамон, ки қобилиятҳои маърифати инкишоф меёбанд, вай ин вазифаҳоро қомилан мустиқилона иҷро мекунад. Таққиқотқийён давраҳои муқоидтарини инкишофи қобилиятҳоро муайян мекунанд, ки ба истилоҳ давраҳои ҳассосии онтогенези инсон ном қоранд. Дар ин давраҳо инкишофи махсусан интенсивии қобилиятҳо ба амал омада метавонанд, ки аз инкишофи умумии шахс пеш қузаштаанд. Ин шартҳои муҳими

инкишофи кобилиятҳо мебошад.

Таҳқиқоти В.Г. Ананьева ва гуруҳи олимони исбот мекунад, ки табиати инкишофи психофизикии камолоти инсон якхела ва зиддиятнок буда, сохтори мураккаби процессҳои гуногунро ифода мекунад. Тағйироти амиқи иҷтимоӣ ва психофизиологӣ дар кунҷҳои байни қатъ шудани камолот ва устувор шудани сохторҳои баркамол, ташаккули рафтор ва зехни инсон ба амал меояд. Лаҳзаҳои мутобиқшавии иҷтимоӣ қисмҳои таркибии ин сохтор иборатанд аз: баланд бардоштани сатҳи функционалии механизмҳои гуногуни фаъолият, муътадил гардонидани ин сатҳҳо ва кам кардани онҳо. Б.Г. Ананьев дар натиҷаи таҷриба лаҳзаҳоеро муқоиса кард, ки сохтори инкишофи функцияҳои психофизиологӣ инсонро ташкил медиҳанд, солҳои ҳаётро муайян намуд, ки дар онҳо лаҳзаҳои баландшавӣ, муътадилшавӣ ва пастшавии дараҷаи функционалӣ мавҷуданд.

Синну соли донишҷӯ бо нишондодҳои зерин тавсиф карда мешавад: тавачҷуҳи устувор, таҳайюлотии инкишофёфта, ҳамгироии бештари хотира. Дар ин давра ташаккули шахсият ва тарзи рафтор босуръат сурат мегирад. Пушида нест, ки аксарияти донишҷӯён дар назди худ максадҳои «калон» мегузоранд. Дар ин бобат проблемам худтарбиякунӣ ва худомӯзӣ ба мадди аввал меистад. Аз ин ру, хангоми ташкили ҳар як фаъолияти донишҷӯӣ психологияи уро, ки бо ҳар як курси нав тағйир меёбад, ба назар гирифтани лозим аст.

Дар синни донишҷӯӣ дигаргуниҳои муҳим дар муносибатҳои байнишахсӣ ба амал меоянд. Онҳо, ки бо тамоюли бештар ба муносибатҳои шахсӣ ва пурмазмун, инъикоси баланд ҳосанд, манбаи таҷрибаи эҳсосотӣ мегарданд. Дар ин синну сол ниёз ба фаҳмиш ва ҳамдardӣ ва барқарор кардани муносибатҳои эътимоднок меафзояд. Муошират бо ҳамсолон аҳамияти хоса пайдо карда, яке аз омилҳои пешбарандаи рушди шахсият мегардад.

В.С. Ильин ва В.А. Никитин муайян мекунад, ки самаранокии равандҳои таълимӣ ва барқарорсозии солимии ахлоқӣ ва рӯҳӣ аз он вобаста аст, ки донишҷӯ то чӣ андоза зуд ба шароити нави мавҷудият мутобиқ мешавад. Дар фаъолияти таълимӣ мутобиқшавӣ бо азхудкунии усулҳои маърифатӣ ва самтгирӣ ба арзишҳои маърифатӣ алоқаманд аст. Тағйироти муҳити ошной метавонад аз натиҷаи қаноатмандӣ аз натиҷаҳои таҳсил, муносибатҳои байнишахсӣ, аз даст додани мақоми муқаррарӣ дар гурӯҳ ва изтироб дар интиҳоби касби оянда бадтар шавад. Ин боиси стресс ва ҳастагии асабӣ, ҳастагӣ ва ба ном номувофиқӣ мегардад. Донистани хусусиятҳои инфиродии донишҷӯӣ, ки дар асоси он системаи шомилшавӣ ба фаъолиятҳои нав ва доираи нави дӯстон бунёд карда мешавад, имкон медиҳад, ки синдроми мутобиқшавӣ пешгирӣ карда, раванди мутобиқшавӣ ҳамвор ва аз ҷиҳати раванӣ бароҳат гардад.

Мутобиқшавии иҷтимоӣ дар донишгоҳ ба инҳо тақсим мешавад: мутобиқшавии касбӣ, ки мутобиқшавӣ ба табиат, мундариҷа, шароит ва ташкили раванди таълим, ташаккули малакаҳои мустақилият дар қори таълимӣ фаҳмида мешавад. Мутобиқшавии иҷтимоӣ-психологӣ – мутобиқшавии шахс ба гурӯҳ, барқарор намудани муносибат бо он, ташаккули услуби рафтори худ. Бисёр донишҷӯёни курси якум дар давраи аввали таҳсил аз сабаби надоштани малакаи мустақилонаи ҳониш ба душвории қалон дучор мешаванд. Онҳо дар бораи лексияҳо кайд кардан, бо китобҳои дарсӣ кор кардан, аз манбаҳои ибтидоӣ дониш гирифтани, микдори зиёди ахборотро таҳлил кардан, фикру зикри худро равшан баён кардани намеранд. Мутобиқшавии донишҷӯён ба раванди таълим одатан дар ҳама охири семестри 2-юм - аввали семестри 3-юм ба охир мерасад.

Намудҳои гуруҳҳои донишҷӯён.

Бисёр тадқиқотчиёни соҳаи психология ва педагогика чунин факторҳои муайян кардаанд, ки баъзе донишҷӯён барои азхуд намудани донишҳои нав бо қалби майл меҳнат мекунанд. Мушқилиҳое, ки ба миён меоянд, танҳо ба нерӯ ва хоҳиши расидан ба ҳадафҳои афзун мешаванд. Дигарон ҳама қорро зерини фишор аҷом медиҳанд ва монетаҳои фаъолияти онҳоро

якбора коҳиш медиҳанд. Омӯзгорон ва равоншиносон инро бо хусусиятҳои психологии фардии хонандагон шарҳ медиҳанд. Ба чунин хислатҳо интеллект (қобилияти азхудкунии донишҳои нав), эҷодкорӣ (қобилияти мустакилона инкишоф додани донишҳои нав), худбаҳодиҳии баланд ва ғайра дохил мешаванд. Дар асоси характери фаъолияти таълимӣ ва шаклҳои рафтори мувофиқ се намуди донишҷӯёнро ҷудо мекунанд.

Дар намуди якум, шавқу рақбатҳои маърифатӣ аз донишҳои дар нақшаи таълимӣ ва барномаҳои фанӣ пешбинишуда берун меоянд. Донишҷӯён дар тамоми соҳаҳои ҳаёти донишгоҳ фаъол буда, ба ихтисоси васеъ ва омодагии гуногунсоҳаи касбӣ нигаронида шудаанд. Донишҷӯёне, ки ҳамчун навъи дуюм тасниф шудаанд, бо таваҷҷуҳи возеҳ ба ихтисоси танг тавсиф карда мешаванд. Дар ин фаъолияти маърифатӣ аз доираи барномаи таълимӣ берун меравад, балки аз ҷиҳати васеъ не, балки амиқ аст. Тамоми системаи фаъолият бо доираи «манфиатҳои наздики касбӣ» маҳдуд аст. Никоят, барои хонандагони навъи сеюм фаъолияти маърифати катъиян ба азхуд намудани донишу малака танҳо дар доираи барномаи таълим нигаронида шудааст.

Одамони гуногун ба донишгоҳ бо муносибатҳои гуногун ва «шароитҳои оғоз» меоянд. Дар ин бобат таҳлили ҷавонони студент вобаста ба касби интихобкардашон ҷолиби диққат аст. Аҳолии донишҷӯён қомилан ба се гурӯҳ тақсим шудааст. Гурӯҳи якум донишҷӯёне мебошанд, ки ба таҳсил ҳамчун касб нигаронида шудаанд. Ин гурӯҳ шумораи бештари донишҷӯёнро дар бар мегирад, ки барои онҳо шавқу рақбат ба қори оянда ва хоҳиши дарк кардани ҳудро дар он муҳимтар аст. Танҳо онҳо майли идомаи таҳсил доранд. Ҳамаи омилҳои дигар барои онҳо камтар аҳамият доранд. Гуруҳи дуюм аз донишҷӯёни соҳибқори иборат аст. Муносибати онҳо ба таълим тамоман дигар аст. маориф ҳамчун абзор (ё нуқтаи эътимолии ибтидоӣ) амал мекунад, то баъдтар қўшиш кунад, ки тифорати шахсии ҳудро эҷод кунад, ба тифорат машғул шавад ва ғайра. Онҳо дарк мекунанд, ки бо мурури замон ин соҳа таҳсилотро талаб мекунад, аммо нисбат ба намоёндагон ба касби худ таваҷҷуҳи камтар доранд. аз гуруҳҳои якум. Гурӯҳи сеюм донишҷӯёне мебошанд, ки аз як тараф метавон «ноқарор» номид, аз ҷониби дигар гирифтори мушкilotи гуногуни шахсии рӯзгор. Мушкilotи маишӣ, шахсӣ, манзилӣ ва оилавӣ ба мадди аввал меоянд. Метавон гуфт, ки ин як гуруҳи онҳое аст, ки «бо ҷараён мераванд». Онҳо роҳи ҳудро интихоб карда наметавонанд, барои онҳо таҳсил ва касб манфиатеро ифода намекунад, ки ба гуруҳи дигар хос аст. Шояд худмаъиянкунии донишҷӯён дар ин гурӯҳ дертар сурат бигирад, вале ҳоло тахмин кардан мумкин аст, ки ба ин гурӯҳ шахсоне дохил мешаванд, ки раванди худмаъиянкунӣ, интихоби роҳ ва мақсаднокӣ барояшон хос нест.

Раванди интихоби касб ва таҳсил дар донишгоҳ барои бисёрҳо имрӯз ба як масъалаи прагматикӣ, мақсаднок ва мувофиқ ба дигаргуниҳои ҷаҳони муосир табдил ёфтааст. Арзиши таълим ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ ба замина афтодааст. Бо фаро расидани қабули «шартномавӣ» донишҷӯёни сарватманд ба донишгоҳ омада, ба инкор кардани худ одат накарда, ба дурустии интихоби худ боварии қомил доштанд ва аз хусусиятҳои фаъолияти касбии ояндаи худ огоҳ буданд. Ин донишҷӯён, ки аз намунаи волидони худ (одатан соҳибқорон) илҳом гирифтаанд, ба оянда бе тарсу ҳарос менигаранд: барои онҳо ин дурнамои равшан аст. Дар баробари ин, умуман ба рафтори донишҷӯён дараҷаи баланди мувофиқат хос аст. Ҳангоми таҳсил дар донишгоҳҳои курсҳои гуногун мушкilotи гуногунро ҳал мекунанд. Дар соли аввал вазифа аз он иборат аст, ки доғалаби пештараро бо шаклҳои ҳаёти коллективии донишҷўн шинос кунад: донишҷўнии якум ба роҳҳои худ муносибати дифференциалӣ надорад. Соли дуюм давраи пурҷушу хуруши фаъолияти таълимии донишҷўён мебошад. Ҳамаи шаклҳои таълим ба ҳаёти донишҷўни курси дуюм ба таври интенсивӣ дохил карда мешаванд. Донишҷўн таълими умумӣ ме-гиранд, талабу эҳтиётоти васеи маданияи онҳо ташаққул меёбад. Раванди мутобиқшавӣ ба ин муҳит асосан ба итмом

мерасад. Соли сеюм ибтидои тахассус, пурзӯр шудани шавку рағбат ба кори илмӣ ҳамчун инъикоси рушди минбаъда ва амий шудани шавку рағбатҳои касбии донишҷӯён мебошад. Соли чорум — умеди ба наздикӣ хатм кардани мактаби олии барои намуди ояндаи фаъолият дастурҳои равшани амалӣ мухайё мекунад. Арзишҳои нави рӯзафзунӣ мувофиқ пайдо мешаванд, ки ба вазъи молиявӣ ва оилавӣ, ҷои кор ва ғайра алоқаманданд. Донишҷӯён тадриҷан аз шаклҳои коллективӣ зиндагӣ дар донишгоҳ дур мешаванд. Барои фаъолияти маърифатии донишҷӯ ҷанбаи эстетикӣ аҳамияти калон дорад, ки ба ин фаъолият самти муайян бахшида, ба рушди шавӣ мусоидат мекунад. Фаъолияти маърифатӣ, кунҷовӣ ва тарбияи эстетикӣ бо ҳам алоқаи зич доранд. Мазмунҳои эстетикӣ фаъолияти маърифатӣ дар зерфишори сохт ва манфиатҳои гуногуни ҷамъият то андозае суст мешавад. Самаранокии фаъолияти маърифатиро тавассути шароитҳои муайяни педагогӣ таъмин кардан мумкин аст, ки мо маҷмӯи тадбирҳои ба ҳам алоқаманди ҷараёни таълимро дар назар дорем, ки омодагии хонандагон ба ҳамкориҳои эҷодӣ бо иттилоот ба даст меояд.

Хулоса

Ба назари мо, фаъолияти маърифатӣ доираи васеи вазифаҳоро дар бар мегирад. Он метавонад як ҷузъи ҷудонашавандаи намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ ва берун аз синфӣи донишҷӯён шуда, ба амиӯ ва густариши дониши донишҷӯён аз рӯи ихтисоси интихобкардашон мусоидат намояд. Мо асосан аз зарурати ташаккули хислатҳои шахсияти эҷодӣ, эҳтиёҷот ва имкониятҳо барои берун баромадан аз доираи маводи омӯхташаванда, қобилияти рушди худшиносӣ ва худтаълимии доимӣ бармеояд.

Умуман, фаъолияти маърифатӣ, ки ҳамчун омили муҳимтарини инкишофи хонандагон амал мекунад, бо зарурати васеъ намудани доираи умумӣ ва баланд бардоштани сатҳи зеҳнии онҳо хос аст. Ҳамин тавр, танҳо бо назардошти хусусиятҳои синну соли хонандагон мо метавонем фаъолияти маърифатии онҳоро самаранок инкишоф диҳем. Охири як аз механизмҳои пешбарандаест, ки минбаъд сатҳи баланди мустақилият ва масъулияти донишҷӯёнро таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Столяренко Л.Д. Основы психологии. — Р./наД.: Феникс, 1997. — С. 736.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология: уч. для студентов по пед. и психол. направ. и спец. — М.: Логос, 2000. — С. 384.
3. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы / Под ред. Б.Г. Ананьева, Н.В. Кузьминой. — Вып. 2. — Л.: ЛГУ, 1974. — С. 3—15.
4. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т. / Под ред. А.М. Матюшкина. — М.: Педагогика, 1982—1984. — Т. 3. — С. 673.
5. Ильин В.С. О повышении системности в педагогической подготовке студентов к работе в школе / Современные задачи общеобразовательной школы и проблемы подготовки педагогических кадров: Сб. науч. тр. АПН СССР НИИ общей педагогики. — М., 1978. — С. 24—36.
6. Никитин В.А. Начало социальной педагогики: уч. пос. — М.: Флинта, 1999. — С. 72.
7. Павлова Л.Н. Содержание и организация самообразовательной деятельности по формированию субъективной активности студентов: Автореф. дис....канд.пед. наук. — Красноярск, 2000. — С. 19.
8. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. — М.: Академия, 2000. — С. 318.
9. Теплов Б.М. Практическое мышление: хрестоматия по общей психологии мышления. — М.: Педагогика, 1981. — С. 177.

**ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ДОНИШЧӢ ВА ФАӢОЛСОЗИИ
МАӢРИФАТИИ Ӣ**

Дар макола масъалаи фаӢолгардонии фаӢолияти маӢрифати донишчӢни донишқадаҳои олии бо назардошти синну сол ва хусусиятҳои психологию педагоги мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: донишчӢ, хусусиятҳои синну сол, фаӢолияти маӢрифатӣ, фаӢолсозӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ганҷалиева З. – ассистенти кафедраи Педагогика, равоншиносӣ ва методикаи таълими фанҳо. Донишгоҳи давлатии ш. Хоруғ. Тел: (+992) 937687878

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТУДЕНТА И ЕГО
ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ АКТИВАЦИЯ**

В статье рассматривается проблема активизации познавательной деятельности студентов технических вузов с учетом возрастных и психолого-педагогических особенностей.

Ключевые слова: студент, возрастные особенности, познавательная деятельность, активизация.

Сведения об авторе: Ганҷалиева З. - ассистент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания предметов; Хорогский государственный университет. Тел: (+992) 937687878

**PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A STUDENT AND HIS
COGNITIVE ACTIVATION**

The article examines the problem of activating the cognitive activity of students of technical universities, taking into account age and psychological and pedagogical features.

Key words: student, age features, cognitive activity, activation.

Information about autor: Ganjalieva Z. - Assistant of the Department of Pedagogy, Psychology and methods of teaching subjects. Khorog State University. Tel: (+992) 937687878

УДК: 33.6+65.2

ЗАХИРАӢОИ МЕӢНАТӢ ОМИЛИ РУШДИ ИСТЕӢСОЛОТ

Гулмирзоев Қ.Ӣ.

Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Оқилона истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ барои инкишофи истеҳсолот ва баланд бардоштани некуаҳволии халқ аҳамияти калон дорад. Мавҷудияти захираи қувваи корӣ дар деҳот, шаҳрҳои хурд ва шаҳракҳо водор месозад, ки соҳаи гуногуни хоҷагии халқро инкишоф дода, шабакаи муассисаҳои маърифатию маиширо зиёд намояд. Касбҳои нисбатан маълум – пахтакорӣ, боғдорӣ, тоқпарварӣ, чорводорӣ, бофандагӣ, ресандагӣ ва ғайра мебошанд. Яке аз масъалаҳои асосии инкишофи иқтисодии ҷумҳурии оқилона ва дуруст тақсим кардани қувваи корӣ дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ аст. Аз ҳуд кардани ноҳияҳои кӯҳсор ва ривоч додани иқтисодиёти онҳо низ корест басо муҳим. Ин имкон медиҳад, ки захираҳои меҳнатӣ дар маҳалҳо оқилона истифода бурда шаванд.

Минбаъд барои таъмини инкишофи иқтисодӣ пеш аз ҳама донишҷӯи захираҳои меҳнатӣ ва роҳҳои оқилона истифодабарии он ниҳоят зарур аст. Афзоиши захираҳои меҳнатӣ ба дараҷаи афзоиши табиӣ ва шумораи умумии аҳоли зич вобаста мебошад. Захираҳои меҳнатӣ аҳолии қобили меҳнатро меноманд, ки дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ширкат меварзанд. Як қисми онҳо дар истеҳсолот машғули кор буда, қисми дигарашонро бекорон ташкил менамоянд. Ба зами ин ҳангоми истифода бурдани қомеъҳои илму техника дар истеҳсолот як қисми коргарон ихтисор карда мешаванд.

Шумора ва доираи аҳолии қобили меҳнат аз шаклҳои тараққиёти қувваҳои

истеҳсолкунандаи мамлакат вобаста мебошанд. Дар асоси қонуниятҳои меҳнатӣ, ки дар Тоҷикистон қабул карда шудаанд, чунин қисми аҳолии ба захираҳои меҳнатӣ дохил мешаванд:

а) аҳолии синну солашон 15 -63 мардҳо ва 15 – 58 занҳо, ба ғайр аз маъҷубони меҳнат ва ҷанг, гурӯҳҳои 1 – 2, ки кор намекунанд, инчунин шахсоне, ки дар асоси имтиёзҳои мавҷуда, ки ҳукуки ба нафақа баромадан доранд;

б) аҳолии синну солашон калон ё хурд нисбати одамони қобили меҳнат, ки дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ машғули кор мебошанд.

Мувофиқи қонунгузориҳои нави меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1998 сар карда ашхоси 15 сола ба шумораи захираҳои меҳнатӣ дохил карда мешаванд [5]. Дар баробари моликияти давлатӣ, ки пеш моликии асосӣ буд, шаклҳои нави моликият, ба монанди моликияти хусусӣ, коллективӣ ва омехта ташкил шудаанд. Аз рӯи ҷаъолияти иқтисодиашон таркиби шугли аҳоли низ тағир ёфт. Ҳиссаи шугли аҳоли солҳои охир дар моликияти давлатӣ кам шуда, дар шаклҳои моликияти ғайридавлатӣ ва омехта зиёд шуда истодааст. Алҳол дар моликияти хусусӣ ва коллективӣ 66,9% аҳолии қобили меҳнат шугл меварзанд [2].

Ноил гардидан ба сифати баланди иқтисодии меҳнатии аҳоли тақозои илмҳои замонавӣ буда, дар илмҳои иқтисодӣ-географӣ дониш ва нерӯи инсонӣ дар ҷойи аввал меистад, ки ин афзалияти муҳими сиёсати иҷтимоию меҳнатии давлат ва талаботи асосии бозори меҳнат дар замони муосир мебошад. Тадқиқотҳои муосир дар самти азнавсозии таҳассуси захираҳои меҳнатӣ вобаста ба тағйирот дар сохтор ва рушди соҳаҳои хоҷагии халқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон зиёд нестанд, аммо бо вучуди ин имконият медиҳанд, ки саноат ва мушкилоти ташкили фазои он ҳамчун унсурҳои муҳимтарини ташкили ҳудудии истеҳсолот ва зерсистемаи иқтисодии ҷомеа дар шакл ва зухуроти мушаххаси ҳудуди муайян дарк шаванд, масъалаҳои тақсироти қувваҳои истеҳсолкунанда, иқтисодии истифодабарии табиат, мушкилоти минтақавии сиёсати иқтисодӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ ва бадастовардани ҷанбаҳои возеҳи ҳудудиро тавсиф кунанд.

Географияи захираҳои меҳнатӣ яке аз соҳаҳои анъанавии омӯзиши географияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошад. Печидагии мураккаби иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ташаккул ёфтани ва самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатии мамлакат давоми даҳсолаҳои охир хусусияти нав пайдо кард. Дар шароити босуръати афзоиши аҳоли, гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва ташкил шудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ (давлатӣ, хусусӣ, муштарак ва ғ.) ҷустуҷӯи роҳи воситаҳои нави истифодабарии захираҳои меҳнатӣ пеш меояд.

Омӯзиши захираҳои меҳнатӣ ҳамчун категорияи гуногунҷабҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ имконият медиҳад, ки ташаккулёбии онро пурратар нишон дода, тағйироти миқдорӣ ва сифатии захираҳои меҳнатиро дар шароити шадиди пешрафти илмию техникӣ ва интенсификасияи ҷамъонибаи истеҳсолӣ ошкор карда шавад.

Масъалаҳои ташаккул, рушди танзими бозори меҳнат ва шугли босамари аҳоли ҳамчун системаи мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин омил ва усулҳои, ки ба баландбардории сатҳи шугли аҳоли ва рушди саноат таъсир мерасонанд, хусусияти байнисоҳавӣ дошта, тавачҷуҳи олимони ватанӣ ва хориҷиро дар соҳаҳои гуногуни илм - география, иқтисод, демография, ҷомеашиносӣ, омор ва ғайра ба худ ҷалб кардааст.

Пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ як қатор таҳқиқотҳои илмӣ оид ба захираҳои меҳнатӣ ва инкишофи ҷойгиркунонии соҳаҳои саноат дар мамлакат таълиф шуд, ки таҳияи асосҳои илмӣ истифодаи захираҳои меҳнатиро дар мамлакат таъмин намуданд. Пешрафти илм ва техника, ба даст овардани сатҳи баланди маҳсулнокии меҳнат ба таври максималӣ сафарбар намудани тамоми захираҳои ҷомеа ва пеш аз ҷама захираҳои меҳнатиро тақозо мекунад, ки «аввалин қувваи истеҳсолкунандаи тамоми инсоният - коргарон, меҳнаткашон» мебошад, яъне ҳамон шахсоне, ки ба ҷаъолияти меҳнатӣ машғуланд ва неъматҳои моддиву маънавӣ истеҳсол мекунанд.

Ҳама гуна дурнамои рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа, мамлакат ва ҳудуди алоҳидаи географиро дар сурате метавон асоснок намуд, ки агар он ба маълумотҳо оид ба шумора ва сохтори аҳоли, ҷойгиршавии аҳоли дар ноҳия ва ҳудудҳои алоҳида, шаҳр ва деҳот, шугли аҳоли дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва ғайраро ба инобат гиранд. Мавҷудияти раванди ҳаёти модии ҷомеа, пеш аз ҳама, аз мавҷудияти захираҳои инсонӣ, кадрҳои баландихтисос муайян карда мешавад [4].

Захираҳои меҳнатӣ на танҳо қувваи асосии истеҳсолкунанда, балки дар якҷоягӣ бо тамоми аҳоли ягона объекте мебошанд, ки бо номи қувваҳои истеҳсолкунанда рушд меёбанд. Муҳити географӣ ва аҳоли мавҷудият ва имкониятҳои рушди истеҳсолотро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, ҳар як нақшаи фаъолияти хоҷагиро (иқтисодиро) танҳо ба шарте асоснок кардан мумкин аст, ки агар он маълумот дар бораи шумора, тақиб ва сохтори аҳоли, ҷойгиршавии аҳоли ва соҳаҳои хоҷагии халқ асос ёбад. Дар натиҷа, мавҷудияти раванди ҳаёти модии ҷомеа пеш аз ҳама ба мавҷудияти аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ муайян карда мешавад. Инсон созандаи тамоми боигарихҳои иҷтимоӣ мебошад, аз ин рӯ шумораи аҳоли, хусусан аҳолии қобили меҳнат бо таҷриба ва малакаи истеҳсолии худ, омили асосие мебошад, ки имкониятҳои рушди иқтисодии қаламрав ва ё ҳудуди алоҳидаро муайян мекунанд. Моҳият ва мавқеи захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили асосии қувваҳои истеҳсолкунанда ба ҷойгиршавӣ ва рушди ҷомеа таъсири бевосита дорад.

Таъсири омили аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ дар ноҳия ба рушди истеҳсолот, махсусгардонӣ ва сохтори соҳавии он метавонад самтҳои зеринро дошта бошад: пеш аз ҳама, аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ба рушди истеҳсолот, аз ҷумла соҳаҳои саноат мустақиман таъсир мерасонанд: ҳамзамон аҳоли ҳамчун заминаи ибтидоии ташаккули захираҳои меҳнатӣ, истеҳсолкунандаи неъматҳои моддию маънавӣ ва истеъмолкунандаи маҳсулоти истеҳсолшуда, ки ба қаламрави муайян алоқаманд дар ноҳияҳое, ки ин намуди истеҳсолот роҳандозӣ гардидааст тақозо менамояд.

Сифати захираҳои меҳнатӣ ин баёнгари воқеии иқтисодии баланди рушди инсонӣ, омили муҳими таъмини рақобатпазирии мамлакат, минтақа ва соҳаҳои хоҷагии халқ дар шароити ҷаҳонишавӣ мебошад. Зеро гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ва ворид гардидан ба сатҳи мамлақати рушди иқтисоди дошта, тақозо менамояд, ки дар бозори меҳнат танҳо кадрҳои муосир фаъолият намоянд. Яъне натавонанд ихтироотгарони техникаю технологияҳои навин, олимони конструкторҳо, муҳандисҳо, балки ҳунармандон, коргарони ботаҷриба, менечерони фаъл ва мутахассисони инфрасохтори муосир метавонанд ба сифати захираҳои меҳнатии фаъл баромад намуда, ба устуворгардонии самаранок истифодабарии иқтисодии меҳнатии аҳоли заминаи муҳим гузоранд.

Нобаробар ҷойгиршавии аҳоли дар он зоҳир мегардад, ки зичии баланди аҳоли аксар вақт боиси истифодаи ками захираҳои меҳнатӣ ва зичии кам боиси дар таъмин нагардидани ҳудуд ба захираҳои меҳнатӣ мегардад. Ин ба рушди минбаъдаи истеҳсолот, махсусгардонии сохтори соҳавии хоҷагии минтақа таъсири манфӣ мерасонад. Дар тӯли мавҷудияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил мамлакат ва минтақаҳои он ҳеҷ гоҳ норасоии захираҳои меҳнатиро ҳис накардааст. Ин гуфтаҳоро аз рӯи суръати рушд ва афзоиши шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ баҳо додан мумкин аст. Мувофиқи маълумотҳо шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатии мамлакат ва минтақаҳои он тамоюли устувори афзоишро дошта, суръати миёнасоли афзоиш мувофиқан 2,4 ва 2,6%-ро ташкил мекунанд [6].

Ба ҷойгиршавӣ ва рушди истеҳсолот на танҳо аз мавҷуд будани захираҳои меҳнатӣ, балки аз норасоӣ ва ё кам будани шумораи аҳоли дар ин ё он ноҳия таъсир мерасонанд. Аксар маврид захираҳои табиӣ дар ноҳияҳое ҷойгиранд, ки шароити номусоиди табиӣ дошта, камаҳолианд. Дар чунин ҳолат барои самаранок рушд ёфтани соҳаҳои

муассиртарини хочагии халқ навобаста аз ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ, аҳолии ҷалб карда мешавад. Таъсири норасоии аҳолии дар ин ҷойҳо дар он зоҳир мегардад, ки дар ин ноҳия истеҳсолоти маҳсулоти маҳалли ба доираи хеле маҳдуди соҳаҳои рушд ҳоҳад кард, ки бевосита ба ниёзҳои аҳолии маҳал хизмат мерасонанд. Дар чунин ноҳияҳо маҷмааи (комплекс) хочагии халқ ба маънои васеъаш вучуд надорад ва он ҷо соҳаҳои маҳсулоти маҳалли, ба вижа он соҳаҳои, ки барои хочагии маҳал хеле заруранд аз сабаби набудани ашёи хом ва шароити мушкили нақлиётӣ наметавонанд ба ғуруҳи ноҳияҳои рушдфтои дорои захираҳои меҳнати тавозуни мусбидошта дохил шаванд, ташкил карда мешаванд. Ҳамзамон кофӣ набудани шумораи аҳолии ба он оварда мерасонад, ки дар чунин ноҳияҳо бо дарназардошти мавҷудияти заминаи мувофиқ, соҳаҳои энергияталаб, сӯзишвориталаб ва металл ашёиҳомталаб рушд мёбанд, яъне соҳаҳои, ки дар муқоиса бо дигар соҳаҳои саноат, масрафи зиёди сӯзишворӣ, энергия, металл ва дигар маҳсулотро (истеҳсоли алюминий, заводҳои коркарди нафт, соҳаҳои саноати химия ва ғ.) нисбат ба захираҳои меҳнатӣ камтар талабот доранд.

Норасоии захираҳои меҳнатӣ на танҳо ба ташаккул ёфтани соҳаҳои нави истеҳсоли таъсир мерасонанд, балки дар рушди соҳаҳои амалкунанда таъсир наметавонад. Ин водор менамояд, ки истеҳсолот бо суръати тез механиконию автоматикунонӣ карда шавад. Мошина ва дастгоҳҳои, ки дар истеҳсолот ворид гардида, меҳнати дахҳо нафар коргарро иваз мекунанд дар ноҳияҳои, ки норасоии қувваи корӣ мавҷуд аст, нисбат ба ноҳияҳои дорои қувваи барзиёди корӣ фоидаи бештар меоранд. Зеро ин раванд боиси сарфа гардидани маблағи зиёде, ки барои ворид намудани қувваи корӣ, музди меҳнат, фароҳам овардани шароит дар соҳаҳои инфрасохтор ва ғайра сарф мешавад, мегардад.

Яке аз омилҳои таъсиррасон ба ҷойгиркунии истеҳсолот ва вобастагии мустақим аз мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ, ин меҳнатталаб будани соҳаҳои истеҳсолот мебошад. Дар байни иншоот ва истеҳсолоти соҳаҳои гуногуни саноатӣ, ғуруҳи корхона ва соҳаҳои мавҷуданд, ки аз ҷиҳати самаранокии иқтисодӣ ба ноҳияҳои консентратсияи захираҳои меҳнатӣ майл доранд. Ба ин ғуруҳ пеш аз ҳама корхона ва соҳаҳои, дохил мешаванд, ки тибқи технология, ба ҳисоби як корманд дар як сол нисбатан ашёи хом, сӯзишворӣ ва нерӯи барқ кам сарф мешавад ва аз ҷиҳати ҳаҷм маҳсулоти нисбатан кам истеҳсол карда мешавад (то 5 - 6 т).

Дар натиҷа хароҷот барои кашонидани ашёи хом ба маҳалли истеҳсолот ва маҳсулоти тайёр ба минтақаи истеъмоли нисбат ба хароҷоти барои кӯчонидани ва бештар намудани шароити зисту зиндагонии қувваи корӣ дар ноҳияҳои, ки бо ашёи хом таъминанду қувваи корӣ намерасад, камтар мешавад.

Аксариати корхона ва соҳаҳои меҳнатталаб ба саноати мошинасозӣ (асбобсозӣ, электротехника, радиотехника ва саноати электронӣ) ва саноати сабук кешбофӣ, пойафзол ва дузандагӣ мансубанд, ки дар ин соҳаҳо истеъмоли сӯзишворӣ, нерӯи барқ барои як корманд дар як сол он қадар зиёд нест.

Самаранокии ҷойгиршавии соҳаҳои меҳнатталабро дар минтақаҳои, ки захираҳои меҳнати зиёд доранд, нисбат ба ҷойгиркунии онҳо дар ноҳияҳои, ки норасоии захираҳои меҳнатӣ мавҷуд аст, ба ашёи хом таъминанд фарқ мекунанд.

Тадақиқотҳо нишон медиҳанд, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳудуди дорои захираҳои меҳнати барзиёд, ҷойгиркунии шаклҳои истеҳсолоти меҳнатталаб дар ноҳияҳои, ки захираҳои зиёди меҳнатӣ доранд, ҳатто дар ҳолати аз маркази ҷойгиршавии ашёи хом ва маҳалли истеъмоли дур ҷойгир буда, нисбат ба он ки чунин корхонаҳо дар ноҳияҳои, ки аз норасоии захираҳои меҳнатӣ танқисӣ доранд бо ашёи хом таъминанд ва ба кӯчонидани қувваи корӣ, сохтмони манзил ва фароҳам овардани шароитҳои иҷтимоӣ эҳтиёҷ доранд самарани иқтисодии назаррас дода метавонад [3].

Захираҳои меҳнатие, ки аз дигар соҳаҳо озод шудаанду қобилияти баланиди истеҳсолӣ ва тахассуси доранд, дар рушд ва ҷойгиркунии соҳаҳои саноат таъсири зиёд доранд. Ба чунин соҳаҳо кишоварзӣ ва саноати кӯҳӣ (истихроҷ) мисол шуда метавонанд. Дар натиҷаи механизатсиякунонии комплексӣ ва автоматизатсияи корҳои заҳматталаб дар деҳот барзиёдии қувваи корӣ рӯи кор меояд, яъне дар натиҷа аксари коргарон бекор мемонанд. Ҳамчунин ба ҷойгиршавии баъзе соҳаҳои истеҳсолот сохтори аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ бетаъсир наемонанд. Аз ҷумла, дар ноҳияҳое, ки баъзе соҳаҳои истеҳсоли вобаста ба шароитҳои табиӣ ва таърихӣ консентратсия шудаанду бештар мардон дар ин соҳаҳо кору фаъолият доранд, зарур аст, ки соҳаҳои истеҳсолотро ташкил намуд, ки барои кори занҳо мусоидат кунанд, яъне қувваи кори занона истифода гардад. Масалан дар як қатор соҳаҳо, пеш аз ҳама дар соҳаи истихроҷи маъдан имконияти истифодаи меҳнати занон маҳдуд аст. Дар аксар марказҳои саноати металлургияи сиёҳ ва ранга, мошинасозии вазнин рушд ёфта, соҳаҳое, ки дар онҳо меҳнати занон истифода карда шавад суст тараққӣ кардаанд. Ба таври ғайрикомплексӣ ташкил кардани соҳаҳои саноат омили асосии истифода нагардидани меҳнати занҳо ва аз истеҳсолот берун мондани онҳо мегардад. Инчунин, мушкили дигар шуғл дар шаҳрҳое, ки истеҳсолоти маҳсулоти нассочӣ ва сабук бартарӣ доранд дида мешавад, яъне дар ин ҳолат проблемаи истифодаи меҳнати мардон рӯи кор меояд.

Масъалаи ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунанда бояд бо истифодаи захираҳои меҳнатӣ, ҷойгиршавии аҳоли мустақиман ва зич алоқаманд бошад. Мақсад аз он иборат аст, ки тамоми фондҳои иқтисодию истеҳсолии хоҷагии халқӣ мамлакат ба таври комплексӣ истифода гардад.

Муҳимтарин нишондиҳандаи иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ пурра бо кор таъмин намудани захираҳои меҳнатӣ ва маҳсулнокии меҳнат, фароҳам овардани шароити мусоиди меҳнати кормандон ва зиёд кардани музди маош, ноил гардидан бар рушди муътадили иқтисодиёт ва сифати зисту зиндагии кормандон мебошад. Дар иҷрои ин мақсадҳо нақши асосиро захираҳои меҳнатӣ мебозанд. Захираҳои меҳнатӣ қувваи кори корхонаро ташкил медиҳанд, ки аз рӯи маҷмӯи қобилияти ҷисмонӣ ва равонии онҳо, ҳайати шахсии корхона ташкил ва қобилияти меҳнати онҳо муайян карда мешавад. Ин раванд захираҳои меҳнатиро яке аз омилҳои асосии истеҳсолот мегардонад, ки бидуни он ягон фаъолияти иқтисодӣ амал карда наметавонад ва самаранокии фаъолияти истеҳсолию тичоратии корхона ба он вобаста аст. Дар раванди рушди динамикаи системаи хоҷагии халқ, дар фаъолияти иқтисодии корхонаҳо ва соҳаҳои фаъолият тағйирот ба амал меояд. Яке аз масъалаҳои калидӣ дар ин бобат самаранокии истифодаи захираҳои меҳнати корхона мебошанд, зеро дар корхонаҳо муосир нишондиҳандаи молиявӣ иқтисодии фаъолияти хоҷагидорӣ бештар ба истифодаи оқилонаи меҳнат ва натиҷаҳои кори кормандони корхона вобаста аст.

Ба қадри кофӣ таъмин намудани корхонаҳои истеҳсолӣ бо захираҳои меҳнатӣ, оқилона истифода бурдани онҳо, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат барои зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот аҳамияти калон дорад. Аз ҷумла аз таъмин намудани корхонаҳо бо захираҳои меҳнатӣ ва самаранок истифодабарии онҳо ҳаҷм ва иҷрои саривақтии тамоми корҳо, самаранок истифода бурдани таҷҳизот, мошина ва механизмҳо, чун натиҷаи ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда, арзиши аслии он, ғолида ва як қатор нишондиҳандаҳои иқтисодӣ вобаста аст.

Бояд қайд кард, ки дар айни замон омӯзиши проблемаи таъсиррасонии захираҳои меҳнатӣ ба ҷойгиршавии истеҳсолот, пеш аз ҳама соҳаҳои саноат, сарфи назар аз аҳамият дар шароити нави хоҷагидорӣ барои Тоҷикистон дар сатҳи локали (ноҳиявӣ) дар зинаи ибтидоӣ қарор дорад. Захираҳои меҳнатӣ субъекти асосии кули соҳаҳои хоҷагии халқ, бахусус саноат мебошанд, аз ин рӯ, рушди демографияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

тағйирёбии таркибу сохтори саноат ва шуғли аҳоли таъсири бевосита мерасонад.

Шуғл яке аз хусусиятҳои хоси фаъолияти одамон байни некуаҳволии аҳоли ба ҳисоб меравад. Сатҳи шуғл нишондиҳадаҳои муҳими макроиктисодӣ мебошад. Аммо дар баробари ин шуғлро пурра ҳодисаи иқтисодӣ номидан мумкин нест. Дар баробари омилҳои иқтисодӣ он ба равандҳои демографӣ асос гирифта, ки қисми сиёсати иҷтимоии давлат ба шумор меравад. Аз ин нуқтаи назар шуғл хусусияти иҷтимоӣ ва демографӣ низ дорад [1].

Ҳамчун категорияи иқтисодӣ шуғл маҷмуи муносибатҳоро оид ба иштироки аҳоли дар фаъолияти меҳнатӣ ифода менамояд, ки бо мақсади қонун намудани дархостҳои талаботҳои ҷамъиятии худ дар бозори меҳнат ҳамчун объекти хариду фурӯш баромад мекунад ва аз ин нигоҳ яке аз хусусияти муҳими бозори меҳнат ба ҳисоб меравад. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шуғл нисбат васеътар шарҳ дода шудааст, он фаъолияти ҷамъиятии манфиатовари шаҳрвандонро ифода менамояд, ки ба қонунгардонидани талаботҳои шахсӣ ва ҷамъиятии онҳо алоқаманд буда, маъмулан дар шакли музди меҳнат ё даромад ба онҳо манфиат меорад.

Гузариши ба иқтисоди бозорӣ истилоҳоти гуногунро дар шуғл тақозо намуда, бо дар назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузориҳои махсус дар соҳаи шуғл ҷорӣ карда шуданд, ки пеш аз ҳама ба онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шуғли аҳоли мебошанд, ки ин қонунгузориҳо принципҳои асосии шуғлро дар кишвар муқаррар ва танзим менамоянд. Дар натиҷаи қабули чунин қонунҳо муносибатҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти бозорро касб намуданд. Принципи аввал дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст, ки он худ ихтиёрии меҳнатро ифода менамояд. Аҳоли мувофиқи ин принцип қобилияти меҳнатии худро озодона дар фаъолияти истеҳсолӣ ё эҷодӣ истифода намуда метавонад. Ҳар як принцип метавонад дар худ ин ё он шакли фаъолияти ҳаётан муҳимро ифода намояд, ки барои имконияти хубтар дарёфт намудани мавқеаш дар ҳаётро фароҳам меоварад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ маҷбур намудани қувваи коргарӣ ба меҳнат ба истисноӣ ҳолатҳое, ки қонунгузорӣ овардааст, иҷозат дода намешавад. Илова бар он бекорӣ ё аз истеҳсолот берун мондан ҷалби онҳо низ ба ҷавобгари маъмурӣ ҷоиз нест.

Сарфи назар аз нақши ғавқулода доштани пешрафти технология, мучаҳаз гардонии истеҳсолот бо мошинау дастгоҳҳо, инсоният нерӯи асосии истеҳсолкунандаи ҷомеа буд, ҳаст ва боқӣ мемонад. Ягон соҳаи хоҷагии халқ бидуни мавҷудияти инсон ва шумораи кофии коргарони соҳибтаҳассус вучуд дошта наметавонад.

Хулоса, тарзи дуруст масъалагузорӣ ба ташкили самарабахши тамоми соҳаҳои истеҳсолот новобаста аз шакли моликият, сохтори ташкилии он ва барқарор намудани муносибати оқилона байни захираҳои меҳнатӣ ва рушди истеҳсолот мусоидат мекунад. Дар ин робита, ба масъалаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ бояд ҷӣ аз ҷониби соҳаҳои хоҷагӣ ва ҷӣ кормандони илмӣ диққати ҷиддӣ дода шавад. Маълум аст, ки танҳо дар сурати мавҷуд будани миқдори кофии захираҳои меҳнатӣ, хусусан кадрҳои баландихтисос ва баландбардории сатҳи шуғли аҳоли дар истеҳсолот имконпазир аст, ки захираҳои табиӣ пурра азхуд карда шуда, иқтисодиёти минбаъдаи ҷумҳурӣ таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмедов К.А. Особенности и проблемы государственного регулирования рынка труда в условиях рыночной экономики // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 8, №3 (2016).
2. Ашуров С. Проблемы и перспективы профессионально-технического развития трудовых ресурсов Таджикистана/С. Ашуров. - Душанбе: Ирфон, 2007. – С.27.
3. Гаффоров Ш., Хочаев Г., Эшбоев А. Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо .2004

4. Исламов С.И. Демография ва тамоилҳои тараққиёти демографии минтақавӣ. Зери таҳрири проф. Мамадназарбеков М.Н.-Душанбе, 1992.
5. Муҳаббатов Х., Диловаров Р., Ақобиров Ш. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он. Душанбе, 2019с.
6. Нурназаров М, Раҳимов М. Хоҷагии халқи Тоҷикистон. Душанбе, Маориф, 1994.

ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ОМИЛИ РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТ

Дар мақола муаллиф оиди оқилона истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ барои инкишофи истеҳсолот ва баланд бардоштани некуаҳволии халқ, ки аҳамияти калон дорад маълумот додааст. Яке аз муҳимтарин сарвати миллии дилхоҳ мамлакат захираҳои меҳнатӣ мебошанд. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ, таҷдиди қулли сохтори соҳавӣ ва ҳудудии иқтисодиёт, афзоиши босуръати аҳоли, номутаносибиро байни омода намудани мутахассисон ва вазъи бозори меҳнат ба вуҷуд меоранд. Яке аз вазифаҳои афзалиятноки имрӯзаи мамлакат ҷойгиркунии ҳудудии аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси рушд ва ҷойгиркунии саноати ба талаботи истеҳсолии муосир ҷавобгӯӣ, муҳимтарин омили афзоиши иқтисодӣ, баландбардории некуаҳволии аҳоли ва рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишвар ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: *Захираҳои меҳнатӣ, мутахассис, инкишофи истеҳсолот, иқтисоди бозоргонӣ, ҷойгиркунии саноат, афзоиши аҳоли, минтақа, демография, шугли аҳоли, қувваи коргарӣ, музди меҳнат.*

Маълумот оиди муаллиф: Гулмирзоев Қиёмуддин Ҳакмирзоевич, номзади илмҳои география, дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии факултети географияи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон. (+992) 919 04 94 63, E-mail: Langar78@mail.ru

ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА

В статье автор предоставил информацию о рациональном использовании трудовых ресурсов для развития производства и повышения благосостояния народа, что имеет большое значение. Трудовые ресурсы являются одним из важнейших национальных активов любой страны. В условиях рыночной экономики тотальная перестройка отраслевой и территориальной структуры экономики, быстрый рост численности населения создают диспропорцию между подготовкой специалистов и состоянием рынка труда. Одной из приоритетных задач страны сегодня является территориальное расселение населения и трудовых ресурсов. С этой точки зрения трудовые ресурсы рассматриваются как основа развития и размещения производств, отвечающих современным требованиям производства, важнейший фактор экономического роста, повышения благосостояния населения и устойчивого социально-экономического развития регионов.

Ключевые слова: *трудовые ресурсы, специалист, развитие производства, рыночная экономика, размещение промышленности, прирост населения, регион, демография, занятость, рабочая сила, заработная плата.*

Сведения об авторе: Гулмирзоев Қиёмуддин Ҳакмирзоевич, кандидат географических наук, доцент кафедры экономической и социальной географии географического факультета ТГПУ им. С. Айни. Телефон (+992) 919 04 94 63, E-mail: Langar78@mail.ru

LABOR RESOURCES AS A FACTOR IN PRODUCTION DEVELOPMENT

In the article, the author provided information on the rational use of labor resources for the development of production and improving the well-being of the people, which is of great importance. Labor resources are one of the most important national assets of any country. In a market economy, a total restructuring of the sectoral and territorial structure of the economy, rapid population growth create a disproportion between the training of specialists and the state of the labor market. One of the country's priority tasks today is the territorial settlement of the population and labor resources. From this point of view, labor resources are considered as the basis for the development and placement of industries that meet modern production requirements, the most important factor in economic growth, improving the well-being of the population and sustainable socio-economic development of regions.

Key words: labor resources, specialist, production development, market economy, industrial location, population growth, region, demography, employment, labor force, wages.

About the author: Gulmirzoev Kiyomuddin Hakmirzoevich, Candidate of Geographical Sciences, Faculty of Geography, TGPU named after. S. Aini. Phone (+992) 919 04 94 63, E-mail: Langar78@mail.ru

УДК: 37.01.3

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ МУСТАҚИЛИЯТНОКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дадобоева Ф.Н.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуро

Яке аз принципҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ба ҷанбаи илмӣ, дунявӣ ва башардӯстонаи таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти нигаронида шудааст. Амалигардони ин принцип дар ҳолате мумкин аст, ки агар дар муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ хусусиятҳои инфиродиву синнусолӣ, қобилият, шавқу ҳавас ва имконоти бача пурра ба ҳисоб гирифта шавад. Бо донишҳои психологиву педагогӣ мусаллаҳ будани омӯзгорон имконият медиҳад, ки ба моҳияти иҷтимоии фаъолияти педагогӣ ва қонунҳои инкишофи психологӣ хонандагон дар давраҳои гуногуни синнусолӣ сарфаҳм рафта, раванди кори таълиму тарбияро тавре ба роҳ монанд, ки он ба ташаккули шахсияти бача таъсири мусбат расонда тавонад.

Аз ин рӯ, муҳим аст, ки шакли алтернативии технологияи нави таҳсилотро коркард намуд, то хонанда имконияти ба муассисаи таҳсилоти талаботи ўро қонеъкунанда шомил гардида, дар ташаккули қобилияти эҷодии худ сайёу кӯшиш намояд.

Дар ҳамбастагии андешаҳои боло метавон гуфт, ки фазиҳои муҳимтарини раванди муосири таълим ин рушди малакаҳои мустақилиятнокии хонандагон синфҳои ибтидоӣ мебошад. Стандартҳои амалкунанда дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи омӯзгорони синфҳои ибтидоиро водор месозад, ки дар раванди азхудкунии маводи таълимӣ дар хонандагон хурдсол малакаҳои мустақилона амал карданро инкишоф диҳанд.

Бо мустақилияти хонандаи синни хурди мактабӣ барои иҷрои вазифаҳои муайяни таълимӣ, инчунин ҳалли онҳо бе хоҳиши беруна ва бе кӯмаки калонсолон фаҳмида мешавад. Мустақилиятнокии хонанда бо ниёзҳои мавҷудаи ӯ барои иҷрои вазифаҳои таълимӣ бо мароми худ робитаи зич дорад. Мустақилияти хонанда маънои онро дорад, ки ӯ дорои баъзе сифатҳо мебошад, аз ҷумла, ташаббускорӣ, фаъолияти маърифатӣ, малакаҳои эҷодӣ, қобилияти гузаштани ҳадафҳо, дар аввал ба нақша гирифтани фаъолият.

Асосҳои педагогӣ-педагогии ташаккули шахсияти хонанда системаи мураккабу яклухт мебошад, ки бевосита ба механизмҳои рушди он таъсир мерасонад. Яке аз чунин механизмҳо мустақилият аст, ки ба хонандаи хурдсол имкон медиҳад, то дар шароити ғайримуқаррарӣ ва тағйирёбандаи воқеияти таълими савол (дар зонаи ибтидоии мактабӣ) нисбатан бе мушкили мутобиқ гардад.

Дар шароити муосири ислоҳоти системаи маориф сухан дар бораи зарурати ташкили шакли нави раванди таълим ва тарбия меравад. Ин чараён ҳаминро дар назар дорад, ки хонанда имконияти дар раванди таълим эҷодкорӣ, фаъолнокӣ, мустақилиятнокӣ нишон диҳад ва инчунин услуби инфиродии фаъолияти донишазхудкуниашро рушд диҳад. Дар асоси гуфтаҳои боло, метавон дар бораи вазифаи пешбари раванди ташкили фаъолияти таълимӣ оид ба рушди қобилияти интихобан аз худ кардани дониш ва малака

дар хонандагони хурдсол, ба таври кофӣ сухан ронд, ки онҳо чӣ гуна донишро дар амал татбиқ мекунанд. Олимон ба зарурати рушди сифатҳои хонандагони хурдсол, ба монанди хоҳиши ба даст овардани донишҳои нав, қобилияти мустақилона ошкор кардани моҳияти мафҳумҳои омӯхташуда, азхудкунии усулҳои фаъолияти маърифатӣ, истифодаи эҷодикоронаи донишҳои ҳосилшуда барои ҳалли мушкилоте, ки дар ҳолатҳои воқеии ҳаёт ба миён меоянд, ишора кардаанд.

Дар соҳаи дидактикӣ муайян шудааст, ки рушди мустақилият ва фаъолияти эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳангоми таълими фанҳои математика, забони модарӣ, табиатшиносӣ суруд ва мусикӣ бояд пайваста аз сатҳи пасти мустақилият, ба истилоҳ мустақилияти такрористеҳсолкунанда, ба сатҳи баланди он – мустақилияти эҷодӣ ба амал ояд ва ҳамзамон аз сатҳи зарурии рушди мустақилиятнокии хонанда гузарад. Бояд гуфт, ки раванди гузариши мустақилияти такрорӣ (сатҳи паст) ба мустақилияти эҷодкорӣ (сатҳи баланд) ҳангоми иҷрои ҳар як марҳилаи кори таълимӣ мушоҳида гардад, ки хонанда ба кадом сатҳи мустақилият ноил гаштааст.

Марҳилаҳои алоқаманди кори таълим бо пайдарпай, вобастагии байниҳамдигарӣ, ҳамгирӣ хос мебошанд ва дар мавридҳои муайян якдигарро иваз мекунанд. Идоракунии раванди гузариши мустақилияти такрорӣ ба мустақилияти эҷодӣ дар синни хурди мактабӣ ва ҳамоҳангсозии он яке аз вазифаҳои асосии таълим мебошад, ки ба зимаи омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ вогузор карда шудааст.

Дар охири асри XIX-аввали асри XX намоёндагони машҳури соҳаҳои педагогика ва психология дар бораи зарурати татбиқи принципи рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагони хурдсол, инчунин рушди мустақилиятнокии онҳо таҳқиқотҳо бурда, қайд намудаанд, ки истилоҳи «мустақилият» дар нашрияҳои, ки ба мушкилоти рушди таълим ва тарбияи шахс бахшида шудаанд, хеле маъмул аст ва аксар вақт аз ҷониби файласуфон, нависандагон, сиёсатмадорон, сотсиологон, инчунин психологон ва омӯзгорон сермаъмул истифода мешавад.

Дар омӯзиши минбаъдаи рушди мустақилияти хонанда педагог К.Д.Ушинский саҳми назаррас гузоштааст. Мафҳуми мустақилиятро ӯ ҳамчун “худфаъолияти” кӯдак муайян карда, ин равандро принципи асосии дидактикӣ, ки бевосита ба ташаккули шахсияти хонандагон таъсир мерасонад, хос донистааст [15, с.83].

Қариб дар ҳар як назария ё концепсияе, ки ба мавҷудияти инсон дахл дорад, мафҳуми “мустақилиятнокӣ”-ро пайдо кардан мумкин аст. Аз ин бар меояд, ки рушди мустақилият дар соҳаҳои гуногуни донишҳои башардӯстона муддати тӯлонӣ фаро гирифта шудаанд [4].

Агар мустақилиятро ҳамчун хусусияти фардии хонанда ё яке аз хислатҳои ӯ баррасӣ кунем, пас қобилияти азхудкунии донишҳои рӯзмарра ба фишори беруна тобовар намегардад. Ҳангоми омӯзиши адабиёти муосири педагогӣ, метавон қайд кард, ки мустақилиятнокӣ бо яке аз сифатҳои асосии шахс муайян карда мешавад, ки дар қобилияти ҷудо кардани ҳадафи зарурӣ, ба таври возеҳ ноил шудан вазъияти муқаррарӣ набуда, балки дар шароити ғайриоддӣ зарурати қабули қарорҳои ғайримуқаррариро талаб мекунанд.

Дар луғати педагогӣ таърифи зеринро пайдо кардан мумкин аст: Мустақилият – ин хосияти иродаи шахс, қобилияти банақшагирӣ, танзим ва фаъолона амалӣ кардан бе роҳбарии доимӣ ва кӯмаки амалӣ шарҳ ёфтааст [8, с.59].

Луғати психологӣ бошад, мафҳуми “мустақилиятнокӣ”-ро чунин ҳамчун хусусияти умумии шахс, ки дар ташаббускорӣ, худбаҳодиҳии мувофиқ ва ҳисси масъулияти шахсӣ барои фаъолият ва рафтори худ зоҳир мешавад, нишон додааст. [7, с.13].

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки мафҳуми «мустақилият» ва ё “мустақилиятнокӣ” якранг нест ва ин сифат якҷанд таърифи гуногун дорад. Мустақилиятро метавон ҳамчун сифат, хосият, хусусият, яке аз сифатҳои асосии шахс, ҳамчун хислати ва қобилияти амалӣ

баррасӣ кардан мумкин аст. Роҷеъ ба ин, муҳаққиқон қайд мекунанд, ки мустақилиятнокӣ муносибати пурра ва масъулиятноки шахс ба амалҳои худ, инчунин қобилияти амалҳои огоҳона дар шароити пешниҳодшуда мебошад, дар ҳоле ки сухан дар бораи зарурати қабули қарорҳои ғайрианъанавӣ меравад.

Дар тадқиқоти психологӣ-педагогӣ вазифаҳои асосии мустақилият муайян карда шудаанд:

Бо муайян кардани сатҳи рушди мустақилият, омӯзгор бояд пеш аз ҳама ба инобат гирад, ки кадом маводро кӯдак бе кӯмаки беруна аз худ карда метавонад, то чӣ андоза амалҳои пешниҳодшуда барои донишгирии хонанда самаранок ҳисобида мешавад.

Дар нозоми муосири тадқиқоти психологӣ-педагогӣ корҳои зиёде мавҷуданд, ки мустақилиятнокии хонандагонро дар фаъолияти таълимӣ муайян мекунанд: аз ҷумлаи онҳо таҳқиқотҳои олимони О.А. Нильсон, Б.П. Јсипов, З.Ф.Пономарева, Л.В.Жарова мебошад, ки дар амалияи кори таълиму тарбияи синфҳои ибтидоӣ қорӣ намудан бе самар нест. Онҳо мустақилиятро ҳамчун сифати шахсият дар ҷараёни иҷрои корҳои мустақилона ва амалӣ маҳсуб донистааст [12, с.103].

Мустақилияти хонандаи синни хурди мактабӣ хусусиятҳои худро дорад, дар ҷараёни таълим он меъерҳои нави арзёбии зуҳуроти мустақил пайдо мекунанд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба дониш ва таҷрибаи муаллим тавачҷӯх зоҳир мекунанд. Хонандагон дар яқоягӣ бо омӯзгорон дар бораи фазилатҳо ва амалҳои яқдигар дар дарс сӯхбат мекунанд ва онҳоро аз рӯи меъерҳои умумикабулшуда баҳо медиҳанд. Мустақилияти хонандагони синни хурди мактабӣ бо вобастагии онҳо аз калонсолон алоқаманд аст. Аммо, аллакай дар ин синну сол, мустақилиятро метавон ҳамчун сифати шахсии хонанда баррасӣ кард. Аз ин рӯ, олимони синни хурди мактабиро барои рушди сифати мустақилиятнокӣ муҳим мешуморанд [2].

Дар хонанда доштани эътимоднокии аз ҳад зиёд, ба ташаккули ҳислатҳои ӯ, ба монанди вобастагӣ, мустақилият оварда мерасонад. Аммо, агар дар раванди тарбияи калонсолон ба рушди мустақилияти хонанда диққати аз ҳад зиёд дода шавад, он метавонад ба ташаккули беитоатӣ ва пӯшидагӣ оварда расонад, ки ин раванди азхудкунии таҷрибаи муҳими ҳаётро тавассути пайравӣ ва тақлид ба одамони дигар хеле мушкул мекунанд. Барои он ки ҳеҷ яке аз тамоюлҳои зикршуда дар раванди тарбия мустаҳкам нашавад, рушди мустақилият ва вобастагӣ бояд мутақобила карда шавад [9].

Муҳаққиқони соҳаи таълиму тарбия мустақилиятро яке аз сифатҳои асосии шахсият мешуморанд, ки дар қобилияти гузоштани ҳадафи возеҳ ва татбиқи он ба ҳаёт зоҳир мешавад. Дар ин маврид хонанда ба қувваи худ така карда, на танҳо дар шароити шинос, балки дар ҳолатҳои нав ва тағйирёбанда, ки ҳалли ғайримукаррариро талаб мекунанд, бошуурона ва фаъолона амал мекунанд [5].

Асосгузори дидактика Я.А.Коменский мустақилиятнокирочунин тавзеҳ додааст: кӯдак метавонад он чизро, ки худаш хуб мефаҳмад, аз ёд кунад [9]. Ба ақидаи олим М.А.Данилов бошад, мустақилият принсипи асосии тарбия мебошад. Ў дар асарҳои худ дар бораи он сухан мегуфт, ки баҳо танҳо дар малака ва малакаҳои мустақилона ба даст овардашуда мавҷуд аст [5, с.47].

Олим К.Д.Ушинский доир ба масъалаи рушди мустақилиятнокии кӯдакон саҳми назаррас гузоштааст. Ў принсипи асосии дидактикӣ ва шартҳои муҳими ташаккули кӯдакро “рушди худфаъолиятӣ” мешуморид. Дар педагогикаи ватанӣ дар асри XX мушкilotи рушди мустақилияти хонандагон яке аз муҳимтарин буд. Таҳлили адабиёти психологӣ-педагогии ин давра тавачҷӯхӣ доимиро ба масъалаи мустақилияти хонанда дар таълим, ки ҳар як марҳилаи ислоҳот ва рушди системаи мактабро ҳамроҳӣ мекунанд, қайд кардан мумкин аст [15, с.97].

Дар таҷрибаи Я.А.Коменский дар мактаби шӯравӣ инчунин кӯшишҳо барои амалӣ кардани вазифаҳои рушди маҳорат ва малакаҳои кори мустақилонаи хонандагони хурдсол сурат гирифтанд. Дар айни замон, ба ташаккули мустақилият ҳамчун сифати арзишманди шахс барои ҷомеа диққати зиёд дода мешуд. Дар ин давра омӯзгорон дар мактаббачагон чунин малакаҳои арзишманди ҷамъиятиро (ба монанди таносуби афкори инфиродӣ ва коллективӣ, меҳнат дар коллектив, иштирок дар идоракунии корҳои коллективӣ) инкишоф медиҳанд. Воситаи асосии рушди мустақилият меҳнати дастаҷамъӣ мебошад. Мувофиқ ба таълимоти педагогикаи халқӣ аз синни хурдсолӣ дар кӯдакон мустақилиятро ташаккул додан, ба онҳо фикрронӣ, эҷодкорона муносибат кардан, ба амалҳои худ баҳои доданро бояд омӯзонд [9, с.44]

Педагог А.С. Макаренко чунин мешуморид, ки хонандагони хурдсол бе ҳеҷ гуна таъсири қувваҳои ҳаракатдиҳанда ҳамчун шахси мустақил ба воя намерасанд. Барои дар хонандагон ташаккул додани мустақилиятнокӣ пеш аз ҳама таъсири оила (калонсолон) ва тарбияи мактабӣ басо муҳим аст. Ин андешаҳо дар таҳқиқоти педагог А.С.Макаренко бошад, тадриҷан ва пайдарпай дар рушди мустақилиятнокии хонандагони хурдсол пешбинӣ шудааст [10].

Таъкид ба зикр аст, ки мустақилиятнокӣ ҳамчун сифати мураккаби шахсияти инсон арзёбӣ шуда, бинобар ин он сифатҳои аз ҷиҳати мазмун наздикро дар бар мегирад. Аммо ин сифати шахсии хонанда аломатҳои фарқкунандаро (ба монанди ташкилот, иҷроия, ташаббускорӣ, пешгӯӣ, инчунин малакаҳои худдорӣ ва худбаҳодиҳии рафтори худ) дар бар мегирад. Ҳамаи ин сифатҳо дар маҷмӯъ мустақилиятро ташкил медиҳанд, ки дар раванди таълимии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бархе аз аломатҳои он зоҳир мегардад, дар ҳоле ки ҳар як аломат дар ташаккули сифати ягона ва яклухт вазифаи муайян дошта бошанд.

Дар таҳқиқотҳои педагогикаи ватанӣ дар асри ХХІ рушди мустақилияти хонандагон дар қараёни робитаи омӯзиш бо ҳаёт, истифодаи усули фаъоли таълим ҳамчун шартӣ асосии рушди мустақилияти эҷодии хонандагон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти андешаҳои, ки муҳаққиқони соҳаҳои педагогика ва психология пешниҳод кардаанд, мустақилиятро ҳамчун сифати шахсии хонанда ҳисобида, самтҳои зеринро ба инобат гирифтанд бар манфиати таълиму тарбияи хонандагони хурдсол аст. Аз ҷумлаи онҳо, қобилияти гузоштани ҳадафҳои муайян барои ноил шудан ба қувваи худ ифода меёбад; ниёз ба тафаккури мустақил; қобилияти мустақилона паймоиш кардани вазъияти нав. Инчунин мавҷудияти мустақилият, озодӣ аз таъсири беруна, қобилияти бидуни кӯмак ё дастгирӣ аз худ кардани дониш, ба қатъият, ташаббускорӣ ва тафаккури эҷодии хонандагон хос аст.

АДАБИЁТ

1. Ананьев, Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М.: Просвещение, 2013. -546с.
2. Балкин, Н. А., Тхамафокова С. Т. Организация самостоятельной работы по математике учащихся 3-4 классов / Н.А.Балкин, С.Т.Тхамафокова. — М.: Просвещение, 2013. -287с.
3. Буряк, В. К. Самостоятельная работа учащихся / В.К.Буряк. - М.: Просвещение, 2014.-417с.
4. Васильева, Р. А., Самостоятельная работа учащихся на уроке / Р. А. Васильева, Г.Ф. Суворова. – М.: Педагогика, 2013. -207с.
5. Данилов, М.А. Проблемы и перспективы развития образования/М.А. Данилов — М.: Педагогика,2013. -358с.
6. Джуринский, А.Н. История педагогики: Учебное пособие для студ. ПедВУЗов /А.Н. Джуринский – М.; Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.- 432с.
7. Есипов, Б. П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения / Б.П.Есипов.

- М.: Просвещение, 2013.-458с.
8. Зимняя, А. И. Педагогическая психология / А.И.Зимняя. — М.: Логос, 2015. -384с.
 9. Коменский, Я. А. Великая дидактика / Я.А. Коменский // Избранные педагогические сочинения. В 2 т. Т. 1. — М.: Педагогика, 2013.-312с.
 10. Макаренко, А. С. Книга для родителей : к 100-летию со дня рождения. А. С. Макаренко / А. С. Макаренко. Москва : Педагогика, 1988. - 301с.
 11. Психологические исследования интеллектуальной деятельности/Под. ред. О.К. Тихомирова— М.: ТЦ Сфера, 2013. -253с.
 12. Психологический словарь /Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского.- : М.: Политиздат; Издание 2-е, испр. и доп.1990.-494с.
 13. Слостенин, В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина М.: Издательский центр «Академия», 2014.-576с.
 14. Толковый словарь С.И. Ожегова/Под.ред. Л.И. Скворцова-28 изд.дополн.перераб. — М.:Мир образования ОНИКС,2013г. —112с.
 15. Ушинский, К.Д. Три элемента школы // Начальная школа. — 1974.-219с.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ МУСТАҚИЛИЯТНОКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Мақолаи мазкур ба яке аз самтҳои актуалии кори таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст. Дар мақола аз таҷриба ва таҳқиқотҳои олимони соҳаҳои педагогика ва психология босамар истифода карда шудааст. Муаллиф таҳлилу баррасии рушди “мустақилиятнокӣ”, “тафаккури мантиқӣ”, “тафаккури эҷодӣ”, “усули гузаронидани дарс”, “таълиму тарбияи синфҳои ибтидоӣ” барин масъалаҳои ҳалталаби синни хурди мактабиро бо така ба таҷрибаи олимони соҳавӣ ва омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар мақола ҷой додааст.

Мақолаи Дадобоева Ф.Н. кори аз ҷиҳати таълимӣ – методӣ ва илмӣ асоснокбуда маҳсуб гаштааст. Муаллиф дар интиҳоби мақола зиракона ва босалоҳият муносибат намудааст. Таҳлилу баррасии мазмунӣ мақолае, ки аз ҷониби муаллиф ба итмом расидааст, ба раванди муносири таълим ва азхудкунии маводи таълимӣ дар хонандагони хурдсол мебошад.

Вояҳои калидӣ: таълим, таҳсилот, маводи таълимӣ, мустақилият, эҷодкорӣ, фаъолият, ҳамгирӣ, малакаҳои эҷодӣ, хонанда, ҳамкорӣ

Маълумот дар бораи муаллиф: Дадобоева Фархунда Нозимҷоновна – докторанти соли дуҷуми ихтисоси педагогика ва психологияи факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсуси МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” Тел: +992-92-944-48-86

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Данная статья посвящена одному из актуальных направлений работы по обучению и воспитанию учащихся начальных классов. В статье эффективно использованы опыт и исследования ученых в области педагогики и психологии. Автор проанализировал и рассмотрел такие вопросы, как “самостоятельность”, “логическое мышление”, “творческое мышление”, “метод проведения урока”, “обучение и воспитание в начальных классах”, опираясь на опыт отраслевых ученых и учителей начальных классов.

Анализ и обзор содержания статьи, завершённой автором, имеет отношение к современному процессу обучения и усвоения учебного материала младшими школьниками.

Ключевые слова: обучение, образование, учебные материалы, самостоятельность, творчество, активность, интеграция, творческие навыки, читатель, сотрудничество

Сведения об авторе: Дадобоева Фархунда Нозимджоновна – докторант второго курса специальности педагогика и психология факультета начального образования и специальной педагогики ГОУ “ХГУ имени академика Б. Гафурова” Тел: +992-92-944-48-86

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCES

This article is devoted to one of the relevant areas of work on the education and upbringing of primary school students. The article effectively uses the experience and research of scientists in the field of pedagogy and psychology. The author analyzed and considered such issues as "independence", "logical thinking", "creative thinking", "teaching method", "teaching and upbringing in primary schools", based on the experience of industry scientists and primary school teachers.

Article by Dadoboeva F.N. he was an educated man. The author was competent in choosing the article. The analysis and review of the content of the article completed by the author is relevant to the modern process of learning and assimilation of educational material by younger schoolchildren.

Key words: learning, education, learning materials, independence, creativity, activity, integration, creative Skills, reader, society

Information about the author: Dadoboeva Farkhunda Nozimjonovna is a second-year doctoral student specializing in pedagogy and Psychology at the Faculty of Primary Education and Special Pedagogy of the State Educational Institution of Higher Education named after Academician B. Gafurov Tel: +992-92-944-48-86

УДК: 37.13

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪЛИМИ ҲАМГИРО БО КӮДАКОНЕ, КИ ИЛЛАТИ ЧИСМОНӢ ДОРАНД

Дастанбуева П.Қ.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ

Мавҷудияти бештари навгонҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷомеа, амалӣ гардидани афзалияти арзишҳои умуминсонӣ, азнавташкилбӣ ва дигаргуншавии сохтори маълумоти педагогӣ дар принсипҳои инсонпарварӣ ва демократӣ, эътирофи ҳуқуқи ҳар як кӯдак барои таҳсилу маълумот мувофиқи имкониятҳои зехнӣ дар асл ба амал мебарорад.

Дар сохтори таълимии Тоҷикистон мавқеи пешрафта дар таълими кӯдакон бо мушкилот дар дарс инкишоф бештару бештар таълими ҳамгиро ғаъол мегардад. Ба ҳама мушкилот нигоҳ накарда, вобаста ба таълими кӯдакон бо иллатҳои инкишофӣ дар мактабҳои оммавӣ раванди якҷояшавии онҳо дар тартиби озмоишӣ ё ки стихиявӣ нигоҳ накарда ба амал бароварда шуда истодааст.

«Таълими ҳамгиро» ҳамчун таълими якҷояи кӯдакон бо иллатҳои сабуки зехнӣ бо истифода аз восита ва усулҳои махсус бо иштироки омӯзгорон ва дефектолог мебошад. Муваффақияти таълими ҳамгиро пеш аз ҳама вобастагӣ аз ташкил намудани сифати хуби роҳандозии педагогии хонандагон бо мушкилоти инкишофӣ дар равонӣ, шароити таълими якҷоя дар мактабҳои оммавӣ ниҳоят кам тадқиқ гардидааст.

Дар ҳамбастагӣ бо гузариш ба стандартҳои нав ва сифати нави раванди таълимот дигаргунҳои навро ба амал мебарорад ва қисми асосии ғаъолияти касбии мутахассиси муассисаи таълимӣ, ки бо кӯдакони бо имкониятҳои маҳдуд-омӯзгорони дефектолог тарбиятдиҳандагонӣ кӯдакони иллатдор мебошанд. Шакли нави таълимӣ бо баназар гирифтани талаботи кӯдакон бо имкониятҳои маҳдуди ҷисмонӣ, пешниҳоди шароитҳои махсус дар муассисаи таълимӣ барои таълиму инкишофи онҳо ба амал бароварда шуда, таъминкунандаи мувофиқат ва аз байн бурдани (пурра ё қисман) вайрон кардани инкишофи кӯдак аст.

- Ғаъолияти омӯзгор-дефектолог дар муассисаи таълимоти умумӣ барои ҳал намудани вазифаҳои таълим ва тарбияи кӯдакон равона гардидааст, ки мушкилоти устуворро дар худ доранд.

-Макони ёрии омӯзгор-дефектолог ин кӯдакони бо иллати нуқси зеҳнӣ ба ҳисоб меёбад [3, с.149].

- Дар замони ҳозира як қатор муассисаҳои таълимӣ дар баъзаи худ шароитҳои махсус фароҳам овардаанд, ки тағйиротҳои ҷузъии сохторҳои таълимӣ барои кӯдакони бо иллатҳои зеҳнӣ дар асоси хусусияту талаботҳо дар хизмати таълимии ҷомеа пешниҳод менамоянд.

Яке аз психологони машҳури рус Л.С. Виготский ба таъмини бунёди чунин сохтор ишора намуда таъкид мекунад, ки дар он имконияти махсуси таълими кӯдакони иллатнок бо кӯдакони инкишофи табиӣ амалӣ гардонидида шавад. Вай навиштааст, ки бо тамоми афзалиятҳои мактаби махсуси мо фарқ мекунад бо камбудии асосӣ, ки вай маҷбур мегардонад шогирди худро-нобино, ношунаво ва аз лиҳози зеҳнӣ ақибмонда дар доираи танги коллектив, доираи маҳдудро созгор мегардонад, ки дар он имконият фароҳам меорад барои нуқси кӯдак бештар ҷалб менамояд; диққати ӯро ба иллати ӯ ва ӯро ба ҳаёти воқеӣ ворид намесозад.

Л.С Виготский қайд менамояд, ки ба назар гирифтани кӯдакони солим бояд нуқтаи аввалӣ дида, баровардагони маълумоти иҷтимоӣ мебошанд. Ҳеҷ кас инкор намекунад зарурияти охириро, вале илмҳои махсус ва омӯзиш бояд ба тобеияти таълими умумӣ, тарбияи умумӣ гардонда шаванд. [1, с.148].

Аз ин рӯ Л.С. Виготский яке аз аввалинҳо шуда, масъалаи омӯзиши якҷояро асоснок намуд. Дар натиҷа ғояи ӯ ба амал бароварда шуда, дар қори мактабҳои Европай Ғарбӣ ва ИМА ва танҳо солҳои охир бештар таҷассуми худро дар Тоҷикистон ёфта истодааст.

Таҳлили инкишофи қариб 30-солаи таҷрибаи педагогӣ чунин шароитҳоро пешорӯ мегузорад, ки таълими ҳамгиро бомуваффақият ба пеш равад:

-сохторҳои ҷомеаи демократӣ бо риояи кафолати ҳуқуқи шахсият;

-таъминоти молиявӣ, бунёди тағйиротҳои бошууронаи мувофиқи ҳамгироии таълимӣ ва шароитҳои махсуси фаъолиятҳои ҳаётии барои кӯдакони бо мушкilotи инкишофӣ дар сохтори мактабҳои оммавӣ;

-хусусияти иҷбории қараёни равишҳои ҳамгиро, имконияти интиҳоб, маҷудияти рӯихати кафолатнок ва хизматҳои мувофиқ аз тарафи сохторҳои таълимӣ пешниҳод гардида барои шахсони ба мушкilotи инкишофи зеҳнӣ.

Ҳамин хел дар тадқиқотҳои Лучков, В. В. и Певзнер, М. С (1970) [5, с.111]. нишон додагӣ, ки мактаби махсус кӯдакони бо нуқсони шуурӣ худро беҳтар ҳис менамоянд, нисбати синфҳои махсуси мактабҳои оддӣ, вале баъди нимсоли хатми мактаб хатмкунандагони мактабҳои махсус худро бадтар ҳис мекунанд, нисбати хатмкунандагони бо нуқсонҳои шуурӣ, ки дар мактаби оммавӣ таҳсил карданд.

Леонтев А.Н. (1992) [6, с.127] оид ба мутобиқгардонии раванӣ иҷтимоии ҷавонон (баъди 1 сол) баъди хатми мактаб тадқиқотҳо гузаронданд. Натиҷаҳои қиёсӣ нишон доданд, ки ҷавонон, хатмкунандагони мактаби махсус, ба мушкilot дучор гардиданд ба андозаи бештар нисбати синфҳои махсуси мактабҳои оддӣ дар нақша ҳамгиро гардидани онҳо дар ҷомеа ба амал бароварда шуда буд. Ин дар маҳдудияти иҷтимоӣ, мушкilotи оилавӣ, тарзи вазъиятҳои нав, рӯҳафодагӣ дар ҳиссиётҳои зараровари шахсӣ инъикос ёфтааст. Дар қори Лутфуллоев М. [6, с.101] ду гурӯҳи ҷавонон бо нуқсонҳои зеҳнӣ (баъди мактаби махсус ва синфи махсуси мактаби оммавӣ) дар муддати яксоли баъди хатми мактаб муқобил гузошта шуданд. Нишондодҳои пешрафти баландтар фақат дар муносибат бо он омӯзгорон, ки нишондоди бомуваффақтари ҷомеаро, аллақай дар соли якуми таҳсил баъди хатми мактаб нишон доданд. Онҳо на ба дараҷаи баландтари иҷтимоӣ, балки ба бештари худбаҳозории мусбат ва фаъолтар дар фаҳмиши касбӣ фарқ доранд.

Падару модароне, ки кӯдаконашон барои иллатҳои инкишофианд, тавсия дода мешавад, аз аввал ӯро ба муассисаҳои махсус фаро гиранд. То ҳол дар мамлакати мо ба таълими ҳамгиро

бо худдории муайян муносибат менамоянд. Сабабҳое, ки одатан аз ин рӯ нишон дода шуда истодаанд, ба он далолат мекунанд, ки талаботҳои таълимоти умумӣ бо мутахассисони касбӣ таъмин нестанд, аз ин рӯ кӯдакон наметавонанд тамоми шаклҳои ёрии заруриро гиранд, агар онҳо ба синфҳои оддии ин мактабҳо фаро гирифта шаванд. Дар ин далел ҳиссаи ҳақиқат аст, агарчӣ қисман имрӯз нақшаҳо дар асоси хусусиятҳои таълимӣ бунёд гардидаанд, на ҳама вақт аз тарафи омӯзгорони макотиби умумӣ-оммавӣ ва роҳбарони маҳаллӣ ва минтақавӣ дастгирӣ меёбанд. Вақте кӯдаконро аз таъминоти махсус ба оммавӣ мегузaronанд, бояд «тарафдор» ва «муқобил» ба назар гирифта шавад. [11, с. 138]

Мактабҳои махсус дорои таҷҳизоту технологияи махсус, дараҷаи муайяни технологияи мувофиқ, омӯзгорони махсус тайёршуда, табибон ва равоншиносон доранд, илова бар ин аз болои он санчиши доимӣ аз тарафи мутахассисон бурда мешавад. Бештари ин корро наметавон дар мактаби умумӣ гузаронд. Аз ин рӯ на ҳама вақт ҳамгирро ҳамчун дурнамои беҳтарин дар таълими кӯдак бо мушкилоти инкишофӣ дар муқоиса бо мактаби махсус ба назар гирифт. Муайян нашудани мӯҳлати оғози таълими ҳамгиро дар муносибат ба ҳар як кӯдак ба таври фардӣ ва бо ҳамроҳии волидон бояд ба назар гирифт. Дар навбати аввал, ин вобаста иллатҳои сабук метавонанд ба ҳамгиро гирифта шаванд, дар аввал аз синни барвақтии томактабӣ ва фарогирии таълими ҳамгиро аз синфҳои ибтидоӣ. Кӯдакони бо иллатҳои вазнинтару биноӣ, шунавоӣ, нутқ ва дигарҳо мувофиқи мақсад ба ҳамгиро фарогир дар макотиби умумӣ баъди маълумоти ибтидоӣ, аммо барои кӯдакони ба нуксҳои вазнину мураккаб таълими ҳамгиро имоконпазир фақат дар мактаби махсус.

Ба сабаби хусусиятҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ педагогика на як даҳсола имконияти мувофиқро аз даст дода буд, дар ёрӣ ба хонандагон дар макотиби таълимоти умумӣ, ки мушкилот доранд, дар таълим бо мушкилоти иллатҳои соҳаи асабӣ-равонӣ наметавон гуфт аз он ҷиҳат, ки мактаби оммавӣ аз вазифаҳои дидан ва фаҳмидани «мушкилот»-и хонандагон ба онҳо ёрии касбӣ педагогӣ расонд. Макотиби оммавӣ ва махсус мувофиқи хусусият ваколатро ба ҳудудҳои ҷудо намуд. Дар ин вазъ кӯдакони нишонаҳои иллатҳои сабук дар инкишоф, дар вақташ ошкор нагардида ва имконияти вақт барои дарёфти ёрии махсуси педагогӣ надошта маҷбуранд таълимо дар шароити мактаби оммавӣ гиранд, аз ин рӯ наметавонанд раҳнамоии мувофиқи равонӣ педагогиро ба даст оваранд. Ҳамгироии пурра метавон муфид буд барои кӯдаконе, ки аз рӯи дараҷаи равонӣ-физикӣ ва инкишофи забонӣ вобаста ба меъёрҳои синну солӣ ва равонӣ тайёранд бо ҳамсолони солим дар таълими фаро гирифтаанд. Чунин кӯдакон 1 ё 2-нафарӣ ба гуруҳҳои оддии боғи бачагон ё синфи мактаб дохил намуда, ки дар натиҷа онҳо ҳатман ёрии мувофиқ гиранд, аз макони таълимӣ (масалан: кӯдакони бо иллатҳои забонӣ дар нуктаҳои логопедии муассисаҳои бачагона), ё ки дар гуруҳи кӯтоҳмуддати ҷой гирифта дар боғи кӯдакон ё мактаб ё ки дар марказҳои мухталиф (масалан: кӯдакони иллати шунавоӣ дар кабинетҳои сурдологӣ системаи ҳифзулсиҳат). Барои шахрҳо ва дигар нуктаҳои аҳолинишин, ки дар он ҷойҳо муассисаҳои махсуси мувофиқаткунандаи таълимӣ вучуд надоранд, мумкин чунин шакли муфиди мухталифи ҳамгиро, ки аз он кӯдакони бо нуксонҳои муайян, аммо дараҷаи баланди равонӣ-физикӣ ва инкишофи забонӣ доранд. Ба гуруҳҳо (синфҳои) оммавии боғи бачагони аз 1-2 нафарӣ равона мегарданд; аз ин рӯ ба ин муассисаи бачагонаи ставкаи кории омӯзгор-дефектолог, ки бо кӯдакони иллатнок пайдарпаи омӯзиши мутобиқавӣ (фардӣ ё ки гуруҳҳои хурд) гузаронида шуда, иштирок дар гуруҳҳои оммавӣ (синфӣ), барои ташкили таълим ва тарбияи кӯдаки алоҳида дар байни кӯдакони солим ёрӣ мерасонад.

Аз ин рӯ сухан, на танҳо дар бораи муқоисакунӣ байни ҳамдигарии усулҳои дарки мушкилот, балки инчунин аз фаҳмиши тавсияҳои пайдошуда тасвиркунандаи комплекси имкониятҳои мутобиқати инкишофи барнома меорад. Зарурияти дарёфти чунин усулҳои сохтори таълими ҳамгиро, ки дар онҳо барои мактаби таълимӣ мақоми на камтаре дорад,

чуноне ки дар муассисаҳои таълимии махсус. Мактаби махсус бояд хонандагони худро барои имконияти гузариш ба мактаби оммавӣ тайёр намояд. Ин тайёри имконият ва мақсадгузори гузариш ба мактаби оммавӣ бояд муайян гардида, бо дараҷаи инкишоф ва сифати мутобикшавии кӯдак, хоҳиши волидайн ва мавҷудияти мактаб қобили қабули ўро дорад. Гузаштани ў аз боғи махсуси бачагона ё ки мактаб ба мактаби оммавӣ зарурияти тарафдорӣ ва ёрмандии омӯзгорони махсус ва раваншиносон барои ҳалли мушкилоти ҳарду, азхуднамудани бомуваффақияти кӯдакон барномаи таълимиро дар бар мегирад. (40 , с . 111)

Ҳамин хел кӯдакони бо нуқсонҳои сабук метавонанд дар доираи ҷомеа аз синни барвақти томактабӣ дар таълими ҳамгиро аз мактаби ибтидоӣ фаро гирифта шаванд. Кӯдакони бо иллати ҷиддитари биноӣ, шунавоӣ ва гуфтугӯӣ ва ғайра мақсаднок аст ба ҳамгиро фаро гирифт дар мактаби оммавӣ баъди таълими ибтидоии мутобик, аммо барои кӯдакони бо нуқсонҳои омӯзишии вазнин ва мураккаб лозим аст фақат дар мактабҳои махсус. Раванди ҳамгирӣ шаҳсони бо имкониятҳои маҳдуд наметавонад анҷом ёфт, баъди анҷоми маълумоти мактабӣ, аз ин рӯ яке аз мушкилоти омӯзиши ҳамгиро муайянгардида дар ин замон ин мушкилоти маълумоти таҳассусии чунин шахсон ба ҳисоб меравад.

Таҷқиқот нишон дод, ки дар ҳалли масъала оид ба омӯзиши ҳамгироӣ кӯдак бо иллатҳои инкишофӣ дар муҳити маълумотгирӣ кӯдакони мӯътадил инкишофёфта зарур аст. Як қатор нишондодҳои ҳастанд, ки ба гурӯҳҳои «дохилӣ» ва «берунӣ» чудо мешаванд..

Ба нишондодҳои берунӣ дохил мешаванд маҷмуи шароитҳо, ки дар онҳо бояд ба вукӯъ пайвастанӣ таълим ва инкишофи кӯдак, ба дохилӣ-дараҷаи раванӣ-физикӣ ва инкишофи нутқӣ.

Ба шароитҳои беруна, ки таъмини бомуваффақонаии ҳамгироии кӯдакон ба талаботҳои махсуси таълимӣ мансубанд:

Барвақт ошкор намудани иллатҳо ва гузаронидани корҳои мувофиқатӣ аз моҳҳои аввали ҳаёт, аз ин ҳол метавон ба даст овард натиҷаҳои дигари ҷиддии инкишофи кӯдак, ки ба ў иҷозати таълим дар мактаби оммавӣ медиҳад;

Хоҳиши падару модарон барои таълим додан дар якҷоягӣ бо кӯдакони солим ва кӯшиш ва ёрии ҳақиқӣ расонидан ба фарзанди худ дар раванди таълими ў;

Мавҷудияти имкониятҳои додашуда ба кӯдаки ба ҳамгиро фарогирифташуда ёрии мутобиқи таҳассусӣ расондан;

Ба нишондодҳои «дохилӣ» мансубанд:

Дараҷаи раванӣ-физикӣ ва инкишофи нутқ мутобиқи меёри синну солӣ, ё ки ба он наздик;

Имконияти ба даст овардани стандарти маълумоти умумӣ дар нишондодҳои барои кӯдакони бо инкишофи мӯътадил дар муҳлати муқараргардида;

Омодагии раванӣ-физикӣ ба таълими ҳамгиро.

Аз ин рӯ, қобили қабул гаштани ҳамгиро ҳамчун яке аз равандҳои пешқадами даврони муосир дар инкишофи системаи ватании маълумоти махсус маънии онро надорад зарурати ихтисор намудани системаи фарқкунандаи таълимоти махсуси гуруҳҳои мухталифи кӯдакон. Баръакс, ҳамгироӣ бомуваффақ имконпазир фақат дар шароитҳои беҳбудии доимӣ бахшидан ба системаи маълумоти оммавӣ ва махсус. Дар натиҷа раванди иҷтимоигардӣ ба амал бароварда мешавад дар муддати тамоми умри инсон ва дар 3-давра мегузарад:

1. Дар фаъолият-дар одам инкишоф меёбанд аломатҳои истеъдод ва қобилият ва амалӣ гардондани онҳо.

2. Иштироки фаъол дар чунин фаъолият аз тарафи ҳуди шахс бо иллатҳои инкишофӣ.

3. Комил гардидани ҳуди ҷомеа, маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ, ки бо қувваи муайяни талаботҳо ҷиддӣ нисбати нуруи шахсӣ барои чунин шахсон маҳдуд мебошад.

Ҳамин тарз дар навбати аввал дар давраи гузариш аз кӯдакӣ ба камолот, дар тайёри

ба ҳаёти мустақилона ва кор мушкilotи ҳамгиро пеш меоянд аз шахсони бо талаботҳои махсуси таълимӣ дар ҳамкориҳои одамони оддӣ, ки мумкин аст, ба даст овард бо роҳандозии равонӣ педагогӣ дар ҷараёни таълим, бо ёрмандии махсус ва тарафдорӣ.

Аз рӯи дар боло зикрфта метавон чунин хулоса баровард. Таълими ҳамгиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шакли имконпазирӣ маълумот ба назар гирифта мешавад ва дар раванди додшуда хусусияти эҳсосотӣ дорад. Зарурияти ҳамгироӣ ба ҳеҷ кас шубҳанок нест. Дар Тоҷикистон сол аз сол шумораи синфҳои ҳамгиро зиёд шуда истодаанд. Дар макотиби таълимӣ ва пайдо шудани кӯдакони бо иллатҳои сабуки зеҳнӣ дар синфҳои мактаби оддӣ маълумоти умумӣ аллакай тааҷҷуб ва парешонҳолиро дар талабагон пайдо намекунад.

АДАБИЁТҲО:

1. Выготский Л. С. Основы дефектологии. — Москва: Издательство Юрайт, 2021. — С. 332. — ISBN 978-5-534-11695-3
2. Гараи, Л. и Кечки, М. Ещё один кризис в психологии! Возможная причина шумного успеха идей Л. С. Выготского // Вопросы философии. — 1997. — № 4. — С. 86—96.
3. Дубровина, И.В. Об индивидуальных особенностях школьников Текст./ И.В. Дубровина М. - 1995. - 244 с.
4. Коррекционно-образовательные технологии: пособие для педагогов / А.Н. Коноплева, Е.М. Калинина, В.П. Пархоменко, и др.; науч. ред. А.Н. Коноплева. - Мн.: НИО, 2004. - 176 с
5. Лучков, В. В. и Певзнер, М. С. Значение теории Л.С Выготского для психологии и дефектологии (idem) // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. — 1981. — № 4. — С. 60-70.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1977.
7. Лутфуллоев М. Современная дидактика (Дидактикаи муосир) / М. Лутфуллоев.- Д., 2001.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪЛИМИ ҲАМГИРО БО КӮДАКОНЕ, КИ ИЛЛАТИ ЧИСМОНӢ ДОРАНД

Мақола оид ба таълими ҳамгиро ва истифодаи он ба кудаконе, ки иллати ҷисмонӣ доранд бахшида шудааст. Муаллиф оид ба он ки чӣ тавр бояд, кудаконе, ки иллати ҷисмонӣ доранд, муайян намуд, онҳоро ба ғуруҳҳо ҷудо бояд кард, чӣ тавр яқоя бо кудакони солим яқоя таълим бояд дод, нақши омӯзгор дефектолог чӣ гуна бояд бошад сухан меронад.

Дар сохтори таълими Тоҷикистон мавқеи пеширафта дар таълими кӯдакон бо мушкilot дар дарс инкишоф беиштару беиштар таълими ҳамгиро ғаёб мегардад. Ба ҳама мушкilot нигоҳ накарда, вобаста ба таълими кӯдакон бо иллатҳои инкишофӣ дар мактабҳои оммавӣ раванди яқояшавии онҳо дар тартиби озмоишӣ ё ки стихиявӣ нигоҳ накарда ба амал бароварда шуда истодааст.

Вожаҳои калидӣ: таълими ҳамгиро, кудакони зеҳни пастдошта, раванди таълимот, системаи муносибатҳои иҷтимоӣ, аломатҳои истеъдод ва қобилият, иллатҳои инкишофӣ.

Маълумоти муаллиф: Дастамбуева Парвина – омӯзгори калони кафедраи педагогика, равонишиносӣ ва методикаи таълими фанҳои Донишгоҳи ш. Хоруг

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Статья о том, как интегрированные образование и его использование могут помочь детям с физическими проблемами. Автор указывает, как нужно адаптировать образование для детей, имеющих физические ограничения, и как их интегрировать в группы. Он объясняет как, разделять их на группы и обучать вместе со здоровыми детьми и как должен выглядеть план работы для дефектолога.

В образовательной структуре Таджикистана развивается передовая позиция в обучении детей

с проблемами в учебе, все более активно становится интегрированное образование. Несмотря на все проблемы, связанные с обучением детей с отклонениями в развитии в государственных школах, процесс их интеграции реализуется в экспериментальном или стихийном порядке.

Ключевые слова: *интегрированное образование, дети с низким интеллектом, образовательный процесс, система социальных отношений, признаки одаренности и способностей, нарушения развития.*

Сведения об авторе: Дастамбуева Парвина – старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания предметов Университета им. Ш. Хорога

FEATURES OF INCLUSIVE EDUCATION WITH DISABLE CHILDREN

An article is about inclusive education and its application for children with physical disabilities. The author discusses how education should be adapted for children with physical limitations and how to integrate them into groups. How to teach together with healthy children and what an educational plan for a special education teacher should look like.

The educational structure of Tajikistan is developing a leading position in the education of children with learning problems, and integrated education is becoming more and more active.

Despite all the problems associated with educating children with developmental disabilities in public schools, the process of their integration is being implemented on an experimental or spontaneous basis.

Key words: *integrated education, children with low intelligence, educational process, system of social relations, signs of talent and ability, developmental disorders.*

Dastambueva Parvina - senior teacher at the Department of pedagogy, psychology and methods of teaching subjects of Khorog State University/

УДК: 930.85

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ И ОБЗОР МОНОГРАФИИ О.Б. БОКИЕВА «ОСВЕЩЕНИЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКОВ И ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ РУССКИХ ДОРЕВОЛЮЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ».

Занджирбекова Г. И., Сайданоева Х.М.

Хорогский государственный Университета имени М.Назаршоева

Данная статья рассматривает методы изучения, обзор монографии и вклад выдающегося учёного, видного таджикского историка О. Бокиева в изучение истории таджикского народа. Его монография «Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских дореволюционных исследователей» является важным источником, которое представляет собой первое и комплексное рассмотрение историографии таджикского народа. В данной научной работе учёный рассматривает вопрос изучения истории таджикского народа в период начало XVI века по начала XX века основываясь на трудах дореволюционных русских исследователей. Монография состоит из четырёх частей и заключительной части.

В первой главе этой работы, автор рассматривает вопрос исторической и культурной связи между России и Средней Азии. Здесь также автор ссылаясь на труды дореволюционных и советских учёных рассматривает начало торговых связей России и Средней Азии в начале XVI века, время когда караванные пути в Поволжье проходили через Среднюю Азию или Хорасан и Иран, и через Среднеземное море в Переднюю и Малую Азию. Известно, что в XV веке после географических открытий караванная дорога «Великий шёлковый путь» теряла былую значимость и Россия которая была посредником между Средней Азии и Западом тоже теряла свою прежнюю роль. Именно с XVI века Россия начинает усердно интересоваться Средней Азией и именно тогда начинается первое описание

путешественников на Восток. Хотя имеются даже сведения о более раннем поддержании торговых связей государства Хорезма с городами Причерноморья[3,55]. В этой главе автор детально описывает все предпосылки и условия для возникновения исторических и культурных связей Средней Азии с другими странами и в частности с Россией. Эта глава хорошо освещается в работах А. Попова, П.И. Небольсина, А. Шепелёва, С. Б. Жуковского.

Геополитические цели России, которые скрывались под дипломатическими торговыми отношениями двух государств описываемые такими исследователями как Халфином Н. А., В. В. Бартольд, Н. И. Всеволовским, Е. К. Мейендорфом в период существования таких государств как Бухарский эмират, Хивинское и Кокандские ханства и политика Русской Империи в период правления Пётр I, Екатерины II и Александра II также приведены в работе О. Бокиева, который анализировал этот процесс, открывая основную суть политики России в отношении к Средней Азии[1,29].

Во второй главе автор рассматривает вклад таких учёных как Н. В. Ханыкова, В.В. Григорьева, М. А. Терентьева, В. В. Бартольда, А.А. Семён Тянь-Шанского, И. В. Виткевича, К.Ф. Бутенева, Потанина и других в изучении народов Средней Азии, которые впоследствии заложили и развивали науку русского востоковедения. Автор О. Бокиев акцентирует читателей на то, что первоначальными источниками дореволюционных русских исследователей в изучении истории Средней Азии служили отчёты русских купцов, землепроходцев, путешественников, послов и пленников, побывавших или находившихся в Средней Азии. В этой главе автор также приводит информацию многих западных авторов. Например, сведения английского агента Антония Дженкинсона, Роберта Джонса, Ф. Беневени, которые в качестве путешественников также занимались поиском забытого торгового пути в Китай через Среднюю Азию[1,48]. Эти сведения впоследствии были описаны русскими дореволюционными исследователями. Автор также приводит информацию о том, что при царе Алексее Михайловиче были отправлены посольства к бухарскому эмиру Абдулазизхану, основной целью которых был сбор информации о путях в Индию через Среднюю Азию. Этими послами явились Махмат Казымов и Василий Даудов. Об этих послых есть информация в книге И. П. Минаева «Сведения о странах по верховьям Амударьи» [5,218]. Олболу Бокиев в этой части приводит главным образом информацию о посольстве посла Ивана Хохлова в 1600 году, побывавшего в Бухаре и Самарканде при правлении Имам-Кулихана.

Третья глава монографии О. Бокиева «Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских дореволюционных исследователей» направлена на рассмотрение вопроса истории таджиков в трудах русских дореволюционных востоковедов до присоединения Средней Азии к России[1,49].

В четвёртой главе автор затрагивает тему: «Изучение истории языков народов Средней Азии в России». В этой главе автор приводит предпосылки и причины изучения языков Средней Азии, а также признания важности изучения таджикско-персидского языка. Автор детально описывает период правления Петра Великого и его инициативы в этой области. Также автором приведены информации о многочисленных научных языковых центрах в России, занимавшихся изучением языков и культуры Средней Азии. Он подчёркивает их функции осуществлялись не столько с геополитической целью, сколько с целью развития культуры и науки в целом. В этот период по сведениям О. Бокиева в центре внимания русских учёных стали «Авеста», «Шахнаме», наука нумизматика и т.д.[1,113]

В заключительной части своей работы, автор подводит итог и подчёркивает большую заслугу русских дореволюционных учёных в исследовании истории таджиков, которые по мнению автора, внесли фундаментальный вклад в изучение истории, культуры и жизни таджиков.

Так как в начале XIX века уже основная цель внешней политики России была ясной,

были проведены исследовательские работы по изучению отдельных ханов. Хотя в русской дореволюционной историографии до присоединения Средней Азии к России отсутствовали специальные работы посвящённые таджикам не только по причине того, что таджики ещё не объединялись под одним таджикским государством, а основная причина была в том, что исследования русских востоковедов вытекали из интересов внешней политики России.

Нужно отметить, что Олуболу Бокиев в своей научной работе использовал описательный и сравнительный анализ для изучения истории взаимоотношений таджиков и русских. Основные методы применяемые автором ,включают:

1.Критический анализ первичных источников, такие как путевые заметки, отчёты, монографии русских наблюдателей, чиновников, работавших в Средней Азии в XIX и начале XX вв.

2.Сопоставлены различные источники для отражения тенденций, противоречий и факторов влияния истории, культуры и быта таджикского народа.

3.Контекстуальный анализ, автор рассматривает источники с учётом исторических, политических и идеологических условий их создания.

4.Выявление и анализ основных тем, сюжетов и оценок, характерных для русских авторов при описании истории Средней Азии и его населений.

5.Выявление пробелов и противоречия: О.Бокиев выявляет пробелы в исследованиях дореволюционных учёных, а также противоречий в их трактовках исторических событий и процессов.

Итак, следует отметить, что учёный Олуболу Бокиев в данной монографии применяет комплексный подход, сочетающий текстологический, сравнительный и историко-культурный анализ, который позволял ему всесторонне изучить особенности освещения истории Таджикистана в дореволюционных русских источниках.

Также стоит заметить, что О. Бокиев в своей книге ««Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских дореволюционных исследователей»» сделал акцент на ранее малоизученные аспекты истории таджикского народа, представившие новые идеи и исследования, которые могут более полно и объективно осветить этот период истории таджикского народа и внести значительный вклад в понимание этой темы.

Многие таджикские учёные, в том числе и Олуболу Бокиев указывают на предвзятость и идеологический окрас в трактовке исторических событий. Если анализировать эти работы сегодня, ясно, что такие источники несомненно имеют не только огромный вклад в изучении истории таджиков и Таджикистана, но они также требуют критического переосмысления позиций современной историографий. Автор уделяет большое внимание степени достоверности и объективности в предоставленных в работах дореволюционных исследователей, посвящённых истории народов Средней Азии. Здесь приводятся ограничения и предубеждения, которые могут повлиять на их исследования.

Олуболу Бокиев внес большой вклад в формирование культурного наследия Таджикистана. И на основе анализа работ русских дореволюционных исследователей смог сформировать комплексное представление таджикской истории.

Итак, вклад О. Бокиева в изучение истории таджиков можно охарактеризовать следующим образом:

1.О.Бокиев провёл обширный анализ работ дореволюционных исследований, выявив важные темы и подходы к изучению истории таджиков. Его работы позволили оценить вклад предшественников и понять их влияние на темы современных исследований.

2.Критический анализ: включает в себе обзор и оценку трудов дореволюционных учёных, которые выделяют достижения, недочёты и их влияние на европейское понимание истории таджикского народа.

3.Предложения для текущих исследований: в своих работах Бокиев также выдвигает,

а точнее интегрируется в выдвигающиеся прогнозы для текущих исследований, что делает акцент на то, что не все источники русских дореволюционных исследователей были включены в его работы. И это все способствует развитию научных знаний в этой области, а также служит методологической основой для будущих историков по данной теме.

4..Интеграция современных методов исследования: Олболу Бокиев активно применял современные методы анализа и источники исторических исследований, что обогащает его работы и делает их актуальными для современной научной общественности.

Резюмируя вышесказанное, нужно отметить значимость работы учёного в контексте исторической науки и культурного наследия Таджикистана, что показано в данной статье.

ЛИТЕРАТУРА:

1. .Бокиев О.Б. Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских дореволюционных исследователей. Душанбе, 1991. -С.168.
2. Бартольд В. В. История изучения Востока в Европе и России // Сочинение. Москва, 1971.-С.395.
3. Всеволодский Н.И. Сведения об официальном преподавание восточных языков в России. СПбю, 1879.-С.10
4. Искандаров Б.И. Из истории взаимоотношений народов Средней Азии с Россией// Таджикистан в братской семье народов СССР. Сборник статей.- Душанбе,1972.-С.6
5. Миняев И.П. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи-СПб.,1879.- Приложения.-С.217-228.
6. Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии.-Москва,1974.С.17-18

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ И ОБЗОР МОНОГРАФИИ О.Б. БОКИЕВА «ОСВЕЩЕНИЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКОВ И ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ РУССКИХ ДОРЕВОЛЮЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ».

В данной статье проводится методологический обзор и анализ монографии «Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских дореволюционных исследователей» Олуболу Бокиева. Автор исследует основные методы изучения и анализа истории таджиков, а также делает обзор ключевых глав и выводов. Путём обзора и анализа автор стремится выявить значимость и вклад монографии Бокиева в изучении исторических связей Таджикистана и России и показать его научное значение для исторической науки.

Ключевые слова: Олуболу Бокиев, обзор, анализ, монография, дореволюционные исследователи, метод, история, торговые связи.

Сведения об авторах: Занджирбекова Гулноз старший преподаватель кафедры истории таджикского народа, факультета истории и права Хорогского государственного университета им.М.Назаршоева.

Саиданоева Хушолбегим Мамдбокиевна., старший преподаватель кафедры история таджикского народа Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, email: khusholsaidanoeva@gmail.com

METHODS OF STUDY AND REVIEW OF THE MONOGRAPH “ILLUMINATION OF THE HISTORY OF TAJIKS AND TAJIKISTAN IN THE WORKS OF RUSSIAN PRE-REVOLUTIONARY RESEARCHERS” BY O.B. BOKIEV

The article provides an analysis of the methods and review of the monograph “Illumination of the history of Tajiks and Tajikistan in the works of Russian Pre-revolutionary researchers” by O.B. Bokiev. The author conducts a review of the main approaches and research methods used in the work, as well as analyzes the content of the key chapters and conclusion of the monograph. Through the systematic

review of the methodology and analysis, the author aims to highlight the significance and contribution of Bokiev's monograph to the study of Tajikistan's history and its scholarly value for historical science.

Key words: *Oluboly Bokiev, review, analysis, monograph, Pre-revolutionary researchers, method, history, trade relation.*

Information about the authors: Zanjirbekova Gulnoz Islombekovna- senior lecturer of the history of Tajik people department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone:992939551188. email: mdikh@mail.ru

Saidanoeva Khusholbegim Mamadbokievna the assistant of the History of Tajik people department at Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone: 992934586061.email: khusholsaidanoeva@gmail.com

**УСУЛҲОИ ОМУЗИШӢ ВА ТАҲЛИЛИ МОНОГРАФИЯИ О.Б. БОҚИЕВ
“ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ТОҶИКОН ВА ТОҶИКИСТОН ДАР
МАЪЛУМОТҲОИ МУҲАҚИҚОНИ ТОИНҚИЛОБӢ”.**

Дар ин мақола, монографияи Олуболу Боқиев “Инъикоси таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон дар осори муҳақиқчиёни тоинқилобӣ” дар асоси таҳлил ва таҳқиқ мавриди омӯзиши баррасӣ мегардад. Муаллиф дар асоси истифода аз усулҳои асосии муқоисавӣ ва таҳлилии нуқтаи истигносарои монографияро таҳлил менамояд ва қисматҳои асосии онро нишон медиҳад. Бо истифодаи усули таҳлил, муаллиф қӯиши ба ҳарч медиҳад, то ки аҳамият ва мубрамияти мавзӯи мазкур ва муаллифи онро дар илми таърихшиносӣ ва омӯзиши таърихи халқи тоҷик нишон диҳад.

Калидвожаҳо: *Олуболу Боқиев, таҳлил, монография, тадқиқотчиёни тоинқилобӣ, усул, таърих, муносибатҳои ҷаҳонӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Занҷирбекова Гулноз Ислombeковна, муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел.: 992939551188. email: mdikh@mail.ru

Сайданоева Хушолбегим Мамадобкиевна ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷик ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел.: 992934586061

УДК: 338.9

**МЕХАНИЗМЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В
РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
ТАДЖИКИСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КОНТЕКСТЕ
ГЛОБАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ**

Кандыерова Д.О., Бекова М. М.

Финансово-экономический институт Таджикистана

Таджикский национальный университет

Центральная Азия представляет особый интерес в контексте исследования механизмов цифровой трансформации. Здесь, наряду с явными структурными вызовами, прослеживаются уникальные возможности для внедрения инновационных технологий. Среди стран региона Таджикистан занимает особое место, поскольку его усилия по цифровизации характеризуются не только ограниченными финансовыми и институциональными ресурсами, но и стремлением использовать цифровые технологии как инструмент повышения устойчивости экономики и улучшения качества жизни населения.

В последние годы Центральная Азия демонстрирует активное развитие в области цифровых технологий, что становится важным фактором для экономического роста, социального прогресса и улучшения качества жизни населения.

Процесс формирования цифровой экосистемы в странах региона приобретает все

более важное значение в контексте глобальных тенденций цифровизации и интеграции в международные информационные и экономические сети. Важно отметить, что внедрение электронного документооборота и других цифровых технологий способствует сокращению потребности в бумажной документации и снижению операционных расходов [1]. Это, в свою очередь, становится возможным благодаря улучшению инфраструктуры и доступности технологий, что является неотъемлемой частью более широких усилий по развитию цифровой экосистемы. Сэкономленные средства могут быть перенаправлены на приоритетные направления, такие как кибербезопасность и обучение персонала, что поддерживает дальнейший прогресс в цифровизации. Кроме того, внедрение цифровых платформ и сервисов открывает новые возможности для бизнеса и государственного управления, обеспечивая более эффективную работу и взаимодействие в условиях глобальной цифровой экономики.

Индекс готовности правительства к внедрению искусственного интеллекта (Government AI Readiness Index) [2] служит важным инструментом для оценки потенциала государств в разработке и внедрении технологий ИИ. Он предоставляет комплексную оценку способности правительств создавать и поддерживать благоприятную среду для развития ИИ, что особенно важно в условиях глобальной цифровой трансформации.

Индекс включает несколько ключевых компонентов:

1. **Наличие стратегического видения и политики.** Анализируется наличие национальной стратегии по развитию искусственного интеллекта, определяющей долгосрочные приоритеты, цели и направления. Такой подход обеспечивает системный подход к использованию ИИ, стимулируя межсекторальное сотрудничество.
2. **Регулирование и нормативно-правовая база.** Важным элементом является наличие четких механизмов регулирования, включая защиту данных, этические рамки и вопросы кибербезопасности. Это необходимо для формирования доверия общества к ИИ и минимизации рисков, связанных с его использованием.
3. **Цифровая инфраструктура и потенциал.** Оценивается уровень доступности и качества ИТ-инфраструктуры, которая позволяет государствам эффективно внедрять ИИ. Среди индикаторов – развитие электронного правительства, доступ к широкополосному интернету и уровень внедрения инновационных решений.
4. **Способность к адаптации и инновациям.** Индекс учитывает, насколько быстро правительство может реагировать на технологические изменения, интегрировать новые решения и модернизировать существующие процессы.
5. **Открытость и доступность данных.** Уровень доступности данных, включая платформы открытых данных и их качество, играет важную роль для обучения ИИ-моделей и разработки решений, основанных на данных.

Индекс формируется на основе данных международных организаций, таких как Всемирный банк, ООН, Индекс кибербезопасности (Global Cybersecurity Index) и других. Он включает как количественные показатели, такие как проникновение интернета, доступность данных и затраты на R&D, так и качественные параметры, связанные с политиками и стратегиями в области ИИ.

Этот индекс позволяет оценить готовность стран к цифровой трансформации и выявить ключевые направления для совершенствования. Чем выше уровень индекса, тем более устойчивую и прогрессивную платформу для внедрения искусственного интеллекта может обеспечить правительство.

**Таблица №1 ИНДЕКС ГОТОВНОСТИ ПРАВИТЕЛЬСТВА К ВНЕДРЕНИЮ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА 2023 GOVERNMENT AI READINESS
INDEX 2023**

	Страна	Общий балл	Готовность правительства к внедрению ИИ	Зрелость технологического сектора	Уровень развития данных и инфраструктуры
1	Таджикистан	38.78	53.18	20.41	42.77
2	Узбекистан	43.79	49.07	24.80	57.49
3	Казахстан	48.56	48.56	30.97	66.13
4	Киргизия	34.10	33.53	22.86	45.90
5	Туркменистан	31.17	20.05	30.51	42.94

Анализ показателей стран Центральной Азии позволяет выявить ключевые тенденции и диспропорции в развитии этой сферы.

Среди стран региона наиболее высокий общий показатель продемонстрировал Казахстан - 48,56, что обусловлено сбалансированным развитием всех компонентов индекса. Узбекистан занимает второе место благодаря существенному прогрессу в развитии инфраструктуры и данных. Таджикистан с показателем 38,78 выделяется высоким уровнем готовности правительства, но отстаёт в зрелости технологического сектора. Киргизия и Туркменистан занимают нижние позиции, что указывает на значительные институциональные и инфраструктурные ограничения.

Высокий уровень готовности правительства Таджикистана свидетельствует о наличии политической воли и стратегического подхода к вопросам цифровизации. Это может быть связано с разработкой государственных программ, ориентированных на внедрение ИИ, однако их реализация ограничивается слабостью технологической базы. Казахстан и Узбекистан демонстрируют сопоставимые результаты, отражающие системный подход к цифровой трансформации. Туркменистан и Киргизия существенно уступают лидерам по этому показателю, что может быть связано с отсутствием структурированных стратегий и ограниченными институциональными возможностями.

Технологический сектор Казахстана (30,97) выделяется среди стран региона, демонстрируя наличие инновационного потенциала, инвестиций в стартапы и базовую ИТ-инфраструктуру. Узбекистан (24,80) показывает умеренный результат, который свидетельствует о потребности в дальнейшем укреплении экосистемы для инноваций. Показатель Таджикистана (20,41) отражает отсутствие значительных инвестиций и недостаточную поддержку стартапов. Примечательно, что Туркменистан (30,51), несмотря на низкий уровень готовности правительства, демонстрирует сопоставимый с Казахстаном результат в зрелости сектора. Это может указывать на локальные успехи в развитии отдельных направлений ИТ.

Инфраструктура и доступность данных играют ключевую роль в обеспечении эффективного внедрения ИИ. Казахстан лидирует в регионе благодаря высоким показателям интернет-покрытия, доступности цифровых сервисов и внедрению современных технологий, включая сети 5G. Узбекистан также показывает значительный прогресс в этой области. Таджикистан и Киргизия имеют схожие результаты, демонстрируя ограниченную доступность интернета в сельских регионах и низкий уровень открытых данных. Туркменистан остаётся на среднем уровне, несмотря на отставание по другим показателям.

Исходя из анализ индекса готовности правительств к внедрению искусственного интеллекта можно оценить степень адаптации стран Центральной Азии к современным технологическим вызовам. Так, согласно анализу данных в Центральноазиатском

регионе, Казахстан выделяется как лидер благодаря сбалансированному развитию, в то время как Таджикистан демонстрирует высокий уровень институциональной готовности при слабой технологической базе.

Однако для более всестороннего анализа процесса цифровизации необходимо учитывать также индекс развития электронного правительства, который отражает уровень внедрения информационно-коммуникационных технологий в государственные услуги и их доступность для населения. Взаимосвязь этих двух индикаторов предоставляет комплексную картину цифровой трансформации государственного управления, подчеркивая, как современные технологии, такие как искусственный интеллект, могут способствовать оптимизации и улучшению качества государственных услуг.

Индекс развития электронного правительства, публикуемый каждые два года с 2001 года, представляет собой всестороннюю оценку цифрового управления, охватывая все 193 страны-члена ООН. Методология расчёта базируется на трёх ключевых компонентах: индексе телекоммуникационной инфраструктуры (ТИ), индексе человеческого капитала (НСИ) и индексе онлайн-услуг (ОСИ). Источниками данных для этих индикаторов служат Международный союз электросвязи, ЮНЕСКО и социологические опросы, проведённые ДЭСВ ООН.

На основе результатов анализа страны классифицируются по четырём уровням цифровой зрелости: с очень высоким показателем EGD_I (0,75–1), высоким (0,5–0,75), средним (0,25–0,5) и низким (0–0,25). По данным 2024 года, средний глобальный показатель цифровизации достиг 0,638, что значительно выше уровня 2018 года (0,55). В числе лидеров рейтинга — страны с передовыми цифровыми системами управления, такие как Дания, Сингапур, Республика Корея и Эстония, где реализуются интегрированные платформы электронного правительства [3].

Динамика развития цифровизации подтверждает устойчивую взаимосвязь между уровнем EGD_I и социально-экономическим положением стран. В исследовании подчёркивается, что 84% государств с высокими показателями EGD_I имеют высокий или выше среднего уровень дохода. Финансовые ресурсы играют решающую роль в модернизации инфраструктуры, разработке онлайн-услуг и повышении квалификации человеческого капитала. В странах с доходами выше среднего наблюдается расширение технологического потенциала, включая инвестиции в телекоммуникации, цифровую идентификацию и стандарты обслуживания. В государствах с высоким уровнем дохода акцент делается на оптимизации качества предоставляемых онлайн-услуг, что способствует повышению их доступности и эффективности.

Одним из наиболее значительных достижений является то, что 98% стран-членов ООН внедрили цифровые каналы предоставления государственных услуг. К числу наиболее востребованных услуг относятся регистрация бизнеса, подача налоговых деклараций, оформление актов гражданского состояния, регистрация транспортных средств и оплата коммунальных услуг. При этом более 95% государств создали онлайн-порталы с функциями обратной связи, что улучшает взаимодействие между гражданами и органами власти.

Цифровые платформы всё чаще используются для обеспечения прозрачности и подотчётности в рамках Целей устойчивого развития (ЦУР), в частности, для борьбы с коррупцией, организации государственных закупок и мониторинга трудовых отношений. Более 70% государств внедрили онлайн-сервисы для сообщения о коррупции, а 53% реализовали системы для отслеживания нарушений трудового законодательства. Количество стран, внедривших электронные системы закупок, выросло с 2022 года на 4%, достигнув 135 [3]. Рассмотрим эти показатели странах Центральной Азии (см. Табл.№2):

Таблица №2. ИНДЕКС РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА
E-GOVERNMENT DEVELOPMENT INDEX

	Страна	Рейтинг в 2022	Рейтинг в 2024	Индекс развития элек. прав-ва	Индекс онлайн- услуг	Индекс местных онлайн-услуг	Индекс телеком- ной инфрастр-ы	Индекс человеческого капитала	Индекс электронного участия
1	Таджикистан	129	123	0.5606	0.4476	0.2500	0.5810	0.6531	0.2740
2	Узбекистан	69	63	0.7999	0.7648	0.3646	0.8769	0.7580	0.6986
3	Казахстан	28	24	0.9009	0.9390	0.8021	0.9235	0.8403	0.8493
4	Киргизия	81	78	0.7316	0.6072	0.5417	0.8815	0.7061	0.4658
5	Туркменистан	137	145	0.4757	0.2506	0.2396	0.5151	0.6614	0.0411

Источник: United Nations E-Government Survey 2024. - 206 стр.

Согласно данным таблицы, Казахстан лидирует в регионе с индексом 0,9009, что ставит его на 24-е место в мировом рейтинге. Высокие показатели Казахстана объясняются активным развитием онлайн-услуг и телекоммуникационной инфраструктуры. Узбекистан, расположившийся на 63-м месте, демонстрирует хорошие результаты, однако отстает от Казахстана в интеграции местных онлайн-услуг. Таджикистан занимает 123-е место в 2024 году, что указывает на заметные улучшения по сравнению с предыдущими годами, но сохраняет разрыв с лидерами региона. Киргизия показывает стабильное развитие, в то время как Туркменистан значительно отстает, занимая 145-е место с показателем 0,4757.

Казахстан и Узбекистан демонстрируют передовые позиции по внедрению онлайн-услуг с индексами 0,9390 и 0,7648 соответственно. Однако значительный разрыв в показателе локальных онлайн-услуг подчеркивает необходимость улучшения муниципального уровня в последнем. В Таджикистане и Киргизии наблюдаются умеренные достижения в этой сфере, что связано с ограниченной доступностью локализованных решений и слабой интеграцией между уровнями управления.

Высокий индекс телекоммуникационной инфраструктуры в Казахстане и Узбекистане свидетельствует о развитых сетях связи и высоком уровне проникновения интернета. В Таджикистане и Киргизии телекоммуникационная инфраструктура развивается медленнее, что негативно сказывается на доступе граждан к цифровым услугам. Туркменистан продолжает демонстрировать слабую доступность телекоммуникационных решений.

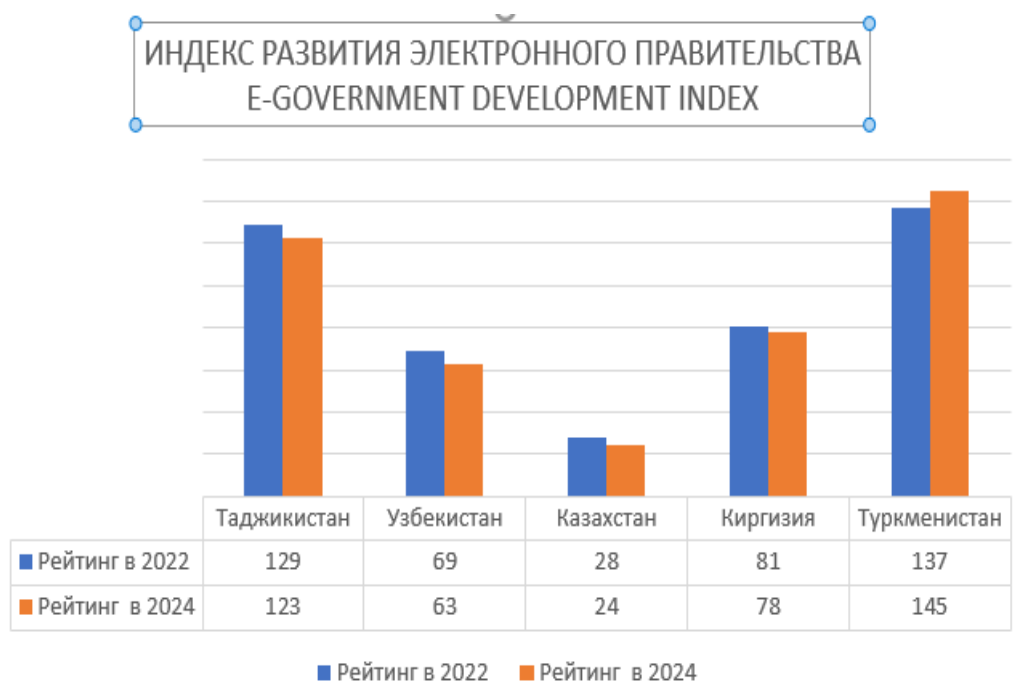
Уровень человеческого капитала, измеряемый в рамках EGD I, является одним из ключевых факторов, определяющих готовность к внедрению технологий. Казахстан и Узбекистан имеют высокие показатели, отражающие развитую образовательную систему и доступ к обучению в сфере технологий. Таджикистан показывает умеренные результаты, требующие дальнейшего инвестирования в образование и профессиональное развитие. Туркменистан, несмотря на слабость остальных показателей, демонстрирует относительно высокий уровень человеческого капитала, что создает основу для возможного будущего роста.

Индекс электронного участия оценивает вовлеченность граждан в процессы цифрового взаимодействия. Казахстан вновь занимает лидирующую позицию благодаря использованию платформ для обратной связи с гражданами. Узбекистан и Киргизия также развивают этот компонент, однако в Таджикистане и Туркменистане электронное участие остаётся минимальным.

Сопоставление данных EGD I и индекса готовности к ИИ подчёркивает, что успешное внедрение технологий, включая искусственный интеллект, требует комплексного подхода.

Лидирующие позиции Казахстана подтверждают необходимость сбалансированного развития инфраструктуры, человеческого капитала и онлайн-сервисов. Таджикистан демонстрирует стремление к улучшению институциональной базы, однако отстаёт в вопросах инфраструктурного и технологического обеспечения. Развитие электронного правительства может стать катализатором для ускорения внедрения ИИ, особенно в областях, связанных с данными и телекоммуникациями.

Диаграмма №2

Данные Диаграммы № дают основание предположить, что успех цифровой трансформации во многом связан с уровнем развития ИТ-инфраструктуры и поддержкой инновационных технологических инициатив. В этом контексте важным аспектом становится анализ состояния ИТ-парков, которые играют ключевую роль в создании цифровых решений и их интеграции в государственные системы.

Таблица №3 ИТ ПАРКИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ IT PARKS IN CENTRAL ASIA

	Страна		Год создания	ИТ компаний	НДС (импорт)	Налог на прибыль	Соц. платежи	Вклад в дирекцию	Подход, налог с физ. лиц
1	Таджикистан	ИТ Парк	2022	--	0	0	20%	1%	12%
2	Узбекистан	ИТ Парк	2019	2395	0	0	0		7,5
3	Казахстан	Астана Хаб	2018	7646	0		0		0 % (5% для нерезид)
4	Киргизия	Парк высоких технологий	2011	383	0	0	0	1%	5%

Источник: Таблица составлена автором.

Анализ существующих ИТ-парков в Центральной Азии позволяет выявить значительные различия в подходах и уровнях развития цифровой инфраструктуры в различных странах региона. В частности, Узбекистан активно развивает свою ИТ-экосистему через технопарки, начиная с 2019 года, с целью создания благоприятных

условий для местных и иностранных ИТ-компаний. Узбекисанский ИТ-парк [4] предлагает ключевые программы, такие как Zero Risk и Local2Global. Программа Zero Risk предоставляет иностранным компаниям бесплатные офисы на один год, а также поддерживает их техническое оснащение и возмещает до 15% затрат на зарплаты местных сотрудников и до 50% расходов на повышение квалификации персонала. Эти меры направлены на снижение рисков и расходов, что позволяет компаниям сосредоточиться на инновационной и экспортной деятельности. В свою очередь, программа Local2Global поддерживает местные компании, предоставляя 50% покрытие расходов на менторов, зарубежные поездки и участие в международных конференциях, а также доступ к обучающим курсам на Coursera и экспортному наставничеству. Для иностранных инвесторов, ИТ-специалистов и стартаперов Узбекистан предоставляет разрешение на работу без необходимости в визах, при этом ИТ-визы действуют до трех лет, а служба «одного окна» упрощает процессы регистрации компании, получения налоговой отчетности, банковских счетов и офисных помещений.

В Казахстане ИТ-парк «Астана Хаб» [7], функционирующий с 2018 года, предоставляет ряд налоговых льгот для ИТ-компаний-резидентов. В частности, компании, зарегистрированные в технопарке, освобождаются от налога на прибыль и НДС, а также от налогов на социальные платежи. Однако для нерезидентов предусмотрен специальный налоговый режим с пониженной ставкой налога на прибыль (5%).

В Киргизии ИТ-парк «Парк высоких технологий» [6], действующий с 2011 года, также предлагает налоговые льготы для своих резидентов. Компании, работающие в парке, освобождаются от налога на прибыль, НДС, а также от социальных платежей. Подоходный налог с физических лиц составляет 1%, что является значительным преимуществом для стартапов и малых ИТ-компаний.

В отличие от соседей, в Таджикистане [5], хотя и был создан ИТ-парк в 2022 году, пока отсутствует законодательная база, регулирующая деятельность таких парков и предоставление льгот. Тем не менее, согласно официальному вебсайту, ИТ-компания-резиденты Таджикистана имеют преимущество в виде освобождения от НДС при импорте оборудования для собственных нужд, что не является значимым стимулом для развития этого сектора. Однако на данном этапе Таджикистану предстоит разработать более подробные нормативно-правовые акты для дальнейшей поддержки ИТ-парков.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бекова, М. М. Цифровизация таможенных услуг: перспективы, вызовы и ключевые направления модернизации / М. М. Бекова, Г. Х. Сохибназарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 12. – С. 21-27. – EDN NTDXGI.
2. Oxford Insights. Индекс готовности правительств к внедрению искусственного интеллекта 2023 / Oxford Insights. – URL: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/> (дата обращения: 06.02.2025)
3. Department of Economic and Social Affairs, United Nations. E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development with the Addendum on Artificial Intelligence. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/e-government-survey-2024/> (дата обращения: 31.01.2025).
4. IT Park Узбекистан. IT Park. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://it-park.uz/en/itpark> (дата обращения: 31.01.2025)
5. IT Park Таджикистан: IT Park. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://it-park.tj/> (дата обращения: 31.01.2025).

6. High Technology Park Кыргызстан: High Technology Park. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://htp.kg/> (дата обращения: 31.01.2025).
7. IT Park Казахстан: IT Park. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://it-park.kz/ru/site/index> (дата обращения: 31.01.2025).

МЕХАНИЗМҲОИ ТАБДИЛИ РАҚАМӢ ДАР КИШВАРҲОИ РУ БА ИНКИШОФ: ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ТОҶИКИСТОН ВА ОСИЁИ МИЁНА ДАР ПАРТАВИ ТАМОҶУЛОТИ ҶАҲОНӢ

Ҷадафи ин тадқиқот пешниҳоди таҳлили муқоисавии механизмҳои табдили рақамӣ дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осии Марказӣ бо назардошти тамоҷулои ҷаҳонии рақамӣ мебошад. Таваҷҷуҳи асосӣ ба се самти асосӣ нигаронида шудааст: рушди инфрасохтори рақамӣ, фароҳам овардани шароит барои ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ ва сармояи инсонӣ ва тақмили пояҳои сиёсӣ ва институтсионалии трансформатсияи рақамӣ. Таҳлил на танҳо хусусиятҳои миллӣ, балки муносибати онҳоро бо тамоҷуло ва мушкилоти байналмилалӣ низ баррасӣ мекунад.

Натиҷаҳои тадқиқот ба мо имкон медиҳанд, ки таҷрибаи трансформатсияи рақамиро дар минтақа ба низом дароварда, омилҳои, ки ба баланд бардоштани самаранокии татбиқи қарорҳои рақамӣ мусоидат мекунанд, муайян намуда, барои ташаққули стратегияҳои фарогири рақамӣ тавсияҳо пешниҳод намоянд. Ин дар шароити амиқтар шудани рақобати ҷаҳонӣ, ки технологияҳои рақамӣ ба пояи рақобатпазирии миллӣ ва рушди устувор табдил меёбанд, аҳамияти хоса дорад.

Калидвожаҳо: Паркҳои IT, рақамисозӣ дар Осии Марказӣ, ҳукумати электронӣ, зехни сунъӣ, имтиёзҳои андоз, технологияҳои рақамӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қандёрова Дилбар Облоқуловна — донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон, профессори кафедраи Назарияи иқтисодӣ. 734067, шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Тамос: телефон. (+992) 935400383, Почтаи электронӣ: dkandiyorova@yandex.ru

Бекова Махинабону Мастонова - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукӣ, факултаи молиявӣ ва иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хiebони Рудақӣ 17. Тамос: телефон. +992 934440383, Почтаи электронӣ: mahinabekova@gmail.com

DIGITAL TRANSFORMATION MECHANISMS IN DEVELOPING COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TAJIKISTAN AND CENTRAL ASIA IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRENDS

This study aims to provide a comparative analysis of digital transformation mechanisms in Tajikistan and other Central Asian countries, taking into account global digital trends. The main focus is on three key areas: the development of digital infrastructure, the formation of conditions for stimulating innovation activity and human capital, and the improvement of the political and institutional foundations of digital transformation. The analysis considers not only national characteristics, but also their relationship with international trends and challenges.

The results of the study allow us to systematize the experience of digital transformation in the region, identify factors that contribute to increasing the efficiency of implementing digital solutions, and offer recommendations for the formation of more comprehensive digitalization strategies. This is of particular importance in the context of deepening global competition, where digital technologies are becoming the foundation of national competitiveness and sustainable development.

Keywords: IT Park, digitalization in Central Asia, e-government, Artificial Intelligence, tax incentives, digital technologies.

Information about the authors: Kandiyorova Dilbar Oblokulovna - Tajik State University of Finance and Economics, Professor of the Department of Economic Theory. 734067, Nakhimov Street 64/14, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Contacts: Tel. (+992) 935400383, Email: dkandiyorova@yandex.ru

Bekova Mahinabonu Mastonovna - Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Customs Activities, Faculty of Finance and Economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. Contacts: Tel. +992 934440383, Email: mahinabekova@gmail.com/

МЕХАНИЗМЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТАДЖИКИСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

Настоящее исследование направлено на сравнительный анализ механизмов цифровой трансформации в Таджикистане и других странах Центральной Азии с учетом глобальных цифровых тенденций. Основное внимание уделяется трем ключевым направлениям: развитию цифровой инфраструктуры, формированию условий для стимулирования инновационной активности и человеческого капитала, а также совершенствованию политико-институциональных основ цифровой трансформации. В рамках анализа рассматриваются не только национальные особенности, но и их сопряженность с международными трендами и вызовами.

Результаты исследования позволяют систематизировать опыт цифровой трансформации в регионе, выделить факторы, способствующие повышению эффективности внедрения цифровых решений, и предложить рекомендации для формирования более комплексных стратегий цифровизации. Это приобретает особую значимость в контексте углубляющейся глобальной конкуренции, где цифровые технологии становятся фундаментом национальной конкурентоспособности и устойчивого развития.

Ключевые слова: ИТ парк, цифровизация в Центральной Азии, электронное правительство, Искусственный интеллект, налоговые льготы, цифровые технологии.

Сведение об авторах: Кандыерова Дилбар Облокуловна - Таджикский государственный финансово-экономический университет, профессор каф. Экономической теории. 734067, улица Нахимова 64/14, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Контакты: тел. (+992) 935400383, Электронная почта: dkandiyorova@yandex.ru

Бекова Махинабону Мастонова - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры Таможенная деятельность, Финансово-экономического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Контакты: тел. +992 934440383, Электронная почта: mahinabekova@gmail.com

УДК: 378:004.94

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВУЗОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ И ВЫЗОВЫ НА ПРИМЕРЕ ХОРОГСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Кандыёрова Д.О., Мамадаёзова А.А.

Финансово-экономический институт Таджикистана

Хорогский государственный университет

Цифровизация – это процесс распространения технологии общего назначения, где последним подобным явлением была электрификация[1], это растущее применение ИКТ в экономике, охватывающее целый ряд цифровых технологий, концепций и тенденций, таких как искусственный интеллект, «Интернет вещей» и четвертая промышленная революция[2]. Ядром цифровизации является «цифровой сектор» – отрасль ИКТ, который производит основные цифровые товары и услуги[3].

Под цифровизацией подразумевается широкое внедрение, применение цифровых технологий государством и частным сектором, которые используются для создания, обработки, передачи и анализа цифровых данных и включают в себя широкий спектр

информационно-коммуникационных технологий, таких как широкополосная связь (фиксированная и подвижная), облачные вычисления и мобильная телефония[4]. Цифровизация высшего образования представляет собой процесс преобразования учебно-образовательной и управленческой деятельности, а также повседневных социальных практик в системе высшего образования. Этот процесс обусловлен внедрением цифровых технологий, созданием, обработкой, обменом и передачей значительных объёмов информации в электронном формате. В. Н. Минина, исследуя цифровизацию высшего образования, акцентирует внимание на том, как использование цифровых инструментов и технологий трансформирует образовательную среду, изменяет роли основных участников образовательного процесса, а также перестраивает концептуальную модель образования и систему управления образовательными организациями[5].

Нам представляется, что цифровизации в образовании — это процесс интеграции цифровых технологий в образовательные процессы, который изменяет подход к обучению, преподаванию и управлению образовательными учреждениями.

Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года разработана с учётом современных требований к развитию общества и глобальных изменений в системе образования. Этот документ направлен на содействие экономическому, социальному и культурному развитию страны. Концепция учитывает важность национальных и общечеловеческих ценностей, способствуя возрождению и укреплению исторического и национального самосознания. В основу положены национальные традиции и последние научно-технические достижения, что отражает стремление к гармоничному сочетанию традиционного и инновационного подходов в образовании[6]. Таджикистан уверенно продвигается по пути перехода к цифровизации национальной экономики, стремясь обеспечить прозрачность финансово-экономических отношений.

В предстоящие пять лет для успешного развития цифровой экономики необходимо сосредоточить внимание, на следующих приоритетных направлениях, предложенные Лидером нации Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном[7]:

- совершенствование правовой базы и принятие нормативных актов, способствующих переходу на цифровую экономику в ускоренном темпе;
- развитие цифровой инфраструктуры, включая внедрение сетей связи пятого поколения 5G, создание центров обработки данных и формирование комплексной национальной платформы данных;
- полная цифровизация государственных услуг и разработка единой платформы для предоставления данных и услуг в электронном формате;
- развитие человеческого капитала через обучение и повышение квалификации кадров в сфере информационных технологий как в стране, так и за ее пределами, а также повышение уровня цифровой грамотности населения;
- активное внедрение технологий искусственного интеллекта в предоставлении государственных услуг и совершенствовании системы государственной регистрации;
- обеспечение кибербезопасности цифровых платформ и информационных систем с целью защиты данных и предотвращения киберугроз;
- содействие развитию цифрового предпринимательства и электронной торговли для создания благоприятных условий в сфере инноваций.

Одним из приоритетных направлений развития высшего образования в Таджикистане является формирование и укрепление человеческого капитала через обучение и повышение квалификации кадров в сфере информационных технологий, которое подразумевает как подготовку специалистов внутри страны, так и участие в международных образовательных

программах и стажировках за её пределами. Особое внимание уделяется повышению уровня цифровой грамотности населения, что способствует интеграции современных технологий в образовательный процесс и общественную жизнь. В этом контексте цифровизация образования становится неотъемлемой частью стратегии модернизации вузов Таджикистана.

Цифровизация профессионального образования является актуальной и важной темой в современном образовательном контексте. В эпоху быстро развивающихся технологий и цифровых инноваций, применение цифровых решений и онлайн-инструментов становится неотъемлемой частью образовательного процесса. Одной из основных целей цифровизации профессионального образования является подготовка квалифицированных специалистов, готовых к современным требованиям рынка труда. В условиях быстрого развития технологий и постоянно меняющихся профессиональных требований, цифровизация образования позволяет студентам получать актуальные знания и навыки, которые могут быть применены в реальной рабочей среде[8].

Оценка степени цифровизации образовательных организаций позволяет определить их сильные и слабые стороны, а также обосновать управленческие решения, направленные на создание условий для инновационного развития национальной экономики в цифровую эпоху. Проведённое исследование предоставляет инструменты для выявления приоритетных направлений развития университетов, а также стратегий внедрения современных цифровых технологий в образовательную, научно-исследовательскую, технологическую и производственную деятельность[9].

Исследователи, изучающие процессы цифровизации высшего образования, выделяют несколько ключевых аспектов. В частности, внимание уделяется уровню цифровой грамотности населения[10], влиянию информационно - коммуникационных технологий на систему образования[11], а также правовым барьерам, препятствующим цифровой трансформации[12]. Кроме того, ряд исследований подчёркивает недостаточный уровень финансирования цифровизации высшего образования[13].

Развитие цифровых университетов и цифровой образовательной среды в стране сталкивается с рядом значительных барьеров. Среди ключевых факторов, замедляющих этот процесс, можно выделить ограниченность инвестиционных ресурсов, направляемых на развитие информационно-коммуникационной инфраструктуры, модернизацию технологической базы и совершенствование образовательного процесса. Недостаточное привлечение частных инвестиций в сферу образования, законодательные ограничения, сдерживающие развитие коммерческих образовательных инициатив, а также отсутствие эффективных механизмов оценки влияния цифровизации на формирование профессиональных компетенций студентов также оказывают существенное влияние. В совокупности эти факторы негативно сказываются на качестве высшего образования и препятствуют его полноценной цифровой трансформации.[14]

В качестве одного из драйверов развития цифровой экономики является сфера образования и одним из самых ценных ресурсов в нём считается знание. Университеты играют важную роль в формировании образовательного общества, развития инновации и продвижение научных исследований. В таких институтах формируются и развиваются новые идеи, новые знания их повсеместное распространение использование, стратегии и технологии.

Развитие профессионального образования усиливает формирование специальной методологии, обеспечивающей использование новых знаний с меньшими эвристическими затратами и развивающей креативное мышление будущих специалистов. Поэтому возрастает потребность в управлении творческим потенциалом создателей новых знаний и формирующих креативное мышление обучающихся. Здесь формирование эффективной

политики обеспечение профессиональной подготовки в условиях цифровизации нацелена на получение знаний в инновационной сфере, мотивация к обучению инновационной деятельности[15].

Одним из основных направлений цифровизации в вузах Таджикистана является внедрение электронного обучения. В настоящее время в большинстве вузов Таджикистана внедрены системы электронного обучения, позволяющие студентам получать доступ к учебным материалам, проходить тестирование и выполнять задания в режиме онлайн. Другим важным направлением цифровизации в вузах Таджикистана является внедрение дистанционного обучения. Дистанционное обучение позволяет студентам учиться в любом месте и в любое время, что особенно актуально для студентов из отдаленных районов страны.

Основными критериями оценки знаний и умений в дистанционном образовании являются знание материала и его применение на практике, самостоятельность и организация в учебной деятельности, уровень активности и взаимодействия с образовательной платформой, качество выполнения практических заданий и проектов, креативность и критическое мышление при решении проблем. Критерии оценки уровня подготовки студентов в условиях дистанционного образования может дать более полное представление о знаниях, умениях и навыках студентов, а также помочь преподавателям объективно оценивать полученные знания при 100-балльной системе[16].

ХоГУ, являясь единственным государственным вузом в регионе, стремится активно внедрять современные образовательные технологии с целью соответствия требованиям времени. В связи с этим было создано дистанционное обучение, которое функционирует с 2022 года как факультет дистанционного – заочного обучения. Одним из ключевых шагов в этом направлении стало внедрение электронного дистанционного обучения через платформу Moodle. Moodle представляет собой систему управления обучением (LMS) или виртуальную обучающую среду, которая обеспечивает гибкость и доступность образовательного процесса для студентов, независимо от их географического положения. Внедрение Moodle в ХоГУ включает следующие ключевые аспекты: цифровая платформа, предоставляющая различные инструменты для создания и проведения курсов, управления контентом и взаимодействия со студентами. Это дает возможность преподавателям эффективно организовать образовательный процесс и поддерживать высокий уровень качества обучения, а студенты, в свою очередь, могут получать доступ к учебным материалам, заданиям и тестам в любое время и из любого места, что особенно важно для тех, кто совмещает учебу с работой[17].

Таким образом, внедрение платформы Moodle в ХоГУ способствует модернизации образовательного процесса, повышает его качество и доступность, а также помогает университету соответствовать современным требованиям и ожиданиям студентов.

В связи с переходом к современному образованию, Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева стремится формировать у студентов ключевые навыки 21 го века. И такие навыки как критическое мышление, цифровая и компьютерная грамотность, медиаграмотность, творчество, решение проблем и другие стали парадигмой современной образовательной среды университета.

Цифровизация в университете также является одним из ключевых факторов, влияющих на деятельность Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева которая представляет собой комплексный фактор, в основе которого лежат дифференциальные показатели, связанные с процессами цифровизации. С целью оценки цифровизации используем показатели, приведённые в таблице 1.

Таблица 1. Показатели определения уровня цифровизации

№	Показатель цифровизации	Единица измерения
1.	Инфраструктура университета	%
	1.1 Количество компьютеров в расчёте на одного студента	
	1.2 Доля персональных компьютеров, имеющих доступ, к интернету	%
	1.3 Наличие информационной среды в вузе	да/нет
	1.4 Наличие электронной библиотеки	Да/нет
2.	Образовательная деятельность	Да/нет
	2.1 Наличие сайтов, каналов, планов образовательной программы	Да/нет
	2.2 Наличие дистанционной формы обучения	Да/нет
	2.3 Количество онлайн курсов	Ед
3.	Научно исследовательская деятельность	Да/нет
	3.1 Наличие доступа студентов к электронным ресурсам	
	3.2 Наличие доступа преподавателей к внешним зарубежным электронным базам	Да/нет
	3.3 Наличие научных мероприятий (конференций, симпозиум онлайн курсов)	Да/нет
4.	Административная деятельность	да/нет
	4.1. Возможность создания корпоративной почты	да/нет
	4.2. Возможность заказа электронных справок через ИС/сайт	
	4.3. Возможность связи с преподавателями, обучающимися и сотрудниками университета через ИС	да/нет
	4.4. Возможность подачи документов в электронном формате	да/нет
	4.5. Программа электронного оценивания экзаменов	да/нет
	4.6. Возможность поиска информации о сотруднике, обучающемся или подразделён через ИС/сайт	да/нет
	4.7. Наличие мобильных приложений университета	да/нет

Источник: таблица составлена авторами на основе: Плотникова Е.В., Ефремова М.О., Заборовская О.В. Комплексная оценка уровня цифровизации ведущих университетов Российской Федерации // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 9.

Исходя из таблицы можно сказать, что таким образом, уровень цифровизации можно определить через показатели, которые сформированы по инфраструктуре вуза. Для оценки показателя определена своя единица измерения: количество, прицельная доля, оценка, да/нет.

В таблице 2 представлены показатели (П) уровня цифровизации, рассчитанные для ХоГУ за 2024-2025 годы.

Таблица 2. Показатели цифровизации в ХоГУ

П	1.1	1.2	1.3	1.4	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	4.7
ХоГУ	650	260	да	да	да	Да	нет	да	нет	Да	да	нет	да	да	да	да	Нет

Источник: составлено авторами на основе данных университета.

Анализ показателей 2.3 (см.табл 1) количества онлайн-курсов, размещенных на открытых порталах, на данный момент в ХоГУ отсутствуют. Это ограничивает доступ студентов и преподавателей к современным цифровым образовательным ресурсам и снижает конкурентоспособность университета в сфере цифрового образования. Однако в ближайшее время этому направлению будет уделено особое внимание. В качестве первых шагов планируется определить приоритетные направления для создания курсов, таких как иностранные языки, инженерные дисциплины, экологические науки и STEM-дисциплины (наука, технологии, инженерия и математика). Особый акцент будет сделан на разработке курсов, направленных на подготовку специалистов в областях науки и технологий, востребованных на современном рынке труда.

Анализ уровня цифровизации ХоГУ на основе представленных данных выглядит следующим образом:

- количество компьютеров в расчёте на одного студента (1.1). ХоГУ располагает 650 компьютерами при общем количестве студентов 1789 человек. Это соответствует 0.36 компьютера на одного студента (приблизительно 1 компьютер на 3 студента). Указанный показатель удовлетворяет минимальным требованиям, однако для повышения доступности цифровых ресурсов рекомендуется дальнейшее увеличение количества рабочих станций.

- доля компьютеров с доступом в интернет (1.2). Из общего числа компьютеров только 260 единиц подключены к интернету, что составляет 40%. Данный показатель нуждается в улучшении, так как ограниченная доступность к сети интернет может препятствовать эффективному использованию онлайн-ресурсов, образовательных платформ и цифровых инструментов для обучения и научной деятельности.

- наличие дистанционной формы обучения (2.2). В университете предусмотрена возможность организации дистанционного обучения, что представляет собой значимый элемент цифровизации образовательного процесса. Однако в настоящее время имеются определённые ограничения, препятствующие полному переходу на онлайн-формат. В частности, действующие нормативные требования предусматривают обязательное очное присутствие студентов на занятиях в течение 15 дней каждого полугодия, что необходимо учитывать при дальнейшем развитии и внедрении дистанционных образовательных технологий.

Для определения уровня цифровизации используем следующую формулу:

$$A_n = \sum_{i=1}^{18} a_n^i * k^i$$

где оценка уровня цифровизации n го университета; значение i го показателя цифровизации в n – университете (в рамках значения показателя «да /нет», да 1, не – 0); – удельный вес i го показателя цифровизации. Для определения уровня цифровизации ХоГУ необходимо рассчитать следующие показатели: (см. таб.3)

Таблица 3. Уделенный вес показателей цифровизации ХоГУ

Показатель цифровизации	удельный вес
Инфраструктура университета	0,36
1.1 Количество компьютеров в расчёте на одного студента	
1.2 Доля персональных компьютеров, имеющих доступ, к интернету	0,14
1.3 Наличие информационной среды в вузе	1
1.4 Наличие электронной библиотеки	1
Образовательная деятельность	1
2.1 Наличие сайтов, каналов, планов образовательной программы	
2.2 Наличие дистанционной формы обучения	1
2.3 Количество онлайн курсов	0
Научно исследовательская деятельность	1
3.1 Наличие доступа студентов к электронным ресурсам	
3.2 Наличие доступа преподавателей к внешним зарубежным электронным базам	0
3.3 Наличие научных мероприятий (конференций, симпозиумов, онлайн курсов)	1
Административная деятельность	1 0 0 1 1 0 0
4.1. Возможность создания корпоративной почты	
4.2. Возможность заказа электронных справок через ИС/сайт	
4.3. Возможность связи с преподавателями, обучающимися и сотрудниками университета через ИС	
4.4. Возможность подачи документов в электронном формате	
4.5. Программа электронного оценивания экзаменов	
4.6. Возможность поиска информации о сотруднике, обучающемся или подразделениях через ИС/сайт	
4.7. Наличие мобильных приложений университета	0

Источник: рассчитан авторами на основе данных вуза.

Рассчитаем удельный вес цифровизации вуза с использованием вышеприведенной формулы:

Нам известны:

1. $k_1=0.36$ $k_2=0.14$ и $k_2=0.14$
2. 9 показателей принимают значение $a_i=1$ $a_{\{n_i\}} = 1$ (имеются),
3. 6 показателей отсутствуют ($a_i=0$ $a_{\{n_i\}} = 0$).
 - $a_1*k_1=1*0.36=0.36$
 - $a_2*k_2=1*0.14=0.14$

Для остальных 9 показателей ($a_i=1$): Сумма для этих показателей $=9*1=9.0$

- Для 6 отсутствующих показателей ($a_i=0$):

- Сумма для этих показателей $=6*0=0$

Суммируем все значения:

$$- A_n = 0.36 + 0.14 + 9.0 + 0 = 9.5. A_n = 0.36 + 0.14 + 9.0 + 0 = 9.5.$$

Общее количество показателей = 17.

Следовательно: удельный вес цифровизации = $A_n / \text{Общее количество показателей} = 9.5 / 17 \approx 0.559$

Таким образом, уровень цифровизации вуза составляет 0.559 или 55.9%, который свидетельствует о том, что цифровые технологии внедрены в значительной степени, однако имеются области, требующие дальнейшего развития.

Рассчитанный уровень цифровизации показывает, что университет находится на среднем этапе внедрения цифровых технологий. Для повышения этого показателя требуется работа над недостающими элементами цифровой инфраструктуры и улучшением текущих решений.

Таким образом, был сделан вывод о необходимости дальнейшей модернизации нормативно-правовой базы и совершенствования технической инфраструктуры ХоГУ для обеспечения полноценной реализации дистанционного обучения. Данные меры позволят повысить адаптивность образовательного процесса, расширить его доступность для студентов из отдалённых регионов и оптимизировать эффективность учебной деятельности. Наряду с этим требуется разработка дополнительных онлайн-курсов и цифровых образовательных ресурсов, а также целенаправленное повышение уровня цифровой грамотности преподавателей и студентов с целью обеспечения успешного освоения и использования дистанционных образовательных технологий. Результаты анализа продемонстрировали, что из общего числа доступных в университете рабочих станций (650 единиц) лишь 260 компьютеров подключены к сети интернет, что составляет 40%. Данный уровень обеспеченности интернет-доступом является недостаточным для полноценного функционирования образовательной и научно-исследовательской деятельности, основанной на современных цифровых технологиях. Ограниченные возможности сетевого подключения могут существенно замедлить процессы внедрения цифровых образовательных решений, затруднить проведение онлайн-занятий и ограничить доступ к внешним электронным базам данных и ресурсам.

Для анализа процессов цифровизации в университете была разработана и внедрена автоматизированная система тестирования, функционирующая с 2011 года. Данная система существенно оптимизировала процессы проведения экзаменационных испытаний, а также способствовала стандартизации и упорядочению документационного сопровождения образовательного процесса. Программа обеспечивает автоматизированное формирование ведомостей и отчётов об уровне освоения знаний студентами, что позволяет оперативно рассчитывать результаты и минимизировать влияние человеческого фактора. Кроме того, в университете успешно функционирует программное обеспечение «MyTest», дополняющее систему тестирования и расширяющее её функциональные возможности.

Таким образом, внедрение указанных цифровых инструментов способствовало повышению эффективности образовательного процесса и обеспечило переход к современным стандартам управления учебной деятельностью.

В настоящее время ведётся разработка единой системы цифровизации, интегрирующей все структурные подразделения университета в рамках единой платформы с централизованным доступом. Разрабатываемая система предусматривает создание персонализированных кабинетов для студентов, в которых будет доступна информация о расписании занятий, текущей успеваемости и результатах экзаменационных сессий. Кроме того, каждой структурной единице университета будут предоставлены индивидуальные учётные данные (логин и пароль) для управления и администрирования функционалом системы. Внедрение данной платформы направлено на повышение эффективности

управления образовательным процессом, оптимизацию информационных потоков и обеспечение оперативного доступа к академическим данным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Devereux M., Vella J. Debate: implications of digitalization for international corporate tax reform // *Intertax*. – 2018. – Vol. 46, N 6. – P. 550–559].
2. Morley J., Widdicks K., Hazas M. Digitalisation, energy and data demand: the impact of internet traffic on overall and peak electricity consumption // *Energy Research and Social Science*. – 2018. – Vol. 38, N 1. – P. 128–137. – DOI: 10.1016/J.ERSS.2018.01.018
3. Иванова В.В. Информационный рынок: зарубежные и украинские реалии // *Актуальные проблемы экономики*. – 2009. – № 2. – С. 39–43.
4. Икроми Д.З. Актуальные вопросы цифровизации в Таджикистане // *Контурь глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2022. Т. 15. № 6. С. 214–237.
5. Минина В. Н. Цифровизация высшего образования и ее социальные результаты // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*. 2020. Т. 13. Вып. 1. С. 84–101. <https://doi.org/10.21638/spbu12.2020.106>
6. http://www.portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=26482. Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года.
7. <https://www.president.tj/event/news/49237.2024гг>.
8. Сайфуллоева О. Новые требования к преподавателям в контексте цифровизации профессионального образования: перспективы смешанного (гибридного) обучения. Сборник статей Вторая региональная конференция «Региональные аспекты устойчивого развития профессионального образования: вызовы и перспективы» Октябрь 2023
9. Пастюк М.В. Образование в условиях дигитализации: как дать людям возможность полноценно существовать в век цифровизации? / *Наука и образование сегодня*. – 2019. – С. 111–112.
10. Лисицын М.О., Любимова Н.Г. Организация информационно- технологической поддержки государственных общеобразовательных комплексов на примере г. Москвы / *Вестник университета* – 2018. – № 10. – С. 74–81
11. Южаков В.Н., Ефремов А.А. Правовые и организационные барьеры для цифровизации образования в Российской Федерации / *Российское право: Образование. Практика. Наука* – 2018. – № 6. С. 18–23.
12. Южаков В.Н., Ефремов А.А. Правовые и организационные барьеры для цифровизации образования в Российской Федерации / *Российское право: Образование. Практика. Наука* – 2018. – № 6. С. 18–23. Акимов С.С. Взаимосвязь развития цифровой экономики и инвестиционной деятельности / *Управление экономическими системами* – 2018. – № 18. – С. 118–122
13. Информационно-аналитические материалы по результатам проведения мониторинга эффективности деятельности образовательных организаций высшего образования [Электронный ресурс]. – URL: http://indicators.miccedu.ru/monitoring/_vpo/inst.php?id=240 (дата обращения: 13.02.2019)., Цифровизация в малых и средних городах России [Электронный ресурс]. – URL: https://www.hse.ru/data/2018/06/06/1149766040/2018-06-GSU-HSE_pres_v6.pdf (дата обращения: 12.07.2019).
14. Комилов С. Дж., Особенности профессионального образования в условиях инновационного развития и цифровизации // *Сборник статей вторая региональная конференция «региональные аспекты устойчивого развития профессионального*

- образования: вызовы и перспективы» 24–25 октября 2023 года 148- 153
15. Кулуева, Ф.Ш. Колледждардеги студенттердин МКТны колдонуудагыбилим билгичтерин- баалоокритерийлери [Текст] /А.Д. Ибраев, Ф.Ш.Кулуева// Вестник КГУ им. Арабаева. спец.выпуск. – Бишкек, 2016. – №4. – 68–72-б.
 16. Шоидарвозова Г.С., Давлатмамадов А., Додов Ш. Внедрение дистанционного обучения в Хорогском государственном университете. //Вестник Хорогского государственного университета. - 2020. – №3 (16). - С. 16-21.
 17. Изотова А.Г. 1, Гаврилюк Е.С. \ \ Уровень цифровизации университета как один из ключевых факторов конкурентоспособности российских вузов в инновационной экономике Вопросы инновационной экономики Том 13., Номер 1 Январь-март 2023 Russian Journal of Innovation Economics., стр . 422.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВУЗОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ И ВЫЗОВЫ НА ПРИМЕРЕ ХОРОГСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

В статье анализируется цифровая трансформация образовательного процесса на примере ХоГУ, делается вывод о том, что данный процесс способствует интеграции университета в глобальное образовательное пространство, повышая его конкурентоспособность и укрепляя роль в системе высшего образования Таджикистана.

Ключевые слова: цифровизация, Хорогский государственный университет, информационно-коммуникационные технологии, высшее образование, цифровая трансформация, цифровая грамотность, образовательные технологии, инновации, конкурентоспособность, цифровая экономика, Таджикистан, модернизация образования, технопарки, онлайн-платформы, искусственный интеллект.

Сведения об авторах: Кандиерова Д. О доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической теории Финансово-экономический институт Таджикистана. Тел (+992) 93 935400383, E-mail: kandiyorova@parviz.tj.

Мамадаёзова А. А старший преподаватель Хорогского государственного университета им М. Назаршоева. Тел (+992) 93 156 90 19, E-mail: afson-88g@mail.ru.

DIGITALIZATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: CURRENT TRENDS AND CHALLENGES ON THE EXAMPLE OF KHOROG STATE UNIVERSITY

The article analyzes the digital transformation of the educational process on the example of Khorog State University, concludes that this process contributes to the integration of the university into the global educational space, increasing its competitiveness and strengthening its role in the system of higher education in Tajikistan.

Keywords: digitalization, Khorog State University, information and communication technologies, higher education, digital transformation, digital literacy, educational technologies, innovation, competitiveness, digital economy, Tajikistan, modernization of education, technoparks, online platforms, artificial intelligence.

Information about the author: Kandierova D. O Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economic and Economic Theories, Financial and Economic Institute of Tajikistan. Tel (+992) 93 935400383, E-mail: kandiyorova@parviz.tj.

Mamadayozova A. A senior lecturer at Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel (+992) 93 156 90 19, E-mail: afson-88g@mail.ru.

РАҚАМГАРДОНИДАНИ ДОНИШГОҲО: ТАМОҶУЛҲОИ ЗАМОНАВӢ ВА МУШКИЛОТ ДАР МИСОЛИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХОРУГ

Дар мақола табдили рақамии раванди таълим бо мисоли ДДХ таҳлил шуда, таъкид мешавад, ки ин раванд ба ҳамгироии донишгоҳ ба фазои ҷаҳони таҳсилот, баланд бардоштани рақобатпазирии он ва таҳкими нақши он дар низоми таҳсилоти олии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, Донишгоҳи давлатии Хоруғ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, таҳсилоти олий, трансформатсияи рақамӣ, саводнокии рақамӣ, технологияҳои таълимӣ, инноватсия, рақобатпазирӣ, иқтисодиёти рақамӣ, Тоҷикистон, модернизатсияи маориф, паркҳои технологӣ, платформаҳои онлайн, зеҳни сунъӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кандиерова Д. О доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, профессори кафедраи назарияи иқтисоди Институти молиявӣ - иқтисодии Тоҷикистон. Тел (+992) 93 935400383, E-mail: kandiyorova@parviz.tj.

Мамадаёзова А. Муаллими калони Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Назаршоев М. Тел (+992) 93 156 90 19, E-mail: afson-88g@mail.ru.

УДК: 930

РАЗВИТИЕ ПРИГРАНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ИСЛАМСКИМ ГОСУДАРСТВОМ АФГАНИСТАН

Каландарбекова С.

Хорогский государственный университет им М. Назаршоев

Граница между Афганистаном и Таджикистаном простирается на 1206 км от точки пересечения с Узбекистаном на западе до КНР на востоке. Реки Амударья, Пяндж и Памир почти полностью обозначают эту границу, за исключением участка Ваханского коридора в самой восточной части Афганистана. [7]

В первые годы после обретения независимости торгово-экономические отношения между РТ и ИРА находились в зачаточном состоянии в связи гражданскими войнами, которыми были охвачены обе страны. [6] С конца августа 1993 года, по инициативе главы таджикского государства Эмомали Рахмонова контакты между ИГА и РТ на разных уровнях стали более тесными и 19 декабря 1993 г. состоялся официальный визит президента Афганистана Б. Раббани в Таджикистан. Визит Б. Раббани в независимый Таджикистан был первый официальный визит главы зарубежного государства. Главы государств 22 декабря 1993 г. подписали пакет соглашений и договоров между Таджикистаном и Афганистаном. Договор «О дружбе, сотрудничестве и добрососедстве между Республикой Таджикистан и ИГА», Соглашение «Об экспорте природного газа ИГА в Республику Таджикистан», Соглашение «О сотрудничестве в области культуры, науки и образования между Республикой Таджикистан и ИГА» являются из числа указанных соглашений и договоров. В мае 1995 г. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов посетил с официальным визитом столицу Афганистана г. Кабул. [3, 243] Ещё более осложнилась обстановка в следующем, 1996 году. Осенью 1996 года, власть перешла к талибам и повысилась опасность безответственных действий террористических групп в приграничных районах с Таджикистаном. Учитывая важность поддержания отношений с этой страной, а также оказания содействия возвращению беженцев, Правительство РТ открыло Консульство в городе Толукан». [5, 688] В начале 2000 годов стал вопрос об открытии мостов через реку Пяндж, которые бы могли способствовать развитию приграничной торговли. Строительство и восстановление мостов началось в 2002 году, когда на эти цели Фонд Ага Хана предоставил 1,7 млн. долларов. В результате было построено четыре моста и пункта приграничной торговли в кишлаке Рузвай Дарваза, и Тем города Хорога, Нижний Пяндж, и Ишкашим Ишкашимского района. Названные пункты имеют немаловажное значение в целях обеспечения необходимыми товарами населений северных провинций Афганистана (Бадахшан, Кундуз и др.).

Вопросы дальнейшего развития таджикско-афганских приграничных отношений рассматривались также в ходе визита президента РТ Эмомали Рахмона в ИРА 27-28 апреля 2005 года. По итогам встречи подписано более 10 межгосударственных и межправительственных договоров и соглашений в сферах торговли, энергетики, дипломатии, культура, транспорт, борьбы с терроризмом, экстремизмом и транснациональной организованной преступностью и т.д. В частности стоит отметить договор «О сотрудничестве в области энергетики», «О транспорте и транзитных перевозках грузов и пассажиров», «О пограничных контрольно-пропускных пунктах», которые сыграли ключевую роль в развитии приграничной торговли. [4, 249] В мае 2005 году в ГБАО был сдан в эксплуатацию автомобильный мост, связавший этот регион Таджикистана с афганской провинцией Бадахшан. В июне 2007 года, в районе пос. Нижний Пяндж был открыт ещё один автомобильный мост, существенно облегчивший транспортное сообщение с Афганистаном. [5, 688] 31 октября 2006 года был сдан в эксплуатацию мост, соединяющий Таджикистан и Афганистан в Ишкашимском районе. [6, 84] Рынок Ишкашим был одним из первых приграничных рынков в истории Таджикистана. Он был открыт на нейтральной территории, на которой местные жители обеих стран собираются вместе для торговли. Также в 2006 году, было завершено строительство первого трансграничного моста, который связал Шугнанский район Афганистана с городом Хорог в Таджикистане. За 10 лет АКДН в сотрудничестве с правительствами обеих стран построила ещё четыре моста в рамках своего обязательства по повышению уровня региональной стабильности и процветания в Горном Бадахшане в Таджикистане и провинции Бадахшан Афганистана. Трансграничные мосты предоставили афганцам доступ к трансграничным рынкам и «важным социальным услугам, таким как неотложная медицинская помощь в таджикских больницах, и создали более эффективные каналы доставки гуманитарной помощи в некогда удалённые районы». [7]

В ходе очередного визита Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в ИРА 25-26 октября 2010 года, большое внимание было уделено определению путей развития регионального и двустороннего торгово-экономического сотрудничества, в частности – расширению торгово-производственных связей посредством создания рынков приграничных свободных экономических зон. Обсуждались проблемы развития энергетического, транспортно-коммуникационного сотрудничества, в частности – соединения через территорию Афганистана автомобильных и железных дорог и линий электропередач РТ через Ваханский коридор с Пакистаном. В 2010-2015 годы, Таджикистан принял на себя обязательства по обеспечению бесперебойной транзитной доставки международной гуманитарной помощи Афганистану. Этому благоприятствовало создание современной транспортной инфраструктуры – ввод в действие новой магистральной трассы Шерхон Бандар-Кабул и последующее строительство автомобильного моста через реку Пяндж. Данный мост обладает пропускной способностью около 1000 автомашин в сутки, а длина пролёта достигает 810 метров. Высокие показатели эксплуатации данного моста объясняются тем, что он построен в равнинной местности, вдоль современного транспортного коридора Душанбе-Кабул. По расчётам института экономики и демографии Академии Наук Таджикистана, 95% всего объёма товарооборота между Таджикистаном и Афганистаном осуществляется по этому коридору и следовательно через данный мост. В настоящее время по обеим сторонам идёт процесс формирования зон свободной торговли, создаётся необходимая инфраструктура, что позволит повысить показатели экономической эффективности данного объекта. [6, 84]

Значение строительства и восстановления мостов заключается не только в увеличении

их пропускной способности и повышении уровня безопасности. Их реконструкция сопровождалась одновременным сооружением приграничных и трансграничных рынков. Для афганской стороны мосты предоставили возможность обеспечения продовольствием и доступ к таким важнейшим социальным услугам, как медицинская помощь, предоставляемая афганцам в таджикских здравоохранительных учреждениях. Из пяти вышеперечисленных мостов вполную работает только один, связывающий Нижний Пяндж с Шерхон- Бандаром. Его пропускная способность составляет 100 автомашин в сутки, длина пролёта достигает 810 метров. 31 октября 2006 года, был сдан в эксплуатацию мост, соединяющий Таджикистан и Афганистан в Ишкашимском районе. Строительство мостов в сопредельных территориях между РТ и ИГА способствовало также обеспечению бесперебойной транзитной доставки международной гуманитарной помощи Афганистану. Этому благоприятствовало создание современной транспортной инфраструктуры- ввод в действие новой магистральной трассы Шерхон Бандар-Кабул и последующее строительство автомобильного моста через реку Пяндж. [6, 87]

Если сравнить с периодам 90-х годов XX века, то на участке через Пяндж не было ни одного моста. В районе Айваджа в советское время действовала паромная переправа, которая обслуживала очень небольшие объёмы торговли между Таджикистаном и Афганистаном.

Построено пять автомобильных мостов через реку Пяндж, разделяющую Таджикистан и Афганистан. Строительство шестого моста продолжается в настоящее время, а планы по возведению двух других мостов находятся на стадии рассмотрения и изучения. Следует отметить, что наличие мостов позволяет доставлять гуманитарную помощь и иные грузы в труднодоступные регионы Афганистана, способствует ежегодному приросту товарооборота между Таджикистаном и Афганистаном, а также расширению транзитного потенциала. Кроме этого, в целях развития экономики и торговли, на юге и на востоке Таджикистана недалеко от мостов открыты две свободные экономические зоны «Пяндж» и «Ишкашим», а также действуют три пункта приграничной торговли между Таджикистаном и Афганистаном. Также принято решение увеличить число таких пунктов до шести, чтобы в каждом пункте перехода границы была возможность развития приграничной торговли. [1]

Таджикистан в настоящее время предпринимает всяческие меры по развитию собственных транспортно-транзитных путей и коммуникаций. Особо важное внимание уделяется совершенствованию и развитию транспортной инфраструктуры, содействующей расширению внутренней, субрегиональной и региональной торговли. Активизированы усилия по внедрению системы «Единое окно», что в свою очередь содействует упрощению таможенных правил. В стране успешно действует Национальная комиссия по содействию торговле и транспорту. В настоящее время в стране действуют четыре свободных экономических зон, две из которых расположены в приграничных районах страны.[2,380]

Анализ развития приграничной торговли между Афганистаном и Таджикистаном показал, что отношения этих стран имеют давние традиции и построены на общих принципах добрососедства. Строительство мостов и увеличение их пропускной способности сопровождалось одновременным сооружением приграничных рынков, которые обеспечивали социально –экономические связи жителей приграничных районов двух стран. Строительство мостов также привело к созданию десятков новых рабочих мест на сопредельных территориях, способствуя тем самым культурному взаимодействию между народами Таджикистана и Афганистана.

Таким образом, можно прийти к выводу о том, что эффективно и надёжно охранять границу можно только с использованием его торгово- экономических функций, которые

способствуют развитию народной дипломатии укрепляя узы братских отношений между приграничными народами и государствами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Министра иностранных дел Республики Таджикистан Сироджидина Аслова перед Клубом послов, аккредитованных в Душанбе на тему: Стратегии внешней политики с учётом сценариев развития событий после 2014 года» (Душанбе, 11 февраля)
2. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник – 2014 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. – Душанбе: Ирфон, 2015, 416 с. С. 380
3. Искандаров К. Взаимоотношения Республики Таджикистан с Исламским государством Афганистан // II Международная конференция «Место Таджикистана в новом международном порядке». Душанбе, 2000. С. 243
4. Искандаров К. Взаимоотношения Республики Таджикистан с Исламским государством Афганистан // II Международная конференция «Место Таджикистана в новом международном порядке». Душанбе, 2000. С. 249
5. История таджикского народа. Том VI. (Новейшая история) – Душанбе: «Империял-Групп», 2011. – 688 стр
6. Кудратов К.А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность РТ 1991-2014 гг.), специальность 07.00.03 – Всеобщая история, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук.-Душанбе -2015 – с. 84
7. Усиление трансграничного сотрудничества в сообществе региона ЦАРЭС.- декабрь 2020 г. азиатский банк развития 6 ADB Avenue, Mandaluyong City, 1550 Metro Manila, Philippines www.adb.org

РУШДИ ТИҶОРАТИ НАЗДИСАРҲАДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди масъалаи рушди тиҷорати наздисарҳадиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар давраи солҳои 1993- 2015 ибрази андеша мекунад. Қайд мешавад, ки тиҷорати хориҷӣ, яке аз омилҳои ҳамкорӣ ва ғайриҷабби иқтисодӣ ба давлатҳо ҳисоб мешавад. Муаллиф инчунин сатҳи ҳамкориҳои давлатҳои минтақаро дар доираи тиҷорати сарҳадӣ муҳокима намуда, нақши ин самтҳо дар таъмини бехатарии минтақаи нишон медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: муносибатҳои байнисарҳадӣ, ҳамкорӣ, сиёсат, тиҷорат, минтақа, соҳтмон, алоқа.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каландарбекова Сарадбегим Худоёрбековна – ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷик ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Суроға: Тоҷикистон, 736000, ш.Хоруғ, кӯчаи Ш.Шоҳтемур 109. E-mail: sabrinaqalandarbekov@gmail.com, Тел: 90-459-87-86

РАЗВИТИЕ ПРИГРАНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНОМ И ИСЛАМСКИМ ГОСУДАРСТВОМ АФГАНИСТАН

В данной статье автор рассматривает становление и развитие приграничной торговли между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Афганистан в период 1993-2015 гг. Отмечается, что внешняя торговля является одним из факторов сотрудничества и развития экономики государств. Также автор рассматривает уровень сотрудничества государств региона в рамках приграничной торговли и показывает роль этого направления в обеспечении региональной безопасности. Автор ссылается на важность торговых отношений стран региона по вопросам приграничных проблем.

Ключевые слова: приграничные отношения, сотрудничество, политика, торговля, регион, строительство, связь.

Сведения об авторе: Каландарбекова Сарадбегим Худоёрбековна – ассистент кафедры

история таджикского народа и право Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева. Адрес: Таджикистан, 736000, г.Хорог, улица Ш.Шохтемура 109. E-mail: sabrinaqalandarbekov@gmail.com, Тел: 90-459-87-86

THE DEVELOPMENT OF BORDER TRADE BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE ISLAMIC STATE OF AFGANISTAN

In this article, the author examines the formation and development of border trade between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Afghanistan in the period 1993-2015. It is noted that foreign trade is one of the factors of cooperation and development of the economies of states. The author also examines the level of cooperation of the states of the region within the framework of border trade and shows the role of this area in ensuring regional security. The author refers to the importance of trade relations of the countries of the region on issues of border problems.

Key words: border relations, cooperation, politics, trade, region, construction, communication.

Information about author: Khudoberdiev Roziq Boronbekovich – assistant of the history of Tajik nation and law studies department of Khorog State University named after M.Nazarshoev. Address: 109, Sh. Shirinsho street, Khorog, 736000, Tajikistan. E-mail: sabrinaqalandarbekov@gmail.com, Тел: 90-459-87-86

УДК: 821. 222.8

ЧАНД АНДЕША ПЕРОМУНИ ҲУНАРИ РУБОИСАРОИИ ВОҚИФИ ЛОҲУРӢ

Қаландариён Ҳ.С., Шарофиддин А.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик

Б. Искандарови АМИТ

Шоир Воқифи Лоҳурӣ аз зумраи он суҳансароёни даризабони шибҳи қораи Ҳинди асри XVIII аст, ки аз ҷиҳати ҳунари шеърсароиаиш мавриди эҳтироми ҳунармандони даври хеш ва пасвандонаш қарор гирифтааст. Ӯ қариб дар тамоми жанрҳои бадеии назми классикӣ ҳунари хешро санҷидааст ва дар ин ҷода муваффақ ҳам гардидааст. Роҷеъ ба мероси адабии шоир Воқифи Лоҳурӣ таҳлилро анҷом дода, мушоҳида намудем, ки муаллифони тазкираҳо ва муҳаққиқони адабиёт, дар радифи ҳунари ғазалсароии шоир, аз ҳунари рубоигӯии ӯ низ ёд кардаанд. Ба унвони мисол, Ҳокими Лоҳурӣ дар тазкираи «Мардуми дида» зимни муаррифии баъзе аз ҷузъиёти ҳаёт ва эҷодиёти шоир мегӯяд: “Ошиқи ғазал аст ва рубоӣ ҳам хуб мегӯяд” [1, с. 113].

Соли 1381 дар Эрон аз ҷониби Абдурризо Ризоиниё бо унвони «Шоирӣ гириҳои тарабнок» баргузидаи девони Воқифи Лоҳурӣ, Нурулхайн бини Амонатуллоҳ ба нашр расид, ки он 275 ғазал ва 39 рубоии шоирро дар бар гирифтааст [2].

Муҳаққиқони эронӣ доктор Сайид Маҳдии Нуриён ва Фотима Мухташамниё дар мақолаи «Воқифи Лоҳурӣ ва мазмунҳои ашъори ӯ» аз шаш нусхаи мавҷудаи ашъори Воқиф хабар додаанд ва ба яке аз нусхаҳои маҳфузи ӯ чунин ишора намудаанд: «Нусхаи хаттии китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, ки шомили ғазалиёт, рубоӣ ва тарҷеъбанд аст» [9, с. 3].

Аз ин тасдиқҳо ва соири андешаҳо оид ба мероси адабии Воқифи Лоҳурӣ маълум мегардад жанри рубоӣ, новобаста аз зикри теъдоди гуногуни он дар сарчашмаҳо, аз ду юмин жанрҳои эҷодиёти шоир ба шумор меояд.

Дар Девони ашъори шоир, ки аз ҷониби муҳаққиқи тоҷик Раҷабалӣ Худоёрзода дар ҳамкорӣ бо яке аз муаллифони ин мақола мураттабу интишор гардид, 47 рубоии Воқифи Лоҳурӣ ҷо дода шудаанд ва ин теъдод, дар баробари аз Девони дастраси шоир, инчунин аз сарчашмаҳои дигар низ ҷамъоварӣ гардид [5].

Аммо, ин гуфтаҳо ва теъдоди дастраси рубоӣҳои шоир ханӯз ҳунари шоирро дар эҷоди жанри рубоӣ ба таври пурра ва комил ошкор намекарданд, то девони дигари шоир, ки бо эътимоди профессор Ғуломрабонӣ Азиз соли 1963 аз ҷониби чопхонаи Панҷобӣ адабии Академияи Лоҳур ба нашр расида буд, ба дасти мо нарасид [4].

Дар асоси ин Девон маълум мегардад, ки рубоӣҳои сароидаи Воқифи Лоҳурӣ аз сарҳади он теъдоде, ки барои мо маълум буд, ба маротиб зиёд будааст. Ҳарчанд мансубияти баъзе аз онҳо ба Воқиф боиси пайдоиши шубҳа ҳам аст, вале ҳамонро рубоӣ дар эҷодиҳои шоир мақоми махсус дорад. Дар ин Девон 209 рубоӣ ҷой дода шудаанд ва ин исботи дурустии баҳои ҳамзамонон ва баъдомидагони Воқиф ба ҳунари шоирӣ вай, хосса ҳунари рубоисароинаш мебошад.

Мо дар ин мақола ба таври мухтасар аз баъзе мухтассоти рубоӣҳои шоир, махсусан истифодаи ҳунармандонаи ӯ аз ду унсури шеърӣ – қофия ва радиф дар рубоӣ ёд карда, мақоми ӯро дар сароидани ин жанри маъмули лирикӣ дида мебароем. Ҷои тазаккур аст, ки кори ҷолибе то ба имрӯз дар ин самт анҷом нагардидааст.

Қабул аз ҳама, бо тақия ба андешаҳои назарӣ ва таҳлили намунаи осори шоирон аз ҷониби назариячиёни гузашта ва муҳаққиқони муосир, мо муҳимтарин хосиятҳои қофияро дар рубоӣҳои Воқифи Лоҳурӣ ба риштаи таҳлил мекашем, то дараҷаи огоҳии ин шоир аз талабот ба жанри рубоӣ ба таври қулл ва ба риояти мустафод аз қофия ҳамчун лузум ва ҳамчун санъат дар он ба таври ҷузъ ва ҳунари ӯро андар сароидани рубоӣ нишон дода тавонем.

Ҳисоби рубоӣҳои дар Девони шоир омада маълум намуд, ки аз ин миқдори умумии рубоӣҳо 200-тоашон дар шакли қофиябандии **ААБА** сароида шудаанд ва 9-тоашон қофияи якхела дошта, ба шакли **АААА** эҷод шудаанд. Аз 209 рубоӣ 150 (72 %) рубоӣ дорои радиф мебошанд. 143 рубоӣи шоир бо шакли қофиябандии **ААБА** ва 7 рубоӣ бо шакли қофиябандии **АААА** эҷод шудаанд. Шаклҳои дигари қофиябандӣ ба назар нарасиданд ва аз ин ҷо маълум мегардад, ки дар истифода аз унсурҳои шеърӣ қофия ва радиф Воқифи Лоҳурӣ анъанаи рубоисароии гуфторӣ ва навишторӣ адабиёти классикиро пурра риоя намудааст.

Муҳаққиқи назарияи адабиёти тоҷик Раҳими Мусулмонӣ бар мабноси андешаҳои пешгузаштагон қофияро “ҳам лавозими шеър” ва ҳам “санъати шеърӣ” гуфта онҳоро ба ин тавр ташреҳ намудааст: “Агар қофия ё дар охири мисраву байт, ё пеш аз радиф омада, боиси ягонагии яқлухтии асар шуда бошад ва шеър бидуни он манзум нашавад, он лавозими шеър аст. Вале агар қофия дар ҷойҳои дигари пеш аз қофияи лавозим, барои хушоҳангии ороиши сухан оварда шавад, он санъати шеърӣ” [7, с. 254]. Ибтидо мо рубоӣҳои Воқифи Лоҳуриро дар тарозуи ҳамаин шарҳи қофия дида мебароем.

Метавон гуфт, ки қофияи аксари рубоӣҳои Воқиф дар нақши лавозим баромад мекунад. Махсусан, он рубоӣҳое, ки радиф надоранд, дар онҳо қофия аксаран барои изҳори ҳадафи асосии шоир хизмат мекунад. Ба унвони мисол, дар рубоӣи зер калимаҳои ҳамқофияи “тараб” ва “шаб” натиҷаи мисраҳои аввалу дуюмро фароҳам оварда, калимаи “Раб” ҷамъбасти мазмун ду мисраи охир ва ифодагари ҳадафи ғоянда мебошад:

Дил рафту бадал гашт ба ғам айшу **тараб**,
 Субҳам гардид шому рӯзам шуда **шаб**.
 Ҳарчанд, ки хайрбод нокарда бирафт,
 Ҳар ҷо бошад, ба хайр бошад, ё **Раб**! [4, с. 810].

Гуфтаҳои болои мо дар хусуси рубоӣҳои радифдор он маъноро надоранд, ки қофияҳои ин қабил рубоӣҳо ҳамчун лавозим баромад намекунад. Мақсади сухани мо ин аст, ки дар қисмати зиёди рубоӣҳои мараддафи шоир радиф ба ҳайси воситаи ифодакунандаи мақсади ниҳонии шоир баромад мекунад ва дар ин маврид қофия ҳамчун санъати шеърӣ нақш пайдо мекунад. Вале рубоӣҳои мураддаф низ ҳастанд, ки бовучуди радифи хушоянд доштанишон, қофияи онҳо ягонагии композитсионии рубоиро таъмин менамояд, ҷунончи дар ин рубоӣ:

Чоно, зи дурӯза дурият дил **реш** аст.
 Боз ой, ки чон супурданам дар **пеш** аст.
 Ту сахл гирифтаиву, лекин бар мо,
 Захр аст чудой, ки ками он **беш** аст.[4, с. 810].

Чунон ки гуфта гузаштем, қофия дар шеър ба вазифаи санъат низ меояд, ба шарте ки барои таъмини хушоҳангӣ ва ороиши сухан пеш аз қофияи лозима омада бошад. Муҳаққиқон навъҳои гуногуни санъати қофияро нишон додаанд, ки машхуртаринашон зуқофиятайн ва зулқавофеъ мебошанд. Аммо дар миёни рубоӣҳои Воқифи Лохурӣ санъатҳои зуқофиятайн ва зулқавофеъ ба назар нарасиданд. Баръакси ҳол, дар чанд рубоӣи ангуштшумори шоир шакли қофиябандии монанд ба зуқофиятайн ба ҷашм расид ба ин тартиб, ки дар ду мисраи рубоӣ калимаҳои ҷуфт ҳамқофия шудаанд, вале дар мисраи дигари ҳамқофия шакли қофияи танҳо ба назар расид. Ин тарзи эҷоди рубоӣ бештар барои адабиёти шиғоҳӣ хос аст.

Бовучуд, қайд кардан зарур аст, ки қофия дар аксари қуллӣ рубоӣҳои Воқиф, чи пеш аз радиф ва чи бидуни радиф ҳамчун унсури лозими шеър истифода шудааст ва ин ишора дорад ба он, ки шоир унсури қофияро барои ҳунарсанҷӣ ва зебу зиннати рубоӣ мустафод нанамудааст, балки он ҷузъи ҷудонашавандаи мисраҳои муқаффо буда, ба ҳайси воситаи ҷамъбасти андеша ва ифшои матлаби шоир баромад кардааст. Аз ин рӯ, чанде аз хусусиятҳои зоҳирии қофияи рубоӣҳои шоирро дида мебароем.

Дар назми классикии тоҷик ду навъи қофияро муайян кардаанд, ки якеро қофияи мутлақ ва дигарро қофияи муқайяд мегӯянд. Қофияи мутлақро қофияи комил ё пурра низ гӯянд ва “дар илми бадеи классикӣ қофияеро гӯянд, ки дар он ҳарфи рағб бо васл ҷаспида бошад” [10, с. 86]. Дар қофияи муқайяд бошад, “ҳарфи рағб ба васл ҷаспида” аст [10, с. 87].

Қофияи ҳуруф ва ҳаракатеро доро аст [11, с. 108-128], ки дар асоси онҳо навъҳои гуногуни он муайян гардидаанд. “Адабиётшиносони гузаштаи форс-тоҷик вобаста ба иштироки ҳарфҳо, ҳаракатҳои қофия ва мавҷудияти ҳарфи рағб зиёда аз 35 навъи қофияро муайян намудаанд” ва “дар шеъри классикии форс-тоҷик асосан 25 навъи қофия мавриди истифода қарор гирифтааст...” [11, с. 79-80; 13, с. 340-353].

Таҳлили сохтори рубоӣҳои Воқифи Лохурӣ нишон дод, ки дар онҳо чунин навъҳои қофия бештар истифода гардидаанд:

Аз навъҳои қофияи мутлақ.

1. Қофияи муқайяди мучаррад:

Хор он, ки ту аз назар фикандӣ ўро,
 Зор он, ки ту аз назар фикандӣ ўро.
 Бардоштаниш кучост мақдур (и) касе,
 Бор, он, ки ту аз назар фикандӣ ўро.[4, с. 707-708].

2. Қофияи муқайяд бо ҳарфи қайд:

То чанд дар ин майкада хун мебояд хўрд,
 В-аз ҳасарати ҷоми ишқ май бояд хўрд.
 Эй кош, фалак бишканад, эй кош, ки то
 Не соф дар ин шиша бимонад, не дард.[4, с. 820].

3. Қофияи муқайяд бо ридфи муфрад:

Ишқ омаду синаи маро пурхун кард,
 Ҳуш аз сару сабр аз дилам берун кард.
 Маъзурам, агар туро бигўям Лайлӣ,
 Чоно, чи қунам, ғараз маро Маҷнун кард.[4, с. 822].

4. Қофияи муқайяд бо ридфи мураккаб (аслӣ ва зоида):

Чонам, ки гирифтори тани зулматзост.
 Аз паҳлӯи дил ҳамеша дар вовайлост.

- Чон нест, асирест ба зиндони бадан,
Дил чист, балое зи болоҳои Худост.[4, с. 815].
5. Қофияи муқайяд бо таъсис ва дахил:
Дунё, ки балои чон бувад иқболаш,
Оқил наравад зи ҷо ба истиқболаш.
Золи дунёву толибонаш гӯем,
Як модасаге ҳазор саг дунболаш.[4, с. 828].
1. Қофияи мутлақи мучаррад:
Афтода ҳавои ишқи дигар ба сарам,
Эй вой, ки хун гашт зи дил то чигарам.
Бар ақл фишондам остин, эй ҳамдам,
Дастам бигузор, то гиребон бидарам.[4, с. 829].
7. Қофияи мутлақ бо қайд:
Ҳусни ту, ки банда интихобаш кардам,
Кард аз ҳама хубони ҷаҳон дилсардам.
Бо нози ту нози дигарон кай монад,
Эй соҳиби тарзи хос, гирдат гардам.[4, с. 830].
8. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад ё асли:
Воқиф, ки ту дур зи остони ёрӣ,
Бояд, ки ба сӯи Каъба худ рӯ орӣ.
Ман худ аҳроми тавфи кӯяш бастам,
Бисмиллаҳ, агар ту ҳам сари Ҳаҷ дорӣ.[4, с. 842].
9. Қофияи мутлақ бо қайд ва хурӯҷ:
Ширинписарон шӯри дили мискинанд,
Аз ҳусни гулӯсӯз балои динанд.
Аз хурду бузургашон ҳаловат резад,
Чун резакии қанд ҳама ширинанд.[4, с. 820].
10. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад ва хурӯҷ:
Афсӯс, к-аз ин марҳила мебояд рафт,
Гар якдила в-ар даҳдила, мебояд рафт.
Як рӯз ба пеши ҳама кас меояд,
Он роҳ, ки беқофила мебояд рафт.[4, с. 811].
11. Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад ё асли:
Дар даври камондорӣ чашми мастат,
Пайкон хӯрдаст оламе аз дастат.
Қурбон шавамат, бигӯ, ки ман аз чи гуноҳ,
Шармандаи як тир найам аз шастат! [4, с. 813].

Аз навъҳои қофияи муқайяд.

1. Қофияи муқайяд:
Сад шукр, ки аз қайди худӣ ворастам.
Дар силсилаи аҳли чунун пайвастам.
Рафтам ба дар аз шаҳр гиребон зада чок,
Доман ба домони биёбон бастам.[4, с. 829].
2. Қофияи муқайяди мучаррад:
Рафт он, ки руҳат пеши назар буд маро.
Дар хона тамоми шаб сахар буд маро.
Акнун ҳар лаҳза мезанам бар сари хеш,
Он даст, ки бо ту дар камар буд маро.[4, с. 809].

3. Қофияи муқаййад бо ридфи муфрад:

Ай дар қадамат амну амон, зуд биё,
Ай чони ҷаҳон, ҷаҳони ҷон, зуд биё.
Даччолваҳон фитна барангехтаанд,
Ай Маҳдии охируззамон, зуд биё.[4, с. 808].

Чунон ки мебинем, дар бештари рубоӣҳои шоир, қофия ҳамчун мизони муайянкунандаи шакли шеърӣ дар навъҳои қофияи мутлақ эҷод шудааст.

Албатта, дар истифода аз унсури қофия аз ҷониби шоир баъзан заъфу камбудӣҳо ҳам ба назар расиданд, ки мавриди дигар дар ин бора сухан хоҳад рафт.

Дар мавриди унсури радиф бошад, таҳлили рубоӣҳои шоир нишон дод, ки он барои изҳори мавзӯҳо ва фароҳам овардани мазмуни асосии рубоӣ бо изҳори мақсади шоир яке аз воситаҳои асосии шеърӣ ба шумор омадааст. Вежагиҳои мустафод аз унсури радиф дар рубоӣҳои Воқифи Лоҳури зиёданд ва мо дар зимн аз ҷанде аз онҳо ёдовар мешавем. Пеш аз ин такроран зикр мекунем, ки радиф дар рубоӣҳои Воқифи Лоҳурӣ аз мақом ва нақши вижа бархӯрдор аст. Чунин мақом пайдо намудани радиф дар рубоӣҳои шоир ба ҷанд сабаб вобастагӣ дорад, аз ҷумла:

а) Радиф, ки ихтирои намоёндагони фарҳангу адаби форсу тоҷик аст, дар андеша ва рубоӣҳои Воқифи Лоҳурӣ бидуни кӯшиши ҳунарсанҷӣ, яъне ба тариқи ҳотифӣ зуҳур намудааст. Аз ин рӯ, қисмати зиёди рубоӣҳои шоир (72 %) дорои радиф мебошанд.

б) Радиф дар рубоӣҳои шоир ҳамоно ба вазифаи асосии худ, яъне изҳори матлаби асосӣ омадааст. Ба унвони мисол, дар ин рубоӣ, ки матлаби шоир зарурат ба таъкид дорад:

Ҷон меравад аз манам, марав дур аз ман,
Дар панҷаи душманам, марав дур аз ман.
Биншин бари ман даме, ки таслим шавам,
Наздиқ ба мурданам, марав дур аз ман.[4, с. 837].

Чунонки дида мешавад, гардиши андеша ва ҳалли масъала ҳама ба дур нарафтани муҳотаби гӯянда пайвастагӣ дорад ва аз он вобаста аст.

в) Яке аз ҳунариҳои шоистаи шоир дар сароидани рубоӣ қофиябандии танҳо калимаи аввал бо радифи боқимондаи калимаҳо мебошад, ки ба қавли муҳаққиқи назарияи адабиёт Раҳими Мусулмонӣён “ягон-ягон” ва “аксаран дар рубоӣ ва қитъаи майда” воমেҳӯранд [7, с. 255].

Дар миёни рубоӣҳои Воқиф бо ҷанде аз чунин радифбандӣ мутаваҷҷеҳ шудем, ки огоҳии шоирро аз ҳунари рубоисароӣ тасдиқ мекунанд, чунончи:

Зар металабӣ ту, ман надорам, ҷӣ кунам?
Сар металабӣ ту, ман надорам, ҷӣ кунам?
Сабри ҷамил, ки дошт Яъқуб,
Гар металабӣ ту, ман надорам, ҷӣ кунам?[4, с. 830].

г) Радиф худ як навъ такрор аст, аммо ба тарзҳои гуногун истифода гардидани такрори калимаҳо ба шеър ҳосият ва шаҳомати махсус мебахшад. Воқиф рубоӣҳое дорад, ки дар онҳо низ танҳо калимаҳои аввал ҳамқофия омаданд ва қисмати оянда ҳамааш вазифаи радифро иҷро мекунан. Вижагии рубоии зерин, ки аз ин қабил аст, дар он зоҳир мегардад, ки ду калимаи охири он феъли амрӣ буда (“биншин, мағрез”), такрори онҳо дар мисраъҳои рубоӣ натавон ба шакли он ҳусн бахшидаанд, балки мазмунро барҷаста ва ҳадафи шоирро пуртаъсир гардондаанд. Рубоӣ ин аст:

Ёро, ба ту корҳост, биншин, мағрез,
Моро ба ту корҳост, биншин, мағрез.
Ҳарчанд, ки ҳаст ин дили бераҳмат,
Хоро, ба ту корҳост, биншин, мағрез.[4, с. 826].

д) Такрори як калима ҳамчун радиф низ дар мисраъҳо ба назар мерасад, ки ҳамоно

барои таъкиди матлаби шоир истифода шудааст. Масалан, дар рубоии зерин, натанҳо қоғбиябандӣ тавассути як калима анҷом шудааст, балки калимаи такрории “биншин” таъкид, тавалло, илтимос ва хоҳиши шоирро инъикос намудааст, ки дар маҷмӯъ мазмуну мундариҷаи рубоиро дар умум ва мақсади шоирро ба таври алоҳида нишон медиҳад:

Дидор ғанимат аст, биншин, биншин,
Эй ёр, ғанимат аст, биншин биншин.
Ин як-ду нафас, ки мову ту якҷоём,
Бисёр ғанимат аст, биншин, биншин.[4, с. 838].

и) Шоир радифро дар ҳар ҷаҳор мисраъ низ истифода намудааст, ки аз вежагиҳои ҳунари ӯ дар сароидани ин жанри шеърӣ ба ҳисоб меояд. Масалан, дар ин рубой:

Ошиқ шудиву зи ман рамидӣ, эй дил!
Рафтиву ба хоку хун тапидӣ, эй дил!
Ту гуфтаи ман намешунидӣ, эй дил!
Дидӣ, ки зи дилбарон чӣ дидӣ, эй дил![4, с. 829].

Ё масалан, дар ин рубой низ, ки радифаш бо хитоб ба дил анҷом мепазирад:

Дар ишқ басте шубоб кардӣ, эй дил!
Ошиқ шуда, изтироб кардӣ, эй дил!
Ин кор на бар савоб кардӣ, эй дил!
Худрову маро хароб кардӣ, эй дил![4, с. 828-829].

й) Мустафоди таҳаллус яке аз хасоиси рубоии Воқиф ба шумор меояд, ки дар ҷандтои онҳо ба назар расид. Исми шоир на танҳо дар ҷанде аз рубоии берадиф, балки дар рубоӣ мисраъҳояшон мураддафбуда низ омадааст. Барои мисол:

Бемехрии рӯзгор маълумам шуд.
Бераҳмии он нигор маълумам шуд.
Воқиф, чӣ нишастай, бигӯяш бархез,
Кайфияти ин диёр маълумам шуд.[4, с. 819].

з) Истифодаи исми шоир дар як рубой умуман қобили таваҷҷуҳ ва зикр аст, ки дар осори рубоисароёни номӣ камтар ба ҷашм мерасад. Дар рубоии мутазаққир исми шоир дар қисмати аз радифи онро фароҳам овардааст, чунончи:

Аз васлу фироқи ёр, Воқиф, мағрез,
Аз хориву эътибор, Воқиф, мағрез.
Дар кӯҷаи орзу замингир машав,
Бархез аз ин диёр, Воқиф, мағрез.[4, с. 826].

л) Дар шумораи ками рубоии мураддаф шакли дигари радиф низ ба назар расид. Масалан, дар рубоии зерин радифҳои ду мисраи аввалаш дорои калимаҳои зиёдтар буда, дар мисраи охираш калимаҳои радиф ихтисор мешаванд, вале он ба қофияву вазни рубой ҳалал ворид намесозад:

То ҷанд зи ғам фисурдаам хоҳӣ дид.
Дар дасти алам фисурдаам хоҳӣ дид.
Дилтанг мабош з-ин ҳама безор машав,
Баъд аз ду-се рӯз мурдаам хоҳӣ дид.([4, с. 821].

Бояд қайд гардад, ки на ҳамаи рубоии шоир дорои ҳусн ва вежагӣ ҳастанд, зеро дар баъзе аз онҳо ҳазфи қофия, нокисии қофия, нокисии радиф ва мисли ин заъфҳо ба назар мерасанд. Ин масъала ва ҳамзамон мавзуи рубоӣ Воқифи Лоҳурӣ, ки низ ҷолиб аст, маврид ва баҳси дигарро тақозо доранд.

АДАБИЁТ:

1. Абдулҳақими Ҳоким. Мардуми дида. Ба эҳтимоми Сайид Абдуллоҳ. – Лоҳур,

- 1961 мелодӣ. – 420 с.
2. Абдурризо Ризоиниё. Шоири гириҳои тарабнок. – Техрон: «Ку», 1381. – 258 с.
 3. Асомиддинзода, Ш. Воқифи Лоҳурӣ ва ғазалиёти ӯ / Ш. Асомиддинзода. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 264 с.
 4. Девони Воқиф, асари Нурулҷаён Воқифи Лоҳурӣ. Бо эътимомии профессор Ғулом Раббонӣ Азиз, 1963. – Лоҳур: Интишороти Панҷобӣ Окодемӣ. – 845 с.
 5. Девони Воқифи Лоҳурӣ. Муаллифони сарсухан, таҳиягарони матн, луғоту тавзеҳот Раҷабалӣ Худоёрзода ва Шарофиддин Асомиддинзода. – Душанбе: «Адиб», 2015. – 685 с.
 6. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Туракул Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
 7. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Раҳими Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
 8. Мусулмониён, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ. – Душанбе: «Маориф», 1987. – 88 с.
 9. Сайид Маҳдии Нуриён ва Фотима Муҳташамниё. Воқифи Лоҳурӣ ва мазомини ашъори ӯ. Фаслномаи «Пажӯҳишномаи адабиёт ва забоншиносӣ»-и Донишгоҳи озодаи исломӣ, воҳиди Фирӯзобод. – Соли аввал, Шумораи дуввум. Тобистони 1391. – С. 143-162.
 10. Тоиров, У. Фарҳанги истилоҳоти қофия / Тоиров Урватулло. – Душанбе: Маориф, 1997. – 152 с.
 11. Тӯсӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор / Насируддини Тӯсӣ. Таҳияи Урватуллои Тоир, Мирзо Абдуллоев, Раҳмуддини Ҷалол. – Душанбе: Ориёно, 1992. – 152 с.
 12. Шарифов, Х. Балоғат ва суҳанварӣ / Худой Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.
 13. Шарифов Х., Тоиров У. Назмишиносӣ / Х. Шарифов, У.Тоиров. – Душанбе: Хумо, 2005. – 384 с.

ЧАНД АНДЕША ПЕРОМУНИ ҲУНАРИ РУБОИСАРОИИ ВОҚИФИ ЛОҲУРӢ

Воқифи Лоҳурӣ аз суҳансароёни адабиёти даризабони Ҳинду Покистон аст, ки бо ашъори нобаш мавриди эҳтиром ва пайравии бисёре аз ҳунармандони дигар қарор гирифтааст. Ӯ намояндаи ҳавзаи адабии Лоҳур буда, дар эҷоди аксари навъҳо ва жанрҳои шеърӣ ҳунарашро санҷидааст. Жанри машҳури рубоӣ дар эҷодиёти шоир пас аз жанри ғазал дар ҷои дувум меистад ва ин гувоҳи тавачҷуҳи маҳсули ӯ ба ин жанри лирикӣ мебошад. Бар замми ин, аксари тазкиранависон ва муҳаққиқони адабиёт ба ин ҳунари шоир ишораҳо карданд. Ҳамин буд, ки таҳлили чанде аз вежагиҳои жанри рубоӣ дар эҷодиёти Воқифи Лоҳурӣ ба ҳайси вазифаи мақолаи пешниҳодишуда қарор гирифт. Муаллифони мақола кӯшидаанд, истифодаи моҳиронаи шоир аз унсурҳои шеърӣ қофия ва радиф дар жанри рубоиро бо мисолҳои мушаххас таҳлил намоянд. Хулосаҳои таҳлил дар мақола ба таври алоҳида зикр гардидаанд, ки чунин тарзи пешниҳоди мавод қимати илмӣ онро барои пажӯҳишҳои оянда зиёд мегардонад.

Калидвожаҳо: *Воқифи Лоҳурӣ, девон, ашъор, ғазал, рубоӣ, унсурҳои шеър, қофия, радиф, сохтор, навъҳо, жанрҳо.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландариён Ҳоким Сафар - доктори илмҳои филологӣ, директори Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, E-mail: hokim_k@mail.ru. Тел: 934892626

Шарофиддин Асомиддинзода - унвонҷӯи Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искадарови АМИТ.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ТАЛАНТЕ ВАКИФА ЛАХУРИ В СОЧЕНЕНИИ ЖАНРА РУБАИ

Вакиф Лахури - один из видных персоязычных поэтов литературы Индии и Пакистана, которого другие поэты уважали и подражали его стихам. Он является представителем

литературного круга Лахора и пробовал свой талант в создании большинства видов и жанров поэзии. Знаменитый жанр рубаи занимает второе место после жанра газели в творчестве поэта, и это свидетельствует об особом внимании его к этому лирическому жанру. Кроме того, на искусство поэто сочинения рубаи указывали большинство комментаторов и исследователей литературы. Именно поэтому задачей предлагаемой статьи стал анализ некоторых особенностей жанра рубаи в творчестве Вакифа Лахури. Авторы статьи попытались на конкретных примерах проанализировать умелое использование поэтом элементов рифмы и редифа в жанре рубаи. Выводы анализа упоминаются в статье отдельно, и такая форма подачи материала повышает её научную ценность для будущих исследований.

Ключевые слова: Вакиф Лахури, диван, поэзия, газель, рубаи, элементы поэзии, рифма, редиф, структура, типы, жанры.

Сведения об авторах: Каландарьян Хаким Сафар – доктор филологических наук, директор Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандаров НАНТ, E-mail: hokim_k@mail.ru. Телефон: 934892626

Шарофиддин Асомиддинзода – соискатель Института гуманитарных наук имени академика Б.Искадарова НАНТ.

A FEW THOUGHTS ABOUT THE TALENT OF VAQIF LAHURI IN COMPOSING THE RUBAI GENRE

Vaqif Lahuri is one of the prominent Farsi-language poets of Indian and Pakistani literature, whom other poets respected and imitated his poems. He is a representative of the literary circle of Lahur and tried his talent in creating most types and genres of poetry. The famous genre of rubai ranks second after the genre of ghazal in the poet's work, and this indicates his special attention to this lyrical genre. In addition, the art of composing rubai on the part of the poet was pointed out by most commentators and literary researchers. That is why the objective of the proposed article was to analyze some features of the rubai genre in the work of Vaqif Lahuri. The authors of the article tried to analyze the poet's skillful use of rhyme and redif elements in the rubai genre using specific examples. The conclusions of the analysis are mentioned separately in the article, and this form of presentation of the material increases its scientific value for future research.

Keywords: Waqifb Lahuri, dewan, poetry, ghazal, rubai, elements of poetry, rhyme, redif, structure, types, genres.

Information about the authors: Kalandaryan Hakim Safar - Doctor of Philological Sciences, Director of the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov NAST, E-mail: hokim_k@mail.ru. Phone: 934892626

Sharofiddin Asomiddinzoda - graduate of the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov NAST.

УДК: 821. 222.8

ТАҲҚИҚОТИ БИОГРАФӢ ДАР АДАБИЁТШИНОСӢ

Қаландариён Ҳ.С., Бехронов Ҷ.С.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандаров

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Дар замони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ зиндагиномаи нависӣ дар тамоми таҳқиқотҳои адабӣ меёри гардида, чизи маъмул ба назар мерасид. Дар даврони соҳибистиклолии мо баъди оғози раванди бозшиносии ҳувиати фардӣ худшиносии миллӣ, рӯҷӯ ба шинохтани шиносондани шахсиятҳои таърихӣ фарҳангӣ бештар аз пештар мегардад. Аз ҷумла навиштани зиндагиномаи чехраҳои маъруфи адабӣ, аз Устод Рӯдакӣ то Лоиқу

Бозор сахт роиҷ гардид. Зарурияти рӯи кор омадани ин масъала ба дараҷае буд, ки худи Роҳбари давлат низ китоби алоҳидае мусаммо ба „Чехраҳои мондагор”-ро таълиф менамояд ва дар дар хусуси ҳодисаҳои муҳим ва қобили таваҷҷуҳи ҳаёти сӣ шахсияти таърихиву адабиву динӣ изҳори назар мекунад ва дар бораи валодат, муҳити рушду таҳаввул, таҳсилоту муваффақиятҳо, ҷаҳонбиниву шухрат, аҳаммияту арзиши таълифот ва асаргузориҳои онҳо ба андешаи зодагони даврони муосир иттилоъ медиҳад. Муаллифи асари „Чехраҳои мондагор” шояд ба ҳамин ду ҷумлаи зер, ки дар қисмати муқаддимавии он омадааст, муваффақ ба муайян намудани муҳимият ва зарурияти офаридани симову сурат, сомону сират, фаъолияти муваффақият ва ҳайсиати шахсияти чехраҳои пайдори таърихиву динӣ ва илмиву адабӣ гаштааст. Ё менависад: „Онҳое, ки таърихи халқи худро намедонанд, аз лаззати ҳисси ифтихори миллӣ маҳрум мешаванд ва зуд асири фарҳангҳои дигар мегарданд. Таърих исбот кардааст, ки истилогарон на танҳо аз пайи ғорати молу ашё мешаванд, балки мекушанд, ки рукни муҳимтарини ҳастии миллат, яъне забону фарҳанг, аз ҷумла фарҳанги моддии онро аз байн бурда, пояҳои маънавии давлатро шикананд» [9, 3].

Аз ин андешаи ғавқ бармеояд, ки зиндагиномаи ин чехраҳои мондагор эҳёкунандаи таърихи ҳазорсолаи мо ва барангезандаи ифтихороти миллӣ гашта, боис мегардад, то ҳисси бегонапарастӣ аз вучудамон коста гардад ва ҳамеша ҷоннисорона талош бояд варзид, то ки муҳимтарин аркони ҳастии миллатамон тавонову шикастнопазир бимонанд.

Албатта, навиштани зиндагинома кори одиву нест. Муаллиф бояд тамоми маводди иттилоотиву таҳқиқотӣ ва кулли асноди таърихиро дар бораи шарофату бузургвории шахсиятҳои мавриди таҳқиқро ба даст меоварад ва ба илова вазъи иҷтимоиву иҷтисодии замонашро куллан таҳлил намуда, заминаҳои аслии фаъолияти шахсиятҳоро муайян менамояд. Ҳадафи асосӣ аз таълифи зиндагиномаҳо, дар баробари муаррифии шахсият, зинда нигоҳ доштани хотираи таърихӣ ва ба ҳамзамонон ифтихормандона нишон додани куҳанфарҳангии миллӣ мебошад. Дар ин замина муҳим аст, ки муаллиф саргузаштнамаи воқеии шахсиятҳоро баён намуда, зимни нишон додани арзиши онҳо меёриҳои амонатдориву бетарафӣ риоя намояд ва аз ғаразварзии шахсиву мазҳабиву маҳаллӣ дурӣ бичӯяд. Боз ҳам басазост, то ба суҳанони арзишманди муҳаққиқ Эмомалӣ Раҳмон дар ин маврид таъия намоем: «Эҳтиром гузоштан ба таърихи гузашта барои мо ҳаргиз маънои таъкид кардани ҳаққи истисноии миллатамонро дар тамаддуни башарӣ ё кӯшиши ҷудой пазируфтани аз равандҳои созандаи ҷаҳонӣ ва фарҳанги халқҳои пешрафтаи оламо надорад. Мо ба таҳқиқу омӯзиши таърихи миллат ва арзишҳои фарҳанги қадимаи халқамон меҷӯем, ки чараёни азхуд кардани арзишҳои умумибашарию вусъат бахшем, раванди ҳамгироиро бо кишварҳои тараққиқкардаи олам густариш диҳем ва дар айни замон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ бо чехраву симои ҳоси миллии худ пайвандем» [9, 4].

Агар мо дар бораи мавзӯе чун Носирихусравшиносӣ таҳқиқоти анҷом диҳем, албатта, самти зиндагиномаи адиб дар мадди назари мо пеш аз ҳама меояд. Зиндагиноманависӣ ё зиндагиномаҳо ба шумори анвои адабӣ дохил шуда, ба василаи нависандагон ё шахсони иттилоъдошта дар бораи шахсиятҳои муҳталиф бо ҳадафҳои ҳоса ва муҳталиф таълиф меёбад. Бояд илова намуд, ки дар бораи ҳар нафари номаълуму номашхур таълифи ин навъи адабӣ ихтисос дода мешавад. Ин навъи офаридаҳо шарҳи ҳолу масъалаҳои ҳаёти шахсиятҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва илмӣ адабиро дар бар мегирад. Яъне шахсиятҳое, ки ҳодисаҳои ҳаёташон дорои арзишу аҳаммияти ҷудогона буда, ба вазъи иҷтимоиву сиёсии замони муайян таъсиргузоранд ва сафҳае аз дафтари таърих бе вучудашон нанавиштаву ҳолӣ менамояд. Аз ин рӯ, шарҳи пурраву комили як зиндагӣ ва он ҳам зиндагии шахсияти маъруф ҳар зиндагиномаро шакл медиҳад, раванди адабиро муайян месозад, таърихро меофарад. Аз ин ҷо бармеояд, ки агар зиндагинома бо таъия ба тамоми меёриҳо ва иттилои сарчашмаҳои илмиву адабиву таърихӣ офарида шавад, маводди бадастоварда масоҳеҷ

ҳам барои адабиётшиносон ва ҳам барои таърихшиногон. Ба таъбири муҳаққиқ Ҷаъфарӣён Ҳабиба зиндагинома купрукест байни адабиёт ва таърих [8, 36]. Зеро дар илми таърих вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ фарҳангӣ дар асоси шарҳи ҳаёти қавмиву илмӣ офарида мешавад ва зиндагиномаҳо, ки ба тавсифи ашхос бахшида мешаванд ва ин ашхос ҳам баҳрае баргест аз дарахти ақвом мебошанд. Ҳамчунин таъсиргузори ба муҳит ва таъсирпазирии шахс аз муҳит ва инъикоси ин таъсирҳо дар зиндагинома аҳамияти ҷомеашиносӣ мавзӯро низ ба миён меорад.

Ҳарчанд дар Ғарб зиндагиноманависӣ чун навъи адабӣ собиқаи бештаре дорад, нишонаҳо аз он дар таърихи адабиёти мо дида мешавад ва намунаи олии он саргузаштномае, ки Абӯалӣ Ибни Сино навиштааст ва шогирди вафодори ӯ Абӯубайди Ҷаъҳиӣ Ҷузҷонӣ онро давом додааст. Дар ин навъи зиндагиномаҳои худнавишт (автобиография) шарҳи ҳоли пурра ё қисмате аз давраи зиндагонии фард тавассути худӣ ӯ бозгӯ мешавад ва ба навъе аз хотиранависӣ шабоҳат дорад. Зиндагиномаи афрод, ки ба дасти худашон навишта мешавад, беҳтарин навиштае аст, ки дар бораи он таълиф мешавад.

Ҳарчанд ҳодисаҳои воқеӣ мояи асосии корро ташкил карда бошад ҳам, шахсиятҳои ҳаёливу ҳаводиси таҳайюлиро барои пурмазмуниву рангорангӣ ва хонданибобу шавқангезтар намудани он ночор ворида матн месозад. Ҳанӯз нависанда ва файласуфи Юнони бостон Плутарх дар асри II саргузашти бузургони Юнон ва Румро ба забони юнонии қадим таълиф намуда, дар он дар бораи бисту се тарҷумаи ҳоли ҷуфтшудаи юнониёну румиҳои машҳур маълумот дода шудааст. Файласуф дар ин асар таъкид мекунад, ки ӯ на таърих, балки зиндагинома менависад ва хонандаро бо бузургтарин ходимони замони гузашта ошно месозад [1; 5].

Дар таърихи адаби форсии тоҷикӣ шарҳиҳолҳои мутааддиду мухталиф мавҷуданд, ки ба назму наср таълиф ёфта, дорои муҳтаво ва сохтори ҳархела мебошанд. Намунаи олии ин навъи ҳолноманависиро метавон қасидаи машҳури Устод Рӯдакӣ “Маро бисуду фурӯ рехт ҳар чӣ дандон буд” [7, 3] ва ё шеърӣ Кисоии Марвазӣ, ки ба номи «Панҷоҳсолағӣ ва дарег аз ҷавонӣ» [6] шуҳрат дошта, ҷанбаи шарҳиҳолӣ дорад, шинохт. Дар ин намуди ҳасбиҳолҳо асосан гӯянда ёде аз гузаштаи ширин ва норизоиятӣ аз шароити замону ғиламандӣ аз рӯзгору мардумон, дилмашғулиҳои моддию маънавӣ, уммеду ормонҳои ояндаро тасвир месозад. Дар ин навъи адабӣ ҷузъиёт ва масъалаҳои мухталифу муфассали гӯянда инъикос намеёбад.

Худи тазкираҳоро ҳам метавон ба унвони собиқаи зиндагиноманависӣ ёд кард.

Зиндагиноманавис дорои тавонмандии адабӣ ва огоҳ аз рамзҳои зарофати нависандагӣ буда, завқу шавқу сабки вижаи ҳар муаллиф ба матн ҳусни хосаро ато менамояд. Бидуни огоҳии комил аз аҳволу масоили зиндагии шахсият ва ҳамчунин бидуни риояти амонатдорӣ, ҳақиқатҷӯӣ, адолатхоҳӣ ва бегаразӣ офаридани зиндагиномаи қобили тақдир муяссар нахоҳад шуд.

Мутобиқи таснифоти анъанавӣ намудҳои гуногуни зиндагиномаҳо ё зиндагиноманависӣ маъмуланд ва вобаста ба вазифаҳои, ки муаллифон дар пеши худ гузоштаанд, ба шарҳиҳолнависи бадеӣ, илмӣ, оммавӣ ва академӣ тақсим мешаванд.

Дар зиндагиномаҳои бадеӣ ё дostonӣ муаллиф аз унсурҳои бадеият зиёд истифода мекунад ва чун бадеияти ин навъи зиндагиномаҳо зиёдтар аст, онҳо на сирфан ривоятӣ ҳастанду на куллан воқеӣ, зеро даҳлати таҳайюли нависанда дар он ногузир аст. Зиндагиномаи дostonӣ яке аз шаклҳои зиндагиनावисӣ ва ҷу анвое аз наср собит шудааст ва дар таърихи адабиёт аз ҷойгоҳи вижа бархӯрдор аст. Масалан, “Таърихи Байҳақӣ”-ро метавон аз қобили зиндагиномаи дostonӣ бишинохту эътироф намуд.

Зиндагиномаҳои илмӣ дар асоси далелҳои мавриди омӯзиши интиқодӣ ва санҷиши аснод, омӯзиши замонии ҳаёти муаллиф дар партави ангеҷаи асосии эҷодии нависанда ва таҳаввулоти идеявӣ бадеии осори ӯ офарида мешаванд. Дар баъзе мавридҳо зеро

ифодаи “зиндагиномаи илмӣ” таҳлили афкори илмии ин ё он олим, донишманд ё муҳаққиқ фаҳмида мешавад, яъне мазмуни фаъолияти шахсияти мавриди назар ба назар гирифта мешавад. Ҳарчанд мазмуни осори илмии адиб ҳам дар таълифи зиндагиномаҳо зарур аст ва ин навъи таъбир аз он аз мадди назари таҳқиқоти мо дар канор наместонад. Дар таърифҳо ва ташреҳҳо, ки аз мафҳуми “зиндагинома” додаанд, ҳарчанд гуногунанд, дар умум аз ҳам кам тафовут доранд. Дар бештарашон омадааст, ки зиндагинома навиштааст, ки мавзӯи он гузориш ва ё шарҳи як зиндагӣ аст. Ва ё зиндагинома асар аст ба воқеият асос ёфтааст ва бо ёрии ҳуҷҷатҳо, санаду далелҳо, хотираҳо ва шохидҳои мавҷуда ба шарҳи ҳол ва бозофаринии симои барҷастагон ва фарҳефтагон мепардозад. Аз ин таърифҳо бармеояд, ки таҳқиқотҳои биографӣ навъи муайяне аз таърихи шахсиятҳост, ки ҳамзамон ва дар баробари таърих ба вучуд меоянд.

Муҳаққиқи рус А.А.Демченко дар таърифи зиндагиномаи илмӣ чунин изҳори назар кардааст: “Манзури мо аз зиндагиномаи илмӣ – дар куллитарин ифода – мутолиаи илмӣ ва аснодии густурдае аз зиндагии шахсияти мавриди мутолиа аст” [2, 53]. Таърихи мушаххастару мукамалтар ба қалами муҳаққиқи дигари рус В.Я.Лакшин тааллуқ дорад. Мавсуф менигорад: “Тарҷумаи ҳоли илмии нависанда дар асоси далелҳои мавриди омӯзиши интиқодӣ ва санҷиши ҳуҷҷатӣ, омӯзиши хронологии ҳаёти муаллиф дар партави шавқу ҳаваси асосии эҷодиёти ӯ ва таҳаввулоту идеявию бадеӣ мебошад” [3, 3].

Дар адабиётшиносии тоҷик проблемаҳои назариявии зиндагиномаҳои илмӣ ҳанӯз камтар мавриди таваҷҷуҳу таҳқиқ қарор гирифтастанд ва дар ироаи пайдарҳамиву муназзам дида намешаванд. Танҳо ҳангоми омӯхтани шарҳи ҳолу фаъолияти эҷодии ин ё он адиб дар қисмати зиндагинома ғайри мустақим мавзӯи таърихи таъсир қарор гирифтааст. Аз сабаки нигориши ин таълифот бармеояд, ки ҷанбаи адабии зиндагиномаҳо аз ҷанбаи таърихӣ онҳо бештар мебошад.

Хулласи калом, чун Плутарх саргузашти бузургони Юнону Румро ба ин хотир таълиф намуд, то намунае барои сиёсатмадорони замон бошад ва ҳамчунин Арасту китоби “Ахлоқ”-ашро чун муқаддимае барои китоби “Сиёсат” таълиф намудааст, анвои зиндагиномаҳо, ки ба Носири Хусрав ва дигар шахсиятҳои адабӣ бахшида шудаанд, замина ва таконе барои тамоюле дар илми адабиётшиносӣ ба унвони носирхусравшиносиро месабзонанд ва бахше аз мутолиоти нақди адабиву таърихи адабиётро ташкил медиҳанд. Дар адабиётшиносии шӯравӣ ва муосир дар давоми як садаи комил корҳои ниҳоят зиёде ба бозофаринии симои маънавии Ҳаким Носири Хусрав ва таҳлили осори бозмондаи ӯ ихтисос дода шудаанд, ки аз ҷиҳати ҳаҷм ва дараҷаи илмии худ нисбат ба дигар адибони мо хеле бартарӣ доранд.

КИТОБНОМА

1. Аверинцев С.С. Плутарх и античная биография: к вопросу о месте классика жанра в истории жанра. -М.: «Наука», 1973. -279 стр.
2. Демченко А.А. Научная биография писателя как тип литературоведческого исследования // Известия Саратов. Ун-та. Серия Филология. Журналистика. -2014. Т. 13, вып. 3. -Стр. 52-61.
3. Лакшин В.Я. А.Н. Островский. Проблемы научной биографии: автореф. дис. ...д-ра филол. наук. -М., 1981.
4. Муҳаммад Абдулғанӣ Ҳасан. Зиндагиномаҳо ва ҷиғунагии пайдоиши онҳо. Тарҷумаи Омираи Замирий. Адабиёти дostonӣ. Обон ва озар, 1385, шумораи 104. -Саҳ. 9-13.
5. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. -М.: «Наука», 1994. -702 стр.
6. Риёҳӣ, Муҳаммад Амин. Кисоии Марвазӣ. Зиндагӣ, андеша ва шеърӣ ӯ. -Техрон: “Илмӣ”. -1373. -158 с.

7. Рӯдакӣ. Шеърҳо. Бо муқаддима, тартиб ва тавзеҳи Усмон Каримов ва Садрӣ Саъдиев. -Душанбе: Ирфон, 1972. -222 саҳ.
8. Ҳабиба Чаъфарӣён. Пуле байни адабиёт ва таърих // Адабиёти дostonӣ. Обон ва озар, 1385, шумораи 104. -Саҳ. 35-38.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. -Душанбе: Эр-граф, 2023. -424 саҳ.

ТАҲҚИҚОТИ БИОГРАФИ ДАР АДАБИЁТШИНОСӢ

Таҳқиқотҳои биографӣ як бахши муҳимми илми адабиётшиносӣ маҳсуб меёбанд, зеро таърихи эҷодии ҳар як асар бо тарҷумаи ҳоли муаллиф сахт тавҷам аст. Зиндагиномаҳо ба сарчашмаву далелу санадҳо пайвастанд ва ҳатто агар далелҳо ба ақидаҳо худамон дар бораи ҳаёти шахсияти мавриди назари мо муҳолиф бошанд ҳам, дастёбӣ ба ҳамаи манбаъҳо ва таҳқиқу баррасии одилонаи он вазифаҳои ҷонибу вичодони муҳаққиқро таъкил медиҳанд. Вижасии асосии зиндагиномаҳо аз он иборат аст, ки дар онҳо нуқоти қудрату заъфи фардии шахсият мавриди таҳлил қарор гирифта мешаванд. Зиндагиноманависӣ дар таърихи фарҳангу адаби мо собиқаи беистаре дорад. Худи асарҳои ривоятии “Худойномак”, ки ба забони паҳлавӣ дар заминаи таърихи дostonӣ ва ҳамосии миллӣ ва ҳодисаҳои таърихӣ шоҳони Эрон таълиф ёфтааст, намунаи олии зиндагиномаофарӣ дар аҳди қадим мебошад. Аз зиндагиномаҳои бозмонда аз аҳди бостон метавон ба асарҳои “Зиндагиҳои ҳаммонанд”-и Плутарх ишора кард. Дар ин мақола муаллифон таърифи илмӣ зиндагиномаро дода, мухтасаран ба таърихи зиндагиноманависӣ ва навъҳои зиндагиномаҳо ишора менамоянд ва аз назари макону доманаву сатҳу замону танзим зиндагиномаҳоро тавсиф менамоянд.

Калимаҳои калидӣ: таҳқиқоти биографӣ, зиндагинома, зиндагиноманависӣ, таърихи адабиёт, адабиётшиносӣ, навъҳои таҳқиқоти биографӣ, таърифи зиндагинома, шахсияти дostonӣ, зиндагиномаи худнавишт.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қаландарӣён Ҳоким Сафар - доктори илмҳои филологӣ, директори Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, E-mail: hokim_k@mail.ru. Тел: 934892626

Беронов Чумъа, Донишгоҳи давлатии Хоруғ, E-mail: Behronov75@mail.ru. Тел: 935972774

БИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Биографические исследования считаются важной частью литературоведения, поскольку творческая история любого произведения сильно подкрепляется биографией автора. Биографии связаны с источниками и фактами даже если факты противоречат собственным представлениям о жизни личности, на которую мы ссылаемся. Так что получение всех источников, справедливое их исследование и их рассмотрение входят в основную задачу исследователя. Главная уникальность биографий состоит в том, что в них анализируются сильные и индивидуальные слабости личности. Написание биографий имеет долгую историю в истории нашей культуры и литературы. Само повествовательное сочинение “Худайномак”, написанное на языке пахлави в контексте национального созвучия и исторических событий иранских царей, является прекрасным примером биографических исследований в древности. Из сохранившихся биографий из древней эпохи можно сослаться на «Сравнительные жизнеописания» Плутарха.

В данной статье авторы дают научное определение биографических исследований, кратко ссылаются на историю и типы биографий, а также описывают биографических исследований с точки зрения места, масштаба, уровня, периода и регулирования.

Ключевые слова: биографические исследования, биография, история литературы, литературоведение, виды биографических исследований, определение биографии, сказочная личность, автобиография.

Сведения об авторах: Каландарьян Хаким Сафар – доктор филологических наук, директор Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандаров НАНТ, E-mail: hokim_k@mail.ru. Телефон: 934892626

Беронов Джума, Хорогский государственный университет, E-mail: Behronov75@mail.ru. Телефон: 935972774

Biographical research is considered an important part of literary criticism, since the creative history of any work is greatly strengthened by the biography of the author. Biographies are connected by sources and facts, and even if the facts contradict our own ideas about the life of the individual to which we refer, so that obtaining all sources and fair study and consideration of them are the main task of the researcher. The main uniqueness of biographies is that they analyze the strengths and individual weaknesses of the individual. Writing biographies has a long history in the history of our culture and literature. The narrative work itself "Khudoynomak", written in the Pahlavi language in the context of national consonance and historical events of the Iranian kings, is an excellent example of biographical research in ancient times. Of the surviving biographies from the ancient era, reference may be made to «Parallel Lives» of Plutarch.

In this article, the authors provide a scientific definition of biographical research, briefly refer to the history and types of biographies, and describe biographical research in terms of location, scope, level, period, and regulation.

Keywords: *biographical research, biography, literary history, literary criticism, types of biographical research, definition of biography, fairy-tale personality, autobiography.*

Information about the authors: Kalandaryan Hakim Safar - Doctor of Philological Sciences, Director of the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov NAST, E-mail: hokim_k@mail.ru. Phone: 934892626

Beronov Juma, Khorog State University, E-mail: Behronov75@mail/en. Phone: 935972774

УДК: 378

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Луфов М. Т.

Худжандский государственный университет

Обеспечение устойчивого базового развития социально-экономической сферы каждого государства, в том числе Республики Таджикистан, определяется высокой эффективностью системы образования. В этом контексте проблемы качественной подготовки педагогических кадров, востребованных для решения задачи подготовки подрастающего поколения, обладающего инновационным типом мышления, развитой мировоззренческой культурой и поликультурным сознанием напрямую связаны с интеграцией Республики Таджикистан в мировое международное образовательное пространство, сменой парадигмы в образовании, формированием новой национальной модели.

Вопросы подготовки педагогических кадров отражены в государственных нормативных документах, представленных Государственной программой развития образования в Республике Таджикистан на 2020 - 2030 годы, Законом «Об образовании», принятом в новой редакции (2013). Решение данной задачи связано с созданием эффективной системы по управлению образованием, обеспечивающей подготовку профессионально-компетентного, конкурентоспособного специалиста, обладающего способностью для самостоятельного и творческого решения профессиональных задач, осознающего личностное и общественное значение своей профессии, обладающего ответственностью за конечный результат собственной профессиональной деятельности[2].

Совершенствованию профессиональной подготовки будущего учителя активно способствовали исследования, проводившиеся учеными, педагогами и психологами, в которых были раскрыты специфика и структура деятельности учителя (Н.В. Кузьмина,

А.Н.Щукин, Н.Д. Хмель, С.Н. Алиев,), вопросы формирования его личности (Р.Ж. Абубакирова, В.А. Сластенин, К.С. Успанов, А.И. Щербаков, М.Лутфуллоев, М.Н. Нугмонов и др.), проблемы воспитания и развития у студентов профессионально-педагогической направленности, интереса и призвания к педагогическому труду (Ю.К. Бабанский, И.Х.Каримова, В.А. Сластенин и др.).

К середине прошлого века в отечественной психологической науке сложился консенсус (к которому присоединяется большинство зарубежных исследователей) по поводу признания факта воздействия профессии на личностные качества индивидуума, что предполагает определенную трансформацию личности. Эта парадигма базируется на исследованиях ученых (А.К. Маркова, Н.В. Кузмина, В.Н.Мясищева и др.), в начале двадцатого века активно занимавшихся вопросами научного управления трудом, что вызвало к жизни прикладные направления психологии (рефлексологию и психологию труда, индустриальную психотехнику), исследовавшие вопросы теории и практики профориентации, индивидуальной трансформации психики в процессе труда, психологического отбора кадров и т.п.[10].

До начала научных исследований механизма взаимного влияния личности и профессии по умолчанию считалось, что главенствующую роль в выборе направления приложения усилий с целью самореализации и обретения финансового благополучия играют изначально присущие индивидууму психофизиологические особенности, напрямую влияющие на формирование его ключевых способностей, наличие мотивации к освоению той или иной профессии, принадлежность к определенной социальной группе, возможность получить образование того или иного уровня. Если человек обладал набором именно таких личностных характеристик, которые соответствовали требованиям выбранного им направления деятельности, это гарантировало ему успех в профессии [14].

Однако со временем исследователи пришли к выводу о том, что сам процесс выполнения той или иной специальной деятельности (начиная с получения знаний в определенной области и обучения конкретной профессии) оказывает определенное воздействие на психику. Это влияние становится еще более заметным, если в результате длительного существования в профессии индивидуум начинает демонстрировать такие крайние проявления психологической трансформации, как профессиональная деформация личности[16].

Сегодня среди психологов доминирует мнение о том, что личностное и профессиональное развитие неразрывно связаны, так как в результате преобразований, происходящих в системе образования, школы и вузы выпускают все больше начинающих работников, заинтересованных в самоизменении и саморазвитии, готовых самостоятельно управлять собственной жизнедеятельностью с целью творческой самореализации. С этой точки зрения роль психологов, занимающихся исследованием внутренних свойств и качеств индивидуума (черт характера, способностей и мотивов) состоит в более глубоком изучении социальной структуры личности, потому что именно она проявляется в ходе выстраивания продуктивной коммуникации с внешним миром, в процессе автономной деятельности на основе индивидуальных решений.

Соответственно, педагог, осуществляющий свою профессиональную деятельность в обладающем такими характеристиками образовательном

пространстве, должен стремиться обрести дополнительные знания, навыки и компетенции, которые позволят ему быть эффективным с точки зрения выполнения требований к соблюдению параметров межкультурной коммуникации любого уровня, выполнению профессиональных обязанностей в условиях полиэтнического государства, выдерживать уровень межличностного повседневного общения с представителями иных национальностей и культур.

Обладание названными компетенциями даст возможность:

- соответствовать требованиям, предъявляемым к профессионалу с точки зрения его включенности в контекст современных форматов сотрудничества на условиях социального равенства;
- формировать у учащихся соответствующие стереотипы поведения, способствующие сохранению продуктивного сотрудничества и мирного общежития в полиэтническом обществе, исключающие поводы для негативных проявления на основе акцентирования межкультурных различий;
- при возникновении ситуаций, отражающих противоречия друг другу позиции сторон и содержащих явные предпосылки для конфликта, принимать эффективные меры к их разрешению.
- уверенно пользоваться всем спектром приемов, позволяющих устранять возможные трудности во взаимоотношениях между представителями разных культур;
- умение понимать и адекватно реагировать на возникающие в процессе совместного обучения ментальные препятствия, потребности и актуальные запросы учащихся и членов их семей, связанные с проблемами межэтнического свойства;
- подбирать специфические форматы педагогического взаимодействия с каждым из учащихся, исходя из его индивидуальных личностных характеристик и культурной принадлежности, которые смогут продемонстрировать ребенку достоинства полноценного равноправного взаимодействия и сотрудничества с представителями иных этносов;
- формировать атмосферу благожелательности, позитивного эмоционального настроя, нацеленности на сотрудничество с целью индивидуального развития каждого, независимо от его национальной принадлежности[8].

М. Лутфуллоев придает большое значение формированию социальной компетентности будущих учителей. Социальная компетентность, по мнению автора, есть интегративное качество человека, которое соединяет в себе ценностное понимание социальной действительности, категориальные конкретные социальные знания как руководство к действию, субъектную способность к самоопределению и нормосозиданию, личные умения осуществлять социальные технологии в главных сферах жизнедеятельности человека[7].

В качестве структурных компонентов социальной компетентности автор выделяет: духовноценностный (аксиологический), содержащий иерархию главных жизненных ценностей общественного и индивидуально-личностного характера; гностический, означающий владение социальными знаниями, востребованными при взаимодействии с самим собой (путем самовоспитания, саморазвития) и с другими людьми при оптимальном решении социально важных проблем и задач; субъектный, означающий умение человека быть субъектом, способным к самоопределению и нормотворчеству; прагматический (праксиологический), означающий умение человека осуществлять разнообразные социальные технологии в системе социальных норм и отношений институтов. Содержание социальной компетентности, связанное с развертыванием человеческой жизни во времени, предстает как умение планировать сценарий своей собственной жизни и свой жизненный путь. Вопрос о формировании социальной компетентности - это процесс подготовки студентов к самостоятельной жизни, их социальной защите и социальному вызреванию.

Профессиональную компетентность будущих учителей технологии как способность учителя трудового обучения по организации технологического процесса, конструированию изготавливаемого изделия, обработке материалов и деталей, выпуску художественно оформленного товара с учетом его дизайна и технологической эстетики на основе приобретенных им технологических и педагогических знаний.

При изучении разнообразия в подходах к сущностной характеристике профессиональной компетентности объясняет данный феномен его динамичностью и многогранностью. Значение этого феномена претерпевает трансформацию соответственно социальным изменениям, проявляющимся через образование, науку и т.п. Содержательное наполнение понятия «профессиональная компетентность» также варьируется, также зависит от многих факторов: развития педагогики и смежных с ней наук, состояния культуры в обществе и т.д.

Мы считаем, что сведение сущности понятия компетентность к наличию только определенной суммы знаний фактически подменяет давно устоявшееся понятие «эрудиция», в связи с чем компетентность следует рассматривать с более широких позиций, вбирающих в себя знания, умения, личностные качества и опыт личности.

Таким образом, согласно мнению экспертов, в число приоритетных личностных и профессиональных качеств современного педагога, работающего в условиях образовательного учреждения с полиэтническим составом учащихся, вошли: находчивость, основанная на профессионализме и способности к творчеству, которая позволяет находить нестандартные решения самых сложных проблем, перехватывая инициативу и привлекая учащихся на свою сторону; адаптивность и гибкость, которые на основе анализа ситуации позволяют принимать верные решения, корректировать линию поведения, привлекать дополнительные ресурсы для успешного выполнения профессиональных обязанностей в соответствии с запросом общества, а также дальнейшего личностного роста и самореализации; профессионально-личностная мобильность как интегративное качество личности, позволяющее педагогу быть открытым к новому знанию, к внедрению инноваций, к поиску и вовлечению в круг педагогического взаимодействия единомышленников с целью формирования атмосферы заинтересованности и сотрудничества; межэтническая и межкультурная толерантность, понимаемая как умение соотносить личность школьника с этническими и религиозными условиями, в которых он существует вне школы, разбираться в их особенностях с целью выстраивания верной траектории педагогического взаимодействия; педагогический оптимизм, основанный на приоритете конструктивного отношения к окружающей действительности, на концентрации не на препятствиях, а на поиске способов их преодоления; установка на коллективизм, базирующаяся на стремлении к продемонстрировать учащимся привлекательность совместной продуктивной деятельности на основе признания приоритета общих ценностей и интересов, необходимости внести личный вклад в общее дело, что предполагает принятие на себя части ответственности за общий результат как условие вхождения в стабильное сообщество, гарантирующее безопасность и возможности для самореализации; культурная идентичность, предполагающая самоидентификацию личности с точки зрения принадлежности определенной культуре во всех ее проявлениях и на всех уровнях, от этнического до родового; положительная этническая идентичность, основанная не только на признании безусловной значимости национальных ценностей собственного народа, но и на осознании того факта, что отличия представителей иных этносов не несут опасности и не препятствуют выстраиванию отношений взаимопонимания и сотрудничества; смелость и предприимчивость, необходимые для разработки и внедрения инновационных педагогических технологий,

выявления новых партнеров для объединения усилий, направленных на формирование атмосферы, благоприятствующей прогрессу во взаимопонимании и взаимодействии в условиях полиэтнического, поликультурного образовательного пространства.

Так или иначе, путем экспертного исследования из всего перечня предложенных для оценивания профессионально-психологических характеристик современного педагога, действующего в условиях образовательного учреждения с полиэтническим составом учащихся, были отобраны в качестве наиболее востребованных: находчивость, адаптивность и гибкость, профессионально-личностная мобильность, межконфессиональная и межэтническая толерантность, установка на коллективизм, педагогический оптимизм, культурная идентичность, положительная этническая идентичность, смелость и предприимчивость.

Таким образом, для повышения эффективности работы преподавателя учреждения высшего профессионального образования одной из основных задач педагогической психологии и высшей школьной психологии стала приобретать все большее значение в условиях присоединения к мировому пространству образования. Этот процесс включает в себя формирование и развитие ключевых элементов деятельности будущих учителей, таких как развитие личности учителя, формирование его знаний, умений и профессиональных навыков, повышение уровня педагогических навыков и психологических знаний. Развитие профессиональных психологических компетенций будущих педагогов включает педагогическую направленность и психологию как ее важнейший компонент.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Афанасьев, В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. - М.: Политиздат. - 1980. - С. 305
2. Закон Республики Таджикистан «Об образовании».- Душанбе: “свободный Восток» - (22.07.2013, №1004).
3. Зеер, Э. Ф. Психология профессионального развития / Э. Ф. Зеер. - М.: МПСИ, 2003
4. Крысько, В. Г. Введение в этнопсихологию / В. Г. Крысько, Э. А. Саракуев. - М., 1996.
5. Кузьмина, Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. - М.: Высш. шк., 1990.-190 с.
6. Кузьмина, Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. - М.: Высш. шк., 1990.-190 с.
7. Лутфуллоев М. Независимость Таджикистана и новое образование. - Душанбе: Сахбо, 2006-220 гг.
8. Луфов М.Т. Педагогико-психологические основы формирования профессиональной компетентности будущих преподавателей высших учебных заведений. (Монография) - Худжанд: свет просвещения-2023.180 г. ISBN 978-99985-943-4-0
9. Макаренко А. С. Сочинения / А. С. Макаренко - В 7 т. - М., 1958. - 179 с.
10. Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. - М., 1996.
11. Миралиев А.М. Общая и профессиональная педагогика. - Душанбе, “Ирфон”, 2012. - 562 с.
12. Митина, Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л. М. Митина. - М., 2004.
13. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года». - Душанбе, 2020. -109 с.
14. Носкова, О. Г. Психология труда: учеб. пособие / О. Г. Носкова. - М.: Академия, 2004
15. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28.12.2023

16. Рахмонов З.П., Рахмон Д.З., Профессиональная компетентность и педагогические навыки современного педагога Худжанда, 2017-192 гг.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ УНИВЕРСИТЕТЕ

В данной статье рассматриваются психологические особенности повышения эффективности деятельности студентов в качестве компетентных специалистов в высшем учебном заведении. Автор отмечает, что одним из важнейших факторов повышения эффективности работы преподавателя является он сам, так как личность преподавателя влияет на студентов даже тогда, когда он не имеет такой цели. Были оценены тенденции профессиональной подготовки будущих педагогов в современном образовательном пространстве, выявлены условия и содержание реализации компетентностного подхода в процессе подготовки будущих специалистов-психологов.

Ключевые слова: профессиональное образование педагогическая деятельность, компетентность, условия, личность учителя, педагогическая техника, содержание обучения, психология, педагогические условия, образование, самостоятельность, глобализация.

Сведения об авторе: Луфов Мансурбай Туймуратович – кандидат педагогических наук кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бабаджана Гафуров. Адрес: Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова 1/1. Email: lufov@mail.ru тел: 92812-91-99

WAYS OF FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCIES OF STUDENTS AT THE PEDAGOGICAL HIGHER UNIVERSITY

This article examines the psychological features of improving the effectiveness of students as competent specialists in higher education. The author notes that one of the most important factors in improving the effectiveness of a teacher's work is himself, since the personality of the teacher affects students even when he does not have such a goal. The trends of professional training of future teachers in the modern educational space were assessed, the conditions and content of the implementation of the competence approach in the process of training future psychologists were identified.

Keywords: professional education, pedagogical activity, competence, conditions, teacher's personality, pedagogical technique, teaching content, psychology, pedagogical conditions, education, independence, globalization.

Information about the authors: Lufov Mansurbay Tuymuratovich – candidate of pedagogical sciences at the department of social and professional psychology of Khujand State University named after academician Babajan Gafurov. Address: Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Avenue 1/1. Email: lufov@mail.ru тел: 92812-91-99

УДК: 378

ЧАНБАҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ИҶТИМОИИ НАВРАСОН ДАР ЧОМЕА

Луфов М.Т., Камолова М.З.

Донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров

Дар шароити ҳозира мутаносибан бо инкишофи чомеаи шаҳрвандӣ дар ҷумҳурии иҷтимоишавии шахсияти наврасон ба таври ҷиддӣ масъалагузорӣ мегардад. Гузориши масъала бо он алоқаманд аст, ки муҳити иҷтимоии чомеаи муосир нисбат ба имкониятҳои мутобиқшавии шахсият талаботи нав ба навро пешниҳод менамояд. Афзоиши мушкilotи гуногуни психикӣ дар байни мардум нишон медиҳад, ки шаҳрвандон, хусусан наврасон, наметавонанд мустақилона баъзе душворихоро дар раванди иҷтимоишавӣ бартараф

намоянд. Дар ин радиф масъалаи ташкил намудани шароитҳои махсуси педагогиро психологӣ ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ дар наврасон ба миён меояд.

Аз омӯзиши адабиёти илмӣ маълум мегардад, ки дар замони ҳозира оид ба моҳияти мафҳуми «салоҳият», сохтор ва мундариҷаи он ақидаи ягона мавҷуд нест. Дар аксари маврид ин мафҳум аз рӯйи фаросат барои ифодаи сатҳи баланди ихтисос ва кордонӣ истифода мешавад.

Ба омӯзиши ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии наврасон рӯй оварда, олимон асосан паҳлӯҳои ҷудогонаи салоҳияти касбиро баррасӣ менамоянд. Чунончи А.Г.Ковалев, Л.М.Митина ба салоҳияти психологиро педагогӣ, илмӣ педагогӣ, методӣ ва дигар навъҳои он; М.В.Прохорова, А.К.Марков ба салоҳияти психологӣ; Г.Ж. Менлибеков, М.И. Люканова ба иҷтимоӣ педагогӣ; А.А.Реан, Е.С. Алешина ба дифференсиалиро раванӣ; Т.Б.Руденко ба салоҳияти дидактикиро методӣ ва ғ. диққати махсус додаанд [10].

Масъалаҳои салоҳияти иҷтимоии наврасон дар қорҳои муҳаққиқони ватанӣ М. Лутфуллоев, С. Амонӣ, М. Мустафоқулов, М. Давлатов, Н. Юнусова мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Нуктаи назар ва таърифоти муносири салоҳияти касбӣ хеле гуногунанд.

Дар адабиёти хориҷӣ салоҳияти касбӣ ҳамчун «дониши амик», «ҳолати мувофиқ барои иҷрои вазифа», «қобилият барои иҷрои воқеии фаъолият» маънидод мешавад [4].

Ҳамин тариқ, дар психология таърифҳои зерини салоҳият мавҷуданд: - дараҷаи бомуваффақияти ҳалли вазъиятҳои муаммовӣ; - дараҷаи ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ педагогӣ субъект; - маҷмуи хосиятҳо ё қобилиятҳои касбӣ, ки ба кас имкон медиҳад, ки талаботи қор дар сатҳи муайян иҷро қарда шавад; - сатҳи омодагӣ дар шаклҳои иҷтимоӣ ва фардӣ фаъолият, ки имкон медиҳад, ки шахс дар доираи қобилият ва мақоми худ бомуваффақият фаъолият қунад; - дараҷаи маълумоти ибтидоӣ ва махсуси касбӣ, қобилияти қамъ қардани таҷриба дар ҳалли масъалаҳои касбӣ ва таҷрибаи қор; - сифат қасбӣ тайёрӣ; қенаки қарқи олами атроф ва дараҷаи қифоя қудани муносибат бо он; сифати мураккаби муттаҳидшудаи шахсият, ки қобилияти амалӣ намудани фаъолияти мушаххаси қасбиро муайян меқунад; - маҷмуи дониш, малақа ва маҳорате, ки иҷрои бомуваффақият ва самараноки фаъолиятҳоро таъмин меқунанд [15].

Салоҳияти психологӣ- педагогӣ огоҳӣ аз ташҳиси педагогӣ, маҳорати қунёди муносибатҳои аз қиҳати педагогӣ мувофиқи матлаб бо муҳассилин, ба роҳ мондани қори фардӣ дар асоси натиҷаҳои ташҳиси педагогӣ; донишдани психологияи синнусолӣ, психологияи муоширати байнишахсӣ ва педагогӣ; маҳорати дар қонандагон бедор қардан ва инқишоф додани қавқу рағбати устувор ба қасби интиқобшуда ва қанни омӯхташавандаро дар назар дорад.

Дар луғат-маълумотномаи «Психология аз А то Я» таърифи қкчанд навъи салоҳияти инсон пешниҳод қардидааст: салоҳияти қогнитивӣ - қобилияти ҳалли масъалаҳо ва расидан ба ҳадафҳои қузошташуда; салоҳияти иҷтимоӣ - қобилияти барқарор қардан ва идомаи муносибатҳо бо дигарон; салоҳияти қисмонӣ - «он қизе, ки ман иҷро қарда метавонам (ё наметавонам)» - давидан, футболбозӣ ва ғ. [11].

Қонанда дар синни аз 10-11- солагӣ ба наврас мубаддал қардида, боз қам бештар ба ҳаётӣ иҷтимоӣ қорид мешавад. Ё ба амалиқардонии имқониятҳои худ огоз меқунад, дар фаъолияти мушаххас муваффақ мешавад ва дар давраи сеюми давраи наврасӣ (16-17- сола) доир ба қасби оянда қикр меқунад. Қамзамон, инқишофи соҳаи маърифатӣ ва ташаккули шахсият идома ёфта, дар раванди иҷтимоишавӣ ва муайянқозии мавқеи худ дар қомеа «таҷрибаи ҳаётини» қалонқолонро ба асос меқирад [7].

Пеш аз он, ки оид ба масъалаи шароитҳои психологиву педагогӣ ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии наврасон маълумот диҳем, зарур аст, ки бо мафҳуми иҷтимоишавӣ шинос шавем.

Иҷтимоишавӣ – «раванди ташаккулёбии шахс, ки тавассути аз ҷониби инсон аз худ намудани арзишҳо, меъёрҳо, нишондодҳо ва намудҳои рафтори қабулшудаи ҷомеа имконпазир мегардад» [6].

Яъне, иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд дар асоси аз худ кардани арзишҳои иҷтимоӣ ва тарзҳои рафтори барои ҷомеа муфид, ташаккул додани қобилияти шахс барои бурдани ғайолияти ҳаёти дар ҷомеа сурат мегирад.

Раванди иҷтимоишавии шахс дар зери таъсири шароитҳои ниҳоят зиёду гуногуни иҷтимоӣ ва таъсири муҳити атроф мегузарад, ки дар маҷмӯъ, онҳоро омилҳои иҷтимоишавӣ ном гузоштаанд.

Омилҳои иҷтимоишавӣ ба мегаомилҳо ё омилҳои ниҳоят бузург (кайҳон, саёра, ҷаҳон); макроомилҳо ё омилҳои бузург (кишвар, ҷомеа, этнос, давлат); мезоомилҳо ё омилҳои миёна (нуқтаи аҳолинишин, васоити ахбори омма, субъкултураҳо) ва микроомилҳо ё омилҳои нисбатан хурд (оила, ҳамсоҳҳо, гурӯҳҳои ҳамсол, ташкилотҳои тарбиявӣ) ҷудо менамоянд [1].

Сарчашмаҳои иҷтимоишавии шахсро: - таҷрибаи синни барвақти бачагӣ - ташаккули вазифаҳои психикӣ ва шаклҳои одитарини рафтор; - институтҳои иҷтимоӣ- системаи тарбия, таълим ва маълумот;- таъсири байниҳамдигарии одамон дар раванди муошират ва ғайолият ташкил менамояд.

Одамонро вобаста ба дараҷаи иҷтимоишавӣ аз ҳамдигар ба таври зерин фарқ мекунанд:

- а) иҷтимоишуда;
- б) иҷтимоинашуда;
- в) шахсони руҳан бемор [17].

Салоҳияти иҷтимоӣ низоми дониш дар бораи воқеияти иҷтимоӣ ва худ, низоми малакаҳои мураккаби иҷтимоӣ ва мутақобила, намудҳои рафтор дар ҳолатҳои маъмулии иҷтимоӣ мебошад.

Салоҳияти иҷтимоӣ аз донишони меъёрҳо ва қоидаҳои муошират ва рафтор дар ҷомеа, донишони усулҳои самараноки муошират бо одамони гирду атроф, донишони хусусиятҳои шахсии худ, ки ба муваффақият мусоидат мекунанд, хоҳиши исботкардани ақидаи худ дар ҷомеа, ноил шудан ба ғайолияти иҷтимоӣ, муносибат ба эҷодкорӣ, муносибати арзишманд ба худ ва шахсони дигар вобаста аст.

Ба ақидаи Белицкая Е.В. салоҳияти иҷтимоии шахс, аз дониш, малака, қобилият ва малакаҳои иборат аст, ки дар ҷараёни иҷтимоӣ ташаккул меёбанд ва ба шахс имкон медиҳанд, ки дар ҷомеа зуд ва ба таври муносиб мутабиқ гарданд ва бо муҳити иҷтимоӣ муоширати муассир дошта бошанд [5].

Салоҳияти иҷтимоӣ ҳамчун сифати шахс муайян мекунанд, ки бо қобилияти интихоби роҳҳои дурусти иҷтимоӣ ва қобилияти ташкили ғайолияти худ мутабиқи ин дастурҳо хос аст.

Синни хурди мактабӣ барои ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ муассир аст, зеро дар ин давра дар хонандагон аз ҷиҳати самтҳои маърифатнокӣ, ҳавасмандшавӣ, ҳиссиётӣ ва рафторӣ, инчунин дар тарзи муносибат бо дигарон, дар инкишофи ҷанбаҳои ахлоқӣ, равонӣ ва ҷисмонӣ тағйиротҳо ба амал меоянд. Омӯзиш ба ғайолияти асосии мактаббачаи хурдсол табдилёфта дар рафти он азхудкунии дониш, малака ва маҳоратҳои нав, ҷамъ овардани маълумоти мунтазам дар бораи олами атроф, табиат ва ҷомеа ба амал меояд.

Инчунин, дар рушди салоҳияти иҷтимоии мактаббачагон дар қорҳои берунасинфӣ тавассути амалӣ намудани маҷмӯи ҷорабиниҳо, ки истифодаи шаклҳои гуногуни меҳнатро дар бар мегирад (маҷлисҳои синфӣ, суҳбатҳо, бозиҳо, викторинаҳо, концертҳо, озмунҳо, ҷорабиниҳои лоиҳавӣ, саёҳатҳо) мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, инкишофи шахсият, дар шароити ҳассос ва тағйирёбандаи иҷтимоӣ на ҳамавақт мутақобил сурат мегирад. Барои мутақобил инкишоф ёфтани шахсият ва

мутобиқшавии иҷтимоии онҳо муҳити солими психологӣ ва иҷтимоӣ зарур аст.

Ташкили шароитҳои педагогиву психологии ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии наврасон маҳз бо ин гуна иқдомҳо алоқаманд аст. Бидуни мутобиқшавии психологӣ, ки фардро бевосита ба фаъолияти мутобиқшавӣ равона месозад ва ба мутобиқшавии иҷтимоӣ ифтиҳо мебахшад, дар муҳити иҷтимоӣ мутобиқ гардидан ғайриимкон аст. Мутобиқшавии иҷтимоӣ, сатҳу сифати зиндагӣ ва худамалисозии шахсият дар бештари ҳолатҳо аз ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ вобастагӣ дорад, ки дар заминаи муҳити психологӣ ва иҷтимоӣ ташаккул ёфта, минтақаи наздиктарини тараққиётро ташкил менамояд.

Дар ин радиф муҳити психологӣ – зухуротҳои оммавӣ ҳамчун ҳолати шуури гурӯҳӣ, ки дар руҳияи гурӯҳӣ, ақидаҳо ва ҳукумҳои гурӯҳӣ зоҳир мегарданд. Муҳити иҷтимоии оила бошад, ҳамчун минтақаи наздиктарини иҷтимоӣ, шароити зарурӣ ва ҳатмии иҷтимоишавии шахс аст, ки маҳз муҳити иҷтимоӣ дар рафтори шахс интизориҳои чашмдошти муайянро ташаккул медиҳад. Минтақаи наздиктарини тараққиёт – имкониятҳои ба таври реалӣ дар кӯдак вучуддошта, ки метавонад ҳангоми ёрӣ ё дастгирии камтарин аз тарафи одамони ихотакарда (хусусан аҳли оила) кушода гарданд ва барои тараққиёти ӯ истифода бурда шаванд [8].

Ҳоло дар илм маънидодкунии ягона оид ба салоҳияти иҷтимоӣ мавҷуд нест. Инро олимони соҳаи психология ва ҷомеашиносӣ ҳамчун: захираи шахсият, ки ба рафторҳои иҷтимоӣ психологӣ ва муносибат таъсиррасон; сифати шахсият, ки таъсиррасонии мутақобилаи инсонро бо олами ихотакарда, дар асоси муносибат ба худ, муносибат ба фаъолият ва муносибат ба дигарон муайян карда мешавад; қобилияти инсон, ки дар қонеъгардонии дурусту мақсадноки талабот ва бартарафсозии мушкilotи ҳаррӯзаӣ ҳаёти дар раванди фаъолият маънидод мекунад. Дар баъзе ҳолатҳо салоҳияти иҷтимоиро ҳамчун захираи тандурустӣ ва ҳифзи саломатии психикӣ шарҳ медиҳанд.

Мактабҳои муосир, чун анъана, ниҳоди махсуси барои тарбияи иҷтимоӣ ташкилгардида, ки дар давраҳои муайяни таърихӣ вазифаи инкишофдиҳии фаъолнокии иҷтимоии наврасонро иҷро менамуд, имрӯз, бо баъзе сабабҳои объективӣ, хусусан раванди татбиқи ислохот дар соҳаи маориф: амалишавии сиёсати таҳсилоти фарогир ва ҷорӣ намудани низоми нави арзёбии фаъолияти таълимии хонандагон, ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият дар таълим ва ғ. ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода наметавонад [6].

Дар аксар муассисаҳои таълимӣ сифати таҳсилот ва ғойи азхудкунии барномаҳои таълимӣ то андозае паст гардида, барои иҷтимоишавии насли наврас шароити мусоидро ғайрифавол фароҳам меоварад, ки боиси коҳишёбии тарбия мегардад.

Ҳамин тариқ, ҳамаи он зухуроти психикӣ, ки дар боло номбар гардид, бо ҳамдигар алоқаи зич дошта, баро инкишофи одат – «тарзҳои устувори иҷроӣ амал, ки дар шароити муайян онҳо ба талаботи одам табдил меёбад», мусоидат менамояд. Салоҳият на танҳо натиҷаи таълим, балки он дар ҷараёни омӯзиш низ ташаккул меёбад. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ дар фаъолияти иҷтимоӣ зоҳир мегарданд.

Салоҳиятҳои зерини иҷтимоӣ, ҳамчун намунаи рафтор, дар ҳолатҳои муқаррарии ҳаёт, амалишавии барномаҳои иҷтимоӣ қобилияти интихоби намунаҳои иҷтимоии рафтор ва дар ҷорчӯбаи намунаҳои рафтори иҷтимоӣ ба роҳ мондани фаъолияти наврасон ташаккул меёбад. Масалан: - қобилияти эҳсоснамоии ангезанда, идрок (дарк) намоии хусусиятҳои предмети олами ихотакарда ва ҳодисаҳои табиӣ ҷамъиятӣ; - қобилияти азхудкунии донишҳои дар бораи қонуниятҳои табиату ҷамъият; - қобилияти фаҳмида тавонистани арзишҳо ва қоидаҳои муносибат дар ҷомеа, инчунин омӯзиши мустакилона; - қобилияти фаҳмидан, муқаррар намудани алоқаю муносибатҳои байни предметҳо ва ҳодисаҳо, ки ба системаи муайяни дониш, тасаввурот ва мафҳумҳо таъяс мекунад; - қобилияти ворид шудан ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҷустуҷӯ ва истифодаи робитаҳои

мутақобила; - қобилияти ҳалли масъалаҳои фикрӣ (амалҳои фикрӣ) ва омодагӣ барои ҳалли масъалаҳои мураккаб; - қобилияти кунҷқобӣ, дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ қарори дуруст қабул карда тавонистан, донишмандони тарзҳои амалигардонии идеяҳои эҷодшуда; - қобилияти истифода бурда тавонистани имкониятҳои мавҷудаи шахсию иҷтимоӣ; - маҳорати то ба охир бурда расонидани қарори қабул кардашуда, дар роҳи он ҳар гуна монеаю душворихоро бартараф намудан ва ба мақсади гузошташуда ноил гардидан; - қобилияти бурро баён карда тавонистани фикр; - қобилияти тасаввур карда тавонистани ин ё он ҳодисаи табию иҷтимоӣ ва доштани образи рафтори иҷтимоӣ; - қобилияти равшан ифода кардани ҳиссиёти худ ва идора кардани ҳиссиёт дар раванди фаъолият; - қобилияти рафтори худро ҳамеша назорат кардан, ҳушро идора карда тавонистани одам, қобилияти аз зоҳир намудани амалҳои, ки дар шароити муайян ҳамчун нодаркор ва зарарнок ҳисоб меёбанд, худро нигоҳ дошта тавонистан; - талаботи худро ҳамчун шахс фаҳмидан, пайдо шудани шавқу ҳавас ба ҳаёти ботинӣ ва сифатҳои шахсии худ, талаботи ба худ баҳо додан; - қобилияти ба қоидаҳои ҷамъиятӣ шуурона тобеъ қунонидани рафтори худ; - қобилияти равшан фаҳмидани мақсад(ҳо)-и фаъолияти иҷро кардашаванда; - қобилияти соҳибхитёрӣ, ҳисси масъулият, қардорӣ, саҳиб будан ба маърифати ҳуқуқӣ, ҳамкорӣ карда тавонистан ва ғ.

Мақсади асосии ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии наврасон мусоидат намудан ба иҷтимоишавии муътадили онҳо аст. Самаранокии иҷтимоишавӣ аз таъсиррасонии мутақобилаи ду омили нисбатан умумӣ – хусусиятҳои инфиродии шахс, ҳамчун субъекти фаъоли муносибат ва хусусиятҳои ин ё он муҳите, ки воқеаи раванди иҷтимоишавӣ ба амал бароварда мешавад.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки низомии донишҳои психологӣ дорои самти дучиҳата мебошад: аввалан, донишҳо ҳамчун таҳкурсии методологии фаъолияти касбии педагог; сониян, донишҳо ҳамчун асбоби бевоситаи амалҳои ӯ. Ҳамаи ин ба ташаккули муносибат бо одамон таъсир мерасонад, характер, қобилияти талабагонро ташаккул медиҳад. Аз ин рӯ, дар ин марҳилаи синнусол омӯзгоронро муосирро зарураст, ки барои ташаккули салоҳияти иҷтимоии хонандагони ҳурдсол ба фаъолият шуруъ кунанд. Салоҳияти иҷтимоии хонандаи ҳурдсол хусусияти ҳамоҳангӣ дошта, эътирофи арзиши худ ва дигарон, ҳамкорӣ бо ҳамсолон ва қалонсолонро инъикос мекунад; донишмандони қоидаҳои рафтор ва муносибат, роҳҳои баромадан аз вазъиятҳои муноқиша, ки дар муносибати эътиромона нисбат ба одамони синнусоли гуногун ва фарҳангҳои гуногун, масъулият барои амалҳо ва натиҷаҳои фаъолият дар асоси рушди одатҳо зоҳир мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Абдурашитов Н.Ф. Психологические параметры гармонизации детско-родительских отношений у подростков-правонарушителей в условиях их пребывания в специальной школе: монография / Отв. ред. Р. Атаханов. Душанбе: Ирфон, 2017. - 176 с.
2. Аминов С. Салоҳиятдор, салоҳиятманд ва ё қобилият? // Омӯзгор, №7, 15.02.2013.
3. Амонӣ С. ва диг. Илмат ба амал чу ёр гардад//Амонӣ С., Байзоев А., Холов А. Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №4, 2017.
4. Арзёбӣ дар низомии таълими салоҳиятнокӣ. Модули таълимӣ оид ба татбиқи стандартҳои фаннии синфҳои ибтидоӣ. Мураттибон: Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А. ва дигарон. Душанбе, 2016. - 65 с.
5. Белицкая Г. Э. Социальная компетенция личности // Сознание личности в кризисном обществе. М., 1995. С. 42-57.
6. Богачева Г. Г. Внеурочная деятельность как средство формирования социальной

- компетентности учащихся // Междунар. науч. конф., апрель Чита. 2014.
7. Галакова О. В. Модель развития социальной компетентности младших школьников // Вестник ВГТУ. 2012.
 8. Давлатов М. Психология. Душанбе 2010-319 с.
 9. Коблянская Е. В. Психологические аспекты социальной компетентности // Дисс. канд. психол. наук. СПб.: СПбГУ, 1995. С
 10. Ковалев А. Г. Психология личности. 3-е изд., переработ. и доп. М., 1970-391 с.
 11. Кордуэлл М., Психология. А - Я: Словарь-справочник /Пер. с англ. К.С.Ткаченко. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. - 448 с.
 12. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя //Педагогика, № 10, 2001. С.56-61
 13. Лутфуллоев М. Осор. Том - 4. 2013. 514 стр.
 14. Маркова А.К. Психология труда учителя. - М., 1993. - 190 с, С. 42
 15. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. ~М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 1998.
 16. Мустафоқулов Т., Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. Кулоб, 2003-360 с.
 17. Юнусова Н.М., Дастури психологияи амалӣ. Душанбе, 2004. 345 с.

ЧАНБАҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ИҶТИМОИИ НАВРАСОН ДАР ҶОМЕА

Дар мақола масъалаҳои муҳимтарин оид ба шароитҳои психологиву педагогии ташаққули салоҳиятҳои иҷтимоии наврасон дар ҷомеа мавридди баррасӣ қорор қарор гирифтаанд. Имрӯз раванди иҷтимоишавии наврасонро бидуни ташаққули салоҳиятҳои иҷтимоӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Мақсади асосии ташаққули салоҳиятҳои иҷтимоии наврасон ин мусоидат намудан ба иҷтимоишавии муътадили хонандагон дар раванди таълиму тарбия аст. Самаранокии иҷтимоишавӣ аз таъсиррасонии мутақобилаи ду омил нисбатан умумӣ -хусусиятҳои инфиродии шахс ҳамчун субъекти фаъоли муносибат ва хусусиятҳои ин ё он муҳите, ки воқеаи раванди иҷтимоишавии хонандагон ба амал бароварда мешавад.

Калидвожаҳо: психология, педагогика, таҳсилот, маориф, салоҳиятнокӣ, шахсият, ташаққул, муносибати ба салоҳиятнокӣ асосёфта, иҷтимоишавӣ, салоҳиятҳои иҷтимоӣ, наврасон.

Маълумоти муаллиф: Луфов Мансурбой Тоймуратович- номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «ДХ ба номи акад. Б. Ғафуров. Дотсент Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1/1. E-mail: lufov@mail.ru тел: 92812-91-99

Камолова Мубина Зафаровна, - докторанти иxtисоси педагогика ва психологияи МДТ «Донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПОДРОСТКОВ В ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматриваются важнейшие вопросы, касающиеся психолого-педагогических условий формирования социальной компетентности подростков в обществе. Сегодня невозможно представить себе процесс социализации подростков без формирования социальной компетентности. Основной целью формирования социальной компетентности подростков является содействие нормальной социализации учащихся в процессе обучения и воспитания. Социальная эффективность обусловлена взаимодействием двух относительно общих факторов-индивидуальных особенностей человека как активного субъекта отношений и особенностей той или иной среды, в которой происходит реализация процесса социализации учащихся.

Ключевые слова: психология, педагогика, образование, образование, компетентность,

личность, формирование, отношения, основанные на компетентности, социальные компетенции, подростки.

Сведения об авторах: Луфов Мансурбай Туймуратович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бабаджана Гафуров. Адрес: Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова 1/1. Email- lufov@mail.ru

Камолова Мубина Зафаровна, - докторант специальности педагогика и психология «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», докторант, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, переезд Мавлонбекова

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE OF ADOLESCENTS IN SOCIETY

The article discusses the most important issues related to the psychological and pedagogical conditions for the formation of social competence of adolescents in society. Today it is impossible to imagine the process of socialization of adolescents without the formation of social competence. The main purpose of the formation of social competence of adolescents is to promote the normal socialization of students in the process of education and upbringing. Social effectiveness is due to the interaction of two relatively common factors -the individual characteristics of a person as an active subject of relations and the characteristics of a particular environment in which the process of socialization of students takes place.

Keywords: *psychology, pedagogy, education, education, competence, personality, formation, relationships based on competence, social, social competencies, adolescents.*

Information about the authors: Lufov Mansurbay Tuymuratovich – candidate of pedagogical sciences at the department of social and professional psychology of Khujand State University named after academician Babajan Gafurov. Address: Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Avenue 1/1. Email- lufov@mail.ru

Kamolova Mubina Zafarovna, - doctoral student in the specialty of pedagogy and psychology «Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov», doctoral student, Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekova crossing 1/1.

УДК: (a) 371

САЛОҲИЯТИ МУОШИРАТИИ КӮДАКONI СИННИ ТОМАКТАБӢ ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ОН.

Мамадназарбекова У. И.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

“Нақши оилаи устувор ҳамчун чузъи асосии ҷамъият дар тарбияи фарзанд басо муҳим мебошад. Падару модарон, ки сутуни хонавода ва ё оиларо ташкил медиҳанд, бояд ба таълим ва тарбияи фарзандон диққати доимӣ ва ҷиддӣ зоҳир намоянд. Онҳо бояд як нуқтаро ба инобат гиранд, ки фарзанди солаҳ ва бомаърифат давоми умри падару модар мебошад ва ба ин хотир ҳангоми таълиму тарбия ҳеҷ чизро набояд аз онҳо дареғ доранд ва барои ба камолот расидани онҳо сармояи ҳешро дар паваришу омӯзиши фарзандонашон сарф намоянд, чунки фарзанд меваи умри одаминзод мебошад. То замоне, ки ҷон дар бадани инсон аст, набояд ӯ аз тарбияи фарзанд канораҷӯӣ намояд”- Э. Раҳмон [1.7]

Қобили қайд аст, маҳз оила аст, ки кӯдак дар он аввалин муошират бо дунёи ҳастӣ барқарор мекунад. Муошират ин мубодилаи афкор, фикру ақидаи байни одамон мебошад. Барои беҳтар намудани муошират байни кӯдакон, пеш аз ҳама шароит барои беҳтар кардани муҳити маърифатии кӯдак зарур аст. Дар синни бармаҳал дар кӯдакон муошират дар марҳилаи ташаккулёбӣ аст ва дар синни томактабӣ бошад, муошират дар зиндагии кӯдак ҷои махсусро ишғол мекунад.

Чуноне, ки мутахассиси ин соҳа Данилова Е.А. қайд мекунад:

“Синни томактабӣ ин давраест, ки кӯдак дар ин марҳила аз иҷрои ҳар гуна амалҳо ба фаъолият мегузарад. Дар вақти барқарор намудани робита бо одамони дигар, қобилияти бунёди ин муносибатҳо дар кӯдак, дар хусуси он чӣ имконпазир асту чӣ не, бештар ба назар мерасад”[2.43]

Муоширати кӯдакони синни томактабӣ дар зиндагии кӯдак як қатор марҳилаҳо дорад:

1. Яке аз хусусиятҳои фарқкунанда дар он аст, ки кӯдак дар ин вақт мубодилаи байниҳамиро дар доираи васеъ ба даст меоварад. Кӯдак дар вақти муошират бо ҳамсолони худ бисёр амалҳо ва муносибатҳои дигарро мебинад, ки дар одамони калонсол онҳоро мушоҳида намекунад. Кӯдак бо ҳамсолони худ баҳс мекунад, кӯдакони дигарро тасаллӣ медиҳад, талаб мекунад, фиребгарӣ ва эҳсоси пушаймонӣ мекунад. Маҳз дар натиҷаи муошират бо кӯдакони дигар, кӯдак шаклҳои мушкили рафтор ба монандӣ: қаҳру ғазаб, вонамуд кардан, хашм, хаёлотро нишон медиҳад.

2. Моҳияти дуҷоми муносибати кӯдак бо ҳамсолон дар нишон додани эмотсияи бениҳоят баланд мебошад. Маҳз эмотсияи худро идора карда натавонистани кӯдак ва сустии алоқаи кӯдак бо ҳамсолон, аз муносибат бо калонсолон фарқияти калон дорад. Ҳамаи амалҳои, ки кӯдак дар ин вақт нишон медиҳад, самти баланди аффеktivиро дорад. Дар вақти муошират бо ҳамсолон дар кӯдак эмотсияҳои гуногун ба монанди хашму ғазаб, ҳазлу шӯҳӣ ва хурсандӣ дида мешавад.

3. Моҳияти сеҷоми муносибати кӯдак дар ғайристандартӣ ва танзимнашавандаии он мебошад. Ин гуна муносибат дар чаҳидани кӯдак, асабонӣ кардани ҳамдигар, ҳар гуна садоҳо ва эҷоди калимаҳои нав мебошад. Ин марҳилаест, ки амалҳо ва фикрҳои кӯдак хеле муҳиманд. Шаклҳои муошират дар синни 6-7 солагӣ дар кӯдакон дигар ҳел шакл мегиранд.

Саводноқӣ яке аз маҳорати академикии кӯдак мебошад ва онро бояд ҳамаи кӯдакон доро бошанд, чунки пешравӣ дар таҳсил, маҳорати хондану навиштан маҳз аз ин сарчашма мегирад. Саводноқӣ дар кӯдакон барои рушди эмотсионалию иҷтимоии кӯдак хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Хондану навиштан барои кӯдак хеле шавқовар ва инчунини дигар барои муошират бо кӯдакони дигар хеле муфид мебошад. Танҳо ба воситаи саводноқӣ дар кӯдакон салоҳияти муошираткунӣ пайдо мешавад. Нутқ ва саводноқӣ бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Барои ҳамин чараёни хондан ва навиштани кӯдак аз лаҳзаҳои аввалини муносибати волидайн бо онҳо оғоз меёбад. Жан Пиаже психолог ва файласуф чунин ақида дошт:

“Рушди маърифатии кӯдак марҳилаҳои гуногун дорад. Аз рӯзи таваллуд то 2-солагӣ кӯдак бо эҳсосоти худ олами ихотакардари дарк мекунад. Аз 2-солагӣ то 7-солагӣ дар кӯдак қобилияти фикр кардан ва гап задан пайдо мешавад. Дар бисёрии мавридҳо суханони онҳо бе мантиқанд, чунки кӯдак қобилияти фаҳмидани фикру ақидаи дигаронро надорад”[4.25]

Қобили зикр аст, ки ҳар қадар волидайн бо кӯдаки худ зиёдтар муошират кунанд ва ё китоб хонанд, ҳамон қадар қобилияти муошираткунӣ дар кӯдак ташаккул меёбад. Қариб ки ҳамаи кӯдакон муоширати нутқиро хуб мебинанд. Қоғазро гирифта вонамуд мекунанд, ки чизеро менависанд. Суратҳое, ки кӯдак дар қоғаз мекашад, барои мустаҳкам кардани муоширати нутқии кӯдак хело муҳиманд. Байни захираҳои луғавӣ яъне донишани калимаҳо ва маҳорати хондан алоқаи ногусастанӣ вучуд дорад. Агар кӯдак мехоҳад соҳибмаълумот шудан ба воситаи муошират гардад, дар ин маврид барояш муошират кардан зиёдтар даркор аст. Ташаккули муошират дар кӯдак дар ҳамон вақт ба амал меояд, ки кӯдак бо дигарон пайваста дар муошират бошад. Агар кӯдак дар муҳите, ки дар он китоб зиёд аст ба воя расад, ӯ нисбат ба дигарон дар бораи воқеаҳои таърихӣ, фарҳанг, урфу одати одамон бештар маълумот пайдо мекунад. Кӯдаке, ки аз хурдӣ бо китоб сару кор дорад аз дидани китоб ҳаловат мебарад. Кӯдаки хурдсол мушоҳида мекунад,

ки одамони калонсол чӣ хел китобро ба даст мегиранд, мутоила мекунад ва онҳо низ китобро гирифта варақгардон карда, суратҳоро тамошо мекунад. инчунини дигар кӯдак фарқияти байни расмҳоро низ дарк мекунад. Агар калонсол афсонаро барои кӯдак хонад дар бисёрии мавридҳо кӯдаки 2- сола китобро гирифта дар бораи афсона нақл мекунад, чунки кӯдак ин афсонаро дар хотир нигоҳ медорад. Кӯдаконе, ки ба мутоилаи китоб машғуланд, марҳилаҳои зеринро тай мекунад:

1. гӯш кардан ва тамошои китоб;
2. дарки китоб(чӣ хел ба даст гирифтани китоб, варақгардон кардани он, тамошои расмҳо);
3. дар хотир нигоҳ доштани китобҳои дӯстдоштаи худ, ки баъдан онҳоро барои волидайн ва ҳамсолони худ меҳонанд;
4. фарқият байни забони китобатӣ ва калимаҳое, ки онҳоро дар зиндагӣ истифода мебарад;
5. ба ҳичо чудо кардани калимаҳо ва дар хотир нигоҳ доштани онҳо

Яке аз воситаҳои муҳими муошират ин афсона мебошад.

“Афсона, бозӣ сарчашмаи ҷонбахши тафаккури кӯдак, эҳсосот ва саъю кӯшишҳои наҷибонаи ӯст. Тавассути образҳои афсонавӣ ба шуури кӯдак калима бо нозуктарин тобишҳо роҳ меёбад: он ба муҳити ҳаёти маънавии кӯдак, ба василаи ифодаи фикру эҳсосот – василаи реалии тафаккур табдил меёбад” [5.34]

Қобили қайд аст, ки дар зерӣ таъсири ҳиссиёте, ки нақшҳои афсонавӣ бедор месозанд, кӯдак бо калимаҳо фикрикуниро меомӯзад. Бе афсонаи шавқовар, ки ӯ фарогирандаи шууру ҳиссиёти тафаккури кӯдак аст, ташаккули нутқи кӯдак имконнопазир аст. Кӯдак қаноатмандии худро дар он эҳсос мекунад, ки фикри ӯ дар олами образҳои афсонавӣ зиндагонӣ мекунад. Як афсонаро агар ӯ барои кӯдак ҷолиб бошад, метавонад панҷ, даҳ маротиба нақл кунад. Муҳимияташ дар он аст, ки ҳангоми ҳар бор аз нав нақл кардани афсона кӯдак ҳатман як калимаи навро илова мекунад. Агар дар ҳаёти кӯдак афсона мавҷуд намебуд, кӯдакон дар бораи олами ғайриреалӣ фикр намекарданд. Ҳар як кӯдак хело хуб медонад, ки дар дунё на Ялмоғузакампир, на Шохдустар- қурбоқа ва на Кашеи ҷовид вучуд дорад, аммо кӯдак дар ин нақшҳо некӣ ва бадиро мебинад ва ҳар бор дар борааш, ки нақл мекунад, муносибати шахсии худро ба зишти ва ҳубӣ ифода мекунад. Афсона барои кӯдак як оламест, ки кӯдак дар он зиндагӣ мекунад, мубориза мебарад. Сухан дар афсона қувваи маънавии кӯдакро ифода мекунад. Масалан: кас сурудро на танҳо шунидан, балки замзама кардан ҳам меҳонад. Кӯдак низ афсонаро на танҳо гӯш кардан, балки ҳудаш ҳам ҳикоят кардан меҳонад. Дар вақти нақл кардани ягон афсона шармгинтарин кӯдак низ далер мешавад. Нутқи кӯдак агар дар шароити дигар қанда-қанда бошад, дар вақти нақл кардани афсона равон, ифоданок ва хушхоанг мешавад. Ба воситаи афсона кӯдак эҷодкор мешавад ва фикру эҳсосоти худро ташаккул медиҳад.

“Муҳим аст, ки кӯдакон дар марказҳои рушди барвақтӣ якҷоя омӯзиш мекунад, гап мезананд, хушҳолӣ мекунад, дар паҳлуи ҳамдигар мешинанд, бо ҳамдигар муошират мекунад, ҳамкорӣ мекунад, ба ҳамдигар кӯмак мекунад ва аз ҳамдигар меомӯзанд”[3.12]

Воҳурӣ ва бозӣ бо дигар кӯдакон ба кӯдак имконият медиҳад, ки маҳорату малакаи муоширатро аз худ намояд. Инчунин дар инкишоф додани маҳоратҳои ҳамдардӣ ва фаҳмидани эҳсосоти ҳамсолонаш ҳангоми муошират кӯмак мекунад. Онҳо бояд имкониятҳои барои сӯҳбат ва муошират бо кӯдакони дигар ва калонсолон дар муассисаҳои томактабӣ ва берун аз он дошта бошанд. Кӯдакон бояд бо муҳит ва вазъияти комилан нав дар танҳои мубориза набаранд, зеро кӯмаки калонсолон дар ин раванд барои онҳо хеле муҳим аст. Нофамиҳо ва муноқишаҳо дар байни кӯдакон муқаррарӣ мебошад, онҳо бояд бо сабурӣ ва муносибати хуб ҳал шаванд. Кӯдакони синни томактабӣ тавассути

муошират бо дигарон рафтори иҷтимоиро меомӯзанд. Ҳамин гунна таҷрибаҳо ба рушди маҳоратии муошират мусоидат мекунад.

Рушди иҷтимоии кӯдак ин азхудкунии анъанаҳои ҷомеа, фарҳанг, муҳит, арзишҳои миллӣ ва малакаҳои муошират мебошад. Ҳатто дар давраи хурдсолӣ кӯдак метавонад бо олами атроф аввалин робитаҳоро барқарор кунад. Бо гузашти вақт кӯдак меомӯзад бо калонсолон робита барқарор карда, ба онҳо эътимод пайдо карда, амалҳои худро назорат карда, нутқи худро инкишоф медиҳад. Барои ташаккули инкишофи иҷтимоии кӯдак, ба ӯ ва кунҷобии ӯ диққати зиёд додан лозим аст. Кӯдак ҳангоми муошират бо ҳамсолон ва калонсолон на танҳо манфиатҳои шахсии худ, балки манфиатҳои одамони дигарро низ меомӯзад. Дар синни томактабӣ кӯдак нишон додан ва шинохтани эҳсосотро меомӯзад. Кӯдак ҳар қадар зудтар фарқ кардани як эҳсосотро аз дигараш ёд гирад, ҳамон қадар одамони дигарро дақиқтар мефаҳмад. Кӯдакон бояд эҳсосоти худро ифода кунанд, калонсол бояд ин эҳсосотро эътироф карда, аз болои онҳо назорат баранд. Агар калонсолон ба тарбияи эҳсосии кӯдаки синни томактабӣ таваччуи кофӣ надиханд, ӯ тарзи дуруст ифода кардани хурсандӣ ё норозигӣ ва мубодила кардани ҳиссиёти худро бо дигарон нахоҳад омӯхт. Ин аллакай як монетаи чиддӣ барои муошират аст. Илова бар ин вақте, ки кӯдакон дар оинаи нилгун ва дар вақти истифодаи телефонҳои мобилӣ зурварӣ ва беҳрамиро тамошо мекунанд, ин ба эҳсосоти онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Падару модарон набояд фаромуш кунанд, ки кӯдакон дар вақти тамошои филмҳои тасвирӣ ба рафтори номуносибӣ қаҳрамонон тақлид мекунанд. Таълиму тарбияи томактабӣ заминаи муҳимтарини ташаккули шахсият ва таҳкурсии устувор барои омӯзиши минбаъдаи кӯдак мебошад. Дар синни томактабӣ маҳорату малакаи кӯдакон рушд меёбад. Ин давраест, ки кӯдак дониш ва муносибатҳои муҳимро аз худ мекунад, муносибат бо дигарон ва рафторро дар ҷомеа такмил медиҳад.

Рушди нутқ ба ташаккули тасаввуроти амиқ доир ба рушди хотир, қобилияти бинӣ, эҷодкорӣ, бой гардонидани захираи луғавӣ, маҳорати забондонӣ ва рушди қобилияти зеҳнии кӯдак равона гардидааст. Кӯдакони синни томактабӣ барои аз худ кардани донишҳои нав кӯшиш ба ҳарч дода, нутқро ҳамчун воситаи муошират рушд медиҳанд.

Барои ташаккул додани инкишофи нутқи кӯдак, маҳорати ҳисоб кардан ва фарқ кардани рангҳо ба кӯдакон себҳои гуногун пешниҳод карданд. Ин фаъолият чунин амалӣ шуд:

1. ба хонандагон сабадро бо себҳои гуногун нишон дода, аз онҳо хоҳиш карда шуд, ки дар бораи ҳаҷм, шакл ва ранги себ маълумот диҳанд;
2. ҳар як кӯдак себро ҳамроҳи муаллим ҳисоб кунад;
3. ба кӯдакон вазифа супорида шуд, ки себҳоро аз ҷиҳати вазн, ранг ва андоза ҷудо намоянд.

Ин фаъолият имконият дод, ки кӯдакон маҳорати муоширатии худро такмил диҳанд.

“Таҳлилҳо нишон дод, ки ҷомеа, падару модар ва мактаб ба ташкили марказҳо эҳтиёҷоти зиёд доранд ва зарур шуморида шуд, ки дар ноҳияҳои дурдасте, ки кӯдакони синни томактабӣ аз ягон барнома бархурдор нестанд, марказҳо кушода шаванд” [6.194]

Қобили қайд аст, ки дар ҳақиқат ҳам донишқадаи такмили маълумоти касбии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар ҳамкорӣ бо Вазорати маориф, раёсати маорифи вилоят ва ташкилотҳои байналхалқӣ дар қаламрави вилоят марказҳои рушди кӯдакони синни томактабиро мавриди истифода қарор доданд. Мақсади кушодани ин марказҳо он буд, ки дар қаламрави вилоят қариб, ки 90%-и аҳолии вилоят ба марказҳои рушди барвақтӣ дастрасӣ надоранд. Аз рӯйи маълумотҳо кӯдакони синни томактабӣ пеш аз ба мактаб рафтан барои гузаштан аз барномаи инкишофи таълим дар давраи хурдсолӣ имконият надоранд. Кам будани шумораи кӯдакостонҳо ба он оварда расонд, ки аксарияти кӯдакон, хусусан дар деҳот ва ҷойҳои дурдасти вилоят бе тайёри ба мактаб дохил мешаванд. Кӯдаке,

ки тайёрии лозим ба мактаб дохил мешавад, дар вақти таълимгирӣ аз ҳамсолони худ қафо мемонад ва ин боиси душвортаълимии кӯдак мегардад. Бо ин мақсад дар Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон аз моҳи апрели соли 2009 дар ҳамкориҳои соҳаи маориф ва шарикони рушд барномаи “Рушди кӯдакони синни томактабӣ” ба ҷаъолият оғоз кард.

Зарурияти кушодани ин марказҳо аз он иборат аст:

1. кам будани шумораи кӯдакистонҳо;
2. таҳия намудани модели алтернативӣ барои кӯдакони синни томактабӣ дар минтақаҳои дурдаст;
3. такмил додани маҳорат ва малакаи кӯдак.

Муаллифи ин сатрҳо ҳамаи камбудихо ва беҳбудии роҳҳои ташаккул додани салоҳияти муоширатии кӯдаконро омӯхта ба ҳулосае омад, ки омилҳое, ки боиси ташаккул додани қобилияти муоширатии кӯдакон мегардад:

1. такмил додани муошират дар оила, ҷомеа ва муассисаҳои томактабӣ;
2. таъсири муҳит ба кӯдак, ки боиси ташаккули муошират мегардад;
3. таъсири технологияи муосир, филмҳои тасвирӣ;
4. бозихое, ки ба инкишофи иҷтимоӣ равона карда мешаванд;
5. муоширати фардӣ бо кӯдак;
6. хондани китобҳои бачагона.

АДАБИЁТ

1. Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон .Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон оид ба лоҳияи конун “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”.- Душанбе , 2010.-31 с.
2. Данилова Е.А. Дошкольная педагогика. - Москва, Просвещение, 1978.- 415 с.
3. Мамадназарова Ҷ. Дастури методӣ. Рушди барвақтии кӯдак давраи имкониятҳои беохир.- Хоруғ, 2021.- 40 с.
4. Сухомлинский В. А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ.-, Душанбе:, Маориф 1982.- 621с.
5. Сухомлинский В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ чилди 2.- Душанбе:, Маориф, 1983.- 622с.
6. Шарифзода Ф, Каримова И, Булбулов Ҷ. Педагогикаи ибтикорӣ.- Душанбе:, Ирфон, 2013.- 542с.

САЛОҲΙΑТИ МУОШИРАТИИ КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ ВА РОӢӢОИ ӢАЛЛИ ОН.

Дар мақолаи мазкур дар бораи роҳҳои ташаккули муоширати кӯдакони синни томактабӣ, моҳияти муошират дар ҳаёти кӯдак, нақши оила дар ташаккули салоҳияти муоширатии кӯдакон, роҳҳои такмил додани нутқи кӯдакони синни томактабӣ, моҳияти муассисаҳои рушди барвақтӣ дар ҳаёти кӯдак, нақши саводмӯзӣ ва афсона барои такмили нутқи муоширатии кӯдак ва роҳҳои беҳтар намудани салоҳияти муоширатии кӯдакон сухан меравад.

Калидвожаҳо: салоҳият, кӯдак, волидайн, муошират, нутқ, саводнокӣ, бозӣ, синни томактабӣ, эҳсос, инкишоф, маҳорат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадназарбекова Усния Имомёрбековна – ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев;
Тел: (+992) 502158721. E-mail: usniymamad@mail.ru, whatsapp 502158721

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ДОШКОЛЬНИКОВ И ПУТИ ЕЁ ФОРМИРОВАНИЯ

В данной статье рассмотрен пути формирования общения дошкольников, сущность общения в жизни детей, роль семьи в формировании коммуникативных навыков детей, способы совершенствования речи дошкольников, сущность учреждений раннего развития в жизни

Сведения об авторе: Мамадназарбекова Усния Имомёрбековна – ассистент кафедры педагогика и психологии Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева;

Тел: (+992) 502158721. E-mail . : usniymamad@mail.ru, whatsApp 502158721

This article discusses ways to form communication among preschoolers, the essence of communication in childrens lives, the role of the family in the development of childrens communication skills, ways to improve the speech of preschoolers, the essence of early development institutions in a child's life and ways to improve a child's communication skills.

Key words: *competence, child, parents, communication, speech, literacy, play, preschool age, feeling, development, skills.*

Information about the author: Mamadnazarbekova Usniya Imomerbekovna assistant of Pedagogical and Psychology department of Khorog State University named after M.Nazarshoev Phone:(+ 992). E -mail: 502158721. E-mail: usniymamad@mail.ru. [whatsApp](#) 502158721

УДК 631.5:635.63:631.543.2

**ШАРОИТ ВА ИМКОНОТИ РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ
ДАР НОҲИЯҲОИ МИНТАҚАИ КӢЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН:
ДУРНАМО ВА ОЯНДАБИНӢ**

Манзураи М., Камолзода А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Рушди соҳаҳои иқтисодиёт, саноат ва кишоварзӣ дар заминаи инноватсия ва инкишофи истеҳсоли интенсивӣ ва суперинтенсивии он ташаккул меёбад. Дар инкишофи рушди ин соҳаҳо мавқеи географӣ, иқлим, шароитҳои табиӣ ва дигар омилҳо боиси дигарбора баландбардории самаранокии истеҳсолот хоҳад гардид.

Натиҷаҳои давлатҳои пешрафтаи индустриалӣ нишон медиҳад, ки саноатро бе соҳаи кишоварзии рушди интенсивӣ ва экстенсивӣ тараққӣ додан мумкин нест. Дуруст аст, ки истеҳсоли нахҳои синтетикӣ ва сунъӣ дар соҳаи химия боиси зиёд гардидани истеҳсолот мегардад, аммо сифат ва таъсири манфии онро бояд ба назар гирифт.

Имрӯзо дар ҳаҷон барои инкишоф ва рушди соҳаи кишоварзӣ дар заминаи ташаккули истеҳсолоти интенсивӣ имконият фароҳам оварда шудааст, ки ҳамагуна растанӣ ва ҳайвонот ба муҳити табиӣ, релеф ва шароитҳои иқлимӣ мутобиқат гардонда шуда, ҳосили хуб ба бор оварад. Ин соҳа дар давоми соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои нав ба нав ноил гардид. Маҳз таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди кишоварзӣ боис ба он гардид, ки на танҳо заминҳои обӣ ба акваторияи кишоварӣ фаро гирифта шаванд, балки заминҳои лалӣ дар натиҷаи рушди интенсивӣ ҳосили хуб ба бор оваранд.[5]

Асосан дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фонди умумии заминҳо ба 14,5 млн. га баробар буда, аз ин миқдор 66,1% ба заминҳои кишоварзӣ, 32% ба захираи ҷангал ва 1,9% ба дигар намуди заминҳо рост меояд.

Яке аз ин ҳудудҳои барои инкишофи рушди интенсивии кишоварзӣ ин минтақаи Кӯлоб ба шумор меравад. Асосан қаламрави минтақаи Кӯлобро ба ду зона ё ноҳияи кишоварзӣ тақсим кардан мумкин аст: ҳамворӣ ва кӯҳӣ.

Минтақаҳои ҳамворӣ аз кӯҳӣ аз якдигар бо мавқеи географӣ, релеф, иқлим ва шароитҳои табиӣ куллан фарқ мекунанд. Шароитҳои табиӣ ноҳияҳои кӯҳӣ кишоварзии минтақаи Кӯлоб бошад, асоси парвариши маҳсулотҳои мебошанд, ки кишти онҳо дар ноҳияҳои ҳамвории минтақа мусоид нестанд ва ё ин ки ҳосили хуб ба бор намеоваранд. Аз ин рӯ, мутобиқ ва ташкили комплекси аграрӣ дар ноҳияҳои кӯҳӣ барои зиёд гардидани маҳсулот шароити мутобиқ ба растаниҳои киштшавандаи ин ноҳияҳо фароҳам меоварад. Барои ташаккул додани сохтори хоҷагидорӣ дар ҳудудҳои кӯҳӣ ва ҳамворӣ метавон аз методҳои муосир истифода намуд.

Барои рушди соҳаи кишоварзӣ метавон дар самтҳои асосии он методҳои зеринро истифода бурд, ки он барои таҳлили маълумоти омӯрӣ, беҳтар фаҳмидани сохтор ва муайян кардани тамоюлҳои соҳаи кишоварзӣ лозим меояд. Гурӯҳбандии ноҳияҳои кишоварзӣ аз руи самти истеҳсолот ба мақсадҳои гуногун, аз ҷумла банақшагири, таҳлили истеҳсолот ва банақшагирии захираҳо, мусоидат мекунад. Методҳои гурӯҳбандӣ дар соҳаи кишоварзӣ барои таҳлили маълумоти омӯрӣ, беҳтар фаҳмидани сохтор ва муайян кардани тамоюлҳо истифода мешаванд. Методи асосии гурӯҳбанди ноҳияҳои кишоварзӣ дар ҳама гуна ноҳияҳо (ҳамворӣ ва кӯҳӣ) чунин аст: [3] 1. **Аз рӯи намудҳои маҳсулот**, ки асоси истеҳсолоти онҳоро зироатҳои ғалладонагӣ (гандум, ҷав, шолӣ) ва зироатҳои техникӣ (пахта, зағир) ташкил медиҳанд:

Ба **гурӯҳи якум** ноҳияҳои зерини минтақа дохил мешаванд: Фархор, Ҳамадонӣ, Восеъ, Данғара, Кӯлоб. Майдони умумии заминҳои кишоварзӣ дар қаламрави ноҳияҳои мазкур 127879 га -ро ташкил медиҳад.

Гурӯҳи дуюм, ки асоси истеҳсолоти онҳоро **боғдорӣ** ташкил додааст. Ба ин ноҳияҳо дохил мешаванд: Темурмалик, Данғара, Ш. Шохин, Ховалинг ва Муъминобод.

Саҳми ноҳияҳои мазкур дар истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзии вилоят назаррас буда, асосан онҳо дар асоси истеҳсолоти ашёи хом ва қисман коркарди маҳсулоти кишоварзӣ фаъолият намуда истодаанд.

Яке аз методҳои дигари соҳаи кишоварзӣ ин ба гурӯҳҳо ҷудо намудани ноҳияҳои кишоварзӣ аз рӯи релефи маҳал мебошад. Дар заминаи ин метод метавон ноҳияҳои кишоварзии кӯҳӣ ва ҳамвории минтақаи Кӯлобро ба чунин шакл ҷудо намуд: минтақаҳои кӯҳӣ, минтақаҳои ҳамворӣ, биёбонӣ ва соҳилии дарёӣ.

Ба ҳамагон маълум аст, ки шароити релеф ва иқлими мусоид дар асоси ташаккули механизми истеҳсолӣ рушд меёбад. Аз ин рӯ, ноҳияҳои ҳамворӣ нисбат ба ноҳияҳои кӯҳӣ дораи шароити мусоид нисбатан рушдкарда мебошанд. Ба ноҳияҳои кӯҳӣ минтақа дохил кардани ноҳияҳои маъмурии Ховалинг, Балҷувон, Темурмалик, Ш. Шохин, қисман Муъминободу Данғара мумкин аст. Зеро, қисми зиёди ҳудуди ноҳияҳои маъмурии мазкурро кӯҳҳо ишғол намудаанд. Дар заминаи релефи ноҳамвор ва кӯҳӣ бунёди соҳаи боғдорӣ мусоид аст.

Зери ноҳияҳои биёбонӣ ду ноҳия, ки қисман ба минтақаи нимбиёбонӣ ва биёбонӣ рост меояд ин ноҳияҳои Фархор (қисмати ҷанубии ноҳия) ва қисми ками ноҳияи Данғара мансуб аст. Заминҳои минтақаҳои биёбонии ноҳияҳои зикргардида барои рушди соҳаи растаниҳои гармидӯст ва ба он тобоварандаву барвақтӣ, ки кишти онҳо пештар оғоз мегардад, мусоид аст.

Метавон ба ноҳияҳои соҳили обӣ ё худ дарёӣ ноҳияҳоеро дохил кард, ки онҳо дар соҳили дарёҳои Яҳоб, Сурхоб ва Панҷ ҷойгир шуда, ё ин ки аз қаламрави онҳо дарёҳои зикргардида мегузаранд. Ба ин дохил мешаванд: ноҳияҳои маъмурии Ҳамадонӣ, Фархор ва Восеъ.

Маълум аст, ки бинобар сабаби истифода намудани оби дарёҳои ҷоришаванда дар қаламрави ноҳияҳои мазкур боиси обёрӣ ва ҳосилнокӣ гардидани соҳаи кишоварзӣ хоҳад шуд.

Дигар пахлуи ба категория ё худ гурӯҳҳо чудо намудани минтақаи Кӯлоб аз ҷиҳати кишоварзӣ ин тарзу усули истеҳсолот мебошад. Мутахассисони соҳаи кишоварзӣ тарзи хоҷагидорию ба чунин гурӯҳҳо чудо намудаанд: анъанавӣ, механиконидашуда, органикӣ ва интенсивӣ.

Дарноҳияҳои минтақаи Кӯлоб бивилояти Хатлон тарзи хоҷагидорию механиконидашуда ва интенсивӣ рушд намудааст. Дар самти механиконидашудаи кишоварзӣ ноҳияи Данғара рост меояд. Дар натиҷаи рушди агротуризм дар заминаҳои кишоварзӣ ноҳияи ширкати хитойӣ намуди кишоварзӣ механиконидашударо ба роҳ мондааст. Ин ба он оварда расонид, ки дар заминҳои лалмӣ об оварда шуда, пахта кишт карда шуда, ҳосили хуб ба даст оварда шудааст.

Самти кишоварзӣ интенсивии маҳсулот дар ноҳияҳои маъмурии минтақаи Кӯлоб на он қадар рушд кардааст. Масъалаи зерин дар маддаи таваҷҷӯҳи мақомоти маҳаллӣ мебошад, аммо заминаҳои асосии он маблағгузорию маҳсули иловагиро тақозо менамояд. Дар баъзе ноҳияҳои маъмурӣ (Данғара, Муъминобод, Ш. Шохин) ин намуди соҳа рушд намуда истодааст. Рушди интенсивии истеҳсолот дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ назаррас нест. [7]

Ҳама намуди методҳои дар боло зикргардида аз руи ҳадафҳои истеҳсолот ба роҳ монда мешаванд, ки онҳо иборат аст аз: бозорӣ (тиҷоратӣ), истеъмоли шахсӣ ва содирот.

Тағйирёбии майдони кишти зироатҳо дар минтақа, дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ (ба ҳисоби гектар)

Соҳаҳои зироаткорӣ	Солҳо				
	1990	2000	2005	2010	2022
Пахта	43100	38594	43910	26884	32033
ғалладонагӣҳо	61, 500	133 655	130 749	145 231.	136641
Зироатҳои техникаӣ	4900	46 932	51 909	33 912	28631
Картошка	1300	1990	2331	2923	4577
Зироатҳои ҳӯроки чорво	48100	16 555	12136	141 87	7783
полезӣ	2100	2417	2290	3358	3535
сабзавот	2400	3984	3770	5583	7347
Боғу тоқпарварӣ	13247	14481	14947	15 247	24256

Аз рӯйи ҷадвали рушди соҳаи кишоварзӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки ба ғайр аз ҳосили ғалладонагӣ (гандум) ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб аҳолиро бо маводи ҳӯрока таъмин карда наметавонанд. Аз ин рӯ, истеҳсолоти маҳсулот дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ҳадафмандона набуда, зарурати такмил ва комплексию тақозо менамояд.

Асосан барои ташаккули рушди соҳаи кишоварзӣ метавон бо ҷалби сармоя ва технологияи пешрафта, хароҷоти кам ва ҳосили баланд ба даст овард. Аммо сармоя метавонад ҳосили бадастоварда ба хориҷ содир гардида, аҳолии ҳудуди истеҳсолиро ба норасогиҳо дучор намояд.

Аз ин рӯ, зарурат ба сармояи хориҷӣ дар асоси шартномаи тарафайн бо асоси таъмини аҳоли бо маводи кишоварзӣ буда, фазои бозори дохилӣ таъмин гардида, сипас дар натиҷаи сармоя ба хориҷ содир карда шавад.

Дар ҳоли ҳозир дар таркиби маҷмӯи кишоварзӣ саноати минтақаи Кӯлоб кишоварзӣ нақши асосӣ дорад. Вай қариб 13%-и ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ Тоҷикистонро медиҳад.

Шароити табиӣ минтақа барои инкишоф ва ҷойгиркунонии кишоварзӣ мусоид мебошанд. Захираи замини минтақа 1,2 млн. га буда, аз ҷумла заминҳои кишоварзӣ 720

ҳазор га – ро ташкил медиҳанд. Аз ин 162 ҳазор га заминҳои кишт, 7 ҳазор га мавзёҳои алафдарав ва 537 ҳазор га –ро чарогоҳҳо ташкил додааст. Ҳоло дар минтақа 114 ҳазор гектар заминҳо обёрӣ карда мешаванд. [7]

Дар солҳои истиқлолият дар ин минтақа як чанд корхонаҳои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ сохта ба истифода дода шуд.

Минтақаи агросаноатии Кӯлоб қариб 10% -и маҳсулоти саноати Тоҷикистонро истеҳсол менамояд.

Дар маҷмӯъ, ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб бо масоҳати 12 ҳазор км мураббаъ, қисмати ками маҳсулоти кишоварзӣ вилоят ва ҳудуди ҷумҳуриро ташкил дода, имконият аст то дар оянда барои ташаккул додани ин соҳаи калидӣ бо ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ замина гузошта шавад. Имконият аст то дар заминаи заминҳои кишоварзӣ ноҳияҳои маъмури истеҳсолоти ҳудро сол аз сол афзоиш диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Кабутов М.К. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2005-208 саҳ.
2. Муҳаббатов Х.М., Диловаров Р.Д., Раҳимов М.Р. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон.-Душанбе:офсет, 2011-312 саҳ.
3. Муҳаббатов Х.М., Раҳимов М.Р. Географияи Тоҷикистон . – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011-120 саҳ.
4. Нурназаров М., Раҳимов М. Хоҷагии халқи Тоҷикистон.-Душанбе, 1994-168 саҳ.
5. Пиров С., Раҳмонов А. Масъалаҳои истифодаи босамари заминҳои Тоҷикистон.- Душанбе: Ирфон, 1985- 96 саҳ.
6. Раҳимов А.И., Баротов Ҷ.Қ., Мирзоев А.Қ. Географияи вилояти Хатлон. Нашриёти “Нури маърифат”, Хучанд – 2021, 142 саҳ.
7. Раҳимов А.И., Баротов Ҷ.Қ., Мирзоев А.Қ. Ноҳияҳои маъмурии минтақаи Кӯлоб, Кӯлоб – 2023, 123 саҳ.

ШАРОИТ ВА ИМКОНОТИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР НОҲИЯҲОИ МИНТАҚАИ КӢЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН: ДУРНАМО ВА ОЯНДАБИНИ

Мақолаи мазкур дар асоси методҳои муосири таҳқиқотӣ омода гардида, ноҳияҳои маъмурии минтақаи Кӯлоб аз лиҳози принципҳои агросаноатӣ омӯхта шудааст. Дар мақола муаллифон роҷеъ ба самтҳои асосии рушди соҳаи кишоварзӣ таъия намуда, роҳҳои минбаъдаи инкишофи онро пешгӯӣ намудаанд.

Зарурияти ба акваторияи кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида, имконият аст масоҳати заминҳои кишоварзӣ афзун гардида, ҳосили дилхоҳ ба бор оварда шуд. Натиҷаи таҳқиқоти унвонҷӯён дар мақола методҳои муосири кишоварзӣ мебошад. Муаллифон қайд намудаанд, ки ин методҳо дар мамолики дигар санҷида шуда, асосан онро метавон чун ноҳияҳои кӯҳӣ кишоварзиро рушд дод.

Мақола ҷанбаи илмӣ-назариявӣ дошта, имконияти истифодаи он дар соҳаи кишоварзӣ муосир аст.

Калидвожа: *ноҳия, минтақа, кишоварзӣ, таҳқиқот, зироат, зироати техникӣ, хоҷагидорӣ, захира, агросаноатӣ, комплекс, аграрӣ, минтақаи Кӯлоб.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Манзураи Муродмад- унвонҷӯи кафедраи география ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, шаҳри Кӯлоб, маҳ. С.Сафаров 16, Тел: 937327532.

Камолзода Амирҷон – докторанти PhD – и кафедраи география ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, шаҳри Кӯлоб, маҳ. С.Сафаров 16, Тел: 989030580

УСЛОВИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И РАЗВИТИЯ

Данная статья подготовлена на основе современных методов исследования и изучена административные районы Кулябской области с точки зрения агропромышленных принципов. В статье авторы опирались на основные направления развития сельского хозяйства и предсказывали дальнейшие пути его развития.

Необходимо ввести в сельскохозяйственную акваторию залежные земли, возможность увеличения площади сельскохозяйственных угодий и получения желаемого урожая. В этой статье рассказывается о современных методах ведения сельского хозяйства. Авторы отмечают, что эти методы были опробованы в других странах, а также что они могут быть разработаны как сельскохозяйственные районы в горных районах.

В статье рассматривается научно-теоретический аспект и возможность его использования в современном сельском хозяйстве.

Ключевые слова: район, регион, сельское хозяйство, исследования, технический растений, Кулябской зоны.

Сведения об авторах: Манзураи Муродмад - соискатель кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, город Куляб, ул. С.Сафаров 16, Тел.: 937327532.

Камолзода Амирджон - докторант кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, город Куляб, ул. С.Сафаров 16, Тел.: 989030580

CONDITIONS AND OPPORTUNITIES FOR AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN THE KULYAB ZONE OF KHATLON REGION: PROSPECTS AND DEVELOPMENT

has been prepared on the basis of modern research methods and examines the administrative districts of the Kulyab region from the point of view of agro-industrial principles. In the article, the authors relied on the main directions of agricultural development and predicted further ways of its development.

It is necessary to introduce fallow lands into the agricultural water area, the possibility of increasing the area of agricultural land and obtaining the desired harvest. This article describes modern farming methods. The authors note that these methods have been tested in other countries, and also that they can be developed as agricultural areas in mountainous areas.

The article examines the scientific and theoretical aspect and the possibility of its use in modern agriculture.

Information about the authors: Manzurai Murodmad - is a candidate for the Department of Geography and Tourism at Kulyab State University. Abuabdulloh Rudaki, Kulyab, S. Safarov str., 16, Phone: 937327532.

Kamolzoda Amirjon - is a doctoral student at the Department of Geography and Tourism of Abuabdulloh Rudaki Kulyab State University, 16 Safarov St., Kulyab, Tel.: 989030580

УДК: 37.03

АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ САЛОҲИЯТҲОИ МУТОБИҚШАВИИ ДОНИШҚУЁНИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Мен Сиянкай

Донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Дар пасманзари тағйироти доимӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон, рушди инноватсионии педагогӣ дар мактабҳои олии касбӣ аҳамияти бузург дорад. Ба ин

муносибат модели нави мактабҳои олии ба вучуд меояд. Муносибатҳои навро қор қарда баромадан ва сифати фаъолияти тарбиявиро беҳтар қардан зарур аст. Гуноғунмиллатӣ имрӯз барои бисёре аз донишгоҳҳо як самти асосӣ шудааст. Мушкilotи марбут ба мутобиқшавии педагогӣ- психологӣ донишҷӯён дар макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир соҳаи хоси педагогика ва психология ба шумор рафта соҳаҳои мухталифро бо ҳам мепаивандат.

Азхудкунии таҷрибаҳои гуногуни иҷтимоӣ, инсон дар тӯли ҳаёти худ бо шароити нав, бо зарурати мутобиқ шудан ба он, ташаккули намунаҳои нави рафтор рӯ ба рӯ мешавад. Зарурати мутобиқшавӣ дар сурате пайдо мешавад, ки рафтори одатӣ ғайриимкон ё бесамар аст.

Истилоҳи «мутобиқшавӣ» (аз латинии «adaptation» - мутобиқсозӣ, мутобиқшавӣ) бори аввал соли 1865 аз ҷониби олими немис Г.Ауберг ба гардиши илмӣ ворид қарда шуда, ин истилоҳ ҳам дар илмҳои табиатшиносӣ, техникӣ, ҳам дар илмҳои ҷамъиятӣ мавриди истифодаи васеъ қарор мегирад[8].

Дар айни замон, олимони чунин намунаҳои мутобиқшавӣ, аз қабилҳои биологӣ, психофизиологӣ, рӯҳӣ, иҷтимоӣ, иҷтимоӣ-психологиро баррасӣ мекунанд ва бисёр муаллифони мутобиқати иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-психологиро баробар қарда, ба он ишора мекунанд, ки мутобиқати иҷтимоӣ ҳамеша ҷанбаи психологиро дар бар мегирад, зеро муҳити иҷтимоӣ бо аз нуқтаи назари сохтор ҳамеша ба мавзӯ ва мафҳуми шахсӣ таъя мекунанд, аз ин рӯ мо ин ду мафҳумро баробар истифода хоҳем қард.

Дар доираи тадқиқоти психологӣ масъалаи мутобиқшавии иҷтимоӣ дар тадқиқотҳои олимони рус С.С. Корсаковым, В.М. Бехтеревым, П.Б. Аннушкиным, Б.С. Братусем, Б.Д. Карвасарским, В.Н. Мясищевым, И.З. Фрейда, А. Адлера, К.Г. Юнга, Э. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, А. Э. Эриксона ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Оид ба баъзе қисматҳои масъалаи маъқур олимони ватанӣ М. Луфтфуллоев, Ф. Шарифзода, Б. Маҷидова., Н. Юнусова, М. Давлатов, С. Алиев, М. Мустафоқуов, С. Расулов, ва дигарон қорҳои тадқиқоти анҷом додаанд.

Дар луғати психологӣ мутобиқшавии иҷтимоӣ психологӣ ҳамчун раванди ба даст овардани мақоми муайяни иҷтимоӣ психологӣ аз ҷониби одамон, азхудкунии вазифаҳои муайяни иҷтимоӣ равонӣ муайян қарда шудааст. Ҳангоми мутобиқати пурра мутобиқати фаъолияти равонии инсон ба шароити додасудай муҳити зист ва фаъолияти ӯ ба ҳолатҳои муайян ба даст оварда мешавад[9].

Дар адабиёти илмӣ таснифоти гуногуни мутобиқсозии иҷтимоӣ ва равонӣ оварда шудаанд.

В.М.Сафронова қайд мекунанд, ки «бидуни мутобиқшавии психологӣ, мутобиқшавии иҷтимоӣ ғайриимкон хоҳад буд, мутобиқсозии психологӣ тавассути ташаккули ҳадафҳо ва барномаи рафтор ба самаранокии фаъолияти мутобиқшавӣ таъсир мерасонад, ба он ранги эмотсионалии инфиродӣ медиҳад» [16].

Мувофиқи ақидаи Т. В. Костяк 2 равияи мутобиқшавиро пешниҳод намудааст[6]:

- Мутобиқшавии иҷтимоӣ - аз ворид гаштан ба коллективи гурӯҳ ва ҳаёти иҷтимоии мактабу донишгоҳ, инчунин иштироки фаъол дар он иборат аст.
- Мутобиқшавии шахсиятӣ, аз қабули мавқеи нави худӣ шахс (ман-мактаббача, донишҷӯ) иборат аст.

Мутобиқшавии иҷтимоӣ – ин раванди мутобиқшавии фаъоли шахсияти одам ба шароитҳои муҳити нави иҷтимоӣ мебошад. Ин раванд дар наврасон аз фаҳмида гирифтани имкониятҳои иҷтимоиашон сар шуда, дар ташаккули хусусиятҳои наватшакили шахсияшон давом ёфта, бо зоҳиршавии мавқеҳои иҷтимоиашон хотима меёбад. Мутобиқшавии иҷтимоии шахс - ин қабл аз ҳама шиносии ӯ бо системаи арзишҳои муайяни умумиятҳои иҷтимоӣ мебошад. Миёни ин арзишҳо арзишҳои асосӣ

мавҷуданд, ки барои ҳамин гурӯҳи одамон бунёдианд ва инчунин фавқуларзишҳо вучуд доранд. Озодии шахс, озодии халқ, ҳаёти одамони наздик, шаъну шараф – аз ҷумлаи номгӯи нопурраи он фавқуларзишҳо мебошанд, ки барои бисёр одамон аз худи зиндагиашон дида муҳимтаранд.

Тибқи гуфтаи Давлатов М. ҳадафи мутобиксозии иҷтимоӣ аз ҷониби шахс дар раванди муошират ва фаъолияти муттасили худ сохтани чунин манзараи субъективии муҳити ихотакарда мебошад, ки ба тасвири аксарияти аъзои ҷомеа оиди он нақл мекунад, бештар мувофиқат мекунад. Танҳо дар ин ҳолат, субъект метавонад дар фазои иҷтимоӣ ба қадри кофӣ амал кунад ва бо ин мақсад ва вазифаҳои худро амалӣ созад [2].

Мутобикшавии равонӣ ва иҷтимоӣ фард бо ҳам мутаносибан сурат мегиранд. Бидуни мутобикшавии равонӣ, ки фардро бевосита ба фаъолияти мутобикшавӣ равона месозад ва ба мутобикшавии иҷтимоӣ ифтидох мебахшад, дар муҳити иҷтимоӣ мутобикгардидан ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз тадқиқи омилҳои мусоидаткунандаи мутобикшавии донишҷӯён ба таҳсил хеле муҳим аст.

Тибқи гуфтаи Т.В. Дорожевец, мутобикшавӣ на танҳо дар қабули меъёрҳои иҷтимоӣ ифода меёбад, балки маънои чандирӣ ва самаранокиро дар иҷрои шароити нав ва эҳтилолан хатарнок, инчунин қобилияти ба воқеаҳо барои худ самти дилхоҳ доданро дорад. Рафтори мутобикшавӣ бо қабули қарорҳои бомуваффақият, ташаббускорӣ ва муайян кардани ояндаи худ хос аст[1].

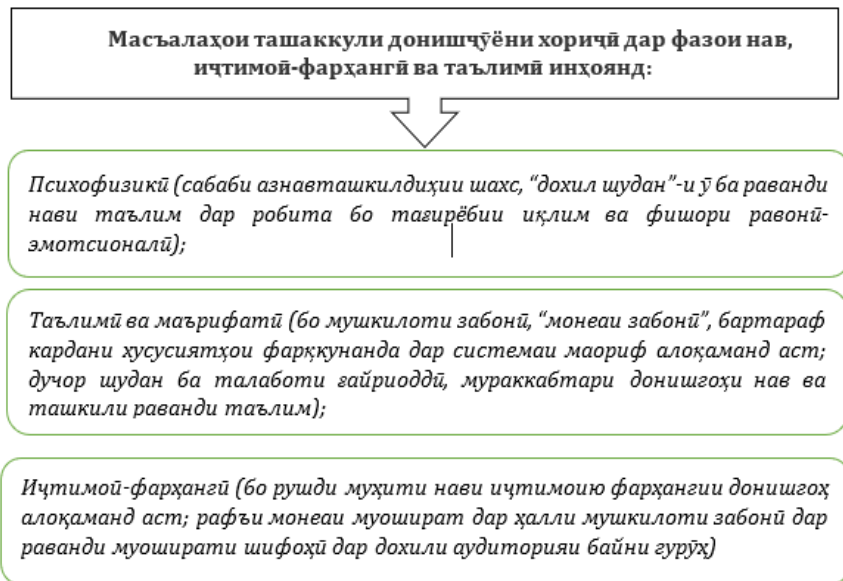
Раванди мутобикшавӣ як раванди мураккабест, ки қобилияти донишҷӯи хориҷиро барои инкишоф додани на танҳо дар соҳаи муоширати коммуникатсионӣ, омӯзиши методологияи омӯзиши забони хориҷӣ, балки инчунин дар ташаккули хислатҳои нави шахсият, азхудкунии бомуваффақияти мутақобила ташаккул медиҳад. арзишҳои нав ва дарки аҳамияти касби оянда. Муҳимияти мушкilotи мутобиксозии донишҷӯёни хориҷӣ дар мактабҳои оли Тоҷикистон бо вазифаҳои таълими минбаъдаи самараноки онҳо ҳамчун мутахассисони оянда муайян карда мешавад.

Мутобикшавии бомуваффақият ва зуд ба зудӣ ба раванди таълим ҷалб шудан кӯмак мекунад ва ба беҳтар шудани сифати омодагии донишҷӯён дар мактаби олии мусоидат мекунад. Аз ин бармеояд, ки бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии мактабҳои олии дар соҳаи раванди байналмилалӣ таълими шахрвандони хориҷӣ, тамоюли мусбати мутобикшавии иҷтимоӣ донишҷӯёни хориҷӣ ҳам дар раванди таълим ва ҳам дар раванди зиндагӣ зарур аст.

Мутобикшавӣ ба шароити зиндагӣ дар кишвари хориҷӣ ба механизми рушди системаи таҳсилоти олии касбии кишвари мо ва дар натиҷа нигоҳдорӣ ва тақмили ҳаёти омӯзгорони баландихтисос мусоидат мекунад.

Мутобикшавии мусбӣ ба фазои таълимӣ дар донишгоҳ ба рафтори мутобикшавии шахс дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Ҳавасмандии донишҷӯи хориҷӣ ба ҳар гуна раванди мутобикшавӣ, масалан, ба омӯзиши фарҳанг ва расму оинҳо, расму оинҳои кишвари қабулкунанда, ба пояҳои муқарраршуда меафзояд. Фаҳмидани он, ки донишҷӯёни хориҷӣ дар муҳити нави иҷтимоӣ-фарҳангӣ чӣ гуна ҳис мекунад ва барои беҳтар кардани шароити зиндагӣ ва таълим, инчунин осон кардани раванди мутобикшавӣ чӣ гуна чораҳо дидан мумкин аст.

Мушкилоте, ки бевосита бо раванди таълим алоқаманданд, дар шакли ду омиле, ки ба талаба ва вобаста ба омӯзгор вобастаанд, оварда мешаванд. Дар ҳолатҳои мураккаби мушкилот, равандҳои мутобикшавии шахсият на бо иштироки механизмҳои ҷудогона, балки маҷмӯаҳои онҳо идома медиҳанд. Ин маҷмӯаҳои мутобикшавӣ, ки такрор ба такрор татбиқ мешаванд ва дар ҳолатҳои шабеҳи иҷтимоӣ истифода мешаванд, дар сохтори шахс мустаҳкам мешаванд ва зерсохтори хислати он мегарданд.

Таҳлилҳои психологӣ нишон медиҳанд, ки шартҳои муҳими педагогии мутобикшавии донишҷӯёни курсҳои поёнии макотиби олий ба низоми кредитии таҳсилот инҳоянд;

- таъминоти босифати ахборотдиҳӣ дар раванди таълим;
- ташаккул додани қобилияти муоширати муколамавӣ дар байни донишҷӯёну омӯзгорон дар аудитория ва машғулиятҳои беруназсинфӣ;
- ташаккул додани тамоюли донишҷӯён ба фаъолияти худтаълимдиҳӣ.

Бо ақидаи Зотова, О. И. чараёни мутобикшавӣ ҳам он замон бо муваффақият гузаштаниш мумкин, ки омӯзгор шакли муносибати ба шахсият равона кардашударо истифода барад. Дар ин маврид дар ҳонанда ё донишҷӯ муносибати мусбат нисбати мактабу таълим пайдо мешавад[4].

Таדқиқтоҳо нишон додаанд, ки аз соли аввал то соли охири таҳсил дар донишгоҳ тағйироти равонии зиёде дар донишҷӯён эҷод мешавад.

Бо назардошти механизмҳои мутобикшавӣ, Қодиров С., қайд мекунад, ки намунаҳои нави омӯхташуда ба онҳое, ки қаблан омӯхта шуда буданд, на танҳо илова карда мешаванд, балки «баръакс, шаклҳои нави рафтор омехта мешаванд, ба психикаи инсон чизи нав илова мекунанд, тадриҷан онро тағир медиҳанд» [5].

Раванди мутобикшавии иҷтимоию психологӣ бо рушди шахсият, ташаккулёбии он, бо рушди ҳамоҳанги фардияти он пайванди ногусастанӣ дорад. Дар чараён ва дар натиҷаи мутобикшавии иҷтимоию психологӣ шахсият ҳудашро муайян мекунад, ҳудро тасдиқ мекунад, худ ба худ амал ва инкишоф медиҳад. Раванди таҳсилотӣ аз муомила бо омӯзгорон, омӯхтани донишҳои нав, ташкили муносибат бо ҳамсолон ва мутобикшавӣ ба муҳити нави иҷтимоӣ иборат аст. Раванди таҳсилотӣ дар муассисаи таҳсилоти олий аз раванди таҳсилотӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба таври назаррас фарқ карда, он бо сарбории баланди таълимӣ, талаботи хеле баландтар ба худтанзимкунӣ ва худидоракунии донишҷӯён нисбат ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва шакли гуногуни машғулиятҳо (лексияҳо, семинарҳо, корҳои амалӣ) тавсиф меёбад.

Мутобиқшавии иҷтимоии донишҷӯён ба шароити мактаби олий ба 2 гурӯҳи калон чудо мешавад: а) мутобиқшавии касбӣ, ки дар заминаи он дарки мазмуну мундариҷаи таълим, шароиту ташкили раванди таълим меистад; б) мутобиқшавии иҷтимоӣ – психологӣ, аз ворид шудани фард ба гурӯҳ, барқарор кардани муносибатҳои байни шахсӣ дар он, коркарди намунаи рафтори шахсӣ иборат аст.

Вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгорон дар он аст, ки донишҷӯёнро ба мустақилона фаъолият кардан омода созанд ва роҳбарӣ кунанд.

Агар омӯзгор нисбати мавзуву маънои рафти таълим назди хонанда талаботи зиёд гузорад, мутобиқшавии хонандагон мушкилиҳоро пайдо мекунад, муносибати байни омӯзгору хонанда душвор мегардад, ҳатто ҳисси бегонагӣ пайдо мешавад. Дар охири сол дар бисёри хонандагон ҳолатҳои манфӣ дар шахсияташон пайдо мешаванд, ба монанди – ба худ боварӣ надоштан, ҳисси қафомондагӣ, муносибати носозгор нисбати хурду калон, депрессия ва ғайра. Худбаҳодиҳии паст низ мушоҳида мешавад.

Дар шароити мактаби олий давраи мутобиқшавӣ аз донишҷӯён дида, дар омӯзгорон мураккабтар мегузарад, зеро донишҷӯёни курси аввал, ки ба донишқада ё донишгоҳ қадам гузошта, бори аввал бо таҳсилоти кредитӣ вохӯранд, ҳамзамон бо он бо як қатор дигаргуниҳои дигар низ дучор мегардад, ки чун мушкилоти давраи мутобиқшавии курсҳои аввал ба донишгоҳ маъмул аст ва онро дар заминаи ин дигаргуниҳо чун тағйироти «меъёрӣ» қабул менамояд. Мутобиқшавӣ иборат аст аз рафтори созишкорона бо муҳит, ки ба қонеъардонии талаботҳои иҷтимоии шахс мусоидат менамояд. Ин талаботҳо метавонанд талаботҳои физиологӣ бошад, яъне вақте мо эҳсоси сардӣ мекунем бо пӯшидани либоси гарм ё истифода аз масоили гармидиҳанда ё варзиш кардан худро ба муҳит мутобиқ месозем. Бинобар ин, дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ вазифаи масъулиятноке меистад, яъне мутахассисони ояндаро на танҳо бо дониш, маҳорат ва малакаҳои касбӣ мусаллаҳ намоянд, балки онҳоро аз лиҳози ҷисмонӣ ва равонӣ солиму кавиירוда ба воя расонанд.

Ҳамин тариқ, натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки мафҳуми мутобиқшавӣ хеле гуногунҷабҳа мебошад, аз ин рӯ ҳуди истилоҳ вариантҳои зиёде дорад, ки доираи истифодаро дар ин ё он соҳа инъикос мекунад. Мутобиқшавӣ – ин раванди воридшавии фард ба муҳити иҷтимоӣ, таълимӣ, фарҳангӣ мебошад, ки бо истифодаи фаъолонаи захираҳои мавҷуда бо мақсади афзоиш, истифода ва интиқоли сармояҳои иҷтимоӣ, зеҳнӣ ва фарҳангӣ ҳамроҳӣ мекунад. Масъалаи мубрами психологияи муосир то ҳол мушкилоти мутобиқшавии иҷтимоӣ ва ташаккули шахсият ба ҳисоб меравад. Мутобиқшавии бомуваффақият, ба ақидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ, муҳимтарин шартҳои пурраи инсон мебошад. Бинобар ин дар асоси ҳамаи гуфтаҳои боло, мо метавонем ба хулоса оем, ки мутобиқшавии иҷтимоӣ психологӣ ҳамеша бо фаъолияти шахс дар робита бо муҳити зист, қобилияти ҳаёти истеҳсолӣ дар ҷомеае, ки ба он мансуб аст, омодагӣ ба ҷустуҷӯи роҳҳои муносиби ҳаёт тавсиф карда мешавад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТ:

1. Дорожевец Т.В. Психологические особенности школьной адаптации воспитанников детского сада : автореферат дис. ... кандидата психологических наук : 19.00.07 - Москва, 1994.
2. Давлатлӣ М., Расулов С.Х. Психологияи мактаби олий. Душанбе 2019
3. Духина, Т. Н. Социальная адаптация и социологический дискурс М: - 2005. - № 1. - С. 297-306.
4. Зотова, О. И. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности - М.: Наука, 1979. - 336 с.
5. Қодиров С., Давлатов М. Психологияи иҷтимоӣ. -Душанбе, 2004

6. Костяк Т. В. Психологическая адаптация первоклассников Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений Москва -2008
7. Крысько, В. Г. Словарь-справочник по социальной психологии. Питер, 2003. - 416 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.338
9. Луғати мухтасари энциклопедии тоҷикӣ ба русии қори иҷтимоӣ /Зери таҳрири И.Д. Зверева. –Душанбе, 2013
10. Лутфуллоев М. Педагогикаи шафқат.-Душанбе, 1994.-48 с.
11. Милославова, И. А. Адаптация как социально-психологическое явление Л., 1973. - 244с.
12. Налчаджян, А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы, стратегии) Изд-во Ан армсер, 1988. - 263 с.
13. Психология. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни матабҳои олии /Зери таҳрири М. Давлатов. –Душанбе, 2010, -С. 126
14. Реан, А. А. Психология личности. Социализация, поведение, общение.Реан. - спб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. - 416 с.
15. Роберт Борон. Равоншиносии иҷтимоӣ. Тарҷумаи доктор Юсуфи Каримӣ. – Техрон, 1382х
16. Сафронова, В. М. Прогнозирование и моделирование в социальной работе В. М. Сафронова. - М.: Академия, 2002. - 192 с.
17. Симонова, Г. И. Социальная адаптация школьников: теория и практика - Киров: Изд-во вятггу, 2004. - 128 с.
18. Шарипов Ф. В. Педагогика и психология высшей школы. Учебное пособие. – М.: Логос, 2012
19. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ. - Душанбе:, Ирфон, 2010. - 544с.
20. Шоев Н.Н. Усул ва манъбаҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олии таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2003

АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГӢИ САЛОҲИЯТҲОИ МУТОБИҚШАВИИ ДОНИШҶӮЁНИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми моҳияти мутобиқшавии донишҷӯён дар мактаби олии ва ҷойгоҳи он дар илмҳои педагогӣ ва психологӣ мавриди омӯзиши қарор гирифта, нуқтаи назари олимону донишмандони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба ин риштаи илм таҳқиқ гардидааст. Мазмуни асосии таҳқиқот ба раванди мутобиқшавии донишҷӯёни хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии равияи омӯзгорӣ ба раванди таҳсил дар ин зинаи таҳсилот ва шароити донишгоҳ равона гардидааст. Мутобиқшавӣ – ин раванди воридшавии фард ба муҳити иҷтимоӣ, таълимӣ, фарҳангӣ мебошад, ки бо истифодаи фаъолони захираҳои мавҷуда бо мақсади афзоиши, истифода ва интиқоли сармояҳои иҷтимоӣ, зеҳнӣ ва фарҳангӣ ҳамроҳӣ мекунад. Дар шароити муосир таъмини дурусти раванди мутобиқшавии донишҷӯён ба раванди таълим дар шароити донишгоҳ василаи асосии баланд бардоштани сатҳи донишазхудкунии онҳо маҳсуб меёбад. Дар ин замина, омӯзиши афкори донишмандону мутафакирони илмҳои педагогӣ ва психологӣ ва дар заминаи он таҳияи намудани концепсияҳои мушаххаси омода намудани донишҷӯёни хориҷӣ ба шароити донишазхудкунӣ дар муассисаҳои олии таълимии равияи омӯзгорӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Масъалаи мубрами психологияи муосир то ҳол мушкилоти мутобиқшавии иҷтимоӣ ва ташаккули шахсият ба ҳисоб меравад. Мутобиқшавии бомуваффақият, ба ақидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ, муҳимтарин шартҳои ҳаёти пурраи инсон мебошад. Бо дарназардошти

таҳаввулотҳо ва тағйиротҳои ҳамарӯза дар низоми таълим ва тарбия дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, корқарди тавсия ва пешниҳодҳои илман асоснок вобаста ба василаҳои баланд бардоштани сифати дониш зарур мебошад.

Калидвожаҳо: педагогика, психология, таҳсилот, мутабиқшавӣ, омӯзгор, донишҷӯ, таълим, тарбия, метод, сифати дониш, меъёрҳои иҷтимоӣ, ҷаҳонбинӣ, шахсият.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мен Сиянкай - докторанти ихтисоси педагогика ва психологияи МДТ “Донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АДАПТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

В данной статье рассматривается понятие сущности адаптации учащихся в вузе и ее место в педагогических и психологических науках, исследуется точка зрения зарубежных и отечественных ученых и знатоков этого направления наук. Основное содержание исследования сосредоточено на процессе адаптации иностранных студентов в высших учебных заведениях педагогического направления к учебному процессу на этой ступени образования и университетских условиях. Адаптация – это процесс вхождения индивида в социальную, образовательную, культурную среду, который сопровождается активным использованием имеющихся ресурсов с целью увеличения, использования и передачи социальных, интеллектуальных и культурных инвестиций. В современных условиях правильное обеспечение процесса адаптации студентов к учебному процессу в условиях университета является основным средством повышения уровня их усвоения знаний. В этом контексте изучение мнений ученых и мыслителей педагогических и психологических наук и разработка на их основе конкретных концепций подготовки иностранных студентов к условиям вуза в высших учебных заведениях педагогического направления считаются необходимыми. Актуальной проблемой современной психологии до сих пор считается проблема социальной адаптации и формирования личности. Успешная адаптация, по мнению отечественных и зарубежных ученых, является важнейшим условием полноценной жизни человека. Учитывая ежедневные преобразования и изменения в системе образования и воспитания на всех уровнях образования, необходима разработка научно обоснованных рекомендаций и предложений, касающихся средств повышения качества знаний.

Ключевые слова: педагогика, психология, образование, адаптация, учитель, студент, обучение, воспитание, метод, качество знаний, социальные нормы, мировоззрение, личность.

Сведения об авторе: Мен Сиянкай, - докторант по специальности педагогика и психология «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF ADAPTIVE COMPETENCIES OF FOREIGN STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

This article examines the concept of the essence of adaptation of students in higher education and its place in pedagogical and psychological sciences, examines the point of view of foreign and domestic scientists and experts in this field of sciences. The main content of the study is focused on the process of adaptation of foreign students in higher educational institutions of pedagogical direction to the educational process at this stage of education and university conditions. Adaptation is the process of an individual's entry into a social, educational, cultural environment, which is accompanied by the active use of available resources in order to increase, use and transfer social, intellectual and cultural investments. In modern conditions, the correct provision of the process of adaptation of students to the educational process in a university environment is the main means of increasing their level of knowledge acquisition. In this context, the study of the opinions of scientists and thinkers of pedagogical and psychological sciences and the development on their basis of specific concepts of preparing foreign students for university conditions in higher educational institutions of pedagogical direction are considered necessary. The problem of social adaptation and personality formation is still considered an urgent problem of modern psychology. Successful adaptation, according to domestic and foreign scientists, is the most important condition for a full-fledged human life. Taking into account the daily transformations and changes in the

education and upbringing system at all levels of education, it is necessary to develop scientifically based recommendations and proposals on means to improve the quality of knowledge.

Keywords: *pedagogy, psychology, education, adaptation, teacher, student, training, upbringing, method, quality of knowledge, social norms, worldview, personality.*

Information about the author: Meng Siyankai -Doctoral student on pedagogy and Psychology specialty at Academician Bobojon Gafurov Khujand State University

ДК 94(575.3): 711.4:

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛӢБИИ ШАҲРҲО ВА РУШДИ УРБАНИЗАТСИЯ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мирзоев А.Қ., Сафарзода Ш., Камолзода А.

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А.Рудакӣ

Инсоният дар тури таърихи зиндагӣ ва ташаккулёбиаш дар муҳите маскун мешавад, ки дар он ҷо шароитҳои зист муҳайё аст. Зеро имконият ва захираҳои табиӣ асоси ташаккулёбии зисти он ба ҳисоб меравад. Аз давраи инкишофи инқилоби илмӣ-техникӣ, рушди инсонӣ ва рушди зеҳнӣ ба инсоният имконият фароҳам овард, то ин ки барои зисту зиндагии худ шароити созгор фароҳам оварад.

Бо назардошти шумораи аҳоли, хусусияти шугли сокинони худ, мавқеи географӣ, иқтисодӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ дар ҷойгиршавии аҳоли шаҳр ва деҳот мавқеи махсусро дорад. Қадимтарин мавзеи сокиншавии инсон ин деҳот ба ҳисоб меравад. Сипас, дар натиҷаи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маскуншавии аҳоли дар мавзеи дигар – шаҳр пайдо шуд.

Шаҳр агар чанде нисбат ба таърихи пайдоиш дертар аз маҳалли деҳот пайдо шудааст, аммо тартиби ба категорияи шаҳр дохил кардани маҳалли аҳолинишини метавонад дар ҳудудҳои мухталиф вобаста ба урфу одат ва анъанаҳои миллии халқу миллатҳои гуногун фарқ кунад. Одатан шаҳрҳои муосир бо роҳи қонунгузорӣ ташкил карда мешаванд. Яке аз меъёри маъмултарин ба гурӯҳи шаҳрҳо ворид намудани маҳалҳои аҳолинишини ин миқдори шумораи аҳоли дар ҳудуди муайян мебошад, ки дар ин баробар маҳалли аҳолинишини шаҳрӣ на камтар аз 1 - 2 ҳазор нафарро ташкил диҳад. Дар баъзе ҳолатҳо ва дар баъзе мамлакатҳо ин ҳолат бо ин нишондиҳанда мувофиқат намекунад (100 нафар) [1].

Мувофиқи фарзияи мутахассисони ин соҳа таърихи пайдоиши номи шаҳр маъмулан бо забонҳои гуногун маъноҳои мухталиф дорад. Масалан дар адабиётҳои русӣ ин истилоҳ аз мавҷудияти атрофи маҳалли аҳолинишини девори мудофиавӣ “вал” ё “девор” сарчашма мегирад. Дар Русияи Қадим ҳар як ҷои калони истиқоматӣ, ки бо ҷунин девор ихота шудааст, шаҳр меномиданд. Аз қадим шаҳрҳо ҳамчун маркази рушди санъат, меъморӣ, косибӣ, ҳунармандӣ, маркази дастовардҳои илмӣ-техникӣ ба ҳисоб мерафт.

Бо дар назардошти рушди манбаъҳои зеҳнӣ ва тафаккури инсонӣ, афзоиши табиӣ ва механикии аҳоли дар замони муосир шаҳрҳо ба агломерасия ҷудо намудаанд.

Нақши шаҳрҳо ҳамчун маркази тамаддун, маъмурӣ, шаҳрҳои тичоратию ҳарбӣ ва рекреатсионӣ барои кишварҳо ва қитъаҳои олам бузург аст ва аҳамияти муҳим доранд.

Барои амнияти шаҳрҳо ва марказҳои давлатҳои қадима шаҳрҳо аксар вақт дар ҷои мустаҳкам мудофиавӣ (қалъаҳо, қушқҳо ва ғайра) бунёд мегардиданд ва марказҳои онро ҷойи зисту зиндагии давлатдорон ташкил медоданд ва аҳолии шаҳрҳо дар атрофи қалъаҳо паҳн мешуданд. Инро метавон дар шаҳри қадимаи Ҳулбук дид. Этимология низ инъикос мекунад, ки номи шаҳр “маънои аслии онро дорад, ки ҷои муҳофизатшуда, муҳофизатшаванда мебошад”.

Дар Осиёи Миёна, хусусан дар қаламрави ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдоиши шаҳрҳо таърихи дуру дарозро дар бар мегирад. Аввалин шаҳрҳои ҳудуди имрӯзаи ҷумҳурии мо ин шаҳрҳои қадимаи Саразм, Мунк, Хулбук, Леваконт, Кӯлоб ва ғайраҳо мебошад, ки баробари шаҳрҳои дар боло зикргардида маркази тамаддуни миллати тоҷик ба ҳисоб мераванд [11]

Қисми зиёди шаҳрҳои ҳозираи ҳудуди ҷумҳурии дар маҳаллаҳои шаҳрии кӯҳан бунёд гардидаанд. Яъне, асоси пайдоиши шаҳроӣ қадима таҷассумгари шаҳрҳои муосир мебошанд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 шаҳр ва 57 шаҳрак мавҷуд мебошад. Аз шумораи умумии шаҳрҳои Тоҷикистон зиёда аз даҳтои он дар ҳудуди шаҳрҳои қадима бунёд гардидаанд: Эсхата – Хучанд. Панҷакент – Панҷакент, Кӯлоб – Кӯлоб, Истаравшан-Истаравшан, Ҳисор-Ҳисор ва ғайра.

Метавон шаҳрҳои ҷумҳуриро аз ҳисоби таърихи инкишоф ба чунин категорияҳо ҷудо намуд: қадимтар, қадим, нав ва наватарин (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Тақсимои шаҳрҳо ба категорияҳо

Қадимтар	То асри 5 мелодӣ	Саразм, Мунк, Тахти Сангин, Эсхата, Леваконт
Қадим	Асрҳои миёна	Хулбук, Кӯлоб, Ҳисор, Панҷакент, Истаравшан
Нав ва наватарин	Аз солҳои 1870 - 1917 то ҳол	Душанбе, Сарбанд (ҳоло Леваконт), Қургонтеппа (ҳоло Бохтар), Норақ, Роғун, Турсунзода, Бӯстон, Ғулистон

Афзоиш ва рушди босуръати шаҳрҳо дар даврони соҳибистиқлолӣ дар натиҷаи инкишофи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба вучуд омаданд. Дар назди шаҳрҳои калон корхонаҳо ва фабрикаҳои истеҳсолӣ ба фаъолият шурӯъ намуданд. Аммо дар тараққиёт ва инкишофи шаҳрҳо нобаробарии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба мушоҳида мерасад.

Дар даврони истиқлолият шаҳрҳои ҷумҳурии бодарназардошти рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ тараққӣ намуда, суръати афзоиши аҳоли ба маротиб аз ҳисоби афзоиши механикӣ табиӣ дид. Ҳоло дар ҷумҳурии метавон гуфт, ки як шаҳри миллионер – Душанбе (аҳолиаш 1 млн. нафар) мавҷуд аст (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Шумораи аҳолии шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номи шаҳр	Шумораи умумии аҳоли
Душанбе	1 млн. нафар
Хучанд	200 ҳазор нафар
Бохтар	120 ҳазор нафар
Кӯлоб	110 ҳазор нафар
Истаравшан	80 ҳазор нафар
Турсунзода	60 ҳазор нафар
Панҷакент	60 ҳазор нафар
Ваҳдат	55 ҳазор нафар
Истиқлол	30 ҳазор нафар

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2023

Дар баробари ин рушди шаҳрҳо дар мамлакат солҳои охир таваҷҷуҳи зиёдеро талаб намуда истодааст. Бисёре аз шаҳрҳои ҷумҳурии бо суръати баланди шаҳрсозӣ нисбат ба давлатҳои Осиёи Марказӣ фарқ мекунанд. Аммо вуруди аҳолии деҳот ба шаҳрҳо, чун қоида, аз афзоиши талабот ба қувваи корӣ хеле пеш меравад ва урбанизатсия шумораи бекорон ва нимкасбонро зиёд мекунад ва ноҳияҳои камбизоати шаҳрро васеъ мекунад, ки инро “урбанизатсияи бардурӯғ” меноманд. [1]

Зарурияти ба ҷойи кор таъмин намудани аҳолии шаҳрҳо боис ба он мегардад, ки дар ин ҳудудҳо ҷойҳои нави корӣ муҳаё карда шаванд. Зиёд гардидани аҳолии шаҳрҳо талаботро ба бозор, маориф ва тандурустиву дигар соҳаҳои хизматрасонӣ меафзояд. Зиёд гардидани ин гуна талабот боис ба он мегардад, ки ҳолати тозагии шаҳрҳо низ тағйир ёбад.

Ҳолати мазкур метавонад ба тағйир додани ҳудуди шаҳр ва васеъ гардидани акватория он оварда расонад. Масалан афзудани аҳолии шаҳри Душанбе боис ба он гардид, ки дар давоми чор – панҷ соли охир масоҳати он аз 124 км мураббаъ ба зиёда аз 126 км мураббаъ расад. Мутаасифона ин ҳолат ба тағйирёбии шаҳрҳои дигари ҷумҳурӣ боис нагаштааст. Ҳолати мазкур дар солҳои 1960-ум ба пойтахти Бразилия ба шаҳри нави Бразилия, ки махсус барои вазифаҳои пойтахт сохта шуда буд, дар ғарби камтаъминшудаи кишвар ҷӯчинода шуд. Инчунин соли 2006 бинобар сабабҳои дар боло зикргардида пойтахти Ҷумҳурии Қазоқистон аз шаҳри Алмаато ба шаҳри Остона ҷӯчинода шуд.

Аксар вақт шаҳри нав, ки аз рӯи нақшаи ягона сохта шудааст, ба шаҳраки анъанавии мавҷуда наздик аст, яъне дар асл шаҳри мохвораи маҳсусгардонидашуда мебошад. Вазифаи ҷунин шаҳрҳо асосан аз боркашонии марказҳои калони агломерасионӣ иборат аст. Шаҳрҳои нав маркази савдо ва фароғатии шаҳр, маҳаллаҳои истиқоматӣ ва саноатиро дар бар мегирад.

Таъсиси шаҳрҳои нав дар асоси шаҳракҳо ба нақша гирифта шудааст. Ин имконият медиҳад, ки марказҳои баъзе аз ноҳияҳои маъмурӣ ҷавобгӯ ба талаботи шаҳрӣ пайдо кунанд. Масалан, ба шаҳракҳои зерин додани статуси шаҳрӣ айни муддаост: шаҳраки Данғара ба шаҳри Данғара, шаҳраки Москва ба шаҳри Москва (маркази ноҳияи Ҳамадонӣ), шаҳраки Ҳулбук ба шаҳри Ҳубук (маркази ноҳияи Восеъ) ва ғайра [10]

Муҳаққиқон ба он назаранд, ки агар тамоюли мавҷуда идома ёбад, аҳолии шаҳрҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонаре каме ҳам бошад баланд хоҳад шуд ва шумораи шаҳрҳо аз 18 ба 23 то хоҳад расид. Дар ҳоли ҳозир миқдори ками аҳолии ҷумҳурӣ дар шаҳрҳо маскун шудаанд (аз 20 то 30%). Яъне, раванди урбанизатсия паст аст.

Дар Аврупо 50 % аҳоли дар шаҳрҳои хурд (510 ҳазор нафар) ва 25% дар шаҳрҳои 10250 ҳазор нафар ва дар шаҳрҳо зиёда аз 250 ҳазор нафар зиндагӣ мекунанд. Яъне раванди урбанизатсия дар ҳолати ниҳоят баланд қарор дорад [5].

Дар солҳои соҳибистиклолӣ ба як қатор маҳаллаҳои типии шаҳрак мақоми шаҳр дода шуда бошад, мутаасифона, баъзе аз шаҳрҳои дар даврони шӯравӣ бунёд гардида мақоми шаҳро аз даст доданд. Масалан шаҳри Ёвон бинобар сабаби кулан тағйир додани инфрасохтори шаҳрӣ номи шаҳракро гирифт, ки ин боиси таасуф мебошад.

Ҳоло ба рушди маҳаллаҳои шаҳрӣ инъикоси урфу одатҳои милли таъсир расонида, онҳо дар барораби инкишофи иқтисодӣ рушд намуда истодаанд.

Ҷиҳатҳои тараққиёти шаҳрҳо дар замони ҳозира ба он оварда расонидааст, ки бинобар суръати баланди сохтмони корхонаҳои саноатӣ ва партофти газҳои гулхонагии онҳо ба ҳавои атмосфера муҳити зист ифлос шуда истодааст. Дар натиҷаи партофти ин гуна газҳо барои аҳолии муқими шаҳр таъсири манфӣ дорад.

Ба ибораи дигар шаҳрҳое, ки ҳавои ифлос доранд, асосан дар кишварҳое ҷойгиранд, ки саноат, нақлиёт ва партовҳои экологӣ бе назорат ё бо назорати суғамал мекунанд. Боиси таваҷҷуҳ мебошад, ки шаҳрдори шаҳри Душанбе барои беҳтарсозии инфрасохтори шаҳрӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза нигоҳ доштани шаҳр тадбирҳои судманд андешида, метавон онро то солҳои наздик “шаҳри сабз” номид. Ин раванд дар шаҳрҳои дигар назарид набуда, раванди “шаҳри сабз”-ро инъикоскунанда нестанд.

Дар умум ба ҳулоа омадан мумкин аст, ки маҳаллаҳои шаҳрӣ асоси рушди тафаккури зеҳнӣ, инкишофи иқтисодӣ, дараҷаи баланди маданият, сатҳи баланди иҷтимоӣ ва саноатӣ ба ҳисоб меравад.

Барои беҳтарсозии инфрасохтори маҳаллаҳои шаҳрӣ ва тозау озода нигоҳ доштани

ҳавои атмосфайи шаҳрҳо чунин чораҳо зерин андешидан мумкин аст:

- гузариш ба энергияҳои сабз;
- маҳдуд кардани нақлиётҳои кӯҳна ва ифлоскунанда;
- идоракунии партовҳои саноатӣ;
- ҳамроҳ кардани маҳалҳои наздишаҳрӣ ба ҳудуди шаҳр;
- шинондани дарахтҳо барои тозагии ҳавои шаҳрҳо.

Ҳамин тариқ дар асоси таҳлили маводҳои овардашуда чунин хулоса кардан мумкин аст:

1. Шаҳрҳо дар Тоҷикистон таърихи дуру дароз доранд, ки аз давраҳои қадим то замони муосир рушд кардаанд. Аввалин шаҳрҳо, ба монанди Саразм, Мунк ва Ҳулбук, марказҳои тамаддуни миллати тоҷик ба ҳисоб мераванд.
2. Дар даврони соҳибистиклолӣ, шаҳрҳои Тоҷикистон бо суръати баланд рушд карда, шумораи аҳолии шаҳрҳо афзоиш ёфтааст. Душанбе, ҳамчун шаҳри миллионер, намунаи равшани ин рушд мебошад.
3. Рушди босуръати шаҳрҳо боиси нобаробариҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ шудааст. Урбанизатсияи бардурӯғ ва афзоиши бекорон ва нимкасбон мушкилоти ҷиддиест, ки бояд ҳал карда шавад.
4. Афзоиши аҳолии шаҳрҳо талаботро ба бозор, маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои хизматрасонӣ зиёд мекунад. Ин талабот боиси тағйир ёфтани ҳолати тозагии шаҳрҳо мегардад.
5. Барои беҳтарсозии инфрасохтори шаҳрҳо ва тозаву озода нигоҳ доштани ҳавои атмосферӣ онҳо, гузариш ба энергияҳои сабз, маҳдуд кардани нақлиётҳои кӯҳна ва ифлоскунанда, идоракунии партовҳои саноатӣ ва шинондани дарахтҳо зарур аст.
6. Шаҳрҳо ҳамчун маркази рушди тафаккури зеҳнӣ, иқтисодӣ, маданиятӣ ва саноатӣ аҳамияти бузург доранд. Рушди шаҳрҳо дар Тоҷикистон бояд бо дарназардошти талаботи замони муосир ва ҳифзи муҳити зист идома ёбад.

АДАБИЁТ

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Город>
2. Гутнов А., Глазычев В. Мир архитектуры. — М.: Молодая гвардия, 1990. — 351 с.
3. Иванов В. В. К семиотическому изучению культурной истории большого города // Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры. — Т. 4. — М., 2007. — С. 165—179.
4. Кабутов М.К. География и иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2005. -208 с.
5. Макс Вебер. Город. Chandler, T. 1987. Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census. Lewiston, N. Y.: Edwin Mellen Press.
6. Муҳаббатова Х.М., Диловаров Р.Д., Раҳимов М.Р. География и иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон. -Душанбе: Офсет. -С.2011-312 с.
7. Муҳаббатова Х.М., Раҳимов М.Р. География Тоҷикистон . – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. -120 с.
8. Нурназаров М., Раҳимов М. Хоҷагии халқи Тоҷикистон.-Душанбе, 1994. -168 с.
9. Пиров С., Раҳмонов А. Масъалаҳои истифодаи босамари заминҳои Тоҷикистон. -Душанбе: Ирфон, 1985. - 96 с.
10. Раҳимов А.И., Баротов Ҷ.Қ., Мирзоев А.Қ. Географияи вилояти Хатлон. Нашриёти “Нури маърифат”, Хучанд – 2021, -142 с.
11. Раҳимов А.И., Баротов Ҷ.Қ., Мирзоев А.Қ. Нохияҳои маъмурии минтақаи Кӯлоб, Кӯлоб – 2023, 123 с.
12. Хайдуков Д. С. Университетские города — обучение будущему // Мировой опыт и отечественные традиции управления человеческими ресурсами: сборник

материалов III Международной научно-практической конференции; МГУ /Под общ. ред. д. ф. н., проф. В. П. Пугачёва. — М.: МАКС Пресс, 2012.

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛӢБИ ШАҲРҲО ВА РУШДИ УРБАНИЗАТСИЯ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мавқеи ҷойгиршавии инсоният дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва урфу одат таъсири назаррас дорад. Шаҳр дар ҳақиқат маконест, ки дар раванди рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ нисбат ба дигар маҳалҳои маскуншавӣ тафовутӣ назаррас дорад.

Метавон шаҳрҳоро вобаста хусусиятҳои он ба категорияҳо ва вазифаҳо тақсим намуд, ки он дар назари аввал намуди якхела доранд.

Муаллифон роҷеъ ба равандҳои шаҳришавии Ҷумҳурии тоҷикистон назари худро иброз намуда, ибрози менамоянд, ки раванди урбанизатсия ва рушди маҳалҳои шаҳрӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ якхела набуда, инкишофи он гуна маҳалҳоро метавон ба гурӯҳҳо ҷудо намуд.

Назари мутахассисон ба он аст, ки ҳоло дар ҷумҳурӣ беи аз 25%-и аҳоли дар шаҳрҳо маскун шудаанд, ки ин нисбат ба давлатҳои дигар Осиёи Марказӣ пасттар мебошад.

Аз ин рӯ, такмил ва бозсозии рушди маҳалҳои шаҳрӣ дар асоси рушди иқтисодӣ ва сармоягузори хориҷӣ лозим аст. Месабад дар раванди бозсозӣ ва такмили механизми маҳалҳои шаҳрӣ масъалаҳои экологӣ, муҳити атроф ва дурнамои он барои ҷобаҷогузориҳои аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ба назар гирифта шаванд.

Калидвожаҳо: шаҳр, деҳот, инфрасохтор, рушд, иқтисод, иҷтимоӣ, саноат, нақлиёт, урбанизатсия, аҳоли, қувваи корӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мирзоев Азиз Қиматович, номзоди илмҳои география, сармуҳити кафедраи география ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, шаҳри Кӯлоб, мах. С.Сафаров 16, Тел: (+992) 918515680, Email: aziz.mirzoev.1988@mail.ru
Сафарзода Шабнам- докторанти PhD – и кафедраи география ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, шаҳри Кӯлоб, мах. С.Сафаров 16, Тел: (992) 98 546 1313
Камолзода Амирҷон – докторанти PhD – и кафедраи география ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, шаҳри Кӯлоб, мах. С.Сафаров 16, Тел: 98 903 0580

ИСТОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ГОРОДОВ И РАЗВИТИЯ УРБАНИЗАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Положение человечества оказывает значительное влияние на экономическое и социальное развитие, культуру и обычаи. Город действительно является местом, которое имеет значительные различия в процессе социально-экономического развития по сравнению с другими населенными пунктами.

Города можно разделить на категории и задачи в зависимости от их характеристики, которые на первый взгляд выглядят одинаково.

Мнение специалистов состоит в том, что в настоящее время в республике более 25% населения проживает в городах, что ниже, чем в других государствах Центральной Азии.

Поэтому необходимо совершенствование и реконструкция развития городских районов на основе экономического развития и иностранных инвестиций. В процессе реконструкции и совершенствования механизма городской застройки необходимо учитывать экологические проблемы, окружающую среду и ее перспективы для размещения населения и трудовых ресурсов.

Ключевые слова: город, село, инфраструктура, развитие, экономика, социальная сфера, промышленность, транспорт, урбанизация, население, рабочая сила.

Информация об авторах: Мирзоев Азиз Киматович, кандидат географических наук, старший преподаватель кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, город Куляб, ул. С.Сафаров 16, тел.: (+992) 918 515680, email: aziz.mirzoev.1988@mail.ru

Сафарзода Шабнам-доктор философии кафедры географии и туризма Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, город Куляб, ул. С.Сафаров 16, Тел.: (992) 98 5461313

THE HISTORY OF CITY FORMATION AND URBANIZATION DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

The position of humanity has a significant impact on economic and social development, culture and customs. The city is indeed a place that has significant differences in the process of socio-economic development compared to other localities.

Cities can be divided into categories and tasks depending on their characteristics, which at first glance look the same.

It says that if a person is not a believer, then he becomes an unbeliever, and if he is not a believer, then he becomes an unbeliever, and if he is not a believer, then he becomes an unbeliever, and if he is not a believer, then he becomes an unbeliever, and if he is not a believer then he becomes an unbeliever.

The opinion of experts is that currently more than 25% of the population in the republic lives in cities, which is lower than in other Central Asian states.

Therefore, it is necessary to improve and reconstruct the development of urban areas based on economic development and foreign investment. In the process of reconstruction and improvement of the urban development mechanism, it is necessary to take into account environmental problems, the environment and its prospects for accommodating the population and labor resources.

Keywords: city, village, infrastructure, development, economy, social sphere, industry, transport, urbanization, population, labor force.

Information about the authors: Mirzoev Aziz Kimatovich - candidate of geographical sciences, chief lecturer of the Department of Geography and Tourism of Abuabdulla Rudaki Kulyab State University, 16 Safarov Mahalla, Kulyab, tel.: (+992) 918 515680, email: aziz.mirzoev.1988@mail.ru
Safarzoda Shabnam, - PhD, Department of Geography and Tourism, Abuabdullah Rudaki Kulyab State University, 16 Safarov Mahalla, Kulyab, Tel.: (992) 98 546 1313

Kamolzoda Amirjon - is a doctorant student at the Department of Geography and Tourism of Abuabdullah Rudaki Kulyab State University, 16 Safarov Mahalla, Kulyab, Tel.: 98 903 0580

УДК: 101

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ПРОТИВОРЕЧИЕ МЕЖДУ НАУКОЙ И РЕЛИГИЕЙ

Ниезбеков Д.Т

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Наука и религия – это две мощные сферы человеческой деятельности, которые играют важную роль в понимании мира и формировании мировоззрения. Однако несмотря на то, что они обе служат во благо человека и стремятся дать ответы на вопросы о жизни, вселенной и человеке, их методы, цели и подходы существенно различаются. Стремительно меняющийся современный мир требует необходимого наличия культуры как в науке, так и в религии. Отсутствие данной культуры в этих сферах приводит в обществе к недопониманиям, разрухе и печальным последствиям.

С исторической точки зрения, религия скорее всего, появилась раньше науки. Религия и мифология занимались объяснением природных явлений, происхождения мира и человеческого существования в тех формах, которые были доступны людям в древности. С наукой дело обстоит иначе. Она как систематическое исследование природных явлений в современном понимании начала развиваться в эпохи Возрождения и научной революции (16 -17 века), когда научные методы (эксперимент, наблюдение, проверка гипотез) начали становиться основным способом познания мира.

С философской точки зрения, наука и религия развиваются параллельно, но в разных областях. Религия как способ восприятия мира важна для людей в поисках объяснений и экзистенциальных вопросов, в то время как наука стала развиваться позже, чтобы объяснить явление природы через объективные методы.

В европейской истории, начиная с эпохи Возрождения и научной революции, отношение между наукой и религией часто были напряженными. Например, известное противостояние Галилея и католической церкви, когда ученый был осужден за утверждение о гелиоцентрической системе или теория эволюции Дарвина, являются ярким примером конфликта между наукой и религией. Однако, с течением времени, наука и религия начали восприниматься как отдельные области человеческой деятельности, и конфликт не всегда оставался острым.

В других культурах, например в исламском мире в Средние века, наука и религия, наоборот, часто развивались в тесной взаимосвязи. То есть в Средние века или в исламской Золотой эпохе, религиозные учёные активно занимались научными исследованиями, и религия была частью научного поиска. Было бы хорошо если бы эта модель научного исследования применялась в современных исследованиях. Ученые того времени, такие как Ибн Сина (Авиценна) или Ибн Рушд (Аверроэс) и др. пытались гармонизировать научные знания с исламской философией, что привело к значительным достижениям в медицине, математике и астрономии.

Религия и наука противостоят по вопросу об источнике знания. Наука основывается на эмпирическом познании. Это означает, что научные теории и гипотезы проверяются с помощью наблюдений, экспериментов и объективных данных. Они дополняются, опровергаются новыми знаниями, которые в свою очередь применяются на практике. Научные тексты всегда не закончены, допускают как дополнение, так и пересмотр. Источником религиозного познания является откровение. Религиозные знания часто передаются через священные тексты, пророчества и духовные практики, которые не могут быть доказаны или опровергнуты с помощью эмпирических методов. В этом контексте религия не всегда готова к изменениям в своей интерпретации или практиках, особенно если эти изменения противоречат основным догмам. Например, первый раскол в христианской религии произошел в интерпретации «Символа веры» (о троичности Бога) в результате чего в 1054 году появились два направления в христианстве: западное христианство - католицизм в Ватикане и восточное христианство - православие с центром в Константинополе (Византии). Однако стоит отметить, что внутри религии также бывают изменения. Например, реформация христианства в XVI веке, который привел к появлению третьего направления в христианстве – протестантизма. Также нововеденные или изменения в религиозных практиках в рамках одной религии или общины могут внести религиозные лидеры или религиозные собрания. Например, в исмаилизме, одной из ветвей шиизма, нововведения и изменения к традиционно-религиозным практикам доступны только Иمامу, главе исмаилитской общины. Например, 20 марта 2009 года согласно вышедшему Фарману (Указу) лидера исмаилитов мира Ага-Хана 4, был изменен порядок проведения одного из основных элементов свадебного обряда – ритуала бракосочетания (никах). Также в 2009 году имам Ага-Хан IV изменил регламент поминального обряда “чарогравшан” (зажигания светильника). Вместе традиционного жертвоприношения барана, ввел однодневный пост членов семьи умершего и волонтерскую работу на благо общины[3,с.111-113].

Следует подчеркнуть, что наука единственна, религия множественна. То есть наука в своем содержании не может быть связана с отдельной нацией, этнических групп и даже целых регионов. Это не исключает ни того, что она возникла во вполне

определенных регионах, ни того, что в разных странах достигнуть разный уровень ее развития. Но по своему содержанию наука наднациональна, космополитична [1, с.42]. Берём к примеру вышедшую недавно статью тюркоязычных исследователей в издании CNN в США, которые отмечают, что великий персидско-таджикский учёный Авиценна принадлежит к узбекскому этносу. Всему мировому научному кругу известно и доказано, что Абу Али ибн Сина родился, вырос и воспитался в персидско-таджикском духе и все его произведения написаны на персидском и арабском языках, последний который считался научным языком того времени. Это исторический факт и рассмотрению не подлежит. Но разговор здесь идет не о происхождении Ибн Сины а скорее всего о его научных достижениях в разных областях науки, которых используют не только таджики или перси а всё человечество, независимо от расы или вероисповедания. История науки знает много таких гениальных мыслителей, которые принадлежат одной конкретной нации но их достижения принадлежат всему человечеству. Здесь важно отметить как в последующем ее используют будущее поколение и во благо чего. Также и в религиозном аспекте, все мировые и региональные религии призывают людей к нравственному усовершенствованию, постижению основных ценностей жизни, но неправильное и неясное толкование религиозных доктрин, приводит к расчленению религий и религиозных распрям. Справедливо на этот счет отмечает персидско-таджикский мыслитель средневековья Джалолидин Руми: “ В душе все одинаково верят в Бога, но разногласие и недопонимания происходят от языка (то есть при неправильном толковании или интерпретации какого – нибудь учения) [4, с. 58].

Что касается целей и задач науки и религии то они также сильно различаются. Наука стремится объяснить, как устроен мир. Она ориентирована на изучение природных явлений, закономерностей и явлений. Наука отвечает на вопросы “как?» и «почему?»), стремясь дать логичные и проверяемые объяснения. Религия же сосредоточена на поиске смысла жизни, нравственности и духовных ориентиров. Религиозные учения отвечают на вопросы о смысле существования человека, природе Бога, духовных истинах, этике и моральных ценностях. Многие люди придерживаются мнения, что наука и религия могут сосуществовать и не исключать друг друга. Они могут дополнять друг друга, помогая человеку разобраться как в физической реальности, так и в духовной сфере. Наука может ответить на вопросы, касающиеся механизма работы мира, а религия – на вопросы о смысле существования и моральных принципах. Оба эти аспекта взаимосвязаны друг с другом и отсутствие одного приведет к дисбалансу в обществе. В истории существовали личности, такие как Грегор Мендель, Исаак Ньютон или Альберт Эйнштейн, которые сочетали научную деятельность с религиозными взглядами и это никак не отразило негативно на их научные достижения. Наоборот, истинная религия всегда проповедует гуманистические идеалы, а также старается контролировать науку, чтобы та не вышла за рамки своего исследования, и не перешла на позицию антисциентизма (противонаучность). Бертран Рассел, выдающийся философ XX в., ставший в 1950 г. лауреатом Нобелевской премии по литературе, в поздний период своей деятельности склонился на сторону антисциентизма. Причиной стало, то, что он видел основной порок цивилизации в гипертрофированном развитии науки, что привело к утрате подлинно гуманистических ценностей и идеалов [2, с.145]. Возникает вопрос, так, что же нужно предпринять, чтобы наука не превратилось в угрозу для человечества? Ответ прост, тотальный надзор во всех областях науки.

В каждом государстве или обществе соотношение науки и религии рассматривается в соответствии с господствующей идеологии. Например, в Советском Союзе доминировала официальная идеология под именем «научного воинствующего атеизма». Религия как рычаг торможения производственной силы была полностью отделена от государства, а в

качестве аргумента приводили фразу К.Маркса «Религия — опиум для народа». Хотелось бы вкратце остановиться на этой фразе К.Маркса «Религия есть опиум для народа» в его работе «К критике гегелевской философии права» (1843 г.). Следует отметить, что эту фразу использовали до Маркса другие мыслители, но в советском государстве истолковывали ее неправильно в духе тогдашней идеологии. На самом деле одним из первых сравнил веру с опиумом в 18 в. французский философ и просветитель Жан Жак Руссо, который отмечает «Набожность есть опиум для души, она бодрит, оживляет и поддерживает, когда принимается помалу; в слишком сильных дозах усыпляет или приводит к безумию». Немецкий философ позаимствовал ее у английского писателя и проповедника Чарльза Кингсли, который был одним из основоположников христианского социализма, и был лично знаком с ним. Ч. Кингсли пишет: «Мы использовали Библию, как будто это справочник констебля или как дозу опиума, успокаивающего перегруженное вьючное животное - чтобы поддерживать порядок среди бедных». В свою очередь К. Маркс, используя данное выражение отмечает: «Религия — это воздух угнетенной твари, сердце бессердечного мира, а также душа бездушной ситуации. Подобно тому как она – дух, бездушных порядков, религия есть опиум для людей» [5]. То есть, Маркс на самом деле считал, что религия уменьшает боль общественного бытия в бесчеловечном обществе. Для него она в первую очередь, была средством облегчения страданий, а вовсе не опасным наркотиком. Хотелось бы отметить, что в середине 19 в. когда Маркс писал эти слова, опиум воспринимался как лекарство, а не как вредное существо (наркотик). И Карл утверждал, что религия подобно опиуму, предоставлял людям временное облегчение от боли.

Тем не менее, во многих обществах наука и религия существуют параллельно, не вызывая серьезных конфликтов. Некоторые религиозные течения признают достижения науки и пытаются интегрировать их в свою мировоззренческую систему, рассматривая науку как способ познания творения Бога, а не как противоположность религии.

В разных культурах отношение к науке и религии может варьироваться. В секуляризованных странах (например, в большинстве западных обществ) религия и наука часто рассматриваются как отдельные сферы, которые не вмешиваются друг в друга. В обществах, где религия играет важную роль в общественной жизни (в некоторых мусульманских странах), могут быть более явные напряжения между религиозными учениями и научными открытиями. В других частях мира, например в Индии, существует более гибкое отношение к сочетанию религиозных и научных взглядов, и многие люди способны воспринимать их как взаимодополняющие.

В эпоху глобализации взаимодействие науки и религии приобрело особое значение, поскольку различные общества, культуры и мировоззрения сталкиваются друг с другом, что приводит к более активным дискуссиям о роли этих двух сил в современном мире. Рассмотрим несколько аспектов взаимодействия и противоречий науки и религии в контексте глобализации.

В некоторых случаях наука и религия взаимодействуют конструктивно. Религиозные организации могут поддерживать научные исследования, особенно в области медицины и экологии. Например, религиозные сообщества активно поддерживают исследовательские проекты, направленные на решение глобальных проблем, таких как изменение климата.

Наука в современном мире сталкивается с новыми этическими вызовами, такими как генные манипуляции, искусственный интеллект, клонирование и другие. Религия часто выступает как источник моральных ориентиров в этих вопросах. В частности, она может предоставить фундамент для обсуждения, когда научные достижения ставят перед человечеством этические дилеммы.

Наряду с этими взаимодействиями в эпоху глобализации существуют также вызовы, создающие ряд противоречий. Одним из самых ярких противоречий между наукой и религией является вопрос о происхождении жизни. Научная теория эволюции, предложенная Дарвином, сталкивается с традиционным религиозным учением о сотворении мира. В некоторых странах, например в США, это приводит к конфликтам в образовательных системах, где часть общества борется за право преподавания креационизма или «интеллектуального дизайна» в школах.

Научно-технический прогресс, который во многом определяет эпоху глобализации, порой вступает в конфликт с религиозными традициями. Например, вопросы, связанные с искусственным интеллектом, клонированием, абортами и эвтаназией, часто вызывают острые дискуссии, в которых религиозные взгляды и научные достижения могут вступать в противоречие.

В условиях глобализации наблюдается рост как научного скептицизма, так и религиозного фанатизма. В некоторых странах фундаменталистские религиозные движения осуждают научные достижения, считая их угрозой своим мировоззрениям. В то же время, со стороны науки может быть выражен скептицизм по отношению к религиозным верованиям, что порождает конфликты между сторонниками светских и религиозных ценностей.

В заключении хотелось бы отметить, что наука и религия – это два разных, но одновременно важных способа познания мира. Наука основывается на эмпирическом исследовании, поиске доказательств и стремлении к объективности. Религия же предлагает ответы на вопросы о смысле жизни, моральных ценностях и духовных истинах, основываясь на вере и откровении. Несмотря на различия в подходах и методах, обе эти сферы имеют важное значение в жизни человека и их взаимодействие зависит от личных убеждений каждого. Сегодня основная цель научной интеллигенции и представителей духовенства состоит в том, чтобы организовать развитие подходов, способных интегрировать научные достижения и религиозные ценности для формирования более гармоничного и устойчивого мирового порядка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахундов М.Д. Естествознание и религия в системе культуры / М.Д. Ахундов, Л.Б. Баженов // Вопросы философии. Сер. Философия и религия. – 1992. - №12. - С. 42-54.
2. Джегутанов Б. История и философия науки: учеб. пособие для аспирантов / Б.Джегутанов, В.И.Стрельченко, В.В.Балахонский, Г.Н.Хон. -СПб.: Питер, 2006. – 368 с.
3. Каландаров Т. С. Исмаилиты Памира / Т.С.Каландаров. – СПб.: Нестор-История, 2022. -216 с.
4. Одилов Н. Чаҳонбинии Чалолиддин Румӣ / Н.Одилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. – 108 с.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

1. Откуда пошло выражение «религия опиум для народа» [электронный ресурс]. URL: <http://dzen.ru> (дата обращения: 10.02.2025)

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ПРОТИВОРЕЧИЯ МЕЖДУ НАУКОЙ И РЕЛИГИЕЙ

Статья посвящена анализу взаимодействий и противоречий между наукой и религией, исследуя их взаимное влияние в контексте исторического развития и современных дебатов. В работе рассматриваются основные подходы к соотношению науки и религии, включая концепции конфликта, независимости и интеграции. В статье подчеркивается, что в разных исторических эпохах и культурах отношения между наукой и религией менялись, что привело к как конструктивному сотрудничеству, так и острым противоречиям. Приводятся примеры

исторических конфликтов, таких как случаи гонений на учёных, не согласных с церковными доктринами. Также исследуются возможности для диалога между этими сферами знаний в условиях современного общества. Автор аргументирует, что интеграция науки и религии может быть плодотворной, если учитывать различные философские и этические аспекты их взаимодействия. В заключении подчеркивает важность уважения и понимания в вопросах, касающихся границ науки и религии, для обеспечения гармоничного развития обоих направлений.

Ключевые слова: наука, религия, гармония, культура, глобализация, противоречия.

Сведения об авторе: Ниезбеков Давлат Толибекович – доцент кафедры философии и политологии Хорогского государственного Университета имени М.Назаршоев. Адрес: 736000, Республика Таджикистан. Г. Хорог, ул.Ш.Шотемур 109, ведущий научный сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, город Хорог, улица Холдоров 4. Телефон: 935058384, электронная почта: dato_73n@mail.ru

ҲАМКОРӢ ВА МУҚОВИЯТ БАӢНИ ИЛМ ВА ДИН

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳамкориҳо ва зиддиятҳо байни илм ва дин бахшида шуда, таъсири мутақобилаи онҳоро дар контексти рушди таърихӣ ва баҳсҳои муосир меомӯзад. Дар ин кор асосан ба муносибатҳои илм ва дин, шомил кардани консепсияҳои ихтилоф, мустақилият ва ҳамгироии онҳо тадқиқот бурда мешавад. Дар мақола таъкид мешавад, ки дар давраҳои таърихӣ гуногун ва фарҳангҳои мухталиф, муносибатҳо байни илм ва дин тағйир ёфтааст, ки ба ҳамкориҳои созанда ва зиддиятҳои шадид оварда расонидааст. Масалҳои ихтилофи таърихӣ, мисли мавридҳои шиқанҷае ба олимоне, ки бо доктринаҳои калисо мувофиқ набуданд, оварда мешавад. Ҳамчунин имкониятҳои гуфтушунид байни ин ду соҳа дар шароити ҷомеаи муосир таҳлил мешавад. Муаллиф далел меорад, ки ҳамгироии илм ва дин метавонад муфид бошад, агар ҷанбаҳои гуногуни фалсафӣ ва ахлоқиро дар ҳамкориҳои онҳо ба назар гирифт. Дар охир муаллиф ҳамкорӣ ва ҳамдигрфаҳмии илм ва динро барои таъмин кардани рушди ошоштаи ҳар ду соҳа таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: илм, дин, ҷамоҳангӣ, фарҳанг, глобализатсия, муҳолифатҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниезбеков Давлат Толибекович – дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Суроға: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шотемур 109, ходими пешбари илмӣи шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. Суроға: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Холдоров 4. Телефон: 935058384, почтаи электронӣ: dato_73n@mail.ru

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ПРОТИВОРЕЧИЯ МЕЖДУ НАУКОЙ И РЕЛИГИЕЙ

The article is dedicated to analyzing the interactions and contradictions between science and religion, exploring their mutual influence in the context of historical development and contemporary debates. The work examines the main approaches to the relationship between science and religion, including the concepts of conflict, independence, and integration. The article emphasizes that the relationship between science and religion has changed throughout different historical periods and cultures, leading to both constructive cooperation and sharp contradictions. Examples of historical conflicts are presented, such as cases of persecution of scientists who disagreed with church doctrines. The possibilities for dialogue between these spheres of knowledge in the context of modern society are also explored. The author argues that the integration of science and religion can be fruitful if various philosophical and ethical aspects of their interaction are taken into account. The conclusion highlights the importance of respect and understanding in matters concerning the boundaries of science and religion to ensure the harmonious development of both domains.

Keywords: science, religion, harmony, culture, globalization, contradictions.

Information about the author: Niyozbekov Davlat Tolibekovich – candidate of philosophical sciences, associate professor of the Department of Philosophy and Political Science at Khorog State University named after M. Nazarshoiev. Address: 736000, Republic of Tajikistan, Khorog

УДК: 327

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА В БОРЬБЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ

Палавонова Г.А., Каримов Ш.Т.

**Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук
Таджикистана**

Таджикистан и Россия активно сотрудничают в рамках совместных усилий по противодействию религиозному экстремизму. Признавая угрозу, исходящую от экстремистских идеологий, обе страны придают приоритетное значение сотрудничеству в различных аспектах для решения этой общей проблемы. Обе страны разработали надежные механизмы обмена информацией и разведывательными данными для борьбы с религиозным экстремизмом. Это сотрудничество предполагает обмен разведывательными данными об экстремистских сетях, отдельных лицах и деятельности. Благодаря обмену информацией обе страны углубляют свое понимание новых тенденций, методов вербовки и потенциальных угроз, исходящих от религиозных экстремистских группировок.

«Такое сотрудничество с разведывательными службами позволяет им принимать упреждающие меры и пресекать экстремистскую деятельность до ее эскалации. Помимо обмена информацией, Таджикистан и Россия проводят совместные расследования в отношении лиц, причастных к религиозному экстремизму. Благодаря скоординированным усилиям они объединяют свои ресурсы, опыт и методы расследования для эффективного выявления, задержания и судебного преследования лиц, причастных к экстремистской деятельности»[1, с.48].

Эти совместные расследования демонстрируют их приверженность совместной работе по ликвидации экстремистских сетей и предотвращению распространения радикальных идеологий. Более того, Таджикистан и Россия участвуют в различных инициативах, направленных на укрепление сотрудничества спецслужб в борьбе с религиозным экстремизмом. Эти проекты могут включать в себя создание защищенных каналов связи, проведение совместных программ обучения сотрудников спецслужб и обмен аналитическими инструментами и методологиями. Сотрудничая в рамках этих инициатив, они повышают свою эффективность. разведывательные возможности и укреплять их способность активно реагировать на возникающие проблемы религиозного экстремизма. Посредством обмена информацией и сотрудничества в области разведки Таджикистан и Россия активно работают над пресечением деятельности экстремистских сетей, предотвращением радикализации и защитой своих обществ. Укрепляя прочные партнерские отношения в этой важнейшей области, они стремятся эффективно бороться с религиозным экстремизмом и обеспечивать безопасность своих граждан. Таджикистан и Россия активно сотрудничают в разработке законодательных мер и согласовании политики по борьбе с религиозным экстремизмом. Признавая необходимость создания надежной правовой базы, они совместно разрабатывают и совершенствуют законы, нормативные акты и политику, которые конкретно направлены на борьбу с распространением

экстремистских идеологий. Эти совместные усилия направлены на эффективное решение проблем, связанных с религиозным экстремизмом, и предотвращение его распространения в их обществах. В рамках сотрудничества Таджикистан и Россия обмениваются опытом и передовой практикой в борьбе с религиозным экстремизмом. Они делятся знаниями о законодательных подходах, успешных стратегиях и уроках, извлеченных в борьбе с экстремистскими идеологиями. Такой обмен опытом позволяет им лучше понять эффективные меры и соответствующим образом адаптировать свою законодательную базу. Кроме того, согласование законов, нормативных актов и политики между Таджикистаном и Россией позволяет им усилить коллективный ответ на возникающие вызовы, связанные с религиозным экстремизмом.

«Гармонизируя свои правовые рамки, они вырабатывают единый подход к борьбе с распространением экстремистских идеологий и предпринимают скоординированные действия по предотвращению радикализации. Эти совместные усилия в области законодательных мер и согласования политики демонстрируют приверженность Таджикистана и России эффективному противодействию религиозному экстремизму» [2, с.85].

Обмениваясь опытом, перенимая передовую практику и приводя в соответствие свои законы, нормативные акты и политику, они повышают свою способность реагировать на меняющийся характер экстремистской деятельности и осуществлять комплексные стратегии защиты своих обществ. Таджикистан и Россия уделяют большое внимание сотрудничеству правоохранительных органов в их совместных усилиях по борьбе с религиозным экстремизмом. Это сотрудничество включает в себя различные мероприятия, направленные на повышение их способности эффективно противостоять угрозам, исходящим от экстремистской деятельности, и предотвращать распространение радикальных идеологий. Одним из аспектов этого сотрудничества является проведение совместных операций. Таджикистан и Россия совместно планируют и проводят скоординированные операции против отдельных лиц и организаций, вовлеченных в экстремистскую деятельность. Объединяя свои ресурсы, обмениваясь разведанными и координируя свои действия, они повышают эффективность в ликвидации экстремистских сетей и задержании ключевых лиц. Кроме того, Таджикистан и Россия обмениваются методами расследования. Они делятся своим опытом, методологиями и передовой практикой в проведении расследований, связанных с религиозным экстремизмом. Этот обмен знаниями позволяет им улучшить свои возможности в проведении расследований, лучше понять экстремистские сети и адаптировать свои стратегии для эффективного решения возникающих проблем.

Кроме того, обмен информацией играет решающую роль в сотрудничестве правоохранительных органов. Таджикистан и Россия обмениваются информацией о лицах, организациях и деятельности, связанной с религиозным экстремизмом. Такой обмен информацией помогает обеим странам быть в курсе возникающих угроз и позволяет им принимать своевременные и упреждающие меры для предотвращения распространения радикальных идеологий. Сотрудничая с правоохранительными органами, Таджикистан и Россия демонстрируют свою приверженность противодействию религиозному экстремизму. Проводя совместные операции, обмениваясь методами расследования и информацией, они повышают свою способность ликвидировать экстремистские сети, задерживать ключевых лиц и предотвращать распространение радикальных идеологий. Это сотрудничество служит прочной основой для их коллективных усилий по поддержанию социальной стабильности, укреплению мира и обеспечению безопасности их соответствующих обществ.

Одним из конкретных примеров сотрудничества правоохранительных органов

Таджикистана и России в борьбе с религиозным экстремизмом является совместная операция, проведенная в 2019 году. Государственный комитет национальной безопасности Таджикистана (ГКНБ) и Федеральная служба безопасности России (ФСБ) совместно ликвидировали террористическую сеть, занимавшуюся вербовкой лиц для экстремистской деятельности. В результате операции были арестованы несколько ключевых лиц и изъяты оружие, взрывчатые вещества и материалы экстремистской пропаганды. Другим примером является обмен методами расследования и передовой практикой между правоохранительными органами. Министерство внутренних дел Таджикистана и Министерство внутренних дел России регулярно обмениваются знаниями и опытом в расследовании дел, связанных с религиозным экстремизмом. Этот обмен позволяет обеим странам укрепить свои следственные возможности, усовершенствовать методы сбора доказательств и принять эффективные стратегии борьбы с экстремистской деятельностью. Кроме того, совместные усилия по обмену информацией и разведанными принесли положительные результаты. Спецслужбы Таджикистана и России сотрудничают в области обмена информацией о лицах и организациях, причастных к экстремистской деятельности. Это сотрудничество привело к выявлению и задержанию нескольких известных личностей и пресечению деятельности экстремистских сетей, действующих за границей. Эти конкретные примеры иллюстрируют ощутимые результаты сотрудничества правоохранительных органов Таджикистана и России в противодействии религиозному экстремизму. Благодаря совместным операциям, обмену методами расследования и информацией они смогли ликвидировать террористические сети, задержать ключевых лиц, изъять оружие и пропагандистские материалы и пресечь распространение радикальных идеологий. Эти совместные усилия демонстрируют их приверженность обеспечению безопасности своих обществ и предотвращению угроз, исходящих от религиозного экстремизма. Они также, по-видимому, уделяют приоритетное внимание образовательным и профилактическим мерам в своих совместных усилиях по противодействию религиозному экстремизму. Они признают важность устранения коренных причин радикализации и поощрения терпимости и взаимопонимания среди своего населения. Совместно они разрабатывают и реализуют различные программы и инициативы, направленные на достижение этих целей.

«Одним из примеров их сотрудничества является разработка образовательных программ, способствующих развитию религиозной терпимости и критического мышления. Таджикистан и Россия совместно разрабатывают учебные программы и учебные материалы, которые содержат точную и сбалансированную информацию о различных религиозных верованиях и традициях»[6, с.38].

Эти программы направлены на противодействие экстремистским высказываниям и идеологии, способствуя формированию культуры уважения, понимания и принятия различных религиозных взглядов. Кроме того, обе страны участвуют в общественных инициативах по предотвращению радикализации и повышению социальной устойчивости к экстремистским идеологиям. «Они организуют семинары и просветительские кампании, ориентированные на уязвимые группы, такие как молодежь и маргинализированные сообщества. Эти инициативы направлены на повышение осведомленности об опасностях экстремизма, подчеркивание преимуществ мирного сосуществования и предоставление поддержки и ресурсов лицам, подверженным риску радикализации. Кроме того, Таджикистан и Россия сотрудничают в рамках исследовательских проектов и обмена знаниями, чтобы лучше понять движущие силы и динамику религиозного экстремизма. Проводя совместные исследования и обмениваясь мнениями, они получают ценную информацию об основных факторах, способствующих радикализации, и разрабатывают основанные на фактических данных подходы к профилактике

и вмешательству. Посредством своих образовательных и профилактических мер Таджикистан и Россия стремятся создать устойчивые сообщества, способные отвергать экстремистские идеологии и способствовать мирному сосуществованию. Инвестируя в образование, поощряя религиозную терпимость и вовлекая общины, они работают сообща над созданием среды, менее подверженной влиянию радикальных идеологий. Они признают важность регионального и международного сотрудничества в решении сложной проблемы религиозного экстремизма. Они активно участвуют в региональных и международных форумах для обмена знаниями, опытом и разработки совместных стратегий, направленных на противодействие экстремистским угрозам.

«Являясь членами Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), Таджикистан и Россия активно участвуют в дискуссиях и инициативах, связанных с борьбой с религиозным экстремизмом. ШОС предоставляет государствам-членам платформу для сотрудничества по вопросам безопасности, включая предотвращение и пресечение террористической деятельности» [3, с.17].

С помощью этой платформы Таджикистан и Россия взаимодействуют с другими государствами-членами для обмена опытом, информацией и выработки скоординированных подходов к борьбе с религиозным экстремизмом в регионе. Кроме того, в рамках Содружества Независимых Государств (СНГ) Таджикистан и Россия совместно работают над укреплением регионального сотрудничества в противодействии религиозному экстремизму. Они участвуют в соответствующих рабочих группах и форумах для обсуждения проблем, обмена передовым опытом и координации усилий в борьбе с экстремистскими идеологиями. Это сотрудничество позволяет им использовать коллективный опыт и ресурсы государств - участников СНГ в борьбе с религиозным экстремизмом. Кроме того, Таджикистан и Россия взаимодействуют с международными организациями, такими как

«Организация Объединенных Наций (ООН) и ее соответствующими учреждениями, в целях укрепления глобального сотрудничества в борьбе с религиозным экстремизмом. Они активно участвуют в инициативах, конференциях и рабочих группах, проводимых под эгидой ООН, чтобы внести свой вклад в разработку международных норм, рамок и стратегий для решения этой проблемы» [4, с.125].

Сотрудничая с международным сообществом, обе страны укрепляют свой потенциал по эффективному реагированию на транснациональный характер религиозного экстремизма. Своим активным участием в региональных и международных форумах Таджикистан и Россия демонстрируют свою приверженность коллективным действиям и сотрудничеству в противодействии религиозному экстремизму. Обмениваясь опытом, информацией и разрабатывая совместные стратегии, они используют региональное и международное сотрудничество для повышения своего потенциала и эффективности в решении проблем, связанных с экстремистскими идеологиями.

Итак, как мы видим, Таджикистан и Россия демонстрируют твердую приверженность совместной борьбе с религиозным экстремизмом. Используя различные формы сотрудничества, такие как обмен информацией, законодательные меры, сотрудничество с правоохранительными органами, образовательные инициативы, а также региональное и международное взаимодействие, они решают сложные задачи, связанные с экстремистскими идеологиями. Их сотрудничество в области обмена информацией и разведки позволяет им сохранять бдительность и активно выявлять отдельных лиц и группы, вовлеченные в религиозный экстремизм. Согласовывая свои законодательные базы, Таджикистан и Россия укрепляют свою способность эффективно бороться с распространением радикальных идеологий. Сотрудничество правоохранительных органов позволяет им проводить совместные операции, обмениваться методами

расследования и важной информацией, что приводит к ликвидации экстремистских сетей и предотвращению радикализации. Кроме того, образовательные и профилактические меры способствуют развитию религиозной терпимости, критического мышления и устойчивости к экстремистским идеологиям, особенно среди молодежи.

«Благодаря региональному и международному сотрудничеству, включая участие в таких организациях, как ШОС и СНГ, Таджикистан и Россия используют коллективные знания, обмениваются опытом и разрабатывают скоординированные стратегии противодействия религиозному экстремизму. Их взаимодействие с международными организациями, такими как ООН, еще больше укрепляет их потенциал в борьбе с транснациональной природой угрозы» [5, с.32].

В своих совместных усилиях Таджикистан и Россия стремятся создать безопасную среду, поощрять религиозную терпимость и сохранять социальную гармонию. Устраняя коренные причины, сотрудничая между секторами и взаимодействуя на региональном и глобальном уровнях, они активно способствуют более широким усилиям по противодействию религиозному экстремизму и укреплению мира и стабильности в своих соответствующих обществах и в международном сообществе в целом. Сотрудничество между Таджикистаном и Россией в борьбе с международным терроризмом было прочным и многогранным. Обе страны признают серьезную угрозу, исходящую от терроризма, и привержены совместным усилиям по противодействию ему. Обмен информацией и сотрудничество в области разведки между Таджикистаном и Россией в борьбе с международным терроризмом принесли значительные результаты. В апреле 2021 года Таджикистан и Россия провели совместную контртеррористическую операцию вдоль своей общей границы. В результате операции были арестованы несколько лиц, причастных к террористической деятельности, изъято оружие и взрывчатые вещества, а также предотвращен возможный теракт. Согласно официальным сообщениям, Таджикистан и Россия регулярно обмениваются разведывательными данными о террористических сетях и деятельности. Это сотрудничество привело к выявлению и мониторингу лиц, имеющих известные связи с террористическими организациями. связи с международными террористическими организациями, позволяющие своевременно вмешиваться и предотвращать потенциальные нападения. Таджикистан и Россия сотрудничали в проведении совместных расследований дел, связанных с терроризмом. Например, в 2020 году они совместно расследовали и ликвидировали террористическую ячейку, занимавшуюся вербовкой и содействием поездкам лиц для присоединения к экстремистским группировкам в зонах конфликтов. Также они активно участвуют в международных инициативах, таких как Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ), по обмену данными и информацией, связанной с финансированием терроризма. Это сотрудничество помогает отслеживать и пресекать поступление средств террористическим организациям, ограничивая их оперативные возможности. Они являются членами ОДКБ, которая занимается вопросами коллективной безопасности в регионе.

«В рамках ОДКБ они сотрудничают с другими государствами-членами в рамках совместных контртеррористических инициатив, обмена разведывательными данными и скоординированных операций по борьбе с международным терроризмом» [6, с.96].

Россия оказывает силам безопасности Таджикистана помощь в обучении и наращивании потенциала для повышения их возможностей в борьбе с терроризмом. Это включает специализированную подготовку в таких областях, как анализ разведывательных данных, контртеррористические операции и охрана границ. Более того, они проводят совместные контртеррористические операции по нейтрализации террористических ячеек и ликвидации их сетей. Благодаря скоординированным

усилиям, включая разведывательные рейды и целенаправленные операции, они стремятся задержать ключевых лиц, причастных к терроризму, и предотвратить распространение экстремистских идеологий. Эти совместные операции повышают их оперативный потенциал и способствуют общей безопасности обеих стран. Обе страны сотрудничают в разработке и укреплении своей законодательной базы, направленной на борьбу с международным терроризмом. Они приводят в соответствие свои законы, нормативные акты и политику, чтобы эффективно преследовать. Обмениваясь опытом и передовой практикой, они укрепляют свой потенциал безопасности Таджикистана. Это включает в себя укрепление сотрудничества между разведывательными службами, правоохранительными органами и вооруженными силами для содействия обмену информацией и проведению совместных операций против террористических сетей. Эти инициативы по наращиванию потенциала и обучению демонстрируют приверженность как Таджикистана, так и России повышению потенциала Таджикистана в борьбе с терроризмом. Благодаря совместным учебным программам, обмену опытом и технической помощи Таджикистан лучше подготовлен к предотвращению террористических актов и реагированию на них, обеспечивая безопасность своих граждан.

Таким образом, Таджикистан и Россия признают важность регионального и международного сотрудничества в эффективной борьбе с международным терроризмом. Они активно участвуют в различных региональных и международных форумах для решения проблем, связанных с этой глобальной угрозой. Как мы уже знаем, они, являясь членами ОДКБ, тесно сотрудничают с другими государствами-членами в разработке совместных стратегий и инициатив по противодействию международному терроризму.

«Они сотрудничают в области обмена разведывательными данными, проведения совместных операций и наращивания потенциала для укрепления своей коллективной безопасности против террористических угроз. Обе страны являются активными участниками ШОС, региональной организации, которая занимается вопросами безопасности и сотрудничества» [7, с.41].

В рамках ШОС Таджикистан и Россия сотрудничают с другими государствами-членами в решении вопросов, связанных с терроризмом, обмениваются разведывательными данными и координируют усилия по противодействию распространению экстремистских идеологий. Таджикистан и Россия активно обмениваются информацией и разведанными с региональными и международными партнерами, чтобы лучше понимать террористические сети и деятельность террористов. Это сотрудничество способствует выявлению потенциальных угроз, созданию механизмов раннего предупреждения и координации операций по пресечению террористических заговоров. Они вносят огромный вклад в региональные и международные инициативы по борьбе с терроризмом. Они участвуют в совместных учениях, семинарах и учебных программах, организуемых международными организациями, такими как Организация Объединенных Наций и Глобальный контртеррористический форум, с целью укрепления своего потенциала и изучения опыта других стран. Таджикистан и Россия участвуют в многосторонних усилиях по борьбе с международным терроризмом, включая обмен передовым опытом, экспертными знаниями и извлеченными уроками. Они активно поддерживают международные конвенции, резолюции и инициативы, направленные на борьбу с терроризмом, подчеркивая необходимость комплексных подходов, направленных на устранение коренных причин экстремизма. Активно участвуя в региональных и международных форумах, Таджикистан и Россия демонстрируют свою приверженность коллективным действиям и сотрудничеству в борьбе с терроризмом. борьбе с международным терроризмом. Посредством обмена информацией, совместных операций и сотрудничества с соседними странами и международными

партнерами они укрепляют свою способность предотвращать террористические угрозы и реагировать на них, внося свой вклад в региональную и глобальную безопасность.

Состояние и перспективы сотрудничества между Таджикистаном и Россией в борьбе с международным терроризмом остаются высокими. Обе страны признают необходимость продолжения сотрудничества для эффективного противодействия этой глобальной угрозе. Путем дальнейшего расширения обмена информацией, проведения совместных операций, усиления законодательных мер и расширения усилий по наращиванию потенциала Таджикистан и Россия могут продолжать добиваться значительного прогресса в борьбе с международным терроризмом и обеспечении безопасности и стабильности своих стран и региона в целом. Как мы можем предположить на основании вышеизложенных фактов, перспективы сотрудничества между Таджикистаном и Россией в борьбе с международным терроризмом остаются многообещающими. Обе страны продемонстрировали свою приверженность борьбе с этой глобальной угрозой и предприняли значительные шаги для укрепления своего сотрудничества. Существует потенциал для дальнейшего совершенствования механизмов обмена разведывательной информацией между Таджикистаном и Россией. Укрепление обмена информацией о террористической деятельности, сетях и возникающих угрозах может способствовать своевременному и эффективному реагированию. Дальнейшее развитие технологий может укрепить сотрудничество между двумя странами в борьбе с терроризмом. Это включает в себя разработку и внедрение передовых систем наблюдения, мер кибер-безопасности и инструментов анализа данных для мониторинга и отслеживания террористической деятельности.

В заключение можем сказать, что сотрудничество между Таджикистаном и Россией в борьбе с международным терроризмом имеет жизненно важное значение для обеспечения региональной и глобальной безопасности. Две страны активно сотрудничают в различных областях, включая обмен информацией, сотрудничество в области разведки, наращивание потенциала и региональные партнерства. Совместными усилиями они направлены на предотвращение и противодействие угрозам, исходящим от террористических организаций и экстремистских идеологий. Обмениваясь разведывательными данными и проводя совместные операции, Таджикистан и Россия повышают свою способность выявлять и уничтожать террористические сети. Обмен опытом, программами обучения и технологическими достижениями еще больше укрепляет их возможности в борьбе с терроризмом. Кроме того, их участие в региональных и международных форумах предоставляет возможности для сотрудничества с соседними странами и международными партнерами, способствуя выработке комплексного и скоординированного подхода к решению проблем, связанных с международным терроризмом.

«Перспективы будущего сотрудничества между Таджикистаном и Россией в этой области многообещающие. Благодаря продолжающимся усилиям по обмену разведданными, технологическим достижениям, совместному обучению, региональному сотрудничеству и инициативам по борьбе с радикализмом, они могут еще больше укрепить свои возможности в борьбе с международным терроризмом» [10, с.38].

Используя свои сильные стороны и перенимая опыт друг друга, они вносят свой вклад в более широкие глобальные усилия по борьбе с терроризмом и обеспечению безопасности своих соответствующих стран и международного сообщества в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акбаров А., Сотрудничество в области безопасности между Таджикистаном и Россией в контексте региональных и международных вызовов. //Центральная Азия и Кавказ, 2019.- 63с.

2. Ахмадов И., Сотрудничество Таджикистана и России в контексте обеспечения региональной безопасности: проблемы и решения. //Вестник Таджикского национального университета, 2020. – 91с.
3. Байкушикова Г. С., Мухтарова К.С. Роль регионального сотрудничества в обеспечении экологической безопасности стран Центральной Азии, 2020.– 68с.
4. Рахмонов, А. Военное сотрудничество Таджикистана и России: прошлое, настоящее и будущее. // Центрально-азиатские дела, 2018. – 334 с.
5. Музаффаров, А. Безопасностные вызовы в Таджикистане и помощь России. // Центральная Азия и Кавказ, 2019. –55 с.
6. Мирзоев, С. Роль России в обеспечении безопасности в Таджикистане: вызовы и возможности. // Вестник Таджикского национального университета. Серия исторических и социальных наук, 2018. – 97с.
7. Негматуллоев, Н. Безопасностные интересы России в Таджикистане: последствия для двустороннего сотрудничества. // Проблемы национальной стратегии, 2016. – 41 с.
8. Сангинов, А. Безопасностные вызовы в отношениях Таджикистана и России: анализ региональной динамики. // Журнал Евразийских исследований, 2020. – 177 с.
9. 10. Исмоилов, А. Сотрудничество Таджикистана и России в борьбе с наркоторговлей: достижения и вызовы. Азия и Африка сегодня, 2019. – 55. с
10. 11. Худояров, З. Зависимость Таджикистана от России: последствия для сотрудничества в области безопасности. // Центральноазиатский обзор, 2017.– 549с.

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА В БОРЬБЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ

В статье рассмотрено состояние и результаты сотрудничества России и Таджикистана по противодействию международному терроризму и экстремизму. Проанализированы предпосылки для данного сотрудничества и перспективы его дальнейшего развития. Рассмотрены актуальные проблемы, которые встают на пути у данного сотрудничества.

Ключевые слова: терроризм, сотрудничество, экстремизм, противодействия, регион, безопасность.

Информация об авторах: Палавонова Г.А., магистрант 2 курса Института по изучению проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел: (+992) 931-77-73-23.

Каримов Ш.Т., доктор политических наук, главный научный сотрудник отдела США и Канады Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел, + 992 935701780 Email: shamkarimvo14@gmail.com

ВАЗӢЯТ ВА ДУРНАМОИ ҲАМКОРИИ РУСИЯ ВА ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗА БО ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақола вазъ ва натиҷаҳои ҳамкориҳои Русия ва Тоҷикистон оид ба муқовимат ба терроризм ва экстремизми байналмилалӣ баррасӣ шудааст. Заминаҳои ин ҳамкорӣ ва дурнамои рушди минбаъдаи он таҳлил карда шуданд. Проблемаҳои мубрам, ки ба ин ҳамкорӣ ҳалал мерасонанд, баррасӣ карда мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: терроризм, ҳамкорӣ, экстремизм, муқовимат, минтақа, амният.

Маълумот дар бораи муаллифон: Палавонова Г.А., магистранти курси 2-юми Институту омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. тел: (+992) 102-102-534

Каримов Ш.Т. - доктори илмҳои сиёсӣ, сармутахассиси шӯъбаи ИМА ва Канада, Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, суроға: ш. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел., + 992 935701780 Email: shamkarimvo14@gmail.com

THE STATE AND PROSPECTS OF COOPERATION BETWEEN RUSSIA AND TAJIKISTAN IN THE FIGHT AGAINST INTERNATIONAL TERRORISM

The article examines the state and results of cooperation between Russia and Tajikistan in counter-acting international terrorism and extremism. The prerequisites for this cooperation and the prospects for its further development. The current problems are considered that stand in the way of this cooperation.

Keywords: terrorism, cooperation, extremism, counteraction, region, security.

Information about the author: Palavonova G.A., 2nd year Master's student at the Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 33 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan, tel: (+992) 931-77-73-23

Karimov Sh.T., Doctor of Political Science, Chief Researcher of the USA and Canada Department of the Institute for Asian and European Studies of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel., + 992 935701780 Email: shamkarimvo14@gmail.com

ТДУ 891.55+891

САҲМИ ҶАЛОЛ ИКРОМӢ ДАР ТАҲАВВУЛИ РОМАНИ ТАЪРИХӢ

Раҳимова О.А.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Муҳаққиқон солҳои шастуми садаи гузаштара дар таърихи насри тоҷикӣ зинаи ташаккул ва таҳаввули жанри таърихӣ увон кардаанд. Аксари осори бадеие, ки дар ин давра эҷод шудааст, фарогири мавзӯҳо ва сарнавишти чехраҳои таърихӣ мебошанд. Маҳз дар ҳамин давра бавучудой ва таҳаввули шаклҳои (типҳои) гуногуни романи таърихӣ, аз ҷумла асарҳои сегонаи Ҷалол Иқромӣ “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” (1961-1973), романи Раҳим Ҷалил “Шӯроб” (1956-1967), повести Ҳабибулло Назаров “Мирзо Ризо” (1968) ва романи ҳаҷвии Ҷалол Иқромӣ ва Ҳабибулло Назаров “Саргузашти Сафар-маҳсум” (1969) баёнгари мухтассоти раванди инкишофи ин жанр буда [13, 106], саҳми нависандагони таърихшинос, бахусус Ҷалол Иқромиро дар инкишофи ин навъи насри бадеӣ ба таври мушаххас нишон медиҳад. Дар мақолаи мазкур равиши ҷустуҷӯҳо ва саҳми нависанда дар ташаккул ва таҳаввули навъи романи таърихӣ инқилобии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Аксари муҳаққиқон, аз ҷумла М. Шукуров (М. Шакурӣ), А. Сайфуллоев, А. Набавӣ ва дигарон сегонаи Ҷалол Иқромӣ “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”-ро, ки аз романҳои таърихӣ “Духтари оташ”, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” ва “Тахти воҷгон” иборат аст, ба таври қотеъ ба навъи романи таърихӣ инқилобӣ мансуб донистаанд [14, 412; 8, 120; 6, 100]. Дар ин замина метавон гуфт, ки ҳамагуна типологияи асари бадеӣ тақрибӣ ва шартӣ буда, дар ин равиш, пеш аз ҳама, хусусиятҳои умумии сохтори ғоявию бадеии асар ба эътибор гирифта мешавад. Ба ин далел, мо дар шинохти хусусиятҳои типологии ин жанр ҳеҷ гуна имтиёзро ба дар назардошти дурнамои таҳаввули жанр ва мухтассоти миллии он меёри диду арзёбӣ қарор намедихем. Ба назари мо, типӣ сирф идеалии роман вучуд дошта наметавонад, зеро ин навъи адабӣ аз рӯи табиати худ сохтори мундариҷавӣ ва жанрии синтетикӣ дошта, ин хусусият умумияти навъии онро ба таври сарех таъйид менамояд.

Агар аз ҳамин мавқеъ ба хусусияти типологии осори таърихӣ Ҷалол Иқромӣ назар

афканем, таҷриба ва ҷустуҷӯҳои эҷодии нависанда дар офаридани ин навъи адабӣ идомабахши суннатҳои адабиёти пешин ва навини тоҷикӣ дар шиноخت ва тасвири бадеии воқеиятҳо ва сарнавиштҳои таърихӣ буда, дар насри навини тоҷикӣ асосгузори он устод Айнӣ мебошад. Нахустин қадамро Ҷалол Иқромӣ дар ин роҳ бо таълифи повести “Тори анкабут” гузоштааст. Таълифи ин асар барои нависанда як навъ санҷиши маҳорат ва тавоноии ҳунари дар маъзуи таърихӣ буд, ки дар вақташ аз уҳдааш баромада буд.

Аз рӯи сохтори мундариҷавию ғоявӣ повести “Тори анкабут” аввалин кӯшиши нависанда барои идома додани таҷрибаи устод Айнӣ дар эҷоди асари таърихӣ инкилобӣ буда, бо тарзи инъикос ва тасвири бадеии воқеиятҳо бештар хусусияти сиёсӣ идеологӣ дошта бошад ҳам, ғояи азнавсозии ҷомеаи он рӯзгорро дунболоғирӣ менамояд. Ба мушоҳидаи Б. Худойдодов дар ин асар нависанда тавонистааст, ки “кирдору рафтори душманони револютсия ва фаъолияти одамони пешқадами Бухоро равшан нишон” [12, 7] диҳад.

Таҳлили масъалаҳое, ки нависанда ба муҳокима кашидааст, мундариҷаи ғоявӣ, навъи низоъ ва мавқеияти ғоявӣ муаллиф асос медиҳад, ки аввалин асари таърихӣ ӯ, повести “Тори анкабут”-ро таърихӣ танқидӣ унвон кунем. Ба ин тартиб, бо ин асар Ҷалол Иқромӣ ба дарк ва тасвири бадеии яке аз давраҳои сарнавиштсозии таърихӣ халқи тоҷик оғоз мениҳад, ки пеш аз ҳама баёнгари мавқеияти сиёсӣ ғоявӣ ӯ дар тобеият ба ҳолатҳои замони мебошад. Дар повест чехраи инсонӣ ва иҷтимоиву ахлоқии шахсиятҳои мавриди тасвир – “душманони револютсия ва фаъолияти одамони пешқадами Бухоро” [12, 7] низ аз ҳамин мавқеъ тасвир ва арзёбӣ шудаанд. Нависанда забони шахсиятҳои асарро низ аз мавқеи ҳолатҳои идеологӣ танқидӣ замони сусиёлизм фардӣ кардааст, ки дар ин замина “душманони озодӣ-Муҳиддин маҳдум, Нозир афандӣ, Аҳрорхоҷа, ҷаноби Саидӣ, мансабдори милитсия ва шайхи ӯбонӣ ҳар қадам мувофиқи мартабаи ҷамъиятӣ, дараҷаи дониш ва маданияти худ суҳан мекунад” [12, 7].

Яке аз имтиёзҳои дигари аввалин повести таърихӣ Ҷалол Иқромӣ дар он аст, ки нависанда огоҳона сужети асарро дар асоси воқеиятҳои таърихӣ мураттаб сохтааст: гуруҳе аз нируҳои иртиқой дар моҳҳои аввали баъди инкилоби Бухоро нируҳои инкилобиро шикаст дода, сабӣ мекунанд, ки ҳокимиятро ғасб кунанд. Нависанда бо тасвири воқеият, қорбурди огоҳонаи санадҳои таърихӣ ва лаҳзаҳои муҳиму типӣ равиши ҳаракати сиёсӣ иҷтимоиро дар Бухоро нишон медиҳад, ки аксаран тобеи таассуроти шахсиятҳо, вазъи равоӣ ва муносибати мардум ба онҳо мебошад. Аз ҷумла муаллиф тарҳи ҷинояткорӣҳои душманони инкилобро аз забони шахсиятҳои асар-Аҳрорхоҷа, Ҳамдамча, Муҳиддин маҳдум, Нозир афандӣ ва шайхи хоҷаӯбонӣ падида меоварад. Натиҷаи амалҳои ҷинояткоронаи онҳо дар арафаи инкилоб ва баъди пирӯзии он аз забони шахсияти мусбати повест равшан мегардад. Масалан, агар ба воситаи нақли Ғиёсиддин ва Акамирзо фаъолияти қоргарони стансияи Когон ва дуздӣ одамкушии Ҳамдамчаю Аҳрорхоҷа фош шуда бошад, ба воситаи суҳанони зани Аҳрорхоҷа зиштӣ, бадтинатӣ ва қабохату разолати Аҳрор-хоҷа ба тасвир омадааст.

Тасвири ҳислатҳои инфиродии шахсиятҳои асар, аз ҷумла қаҳрамони мусбат Муродҷон дар матни воқеияти таърихӣ ҳунармандона анҷом гирифтааст. Фазилятҳои инсонии шахсиятҳои мусбат Ғиёсиддин, Муродҷон ва манфӣ Ҳамдамчаю Аҳрорхоҷа бо ҳамин равиш дақиқназарона ошкор карда шудааст, ки ғочаҳои таърихӣ ба сари инсонҳои бегуноҳ омадаро дар Бухорои он рӯзгор ҳамчун ҳуҷҷати бадеӣ ва таърихӣ пешорӯи хонанда мегузорад. Масалан, девахонаи шайхи ӯбонӣ ва ба он ҷо қасдан андохта шудани шахсияти асар Муродҷон ва мисли ӯ даҳҳо бегуноҳон дар тасвири нависанда ҳам ҳуҷҷати таърихӣ аст, ҳам тасвири ҳадафмандии бадеӣ.

Ҷустуҷӯҳои таърихӣ ва бадеии нависанда дар тасвири сарнавишти занону духтарон низ дар ин повест ҷолиби диққат мебошад. Масалан, дар тасвири нависанда модари

Шариф ҳарчанд бесавод бошад ҳам, вале заҳматкаш буда, тадричан ба моҳияти навсозӣҳои инқилобӣ сарфаҳм меравад. Вай дар матни воқеияти таърихӣ кӯҳнапарастиро рад карда, барои дӯстии Муродҷону дахтараш Лутфия роҳи саодатро боз менамояд. Вале шахсияти инсонии модари Ғиёсиддин муҳолифи ин зани растагор аст, ки нависанда бо ба эътибор гирифтани воқеиятҳои замони таърихӣ ҳунармандона ба тасвир кашидааст.

Чунон ки баъдтар хоҳем дид, ин суннат, яъне “тасвири воқеиятҳои мушаххаси таърихӣ, ки мухтассоти жанрии романи таърихиро қавӣ сохтааст” [9, 72], минбаъд дар романи сегонаи таърихӣ ӯ “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” ташаккул ва таҳаввули хос пайдо карда, равиши асосии ҷустуҷӯи нависандаро дар эҷоди насри таърихӣ муайян менамояд, ки ба таври фушурда аз назар мегузаронем.

Дар охири солҳои панҷоҳ ва ибтидои ҳафтодуми садаи бист ба ҷоп расидани повести ёдшудаи “Тори анкабут” ва романи сегонаи ҳамосии “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” далели онанд, ки Ҷалол Икромиро, ба қавли Ҷ. Бақозода “масъалаи таърих, халқ ва инқилоб ором нагузоштааст. Ин асар маҳсули давраи камолоти таҷрибаи эҷодии нависанда ба шумор меравад ва аз офаридаҳои пешини ӯ ҳам аз лиҳози бадеият, маҳорати нигориш ва ҳам ба эътибори ҳунари харктерофаринӣ ба дараҷот фарқ мекунад” [1, 113-114]. Имтиёзи дигари романи сегонаи Ҷалол Икромӣ “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” дар ин аст, ки нависанда бо таълиф ва нашри ин асар “мустақилияти романи таърихӣ инқилобиро дар адабиёти тоҷик” [9, 76] таъмин намуд. Ин роман бо шиддати драмавӣ ва сервоқеа будан низ аз таълифотҳои қаблӣ то ҷое фарқ дошт. Нависанда тавонист, ки композитсияи драмавиро дар ин романи сегона барои падида овардани шиддатнокӣ тасвир, тавсифҳои равоӣ ва зоҳир намудани ҳиссиёту ҳаяҷони баланди шахсиятҳо ба кор гирад. Ин равиши тасвиргарӣ дар шинохти воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ дар насри солҳои шастуми садаи бист ҳодисаи нав ва пурмоя буда, Ҷалол Икромӣ бо таълифи романи сегонаи зикршуда ба он асос гузошт ва ташаккул бахшид.

Ҳамин тавр, романҳои “Духтари оташ”, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” ва “Тахти вожгун” бо сохтори тозаи мундариҷавию ғоявӣ ва сабқӣ савияи насри таърихӣ инқилобии тоҷикиро ба зинаҳои баланди инкишоф бардоштанд. Он чизи муҳиме, ки дар ин асарҳо таваҷҷӯҳи нависандаро ҷалб кардааст, пеш аз ҳама, тасвири дар шароити тираву тори аморати Бухоро дорои нируи бузурги зиндагисоз будани халқ, саёйу талоши мардуми заҳматкашу ситамдида баҳри озодӣ ва саодатмандӣ, бедорӣ шуури инқилобии мардум, мубориза ва талошҳои бегонабарои бунёди ҳаёти нав ба василаи сарнавишти як силсила шахсиятҳои таърихӣ ва таҳайюлӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат, образҳои Дилором-каниз, Фирӯза, Ҳайдарқул, Асо, Муҳаррами ғарҷ, Шамсия, Ака-маҳсум, Карима-бону (Оймуллои танбӯр), Ғаниҷонбой, Мағфират (Ойми ғафабанд), Абдурахимбек, Асадмаҳсум, Низомиддин ва дигар шахсиятҳои ин роман зиндагиву маишат, қору афкор, амалу кирдор, муносибату муомилаи табақаҳои гуногуни ҷомеаи Бухороро дар арафа, замон ва баъди инқилоб пеши назари хонанда ҷилвагар намуда, аслан ва моҳиятан самти инкишофи ҷомеа, муносибатҳои иҷтимоӣ, мусодамаву бархӯрдҳои табакотӣ ва табaddулотӣ инқилобии дар он рӯзгор дар зиндагии халқ ба амаломадаро бо тамоми пастиву баландӣ ва мураккабиву душворихояш дар худ таҷассум намудаанд.

Ба ин тартиб, Ҷалол Икромӣ баъд аз устод Айни аз нависандагон буд, ки ба тасвири реалистии воқеияти одӣ ва рӯзмарраи таърихиву муосир аз ибтидои ғайолияти эҷодиаш гароиш пайдо карда, дар ин замина сухани худро гуфта тавонист. Нависанда дар эҷоди осори бадеӣ дар мавзӯҳои таърихӣ ва муосир пойбанди ҳолатҳои идеологии усули тасвири реалистӣ буд, ки дар шӯравӣ ба ҳукми қонун даромада буд. Аз ин ҷиҳат, ӯ дар эҷоди осори бдеӣ ба ҷаҳор рукни реализми сотсиалистӣ мардумгарой (narjdn-jst), синхгарой (tipichnjst), маслакгарой (ideinjst) ва ҳизбгарой (partiinjst) то охири умр

содиқ будааст ва ҳамин гароиши ҳунари равиши асосии дид ва усули нигориши ӯро дар эҷоди осори таърихӣ муайян намудааст. Дар таълифи романи сегонаи “Дувоздаҳ давозаи Бухоро” маслакгарой ва ҳизбгарой барои нависанда нозир бар муҳтавои идеоложикӣ реализми сотсиалистӣ ва тарвиҷи бечуну чарои сиёсатҳои ҳизби коммунист ва давлати шӯравӣ будааст. Ҳамчунон ки мардумгарой дар тарзи диди нависанда “баёни мутафовите аз маъноӣ таҳассусии реализм дар урфи он аст, айзан маслакгарой ва ҳизбгарой низ такомули ҳамон ақидаи инқилобӣ ва идеоложикӣ аст” [2, 92], ки Ҷалол Иқромӣ дар таҷрибаи ҳунариаш ба он содиқ будааст. Аз ин назар, тасвири воқеият ва сарнавиштҳои таърихӣ барои ӯ на фақат ҳадафи ҳали бадеии мавзӯ, балки хусусияти сиёсӣ идеологӣ низ доштааст. Ин равиши ҳунари хусусияти мундариҷавию ғоявӣ ва таъминии романҳои сегонаи адибро шакл дода, чехраи инфиродии ӯро ҳамчун нависандаи таърихшинос ҳифз намудааст, ки “нотакрорӣ лаҳзаҳои таърихӣ, ки дар образҳои зинда ба тасвир омадаанд” [11, 106], ифодагари тафаккури хос ва диди воқеаписанди бадеии нависанда мебошанд.

Аз нахустин асари таърихӣ Ҷалол Иқромӣ повести “Тори анкабут” маълум буд, ки ӯ соҳиби истеъдоди нотакрорӣ таърихшиносӣ ва таърихшиносӣ буда, завқ ва таваҷҷуҳаш ба давраҳои таърихӣ, ки дар адабиётшиносӣ гоҳо бо таъбири “фарҳанги модӣ” ёд мешавад, беш аз андоза будааст. Ба ифодаи дигар, завқи нависанда ба таърих ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ муайянкунандаи муҳтасоти эҳсоси таърихӣ ӯ буда, дар фарогирӣ ва тасвири бамуддаи саҳнаҳо ва чехраву амалу кирдори шахсиятҳои таърихӣ нақши калидӣ доштааст. Бесабаб нест, ки дар романҳои сегонаи нависанда тасвири манзараҳо, либоси шахсиятҳо, вазъи таърихӣ қасру кушкҳо ва гунбадҳои масҷиду мадрасаҳои Бухоро ҷойгоҳи хос дошта, василаи таваҷҷуҳи амиқӣ нависанда қарор гирифтаанд. Ҳамчунин дар шинохт ва тасвири ӯ амалу кирдор, завқ, ҳиссу андеша ва забони шахсиятҳои он рӯзгор билқул таърихӣ буда, барои наслҳои баъдӣ ёде аз замони гузашта ҳастанд. Дар нахустин сатрҳои романи аввали ин сегона “Духтари оташ” тасвир ҳамин гуна ҳолу ҳаво дошта, замони вуқӯи ҳодисаҳо мушаххас месозад, ки баёнгари мавқеияти таърихӣ муаллиф низ ҳаст. Масалан, романи “Духтари оташ” бо сатрҳои зерин оғоз мешавад, ки зиндадори суннати фарҳангиву таърихӣ тасвири воқеият аз ҷониби нависанда мебошад, ки устод Айнӣ дар “Ёддоштҳо” ба он оғоз ниҳода буд:

“Вақте ки ин қисса оғоз мешуд, санаи мелодӣ як ҳазору нӯхсад, ибтидои асри 20 буд. Офтоби сӯзони моҳи сунбула тамоми рӯз ба болои бомҳои пасту баланд, ба фазои кӯчаю паскӯчаҳои бисёри шаҳр, ки аз долу дарахт оро буданд, ба болои гунбадҳо ва гӯрхонаҳо нури пурҳарорати худро пошида –пошида, хастаҳолона, бо ранги сурх ба сӯи ғарб майл мекард. Ин шаҳри қадима ва машҳури шарқзамин, ки садҳо ҳазор бор офтобро пешвоз гирифта ва гуселонидааст, рӯзҳои неку бади бисёреро аз сар гузаронида, гоҳо мисли гулшан шукуфта, ба олам бӯи хуш ва сафо бахшида, дар маҳди пурхосияти худ мардони номиро парварида, ба оламиён илму адаб омӯхта, гоҳо ба боди ҳазони бадбахтӣ дучор гашта, ба тирагӣ фурӯ нишаста, помол гашта, зору нигариста, вале бо вучуди ин ҳама намурда, зинда монда, ба ҳамин ҳолати имрӯзааш расидааст, ҳоло аз шуои сурхранги ғурубӣ офтоб музайян буд. Дар фазои хомӯши он фақат овози муаззинҳо, ки азони намози асрро меғуфтанд, парвоз мекард...” [3, 5].

Чунон ки ишора шуд, суннати тасвири ҷузъиёти фарҳангиву таърихӣ дар насли тоҷикӣ аз таҷрибаи устод Айнӣ сар шуда, Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода ва Раҳим Ҷалил дар сори таърихӣ худ ба он такмил бахшидаанд. Дар романи “Духтари оташ”-и Ҷалол Иқромӣ бошад, ҳамаи ҷузъиёти ин ҷаҳони таърихӣ қаддору марез бо тасвири ягонаи бадеӣ дар амалу кирдор ва андешаву орои шахсиятҳои асар зинда мешавад. Масалан, рубоии зерини Бедил барои шахсияти таърихӣ роман Оймулло зиндадори фарҳанги таърихӣ тоҷикон ва таҳриқбахши андешаву орои қаҳрамони асаранд:

Дар дил зи раҳи дида хиромида биё!
 Бар дида бисоти нури дил чида биё!
 Аз вазъи такаллуфи иборат хичилам,
 Ку дида, чӣ дил, ту эй дилу дида биё! [3, 206].

Дар романҳои сегонаи нависанда воқеияти гузашта иштирокчиҳои ғайри амалиёти мундариҷавӣ буда, ягонагии хоси ҷазои замони ва хронотопиро дар асар таъмин намудааст. Чунон ки ба мушоҳида расид, ягонагии маҳал ва зинда кардани гузаштаи таърихӣ аз мухтассоти ҳунари таърихнигорӣ ва тасвиргарии Ҷалол Иқромӣ буда, мутаассифона, моҳияти ҷустуҷӯҳои нависанда дар ин замина ҳанӯз дар адабиётшиносии мо таҳқиқ ва арзёбӣ нашудааст.

Осори бадеӣ, китоб, саҳнаҳои ороишии Регистон ва Қушҳавзи Бухоро, ҳонаи Оймулло, кӯчаҳои танги шаҳри қадима дар тасвири нависанда ҳамчун ҷеҳраи воқиди давр-замони таърихӣ бо ҳам дар алоқамандӣ ба тасвир омадаанд. Таҷрибаи Ҷалол Иқромиро дар қорбурд ва тасвири унсурҳои воқеиятҳои ҳаётӣ ба эътибор гирифта, метавон сегонаи ўро қомуси таърихӣ зиндагӣ унвон кард, ки паҳлуҳои гуногуни фарҳанги таърихӣ тоҷиконро фаро мегирад.

Ҷалол Иқромӣ дар тасвири реалиҳои зиндагии таърихӣ тоҷикон дар асрҳои нӯздаҳу бист дақиқ ва моҳиятҷӯ аст. Шахсиятҳои таърихӣ сегонаи ў дар ҷазо ва замони мушаххас зиндагӣ ва амал менамоянд. Ҳамчунон ки нависанда дар романи “Духтари оташ” маҳалли зист ва муҳити амалу кирдор ва алоқамандии шахсиятҳои асарро муфасссал ва мушаххас ба тасвир гирифтааст, дар романҳои “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” ва “Тахти вожун” низ ҳамин тарзи тасвирро таҳким бахшида, ҳолу ҳавои замони таърихӣ ва сарнавишти шахсиятҳои он даврро ба таври мушаххас падида овардааст. Аз ин ҷиҳат, дар муносибати дақиққорона ва тасвири амиқи унсурҳои таърихӣ ҳаётӣ Ҷалол Иқромиро метавон нависандаи этнограф шинохт.

Дар ҳар се роман нависанда ҳеҷ гоҳ аз тасвири мушаххасоти таърихӣ ва ҷуғрофиёи маҳаллӣ ғосила нагирифтааст. Вале тасвири мушаххаси маҳал ва воқеияти таърихӣ он фақат ёди атиқа ва этнография набуда, инъикоси бадеии тамомиёр аз таърих ва унсурҳои ҳаётии он низ мебошад. Ин унсур мундариҷавӣ барои Ҷалол Иқромӣ дар шаклдиҳии архитектураи асар маводи сохторӣ буда, маҳорати нависандаро дар тасвир ва шинохти воқеиятҳои таърихӣ ва реалиҳои ҳаётӣ таъйид менамояд. Масалан, дар романи “Духтари оташ” нависанда дар бораи Ситорамоҳихосса ном “қасре, ки амир Олимхон дар тарафи шимоли шарқии Бухоро, ҳафт ҷаҳрим дуртар аз шаҳр сохта буд” [3, 470], маълумот медиҳад. Дар роман ин маълумот аз забони занони амалдор Мағфират ва Мушаррафа нақл шудааст, ки низ ҳуҷҷати таърих мебошад. Нависанда дар баробари зикри қасри Ситорамоҳихосса оид ба нақши ин қаср дар сарнавишти халқ, суду зиёни он маълумоти дақиқ меоварад. Аз рӯи тасвири ў занони сарнавишташон ба ин қаср алоқаманд ҳудро хушбахт намешумориданд, ки якеи онҳо шавҳари Мушаррафа буд, ки “ҳафтае ҳафт рӯз дар хидмат”-и [3, 470] дарбориён буд.

Ҷалол Иқромӣ дар ҳар се роман дар офариниши лавҳаҳои ҷуғрофиёӣ низ таваҷҷуҳи хос зоҳир кардааст. Аз ҷумла, вақте дар бораи Бухоро сухан ба миён меоварад, ин шаҳри қадимаро аз ҷаҳор самт-ҷанубу шарқ, шимолу ғарб ба тасвир мегирад. Барои дарёфти маълумоти амиқи ҷуғрофиёӣ нависанда афзудаҳои ҷолибе оид ба ҳудуди атрофи Бухоро ва маҳаллотии он меоварад, ки ҳам арзиши таърихӣ ва ҳам бадеӣ доранд.

Инсонии садаи нӯздаҳ ва ибтидои асри бист дар осори бадеии Ҷалол Иқромӣ бо дарду армон, амалу кирдор, ҳуҷу ҳӯй, ормону ояндабинӣ, талош барои дарёфти ҳақиқату саодат ва мафкураи инқилобӣ, ки меҳодад замонаро дигар қунад, ба тасвир омадааст. Барои ҳамин ҳам асрҳои нӯздаҳу бист барои нависанда аз ибтидо таваҷҷуҳбарангез буда,

вай чизеро дарёфтаву ба тасвири гирифтааст, ки барои наслҳои баъдӣ сарнавиштсоз будааст. Дар воқеияти садаҳои қаблӣ нависанда тазодҳои фаровони иҷтимоӣ ва ахлоқиро дида ва ба тасвир гирифтааст, ки барои наслҳои сонӣ низ муҳим ва сарнавиштсоз будаанд. Дар тасвири ӯ типҳои инсонҳои охири садаи нуздаҳ ва ибтидои асри бист шахсиятест, ки дар муҳити зулму истибдод ва беадолатиҳои иҷтимоӣ ташаккул ёфта, ҳам моҳияти замони таърихро дар ҳастиҳои инсонии худ ҳифз намудааст ва ҳам амалу кирдори худро зерин таъсири шароити иҷтимоӣ дигар кардааст.

Барои Ҷалол Иқромӣ охири асри нуздаҳ ва ибтидои асри бист давраи баъди Аҳмади Дониши маорифпарвар ва замони минбаъд шикастану дигар шудани тарзи зиндагӣ, махсусан дар муҳити истибдоди Бухорои амирӣ мебошад, ки дар ниҳояти қор дигаргуншавии рафтори ҳаёти ва амалу кирдори шахсиятҳоро тарҳрезӣ намуд. Дар тасвир ва андешаи нависанда аз муҳити тираву тори асримиёнагӣ шахсиятҳое берун омадаанд, ки ҳадафҳои тоза ва ояндабинона дошта, ҳамчун шахсияти озоду инқилобӣ ва саодатҷӯ дар ҷомеа мақом пайдо кардаанд.

Аз ин назар, тасвири муқоисавии асрҳои нуздаҳу бист барои Ҷалол Иқромӣ, пеш аз ҳама, шикаст ва аз байн рафтани суннатҳои зиёновари миллии буда, зуҳури анъанаҳои инқилобии нав василаест, ки ба ташаккули шахсиятҳои гуногунхилқат заминаи иҷтимоиву сиёсӣ ва ахлоқӣ фароҳам меоварад. Барои ба ҳадаф расидан нависанда ба тасвири мавзӯву масъалаҳои мепардозад, ки роҳи саодати зистанро ба инсон менамояд. Аз ин назар, интихоб ва тасвири вуқӯғгароёнаи шахсияти занон дар романи “Духтари оташ” талоши нависандаро барои ба воситаи образҳо нишон додани шахсияти мавриди назараш мушаххас месозад. Дар ин замина муаллиф таърихро ба воситаи образҳо, аз ҷумла образи занон зинда карда, симоҳро ба тасвир гирифтааст, ки сарнавишти онҳо ба мафкураи аҳли ҷомеа таъсиргузор мебошад. Дар ин равиш нависанда барои собит кардани ҳадафи ғоявиаш ба ҷанбаи тасвирий ва ҷеҳраи ботину зоҳири прототипу тип эътибори хос додааст, ки яке аз паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои ӯро дар офаридани образи бадеии занон нишон медиҳад. Илова ба ин, Ҷалол Иқромӣ дар таърихи адабиёти тоҷик аввалин бор “занро ба сифати қаҳрамони марказӣ шинохтааст. Дар асарҳои Айни замон фақат аз ҷиҳати иҷтимоӣ тасвир шуда буданд, Ҷ. Иқромӣ дунёи маънавии онро кашф кард. Вай очизию нотаъвоӣ, ҷасорату қаҳрамони, маънавият, умуман олами зебои занро бо тамоми ҷузъиёташ нишон дода тавонистааст. Дилором-қаниз, Фирӯза, Оймуллои Танбӯр, Муҳаррамаи Ғарч, Шамсия-қаҳрамонони сегона ҳам таваҷҷуҳ ва ҳам меҳру муҳаббати гарму ҷӯшони нависандаро ба худ кашид. Онҳо қаҳрамонони донишманд, фидокор, ватандӯст, озодин, инсонпарвар ва башардӯст буда, ҷиғунагии раванди таърихӣ тараққиёти халқро тоҷикро дар он давра таҷассум менамоянд” [10, 220].

Ҷамин тавр, Ҷалол Иқромӣ дар тасвир ва таҳқиқи ҷеҳраҳои инсонӣ бештар аз нависандагони дигар, аз ҷумла Раҳим Ҷалил ба таърих назари амиқ ва пурмуҳтаво андохта, ҳаводиси охири асри нуздаҳ ва аввали асри бистро “ҳамчун бузургтарин воқеаи сиёсӣ иҷтимоӣ асри бист” [8, 120] ба тасвир мегирад. Шахсиятҳои марказии сегонаи ӯ, ба мушоҳидаи аксари муҳаққиқон халқ буда, ғояи асосии онҳо мубориза дар роҳи озодӣ ва истиқлолият, тасвири самарҳои дӯстӣ ва ҳамкории меҳнаткашони русу тоҷик ва дигар миллатҳои Осии Миёна мебошад. Чунон ки ба мушоҳида расид, Ҷалол Иқромӣ дар падида овардани воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ дар “Духтари оташ” бештар ба тасвири ҳаёти занони мазлум рӯ оварда, дар романҳои баъдӣ ҷараёни дигаргуншавии инқилобӣ ва вазъи зиндагии инсонҳоро ба тасвир гирифта, воқеиятҳои мавриди тасвирро вусъат мебаҳшад. Нависанда зерин таъсири равиши маслакгарой ва ҳизбгарой, ки аз сиёсатҳои умда ва таъсиргузори ҳизби коммунист ва давлати шӯравӣ буд, шахсиятҳои мисли Ҳайдарқул, балки Фирӯзаю Асо ва дигар ҳаммаслақони онҳоро ба муборизони

фаъол ва сарсупурдаи инкилоби рус табдил медиҳад. Дар ин равиш шахсиятҳои манфии романи “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” Асад Махсум, Наими талх, Усмонхӯча ва дигарҳо ҳамчун душманони инкилоб ва сохти нав ба тасвир омадаанд [4, 120-129]. Ҳарчанд нависанда тамоми мубориза бар зидди нируҳои аксулинкилобиро зери раҳбарии котиби якуми КМ ПКБ Бухоро Турсун Хӯчаев ва раиси шӯрои нозирони республикаи халқии Бухоро Файзулло Хӯчаев, ки ҳар ду шахсияти воқеӣ ҳастанд, ба тасвир қашидааст, вале ҳонанда пас аз мутолиаи асар ба суоли-Файзулло Хӯчаев дӯст буд ё душман? - посухи дақиқ пайдо карда наметавонад. Ин усули тасвир бозгӯи такомули тадриҷии ҳунари ӯ дар ташаккул ва таҳаввули романи таърихӣ тоҷикӣ бошад ҳам, аз камбудии ҷиддӣ ҳолӣ нест. Махсусан ҳисси мардумгарой, маслакгарой ва ҳизбгароиву инкилобпарастӣ ба нависанда имкон надодааст, ки ба сарнавишти миллат чашмандози густурдатари оғанда аз худшиносӣ ва худогоҳӣ дошта бошад [5, 276-280].

Бо вучуди камбудии ӯдшуда ва баъзе тамоюлҳои манфии идеологӣ, ки нависандаро зери таъсири худ қарор додаанд, романи сегонаи Ҷалол Иқромӣ “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” бо тозақориҳо дар шинохт ва тасвири шахсиятҳои гуногунҳилқат ва ғояи ояндабинона саҳми сазовори нависандаро дар ташаккул ва таҳаввули насри таърихӣ тоҷикӣ собит месозад. Он чи ки ин романи сегонаро ҳамчун ҳуҷҷати таърих ва адабиёт зинда медорад, дарк ва тасвири дақиқи воқеиятҳо, сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ ва қорбурди назари таҳлиливу моҳиятҷӯ буда, дар ин замина нависанда ба ҳадафи ҳунариаш расидааст, ки номи муаллифро новобаста ба сиёсатҳои дар тағйир зинда хоҳад дошт.

КИТОБНОМА

1. Бақозода, Ҷ. Корномаи нависанда / Ҷ. Бақозода // Посдорони насри муосири тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳо ба ифтихори 110-солагии Нависандагони халқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил ва Ҷалол Иқромӣ. – Хуҷанд: “Нури маърифат”, 2009. – С. 111-118.
2. Валиямз, Р. Реализм ва румони муосир / Р. Валиямз // Назарияи румон. Мутарҷим Ҳусайни Поянда. – Тоҳрон, 1374. – С. 89-113.
3. Иқромӣ, Ҷ. Дуҳтари оташ (роман) / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 560 с.
4. Иқромӣ, Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро (роман) / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 475 с.
5. Иқромӣ, Ҷ. Таҳти вожгун қисми савуми романи сегонаи “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 330 с.
6. Набавӣ, А. Таърихият ва тасвири равонӣ / А. Набавӣ. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб. 2009. – С. 95-114.
7. Раҷабӣ, М. Таҷқиқи таърих-таҷқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.
8. Сайфуллоев, А. Мавзуи таърихӣ ва ақидаҳои интернационалиии нависанда / А. Сайфуллоев // Садои Шарқ. – 1971. - № 11. – С. 112-125.
9. Спектор, А. Л. Исторический роман. История и теории / А. Л. Спектор. – Душанбе, 1988. – 123 с.
10. Ёлмасова, З. Ҷалол Иқромӣ ва таҷқиқи бадеии таърихи халқ / З. Ёлмасова // Посдорони насри муосири тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳо ба ифтихори 110-солагии Нависандагони халқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил ва Ҷалол Иқромӣ. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2009. – С. 217-228.
11. Халфина, Н. Н. 18 век на страницах И. С. Тургенева / Н. Н. Халфина // Писатель и жизнь. Сборник историко-литературных, теоретических и критических статей. – Москва: Советский писатель, 1981. – С. 106-121.
12. Худойдодов, Б. Романи Ҷалол Иқромӣ “Дуҳтари оташ” / Б. Худойдодов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 110 с.

13. Шукуров, М. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ. Баъзе масъалаҳои адабиёти ҳозираи тоҷик / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 273 с.
14. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.

САҲМИ ҶАЛОЛ ИКРОМӢ ДАР ТАҲАВВУЛИ РОМАНИ ТАҶРИХӢ

Дар мақола ҷараёни ҷустуҷӯҳо ва саҳми Ҷалол Икромӣ дар ташиаккул ва таҳаввули романи таърихӣ инқилобии тоҷикӣ мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифта, баъзе паҳлуҳои дастовардҳои ҳунарии ӯ ба таври мушаххас нишон дода шудааст. Муаллиф барои муайян намудани хусусияти типологии романҳои сегонаи нависанда “Духтари оташ”, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” ва “Тахти вожсун” хусусиятҳои умумии сохтори мудариҷавӣ ва ғиявию бадеии романҳои мазкурро маҳак қарор дода, дар ин замина навъи (типи) онҳоро муайян намудааст.

Дар мақола бо таҳқиқи муқоисавӣ собит шудааст, ки нахустин навести нависанда “Тори анкабут” асари таърихӣ танқидӣ буда, романҳои “Духтари оташ”, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” ва “Тахти вожсун” сегонаи таърихӣ инқилобӣ мебошанд. Муаллиф тасвири воқеиятҳо ва сарнавишти амалу кирдор ва ҳӯю хислати шахсиятҳои таърихиро ҳамчун василаи такмилбахши сохтори мудариҷавию ғоявӣ ва бадеии ин романҳо ба шумор оварда, равиши ҷустуҷӯҳои нависандаро дар матни таърих омили аслии шаклгирии навъи романи таърихӣ инқилобӣ шинохтааст, ки баёнгари саҳми нависанда дар таҳаввули ин навъи роман низ мебошад.

Калидвожаҳо: Ҷалол Икромӣ, роман, сегона, тип, навъ, таърихӣ, инқилобӣ, мардумгарой, маслакгарой, ҳизбгарой, таҳаввул, шахсият, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, вакилони халқ, душманони инқилоб ва ғайра.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Оламбӣ Азимова – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, тел.: +992 908 08 56 86.

ВКЛАД ДЖАЛОЛА ИКРОМИ В ЭВОЛЮЦИЮ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА

В статье рассматривается и оценивается процесс исследования и вклад Джалоло Икрами в становление и развитие таджикского революционного исторического романа, а также особо выделяются некоторые аспекты его художественных достижений. С целью определения типологических особенностей трилогии романов писателя «Дочь огня», «Двенадцать ворот Бухары» и «Свергнутый трон» автор рассмотрел общие характеристики повествовательной, поэтической и художественной структуры. этих романов и на этой основе определил их тип.

В статье путем сравнительного исследования доказывається, что первая повесть писателя «Паутина» является критическим историческим произведением, а романы «Дочь огня», «Двенадцать ворот Бухары» и «Свергнутый трон» — революционно-историческая трилогия.

Автор рассматривает изображение реалий, судеб, поступков и личностей исторических деятелей как средство совершенствования содержательной, идейно-художественной структуры этих романов, признавая главным фактором формирования художественного стиля подход писателя к поиску исторических текстов, также жанр революционно-исторического романа, являющийся выражением вклада писателя в развитие этого жанра романа.

Ключевые слова: Джалал Икрами, роман, трилогия, тип, жанр, исторический, революционный, популизм, профессионализм, партийность, эволюция, личность, политический, социальный, моральный, народные представители, враги революции и т. д.

Сведения об авторе: Раҳимова Оламбӣ Азимова – соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рӯдаки, тел.: +992 908 08 56 86.

JALOL IKROMI'S CONTRIBUTION TO THE EVOLUTION OF THE HISTORICAL NOVEL

The article examines and evaluates the research process and contribution of Jalol Ikrami to the formation and development of the Tajik revolutionary historical novel, and highlights some aspects of his artistic achievements. In order to determine the typological features of the writer's trilogy of novels “Daughter of Fire”, “Twelve Gates of Bukhara” and “The Overthrown Throne”, the author examined

the general characteristics of the narrative, poetic and artistic structure of these novels and on this basis determined their type.

The article proves through a comparative study that the writer's first story "The Web" is a critical historical work, and the novels "Daughter of Fire", "Twelve Gates of Bukhara" and "The Overthrown Throne" are a revolutionary-historical trilogy. The author considers the depiction of realities, destinies, actions and personalities of historical figures as a means of improving the content, ideological and artistic structure of these novels, recognizing the main factor in the formation of the artistic style is the writer's approach to the search for historical texts, as well as the genre of the revolutionary historical novel, which is an expression of the writer's contribution to the development of this genre of the novel.

Keywords: *Jalal Ikrami, novel, trilogy, type, genre, historical, revolutionary, populism, professionalism, party spirit, evolution, personality, political, social, moral, people's representatives, enemies of the revolution.*

Information about the author: Rakhimova Olambi Azimovna – applicant at the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: +992 908 08 56 86.

УДК: 398.2

ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА СВЯЗАННЫЕ С РАЗЛИЧНЫМИ НАРОДНЫМИ ОБЫЧАЯМИ И ТРАДИЦИЯМИ В БАДАХШАНЕ

Рахматуллоева Г. А.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Относительно традиций и обычаев, связанных с рождением ребенка и его дальнейшего воспитания, утвердившихся среди таджиков Средней Азии, в том числе Таджикистане, до сегодняшнего дня, написано достаточное количество научных работ, завершено немало важных исследований.

Относительно этих народных традиций и обычаев некоторых долин и районов Горного Бадахшана также собран значительный материал, сопровождаемый соответствующими пояснениями и толкованиями [3,68-69; 8, 361-373; 15, 78-96]. Однако, необходимо подчеркнуть, что о народных художественных произведениях этой области и, в целом, таджиков других регионов, тесно связанных с различными обычаями и ритуалами, за исключением некоторых беглых наблюдений и отдельных научных суждений, в особенности монографии таджикского фольклориста Бахрома Шермухаммедова «Таджикская народная детская поэзия» [20, 22-23], какого либо другого серьезного монографического исследования не наблюдается.

Бесспорно, что устные народные произведения жителей каждого региона, долины, района и даже отдельной местности, в особенности детский фольклор, также тесно связанные с различными народными обычаями и традициями, создателями и сказителями которых являются женщины, наряду со многими общими особенностями, заметно отличаются, как по манере исполнения, так и форме, композиции и стилю. Эта особенность была выявлена нами на основе фольклорных материалов, собранных в селениях Рушанского района ГБАО.

Как и в других регионах Таджикистана и различных областях Средней Азии с таджикским населением, ритуал «Гахворабандон» в Рушане тоже проводится на седьмой день, рождения ребенка. До этого момента ребенок спит в одной постели с матерью. Если в доме уже имеется гахвора (люлька), то она служит новорожденному в качестве кровати, в обратном случае, покупают новую гахвору или берут на время у кого-то из соседей. В прошлом родители, будучи уверены в том, что такая гахвора принесет

новорожденному счастье, ее заимствовали у людей, чьи дети живы и здоровы. В селении нижний Рушан, женщине, у которой рождается первенец, родители дарят гахвору. Вместе с гахворой передаются все сопутствующие ее принадлежности, состоящие из дастбандак (ремни для связывания рук), побандак (ремни для связывания ног) курпачи, каҳакдон (мешочек с соломой), арзанакдон, (мешочек с просом), руймолак (платочек). Гахвору, в большинстве сел Рушана называют «Шинак», и только в долине Хуф называют «Гук».

В Рушане, при выполнении ритуала гахворабандон (укладывания ребенка в люльку) наряду с женщинами-соседками и близкими родственниками, принимают участие женщина, читающая молитвы, которая объясняет девушке или юноше, которым поручается укладывать ребенка в гахвору, порядок выполнения этого обряда. Количество гостей достигало 25 человек, но сегодня этот обряд, согласно закону, проводится в рамках семьи. Примечательно, что в большинстве селений Рушана самым благодетным временем совершения обряда гахворабандон считается час заката солнца, в среду. Но, в некоторых селениях, в том числе в Шидзе и Дехе, таким удачным днем считается пятница. Перед тем, как положить ребенка в гахвору, выпекают четыре кульки (маленькие лепешки). Две лепешки размещают по правую сторону головы ребенка, а две оставшиеся кладут у его ног. Как отмечает М.С. Андреев, укладывание ребенка в гавору в Хуфе называют «ар шиначудъд» (буквально положить ребенка в гахвору) [3, 68-69].

Такое словосочетание используют также и в другом селении Рушана. В процессе укладывания ребенка в гахвору, согласно существующему поверью, в очаге дома (ардъон) разжигают огонь, в пламени которого раздувают дымящиеся травы «буй-вохъ», также «испанд», «сипандар», «буй-амбар» и «дваскбуст» (змеинную кожу). Затем, совершенно здоровые мальчик или девочка (в возрасте 15 лет), имеющие живых родителей, наполнив рот хлебом, произнося про себя специальные молитвы, дважды кладут ребенка в гахвору и, вновь извлекая, как бы говорят его родителям, что ребенок не помещается в эту гахвору. В это время, отец или мать новорожденного ребенка, или кто-то из близких родственников, дают укладывающему в гавору ребенка, какие-то подарки (деньги, материю, платок, платье) и, тогда мальчик или девочка третий раз укладывает ребенка, со словами: «Бисмиллох–ир-рахмон-ир-рахим», «Пусть будет долгая у него жизнь, и счастье сопутствует ему», завязывает специальными ремнями руки и ноги ребенку. После этого, к гахворе подойдет женщина, читающая молитвы и тиржды повторяет следующие слова молитвы:

«Им шинак кона, туятнав»,
(Пусть эта гахвора состарится,
Ты же станешь новым, здоровым)

Или:

«Им шогак аз хумохайде»,
(Пусть этот теленок проживет дольше матери).

В Рушане родители ребенка, по возможности, подносят женщине, читающей молитвы подарки. В Хуфе, первый раз ребенка в гавхору укладывал мальчик 6-10-летнего возраста, которому, обычно, родители дарили барана или ягненка [3, 69]. Десять лет назад мальчику, впервые укладывающему ребенка в гахвору, мать ребенка дарила «асартапо» (буквально одежду, с головы до ног). Сегодня же, мальчику, укладывающему ребенка в гахвору, чаще дают деньги или материю для одежды. Извлекая ребенка из гахворы, он на какое-то мгновение задерживает его, над гахворой и, произносит слова: «сила и мощь гахворы», которые впоследствии повторяет каждый раз, извлекая младенца из гахворы.

По имеющимся в нашем распоряжении сведениям и источникам, в Самарканде тоже стараются провести мероприятие «Гахворабандон» в благоприятные для этого

дни недели. После того, как ребенка укладывают в гахвору, его мать садится рядом с гахворой и кусает краюшек лепешки. Один из играющих во дворе мальчиков, входит в дом и, выхватив изо рта матери кусочек лепешки, убегает. Остальные дети бросаются его догонять. Независимо от того, что они догонят его или нет, через некоторое время все дети собираются возле гахворы и женщины делят между собой тот украденный кусочек лепешки. Многодетная, богатая на внуков и правнуков старуха садится у гахворы и, прочитав молитву, от лица всех присутствующих, желает ребенку долгих лет жизни, здоровья, счастья, полного ума, воспитанности и богатства, после чего, покачив гахвору, поёт несколько куплетов колыбельной песни [3, 22-23].

В селе Тегирмиш (Каратегин) этот обряд тоже совершает такая же женщина и, после того как читает суру из Корана, говорит: «Дисти мин не, дисти БийФотима, БийЗухро, БийХадича, БийКибриё, ичаховмерай уча ховмерай, дар чоибобоитховмерай» (То не мои руки, руки БийФотимы, БийЗухро, БийХадичи, БийКибриё. Спи тут, спи там, спи, где спали деды твои) [14, 71-72]. В селе Умарак (Дарваз) укладывая ребенка в гахвору в понедельник или четверг, в вечернее время, после захода солнца, пожилая и многодетная женщина говорит: «Худо ховикароримандобай тура беда» (Пусть господь подарит тебе крепкие сны и покой). Этой женщине дарят материю для платья [14, 70-71].

В Барушане и других соседних селах Рушанского района, после совершения данного обряда, женщины начинают веселиться, с песнями и танцами под удары бубна. Если новорожденный мальчик, то поют такую песню:

Ху мод пуцак, хумодакчон,
Ху мод пуцак, лап нозиён,
Нурмисъандетайапухта,
Ху мод-ре са соф-асъгула,
Нурвбӯдъан та ар гахвора,
Илоимса ту сад сола.

Маменькин сыночек, мамина душа,
Маменькин сыночек, радость ты моя.
Твой сегодня праздник, ты накрыл всем стол,
Расти, расти мой мальчик, будешь ты большой.
Сегодня тебя в гавхору мы кладем,
На столетии твоём, песни мы споем.

Если ребенок является девочкой, то поют эту же песню, заменив слово «мальчик» словом «девочка»:

Ху мод ризъен, ху мод чон,
Ху мод ризъен, нозиён.
Мамина девочка, мамина душа,
Маменькина девочка, радость ты моя...

На этом ритуал «Гахворабандон» завершается. В дальнейшем, укладывая ребенка в гахвору, мать покачивает её и, обычно, поёт колыбельную «Лала-йак»:

Ху мод пуцак, ху мод виро,
Э чон, лай, лай, лай,
Мумарг-атмурдан, та тар пиро,
Э чон лай, лай, лай,
Ла-лай пуцак, тарейумқабул.

Маменькин сыночек, радость ты моя.
Твой сегодня праздник, ты накрыл всем стол,

Расти, расти мой мальчик, будешь ты большой.
Сегодня тебя в гавхору мы кладем,
На столетии твоём, песни мы споем.

Если младенец - девочка, мать поёт:

Ху мод йахак, ху мод ризъен,
Э мод лай, лай, лай, лай,
Май дон нолан та донд-авъен,
Э мод лай, лай, лай, лай,
Ла-лай зъенак, тарейумқабул.

Сестричка мамина, мамина дочь,
Спи доченька, спи, спи, на дворе ночь.
Все мои песни и стенанья ради тебя,
Спи доченька, родимая моя.

В своей колыбельной песне мать мечтает, что девочка её будет ей и сестрой и дочерью и подчеркивает, что все стоны и обращения рождены безграничной любовью к дочурке своей.

Также, в процессе баюканья ребенка, лежащего в гахворе, матери поют образцы лалаиков (колыбельных песен), посредством которых выражая свою нежность и любовь, делятся мечтами и грезами в отношении ребенка:

Лай-лай бачекум, лай-лай, лай-лай,
Пешатбимурум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, писарум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, чигарум, лай-лай, лай-лай,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.
Лай-лай дитя моё, лай-лай, лай-лай,
Готова умереть за тебя, лай-лай, лай-лай.
Душа моя, сыночек мой, лай-лай, лай-лай,
Ты жызнь моя, мой росточек, лай-лай, лай-лай.

В своих колыбельных песнях, в том числе и в песне «Дилум, дилум» («Душа, душа») мать, чтобы быстрее уложить спать ребенка, выговаривает ласкательные слова и все время восхваляет его:

Пас ведъсебарга, мупуц,
Дилум, дилум, дилума,
Бахоргулгунча, мупуц,
Дилум, дилум, дилума,
Соф тоза маска, мупуц,
Дилум, дилум, дилума.

По краюшку арыка трилистник, сыночек мой,
Душа, душа, моя душа.
В весеннюю пору бутон налитый, сыночек мой,
Душа, душа, моя душа.
Все чище и опрятней, мой бальзам, сыночек мой,
Душа, душа, моя душа.

Желая выразить свою любовь и преданность к родимому дитя, сказительница сравнивает сына с самыми красивыми предметами, существующими в природе, называя его весной, трилистником, бутоном и, тем самым, подчеркивает, что ее сын не имеет никаких изъянов.

Такое же нежное отношение и безграничную любовь матери к ребенку можно

наблюдать в лалаиках, посвященных дочери:

Йамуризьеннозбилул,
Дилум, дилум, дилума,
Хъағпирухмчинӯвь ум буй,
Дилум, дилум, дилума,
Ум чон-ре сам аз қабул,
Дилум, дилум, дилума.

Нежна и прелестна, доченька моя,
Дилум, дилум, дилума.
Ароматом сродни базелику, она,
Дилум, дилум, дилума.
За неё я готова жизнь отдать,
Дилум, дилум, дилума.

Фольклорист Б. Шермухаммадов, в указанном исследовании, подчеркивает, что матери в своих колыбельных песнях созывают сны, чтоб они окутали их ребеночка дремотой и он скорее заснул, спокойным сном:

Алла, аллаалла, аллае,
Махфиратчонам, аллае,
Цонамбадармонам, алла,
Хобашбиёдубарад, алла.
Баю-баю, баю-бай,
Махфиратджон, баю-бай,
Нежная моя, душа, баю-бай.
Пусть придут к ней сны, баю-бай,
Махфирадджон засыпай, баю-бай.

Исполнение всех своих грез и желаний, мать связывает с будущим своего ребенка. Мечтает, чтоб младенец ее вырос здоровым, достиг совершеннолетия, чтоб она смогла бы увидеть исполнение своей мечты. Ребенок для матери - ее сердце и душа, жизнь, живительная сила и богатство:

Эти суждения фольклориста подтверждаются текстами колыбельных песен, собранных из уст сказительниц селения Рушон. Во время исполнения колыбельных песен, используемых при проведении обряда гахворабандон и гахвораджунбон (покачивания гахворы) были записаны случаи, когда содержание песен, исполняемых у колыбели ребенка, не соответствовали праздничной атмосфере этого события. Так, если мать или бабушка, находящиеся у колыбели, когда-то лишились своего ребенка, то в их песню, непременно, проникали печальные мотивы, характерные для жанра даргилик. В нижеприведенной песне отражено такое душевное состояние матери, которая укладывает спать своего новорожденного:

Та қадбиландвидатнамоён,
Лай-лай, лай-лай,
Та модақғаласъ та авъенхайрон,
Лай-лай, лай-лай,
Та чоннихътуйдатазум та чохът,
Лай-лай, лай-лай,
Ху ғаменатбидъемтат, муятринохът,
Лай-лай, лай-лай,
Та модака вид ид ум такдир,

Лай-лай, лай-лай.
Баъдихуятмучуч лап пир,
Лай-лай, лай-лай.

Был ты статным и красивым, родимый мой,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай.
До сих пор незнаю я счастья, потерявшая покой,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай.
Покинула душа твоё тело, унесла меня с собой,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай.
Видимо это судьба моя,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай...
Ранно посторела из за тебя
Спи, спи, баю-баю, баю-бай...

В песне ярко отражено состояние души матери, после смерти ее родимого дитя. Прошли годы, но она не может забыть высокого стана своего сына, его красоту, смерть которого точит ее сердце и стала причиной ее старости.

Таким образом, можно констатировать, что исполнение песен в процессе выполнения обряда «гахворабандон» и «гахвораджумбон», еще в далекие времена вошло в традицию, которая стала одним из способов выражения матерями своих мыслей, состояния души и грез. На основании процитированных образцов, также можно проследить особенности билингвизма народной поэзии Бадахшана. Так, если важную часть текстов песен составляют традиционные жанры даргилик и лалайик, на шугнанском и рушанском языках, то остальная часть этих песен состоит из таджикских народных рубай.

Безусловно, рождение ребенка в семье, является очень важным событием. В связи с этим событием, люди поздравляют друг друга, делают подарки тому, кто первым принес эту радостную весть, устраивают веселье с песнями и танцами. По прошествии определенного времени, в семье новорожденного, устраивают угощения, по поводу трех дней, недели, сорока дней, после рождения и наречения имени ребенка. Также исполняют песни следующего содержания:

Бача, бача, чонибача,
Худо ни гахбонибача.
~~Харкас хӯрад ош~~
Дуо кунад чонибача
Шамсуқамаруситора,
Ҳамеша Ҳамроҳи бача.[14, 22]
Ребенок, ребенок, дорогой,
Пусть жизнь твою сбережет господь.
Все, кто съедят угощение в его честь,
Пусть помолятся в его честь.
Пусть солнце и луна и звезды,
Ребенку всегда и во всем помогут.

Обычно, мать, укладывая ребенка в гахвору, покачивает ее и напевает песню лалайик:

Лалайпуцик (ризъин), турдумкабу: лат,
Э пуц лай-лай-лай,
Тар богчайяктутравон,
Э пуц лай-лай-лай,
Ар медоникаттутравон,

Э пуц-лай-лай-лай,
Зариник там ту чавгонат,
Э пуц лай-лай-лай,
Э, бетокийат тут там айрун,
Э, пуц лай-лай-лай.

Мой сыночек родненький (девочка моя), спи.
Сыночек мой любимый спи, спи.
По цветущему саду ты идешь,
Радость, счастье мне несешь, спи, спи.
К площади ножками ты идешь,
Спи сыночек, мой родимый, спи.
Золотая клюшка в твоих руках,
Спи сыночек, мой родимый, спи.
Ты стоишь растерянный без тубитейки,
Спи сыночек, мой родимый, спи.

М. С. Андреев опубликовал записанную в долине Хуф песню «Гахвораджумбон», в которой отражено состояние души матери, мечтающей видеть сына здоровым и счастливым, а также ее мысли о своем чадо.

После двадцати или сорока дней со дня рождения ребенка, поутру, в Рушане устраивают его купание и, взяв что-то из его одежды (чтоб никто не видел), набрасывают на куст облепихи. Согласно поверю, это деяние оберегает ребенка от всех болезней. Обряд «Гахворабандон» во всех семьях проводится по одним правилам и заканчивается тем, что устроитель этого мероприятия накрывает в своем доме дастархан на 20 человек, с праздничным пловом.

Таким образом, если обряд гахворабандон ва гахвора джунбон составляет своего рода необходимый период в жизни ребенка, то сопровождаемые это мероприятие молитвы, обращения к богу и различные обрядовые песни превратили его в традиционный семейный обычай.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Алла, чонам, аллаё / Б. Шермухаммадиён, Д. Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 98 с.
2. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму - Дарьи). Т. 1 / М. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1953. – 250 с.
3. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму - Дарьи). Т. 2. / М. С. Андреев. – Сталинабад: Издат. АН Тадж. ССР, 1958. – 526 с.
4. Зарубин, И. И. Рождение шугнанского ребенка и его первые шаги / И. И. Зарубин. – Ташкент. 1927. – С. 361 – 373.
5. Кисляков, Н. А. История Каратегина Дарвоза и Бадахшана / Н.А.Кисляков // Материали по истории таджиков и Таджикистана. Сталинабад: 1945. – С 71 – 113.
6. Кисляков, Н. А. Семья и брак у таджиков / Н. А. Кисляков. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – 268 с.
7. Сухарева, О. А. Мать и ребёнок у таджиков / О. А. Сухарева. Иран, Л.: Изд – во АН СССР, 1929. – 154 с.
8. Таджики Каратегина и Дарваза / Н. А. Кислякова и А. К. Писарчик. – Душанбе: Дониш, Вып. 3, 1976. – 239 с.
9. Троицкая, А. Л. Рождение и первые годы жизни ребёнка у таджиков долины Зеравшана / А. Л. Троицкая. – Ташкент. Советская этнография 1935. – 135 с.
10. Троицкая, А. Л. Некоторые старинные обычаи, обряды и поверья таджиков долины Верхнего Зеравшана / А. Л. Троицкая // Труды института этнографии им. М. Маклая, 1971. – 236 с.

11. Шакармамадов, Н. Жанровые и типологические особенности народной лирики Бадахшана / Н. Шакармамадов. – Душанбе. 1997. – 66 с.
12. Шакармамадов, Н. Рубоёт ва сурудҳои халқии Бадахшон. /Н. Шакармамадов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 100 с.
13. Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик /Б. Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 94 с.

МУХИМИЯТИ ФОЛКЛОРИ БАЧАГОНА МАРБУТ БА ОИНУ АНЪАНАҲОИ МУХТАЛИФИ МАРДУМИ ДАР БАДАХШОН

Мақола ба таҳлили сурудҳои мардумӣ марбут ба расми гаҳворабандон дар фолклори Бадахшон, дар муқоиса бо фолклори тоҷикони дигар минтақаҳои Осиёи Миёна бахшида шудааст. Муаллиф хусусиятҳои забонӣ ва бадеии сурудҳои фолклории мардуми Бадахшонро ба таҳлил гирифтааст.

Таҳлили маводи мухталиф ва баррасӣ намудани нақлҳои истеъдодҳои мардумӣ вобаста ба ин масъала нишон дод, ки фолклор дар иҷрои оини гаҳворабандон яке аз ҷузъҳои асосӣ буда, ба таҳлилу густариши ин анъана мусоидат мекунад. Иҷро намудани намунаҳои осори фолклории марбут ба оини гаҳворабандон вазифаи истеъдодҳои мардумӣ аз зумраи занҳо мебошад.

Муаллиф нақши занонро дар ҳаёт (аз таваллуд то марг), жанрҳои гуногуни фолклорӣ, аз ҷумла, дуоҳо, асотир ва ривоятҳо, дубайтиҳо, даргиликҳо, рубоӣётеро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки аксаран аз ҷониби занҳо иҷро карда мешаванд.

Калидвожаҳо: урф, одат, барра, гаҳвора, модар, жанрҳо, даргилик, лалайик, рубоии мардумӣ, кудак.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоева Г. – дотсенти кафедраи фалсафа ва таърихи донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳи ва сохибқории Тоҷикистон, тел: 938691410. E-mail gul.rakhmatulloeva @ gmail.com.

ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКИЙ ФОЛЬКЛОР СВЯЗАННЫЕ С РАЗЛИЧНЫМИ НАРОДНЫМИ ОБЫЧАЯМИ И ТРАДИЦИЯМИ В БАДАХШАНЕ

Статья посвящена анализу народных колыбельных песен в фольклоре Горного Бадахшана в сравнении с фольклором таджиков других регионов Средней Азии. Автором выявлены языковые и художественные особенности колыбельных песен народов Горного Бадахшана.

Анализ различных материалов и рассмотрение рассказов народных дарований касательно данного вопроса показали, что фольклор в проведении обряда гахворабандон является одним из главных составляющих и способствует укреплению и развитию данной традиции. Исполнение образцов фольклорных произведений, связанных с колыбельным обрядом, является задачей народных талантов, в том числе и женщин.

В статье автор в основном, рассуждает о роли женщин в жизни человека (от рождения до смерти) и анализирует различные фольклорные жанры, в том числе молитвы, мифы и сказания, двустииши, даргилики, четверостишиши, которые исполняют, главным образом, женщины.

Ключевые слова: традиций, обычай, баран, колыбель, мама, жанры, даргилик, лалайик, народных рубаи, младенец, колибель.

Сведения об авторе: Раҳматуллоева Г. – доцент кафедры философии и истории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана тел: 938691410. E-mail gul.rakhmatulloeva @ gmail.com.

FEATURES OF CHILDREN'S FOLKLORE RELATED TO VARIOUS FOLK CUSTOMS AND TRADITIONS IN BADAKHSCHAN

The article is devoted to analyzing national cradles songs in the Gorno Badakhshan with comparison to Tajik Folklore and other regions of Central Asia. The author elucidates features of language and literature cradle songs of Gorno Badakhshan people.

Analysis of various materials and consideration of stories of folk talents regarding this issue showed that folklore in the performance of the gahvorabandon ritual is one of the main components and

contributes to the strengthening and development of this tradition. Performing samples of folklore works related to the lullaby ritual is the task of folk talents, including women.

In the article the author, mainly, discusses the role of women in the human's life (from the birth until death) and analysis different folklore genres, including prayers, myths and legends, couplet, dargilik, quatrains which were performed, mainly by the women.

Keywords: *tradition, ritual, ram, cradle, modap, genres, dargilik, lalaik, folk rubai, baby.*

Information about the author: Rahmatulloeva G - associate professor at the Department of philosophy and history, International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan/ Tel! 938691410. E-mail: gul.rakhmatulloeva@gmail.com.

ТДУ 371

ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДА ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ

Рачабова Ф.О.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон

ба номи С. Улуғзода

Дар шароити муосир дар раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоянд. Яке аз масъалаҳои муҳим дар ҷараёни таълим истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда ба шумор меравад.

Дар тадқиқотҳои педагогӣ мафҳумҳои «технологияи педагогӣ», «технологияи таълим», «технологияи омӯзиш» истифода шуда, онҳо моҳиятан ба ҳам монанд мебошанд. Мафҳуми «технология» дар раванди таълим восита ё санъате мебошад, ки бо истифода он сифати таълим баланд бардошта мешавад. Технологияи педагогӣ - маҷмӯи муносибатҳои педагогӣ аст, ки шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълимиро фаро гирифта, роҳҳои ташкилӣ ва методии ҷараёни педагогиро дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки татбиқи технологияҳои педагогӣ дар ҷараёни таълим ба инкишофи психикии донишҷӯён таъсири амиқи мусбӣ расонида, раванди донишазхудкунии онҳоро беҳтару хубтар мекунад. Технологияи педагогӣ маҷмуи пайдарпайи фаъолияти омӯзгор аст, ки ба ҳалли масъалаҳои мушаххас равона гардидааст.

Ҷиҳатҳои хос ва муҳими технологияҳои муосири педагогӣ инҳо мебошанд:

- технологияҳои таълимии коммуникативӣ - ташаккули қобилияти донишҷӯён дар асоси ҳамкории ба шахс нигаронидашуда;
- технологияҳои таълимии проблемавӣ - ҷустуҷӯи технологияи фаъоли таълим, ки дар ҳалли ҳамагуна вазифа ё мушкилот имконият дорад;
- таҳлили ҳолатҳои мушаххас ва моделсозии технологияҳои таълимӣ аст, ки ба бозӣ ё таҳлили ҳолатҳои асос ёфтаанд, ки дар фаъолияти касбӣ бештар маъмула мебошанд.

Қобилиятҳои коммуникативӣ аз маҳорату малакаи муошират намудан, пайдо кардани муносибати мувофиқ ба дониш, барқарор намудани робитаи дӯчониба, одоби педагогӣ ва ғайраҳо иборат мебошад, ки тавассути он мубодилаи ахбор ва афкор ба вучуд меояд. Омӯзгор дар ҷараёни барқарорсозии муносибати байниҳамдигарӣ бояд хусусиятҳои синнусолӣ, ғардӣ-психологӣ донишҷӯён, мизоч, характер, қобилият, шавқу ҳавас, талабот ва ғайраҳоро ба инобат гирад.

Яке аз технологияҳои асосии педагогӣ нутқи муаллим буда, вазифаи асосии он таъмини ҳамкорӣ байни нутқи муаллим ва донишҷӯён аст, ки он аз фаҳмидагирӣ ва дар

хотирнигоҳдории донишҳо алоқаманд мебошад. Нутқи муаллим бояд сода, равон, фаҳмо ва шавқовар буда, вобаста ба характери мавзӯ, суръат, лаҳн ва ифоданокии худ фарқ кунад.

Ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда яке аз масъалаҳои муҳимми ҷараёни таълим буда, дар ҳалли он нақши технологияҳои муосири педагогӣ калон мебошад.

Яке аз шартҳои муҳимми фаъолияти бомуваффақияти касбии омӯзгор эҷодкорӣ аст, ки барои гузаштан ба сатҳи нави маҳорати касбии ӯ мусоидат мекунад. Фаъолияти педагогӣ, ки ба ҳамкориҳои омӯзгор ва донишҷӯён асос ёфтааст, наметавонад аз рӯи як қолаб ба роҳ монда шавад, зеро хусусияти эҷодиёти педагогӣ метавонад ҳам дар самти ҷорӣ намудани навоарӣ ба раванди таълим ва ҳам дар самти ҳалли вазифаҳои мушаххаси методӣ зоҳир шавад.

Эҷодкорӣ ҳамчун ҷараён дар фаҳмиши умумииилмӣ маънои аз як вазифаи муайяншуда то татбиқи амалии он зина ба зина боло рафтанро ифода мекунад ва дар ин ҳолат тафаккури эҷодӣ ҳисобида мешавад. Ҳангоми баррасии мафҳуми эҷодкорӣ ҳамчун раванде, ки ба эҷоди маҳсулоти нав нигаронида шудааст, эҷодкорӣ иқтидори дохилии шахс ҳисобида мешавад, ки берун рафтан аз доираи маълум, рад кардани қолабҳо дар тафаккур ва фаъолият, қобилияти тафаккури ғайримуқаррарӣ ва эҷодиро дар бар мегирад. Дар шароити равиши салоҳиятноки тафаккури эҷодӣ, ки асоси эҷодкориро ҳамчун сифати таркибии шахс ташкил менамояд, ба сохтори салоҳияти касбии омӯзгори муосир дохил мешавад, ки талаботи ҷомеаро ба шахсияти созанда инъикос мекунад.

Ба андешаи О.К. Тихомиров тафаккури эҷодӣ ҳамчун як намуди тафаккур боиси эҷоди субъективии маҳсули нав шуда, инчунин пайдоиши шаклҳои навро дар фаъолияти маърифатӣ (шавқу завқ, ҳадафҳо, баҳогузорӣ, маъноҳо) таъмин менамояд [9, с.96]. Хусусияти тафаккури эҷодӣ даст кашидан аз истифодаи донишу малакаҳои тайёр мебошад, ки хоси тафаккури репродуктивӣ аст.

А.Ф. Лосев чунин мешуморад, ки тафаккур ҳамеша эҷодкорӣ аст, зеро моҳияти тафаккур дар маҷмӯъ инъикоси воқеият буда, ҳуди он эҷодиёти абадӣ мебошад [5, с.110].

Бисёре аз муҳаққиқон моҳияти тафаккури эҷодиро дар пайдоиши қобилиятҳои муайяни инфиродӣ медонанд: тавлиди ғояҳои аслий, ҷорӣ кардани ягон чизи нав, эътирофи зиддиятҳо ва таҳияи фарзияҳо вобаста ба вазъияти мушкилот [2, с.126]. Аммо тафаккури эҷодиро ҳамчун як падидаи мураккабу душвор бо як меъёр муайян кардан мумкин нест. Ҳамин тавр, дар давраҳои гуногун психологҳо хусусиятҳои калидии тафаккури эҷодиро муайян карданд.

Аҳамияти ташаккули тафаккури эҷодӣ дар фаъолияти педагогиро метавон бо пешниҳоди аломату зухуроти хоси ин намуди тафаккур, ки ба сохти шахсияти омӯзгор дохил шуда, барои баланд бардоштани фарҳанги касбии ҳуди омӯзгор ва самараи ҷараёни таълиму тарбия мусоидат мекунад, шарҳ дод.

Ба андешаи М.В. Кларин, ба аломатҳои тафаккури эҷодӣ инҳо дохил мешаванд: қобилияти тавлиди ғояҳои нав ва ҳамбастагии онҳо барои расидан ба ҳадафи мушаххас; асолати маҳсулоти ниҳой, ки натиҷаи фаъолияти эҷодии дорои хусусияти дохилӣ ё берунӣ мебошад [4, с.118].

Дар луғати педагогӣ эҷодкорӣ ҳамчун фаъолияти муайян карда шудааст, ки натиҷаи он эҷоди арзишҳои нав, аслий ва пешрафтаи моддӣ ва маънавий, ки дорои аҳамияти объективӣ ё субъективӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, эҷодкорӣ нишондиҳандаи дониши амиқ ва ҳамаҷонибаи омӯзгор ва дарки он; қобилияти ба амалҳои педагогӣ табдил додани принсипҳои назариявӣ ва методологӣ; қобилияти такмили худ ва худомӯзӣ, кор карда баромадани усулҳо, шаклҳо, тарзҳо ва воситаҳои нав ва ҳамбастагии аслии онҳо, мебошад.

Ба гуфтаи Л. Выготский, эҷодкориро омӯхтан номумкин аст, аммо барои инкишофи

қобилияти эҷодии одам шароит фароҳам овардан мумкин аст. Вай чунин мешуморид, ки барои амалисозии фаъолияти эҷодӣ системаи ягонаи амалхоро муайян кардан мумкин нест [3, с.70]. Бо назардошти он, ки хислатҳои шахсияти эҷодкор аз табиати эҷодкорӣ, хусусияти фаъолияти эҷодӣ ва мавқеи иҷтимоӣ бармеоянд, бояд нишондиҳандаҳои омодагӣ ба фаъолияти эҷодӣ ба инобат гирифта шуда, дараҷаҳои омодагӣ чудо карда шаванд:

1.Сатҳи заминавӣ. Омӯзгор дорои чунин хислатҳо мебошад: мушоҳидакунӣ, ҷустуҷӯӣ, ташкилотчигӣ, худтанқидкунӣ, худидоракунӣ, серталабӣ ва ҷусту чолокӣ, масъулиятшиносӣ. Агар омӯзгор ба сатҳи заминавии салоҳияти касбӣ расида бошад, пас, ӯ метавонад ба эҷодиёти педагогии репродуктивӣ машғул шавад, яъне аз таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва тавсияҳои олимони оқилона ва самаранок истифода барад.

2.Сатҳи оптималӣ (муносиб). Ин сатҳ хислатҳои зерини шахсияти омӯзгорро муайян мекунад: самти касбӣ, ҷустуҷӯӣ, хушёрии психологӣ, тафаккури ғайримукаррарӣ, худбаҳодиҳии объективӣ, устувории эмотсионалӣ-ихтиёрӣ, поквичдонӣ, адолатноқӣ, ҳисси нав ва ғайра. Ноил шудан ба ин сатҳ дар дараҷаи баланди илмию технологӣ гузаронидани ҳамаи намуди машғулиятҳо дар назар дорад.

3.Сатҳи эҷодкорӣ. Ба омӯзгор чунин хислатҳои шахсӣ хос аст: шинохтани худ ҳамчун корманди эҷодкор, тафаккури эҷодӣ, боварӣ доштан ба қувваи худ, неқбинӣ, тафаккури оқилона, фарҳангии баланди муошират. Омӯзгори эҷодкор донандаи шумораи зиёди технологияҳои муосири педагогӣ, қобилияти ба ҳам пайвастании таҳқиқоти илмӣ ва амалия, равиши таҳқиқотӣ ба чараёни омодашавии касбӣ ва ғайра. Омӯзгор дар сатҳи эҷодкорӣ метавонад методологияи таълим (ё тарбия)-и худро таҳия кунад, устохонаи педагогии худро дошта бошад, курсҳои худро гузаронад [8, с.102].

4.Сатҳи таҳқиқот. Омӯзгор асосҳои таҳқиқоти илмиро медонад, метавонад мустақилона таҳқиқоти илмӣ гузаронад ва ба ҷустуҷӯи эҷодии ҳамкасбонаш роҳбарӣ намояд. Дар ин сатҳ тафаккури эҷодкории омӯзгор имкон медиҳад, ки қонунҳои навро кашф намуда, андешаҳои нави илмӣ пешниҳод карда, консепсияи илмӣ таҳия кунад.

Ҳамин тариқ, дар раванди таълим дар донишгоҳи омӯзгорӣ ба омӯзгорон зарур аст, ки ба сифатҳои шахсияте, ки барои амалӣ намудани фаъолияти эҷодии мутахассиси оянда ташаққул меёбанд, тавачҷӯҳӣ бештар зоҳир намоянд, зеро истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ ҳатто дар сатҳи заминавӣ низ пешбинӣ шудааст ва агар омӯзгорон ва ҳатто ҳуди донишҷӯён сифату малакаи худро такмил диҳанд, метавон гуфт, ки хатмкунандагон метавонанд усулҳои аслии таълимии худро эҷод кунанд, ки ин аз самаранокии таълими донишҷӯён дар донишгоҳ шаҳодат дода, ба фаъолияти касбии педагогии онҳо майдони васеъ фароҳам меорад.

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳимми чараёни таълим баланд бардоштани самаранокии меҳнати омӯзгорон ба шумор меравад. Яке аз роҳҳои ноил шудан ба муваффақиятҳои назаррас дар ҳалли ин масъала истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар раванди таълим мебошад.

Бояд қайд намуд, ки то имрӯз дар таҷрибаи ҷаҳонӣ технологияҳои гуногуни педагогӣ таҳия шудаанд. Ҳар яке аз ин технологияҳо бартарии худро дорад, аммо вақте сухан дар бораи он меравад, ки хатмкунандаи донишгоҳи омӯзгорӣ бояд онҳоро дар амал татбиқ намояд, мо аксар вақт фаромӯш мекунем, ки донишҳои назариявӣ оид ба ин технологияҳо барои хатмкунанда кофӣ намебошад. Аксар вақт омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо шинос кардани донишҷӯён бо технологияҳои нав, муайян кардани пайдарпайии амали омӯзгор ва донишҷӯ ҳангоми кор бо технологияи муайян, маҳдуд шуда, ба масъалаи истифодаи амалии ин технологияҳо камтар аҳамият медиҳанд.

Ба андешаи мо, аввалан, донишҷӯён бояд самарани паст доштани истифодаи усулҳои

анъанавии донишандӯзиро дарк намуда, ба тамоюли пешқадам дар педагогикаи муосир, яъне истифодаи технологияҳои нави педагогӣ таваҷҷӯҳи бештар зоҳир намоянд. Дуюм, донишҷӯён бояд дорои иқтидори муайяне (эҷодкорӣ, тафаккури эҷодӣ) бошанд, ки ҳангоми зарурат технологияҳои муосирро дар амалия истифода карда тавонанд. Ҳангоми омода намудани омӯзгорони оянда бояд ба масъалаи инкишофи нерӯи эҷодии онҳо диққати ҷиддӣ дода шавад.

Бояд қайд намуд, ки дар асри XXI вобаста ба иттилоотикунонии ҷомеа зарурати гузариши ҷараёни таълим ба принципҳои салоҳиятнокии касбӣ пеш меояд. Дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода шуда, бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ гузариш ба меъёрҳои байналмилалӣ таҳсилот, ташаққули муносибати босалоҳият ба таълими донишҷӯён амалӣ шуда истодааст.

Масъалаи истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асарҳои як қатор олимони ватанӣ таҳлил ва арзёбӣ гардидааст. Масалан, олими тоҷик Ф.Ф. Шарипов [10] самтҳои ислоҳот ва тақмили модели миллии маорифро таҳлил карда, дар асоси он нақш ва аҳамияти технологияҳои нави иттилоотӣ таълимиро дар раванди ташаққули фарҳанги инноватсионӣ донишҷӯён таҳқиқ намудааст. Дигар муҳаққиқи тоҷик А.Р. Мирзоев [6] тайёрии донишҷӯёнро ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ таҳқиқ ва асоснок кардааст. Олими тоҷик Н.Н. Шоев оид ба технологияҳои таълимии ҷиҳатҳои гуногундошта ва моделҳои инноватсионӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ таҳқиқоти самаранок анҷом додааст.

Ф.Ф. Шарипов қайд намудааст, ки фарҳанги иттилоотӣ дар ҳолатҳои зерин зоҳир мегардад:

- дар маҳорати пайдо кардани маълумотҳои лозима дар сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ;
- дар маҳорати истифода кардани технологияи компютерӣ дар фаъолияти худ;
- дар маҳорати дар фаъолияти касбии худ ҷудо кардани ҷараёнҳои иттилоотӣ ва идоракунии онҳо;
- дар аз худ кардани асосҳои коркарди аналитикии иттилоот;
- дар аз худ кардан ба воситаи тарзҳои амалӣ кор бо иттилооти муҳталиф;
- дар меъёри донишҳои ахлоқӣ-этикии кор бо иттилоот [10, с.125].

Ба андешаи Аҳмедова М.Ф., технологияҳои нави таълим на танҳо ҳамчун шартӣ баланд бардоштани сифати таълим, ҳамгироии бомуваффақияти низоми маориф ба фазои ҷаҳонӣ таҳсилот амал мекунад, балки ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ имкон медиҳанд, ки рақобатпазирии худро дар бозори хизматрасонии таълимӣ баланд бардоранд. Маҳз ҳамин ҳолат сабаби он аст, ки равандҳои инноватсионӣ вобаста ба татбиқи технологияҳои муосири инноватсионӣ таҳсилот, пеш аз ҳама, дар муассисаҳои таҳсилоти олии истифода мегарданд, ки намунаи «инноватсиякунонии босуръат» мебошанд [1, с.4].

Акнун чунин саволе ба миён меояд: чӣ тавр, бо кадом тарзу усулҳо ва аз кадом ҷанҳо тафаккури эҷодӣ донишҷӯёнро инкишоф додан лозим аст. Ҷавоб ба ин савол равшан мебошад, аммо татбиқи он дар амал чандон осон нест. Ба андешаи мо, барои инкишофи тафаккури эҷодӣ донишҷӯён аз имкониятҳои тамоми ҷанҳо истифода бурдан зарур аст.

Инак, ҳангоми омӯзиши ҷанҳои сикли педагогӣ, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ технологияи муосири педагогиро ба донишҷӯён шинос карда, бартарҳои истифодаи онҳоро нақл карда, мефаҳмонанд. Аввалан, яке аз бартарҳои технологияҳои муосири педагогӣ дар он аст, ки тавассути онҳо равиши ба шахс нигаронидашуда, бо назардошти хусусиятҳо ва қобилиятҳои донишҷӯён, амалӣ карда мешавад [7, с.180].

Дуюм, технологияҳои муосири педагогӣ тамоми донишҷӯёнро ба раванди таълиму тарбия ҷалб мекунад, ки барои шавқовару самаранок гузаштани дарсҳо хело муҳим мебошад.

Сеюм, омӯзгор бо истифода аз технологияи муосири педагогӣ ба донишҷӯён мустақилона кор карданро меомӯзонад (ба монанди, ба нақша гирифтани фаъолияти худ, донишдӯзӣ, кор бо адабиёт ва ғайра) ва чуин амалҳои омӯзгор, чунон ки маълум аст, дар ҳаёти минбаъдаи донишҷӯён хело муфид хоҳад буд.

Чорум, донишҷӯён малакаҳои худфикркунӣ пайдо мекунанд, ки ин кори худи омӯзгорро хеле осон мекунад, зеро донишҷӯён ба фаъолияти худ дуруст баҳо дода метавонанд.

Панҷум, омӯзгор бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ қобилият ва тафаккури эҷодии донишҷӯёнро инкишоф медиҳад, ки ин ба тамоми раванди таълим таъсири судманд мерасонад.

Албатта, ин гуфтаҳои боло на ҳама бартариҳои истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ мебошанд, аммо ба назари мо, ин ҷузъҳои муҳимми технологияҳои мазкур мебошанд, ки ба самаранокии раванди таълиму тарбия таъсири мусбат мерасонанд.

Бояд қайд намуд, ки технологияҳои муосири педагогӣ дар чараёни ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: омода намудани омӯзгорони донишманд ва эҷодкор; ба донишҷӯён таълим додани тарҷумаи донишҳои илмӣ; қабули қарорҳои, ки ба арзёбии шароити мавҷуда, таҳлили иттилоот ва интиҳоби он барои тарҷума ва ворид намудани системаи усулҳои педагогӣ равона карда шудаанд, инчунин омӯзонидани усулҳои муошират бо донишҷӯён. Илова ба ин, технологияи муосири педагогӣ барои ба донишҷӯён таълим додани амалиёти касбӣ, бахусус таҳияи усулҳои гуногунҷабҳаи таълим, усулҳои педагогии ислоҳи амалҳои таълимӣ, инчунин усулҳои мундариҷаи эвристикӣ, ки қобилияти эҷодии донишҷӯёнро инкишоф медиҳанд, нигаронида шудааст.

Ба андешаи мо, дар чараёни истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ аз имкониятҳои фанҳои равшаносӣ ба таври васеъ истифода бурдан лозим аст, ки зеро он имкон медиҳад, ки омӯзгорон дар машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ қобилияти донишҷӯёнро ҳангоми пур кардани саволномаҳои гуногун, тестҳо, мисолҳо, бозӣҳои таълимӣ ва ғайра муайян ва инкишоф диҳанд. Дар ин самт фанни “педагогикаи психологӣ” аҳамияти хело калон дорад, зеро дар он нақши худи омӯзгор, сатҳи эҷодиёти ӯ дар истифодаи технологияи муосири педагогӣ хело назаррас мебошад.

Дар татбиқи технологияи муосири педагогӣ, бешубҳа, фанҳои сикли методӣ низ аҳамияти калон доранд, зеро маҳз ҳангоми таълими ҳамин фанҳо бояд аз технологияҳои гуногуни муосири педагогӣ истифода карда шавад. Дар дарсҳои амалӣ ва лабораторӣ донишҷӯён бояд имкон дошта бошанд, ки қувваи худро дар истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ санҷанд, то онҳо тасмим гиранд, ки ба кадом нуктаҳо бештар таваҷҷӯҳ зоҳир кунанд, дар кадом самт бештар кор кунанд. Дар раванди татбиқи технологияи муосири педагогӣ омӯзгор ҳамеша ёрии методӣ расонида, маслиҳат медиҳад, ки ҳангоми истифодаи ҷунин технологияҳо дар оянда ҷиро бояд ба назар гирифт.

Ба андешаи мо, маҳз тавассути амалия ҳама чиз хеле осонтар ва самараноктар дарк ва татбиқ карда мешавад. Аз ин рӯ, танҳо истифодаи мунтазами амалии технологияҳои муосири педагогӣ аз ҷониби омӯзгорони донишгоҳи омӯзгорӣ аз рӯи ихтисоси худ натиҷаи пурсамар ва мусбат медиҳад. Дар самти омодагии омӯзгорони оянда ба истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ муносибати омӯзгорони фанӣ ба ин технологияҳо ва истифодаи онҳо дар дарсҳо мавқеи бешубҳа муҳимро ишғол мекунад.

Дар қисми хулосавӣ гуфтанием, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбии омӯзгорӣ бояд ба масъалаи ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда тавассути истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ диққати зарурӣ дода шавад, зеро технологияҳои мазкур танҳо ҷузъи омодазории омӯзгорони оянда набуда, балки дар оянда як ҷузъи муҳимми маҳорати педагогии онҳо низ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Ахмедова М.Ф. Шартҳои педагогии омодаسازی омӯзгорони макотиби олии ба татбиқи технологияи инноватсионии муосири таълим. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD). - Хучанд. - 2023. - 59 с.
2. Богоявленская Л.Р. Психология творческих способностей. - М.: Академия. - 2022. - 390 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт. - 1999. - 352 с.
4. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии: анализ зарубежного опыта. - Рига. - 1998. - 248 с.
5. Лосев А.Ф. Дерзание духа. - М.: Наука. 1989. - 211 с.
6. Мирзоев А.Р. Дидактические основы подготовки студентов вузов Таджикистана к использованию информационно-коммуникационных технологий. Диссертация ... доктора педагогических наук. - Душанбе. - 2015. - 306 с.
7. Назарова З.А. Развитие творческих качеств у учителей для совершенствования педагогической системы / З.А. Назарова. // Молодой ученый. - 2023. - №9(456). - С. 178-181.
8. Рычкова В.В. Креативность как предмет творческого осмысления профессиональных качеств учителя. - М.: Знание. - 2014. - 233 с.
9. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учебное пособие для вузов. - М.: Просвещение. - 2005. - 219 с.
10. Шарипов Ф.Ф. Системный подход к информатизации педагогического процесса в вузе - доминанта формирования профессиональных компетентности студентов. Диссертация ... доктора педагогических наук. - Душанбе. - 2013. - 409 с.

ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ Омӯзгорони Оянда ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ

Дар мақолаи мазкур моҳияти мафҳуми технологияҳои муосири педагогӣ кушода шуда, мазмуну мундариҷаи он шарҳ дода шуда, ҷиҳатҳои хос ва муҳимми технологияҳои муосири педагогӣ муайян карда шудаанд. Муаллиф равишҳои асосӣ оид ба муайян кардани моҳияти тафаккури эҷодии омӯзгоронро таҳлил кардааст. Таъкид шудааст, ки ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда яке аз масъалаҳои муҳимми ҷараёни таълим буда, дар ҳалли он нақши технологияҳои муосири педагогӣ калон мебошад. Муаллиф дараҷаҳои омодагии омӯзгорони ояндаро дар ҷараёни ташаккули тафаккури эҷодии онҳо ҷудо намуда, шарҳ додааст. Ба андешаи муаллиф, барои инкишофи тафаккури эҷодии донишҷӯён аз имкониятҳои тамоми фанҳои истифода бурдан зарур аст. Бартариҳои истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ аз ҷониби муаллиф муайян карда шудаанд. Таъкид шудааст, ки танҳо истифодаи мунтазами амалии технологияҳои муосири педагогӣ дар ташаккули тафаккури эҷодии омӯзгорони оянда натиҷаи пурсамар ва мусбат медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: технологияҳои педагогӣ, тафаккури эҷодӣ, омӯзгорони оянда, нутқи муаллим, фаъолияти педагогӣ, ҷараёни таълим, самаранокӣ, донишҷӯён, салоҳиятнокӣ, қобилияти эҷодӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабова Фирӯза Олмаҳмадовна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода. 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматривается сущность понятия современных педагогических технологий,

раскрывается его содержание, выявляются специфические и важные аспекты современных педагогических технологий. Автором проанализированы основные подходы к определению сущности творческого мышления педагогов. Подчеркивается, что формирование творческого мышления у будущих учителей является одной из важнейших проблем в образовательном процессе, и современные педагогические технологии играют в ее решении значительную роль. Автор выделил и объяснил уровни подготовки будущих учителей в процессе развития у них творческого мышления. По мнению автора, необходимо использовать возможности всех учебных предметов для развития творческого мышления студентов. Автором выявлены преимущества использования современных педагогических технологий. Подчеркивается, что только системное и практическое использование современных педагогических технологий в формировании творческого мышления будущих учителей даст эффективные и положительные результаты.

Ключевые слова: педагогические технологии, творческое мышление, будущие учителя, речь учителя, педагогическая деятельность, образовательный процесс, эффективность, студенты, компетентность, творческие способности.

Информация об авторе: Раджабова Фируза Олмахмадовна - кандидат педагогических наук, доцент, зав. кафедры психологии Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улугзаде. 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

FORMATION OF CREATIVE THINKING IN FUTURE TEACHERS BY USING MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

The article examines the essence of the concept of modern pedagogical technologies, reveals its content, identifies specific and important aspects of modern pedagogical technologies. The author analyzes the main approaches to defining the essence of creative thinking of teachers. It is emphasized that the formation of creative thinking in future teachers is one of the most important problems in the educational process, and modern pedagogical technologies play a significant role in solving it. The author identified and explained the levels of training of future teachers in the process of developing their creative thinking. According to the author, it is necessary to use the capabilities of all academic subjects to develop students' creative thinking. The author identified the advantages of using modern pedagogical technologies. It is emphasized that only systematic and practical use of modern pedagogical technologies in the formation of creative thinking of future teachers will give effective and positive results.

Key words: pedagogical technologies, creative thinking, future teachers, teacher's speech, pedagogical activity, educational process, efficiency, students, competence, creative abilities.

Information about the author: Rajabova Firuza Olmahmadovna - candidate of the pedagogical sciences, associate professor, the Head of the Department of Psychology, Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade. 734019, Dushanbe, Muhammadiev street 17/6. Tel.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

ТДУ: 37.0.+004.9+351.1

ТАҲЛИЛИ СТАНДАРТҲО ВА БАРНОМАҲОИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ДИГАРГУНШАВӢ ВА РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

Сафарзода Д.Ч., Файзализода Б.Ф.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Самаранокии низоми идоракунии давлатӣ аз сатҳи натиҷанокии фаъолияти касбии хизматчиёни давлатӣ ва сифати татбиқи қарорҳои давлатӣ вобаста аст. Дар давраи ҳозира ҷаҳон дар марҳилаи дигаргуншавии институтҳои идоракунии давлатӣ, академияҳои

идоракунии давлатӣ, ки бо рушди технологияҳои рақамӣ асоснок гардидааст, омили асосии муайянкунандаи суръати рушди иқтисодӣ буда, дар баланд бардоштани рақобатпазирии давлат нақши ҳалкунанда мебозанд қарор дорад.

Тағйироти технологияи рӯйдиҳанда ба сохти талабот, ки ба сатҳи таҳассуси кормандони маҷмоти давлатӣ алоҷаманд аст, таъсир мерасонад. Ҷорисозии технологияҳои рақамӣ воситаҳои кори хизматчиёни давлатиро, ки таҷдиди салоҳиятҳои онҳоро талаб мекунад, васеъ месозад. Дар натиҷаи он зарурат ба диди нави талаботи таҳассусӣ ба довталабон барои ишғоли вазифаҳои хизмати давлатии шахрвандӣ ба роҳи васеъсозии номгӯи салоҳиятҳо ба вучуд меояд.

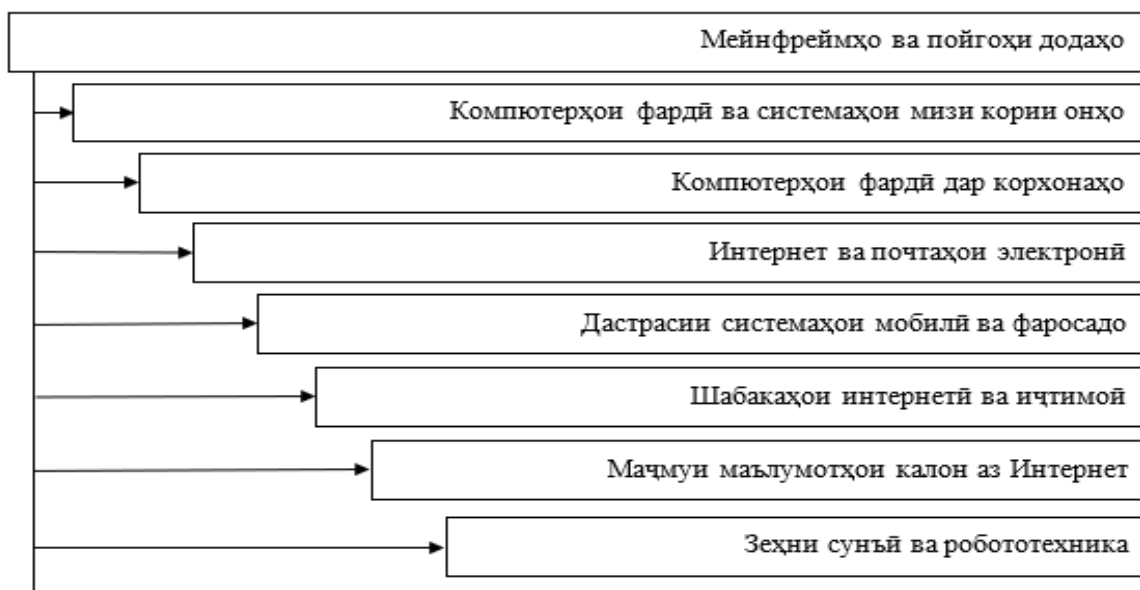
Заминаҳои дигаргунсозии салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ.

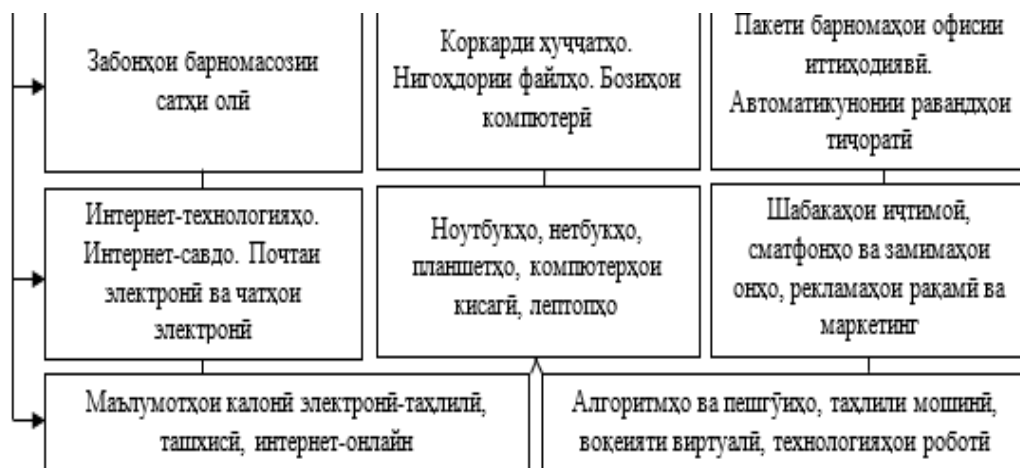
Рушди технологияҳои рақамӣ ва афзоиши иттилоот ба дигаргуншавии иқтисодиёти мамлакат ва ҷаҳон мусоидат менамояд. Истифодаи васеи техника ва технологияҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолият автоматикунории равандҳо, дигаргунсозӣ ва амсилаҳои идоракунӣ ва чун натиҷа мураккабшавии фаъолияти касбии хизматчиёни давлатиро ба бор меорад.

Олимони рус В.И. Блинов, М.В. Дулинов, И.С. Сергеев ва Е.Ю. Есенина бар он ақидаанд, ки мафҳуми сиклҳои технологияҳои педагогиро баён кардааст [2, С. 2018]. Ин назария дар таҳияи концепсияи воситаи технологияи олимони В.М. Гребенникова ва Т.М. Новикова рушди минбаъда ёфт [3, С. 125-129]. Олимони рус ба он ақидаанд, ки мафҳуми «*воситаҳои технологӣ*»-ро, ки гурӯҳи маҷмуи технологиро дар назар дорад, бо сатҳи ягонаи техникӣ тавсиф меёбанду дар як вақт рушд меёбанд, пешниҳод намудаанд. Тағйири воситаҳои технологӣ сохтори талаботро ба кашфҳои илмӣ иваз мекунад. Академик Т.М. Новикова бар он ақидааст, ки «*компьютеркунории ҳамаҷониба ва васеъсозии калони соҳаҳои қорбурди системаҳои компютерӣ боиси пайдошавии инқилоби рақамӣ гардид*» [3, С. 125-129].

Инноватсияҳои рақамӣ, ки ҳамдигарро иваз мекунанд, аз соли 1960 то ҳол давраи панҷуми технологиро аз сар мегузаронанд расми 1.

Ҳоло пешрафти техникаю технология дар марҳилаи ибтидоии давраи шашуми технологӣ қарор дорад ва он бо рушди техникаи роботӣ, системаҳои интеллектӣ сунъӣ, биотехнологияҳо, нанотехнологияҳо, ки ба дастовардҳои биологияи молекулярӣ ва муҳандисии ирсӣ, шабакаҳои иттилоотӣ, шабакаҳои нейронӣ, системаҳои ҳамгирошудаи зуд суръати нақлиётӣ асос меёбанд, тавсиф мегардад.

Расми 1. – Амсилаи марҳилаҳои рушди инноватсияҳои рақамӣ

* воқеияти виртуалӣ (воқеияти иловашуда);

** дастгоҳи парвозкунандаи бесарнишин;

*** системаҳои зехни сунъӣ.

Инноватсияҳои рақамӣ омили асосии рушди иқтисодии ҷаҳонӣ буда, аз ҳукуматҳои давлатҳо қабули қарорҳоеро талаб мекунанд, ки ба мутобиқсозии иқтисодии худ бо трендҳои муосири технологӣ, барои таъмини рушди бозори меҳнат, рақобатпазирӣ ва амнияти иттилоотӣ милли рағубонаанд. Донишгоҳҳои ҷаҳонӣ афзоиши системаи коммуникатсионии McKinsey-ро дар Ҷопон то соли 2025 зери таъсири интернет-технологияҳо то 25% арзёбӣ намуд. Дар ИМА соли 2025 афзоиши арзише, ки аз ҳисоби технологияҳои рақамӣ ба вуҷуд омада метавонанд, то ба 1,8 – 2,6 триллион доллар расида метавонад. Аз рӯи арзёбии экспертҳои ҷаҳонӣ дар соли 2024 технологияҳои рақамӣ дар Федератсияи Россия бо шарофати рақамикунони истеҳсолот то 4,5 – то 7,9 триллион рубли русӣ афзоиш ёфта метавонад ва пас аз нишондиҳандаи умумии интизоршавандаи технологияҳои рақамии мамлакатҳои пешрафта тақрибан 19-38 триллионро ташкил медиҳад [4, С. 52-58].

Технологияҳои рақамии «Интернет-ашёҳо», маълумоти зиёд, истифодаи сохторҳои мобилӣ ва ғайраҳо дар бар мегиранд, тарзҳои ҳамкорӣҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои иҷтимоиро таҷдид сохта, тарзи ҳаёти ҳозираро муайян менамоянд [5, С. 220]. Рушди технологияҳои рақамӣ дар назди хизматчиёни давлатӣ вазифаҳоеро меғузорад, ки онҳо муносибати эҷодӣ ва омодагиро ба ҳамкорӣ бо одамони дигар ва ба ҳамкорӣ бо системаҳои зехни сунъӣ талаб мекунанд. Дар натиҷа, аз як тараф, вақт барои ҳалли масъалаҳои мураккабтар, ки муносибати эҷодиро талаб мекунад, ҷудо мегардад, аз тарафи дигар, норасоии салоҳиятҳои рақамӣ, ки барои кор дар муҳити технологӣ заруранд, ҷой дорад.

Пайдоиши Зехни сунъӣ: асри XX. Дар миёнаҳои асри XX, зехни сунъӣ саёҳати ҷолиби худро оғоз карда, барои ояндаи асри рақамӣ асос гузошт. Ин як давраи таҳқиқот ва таҷрибаҳои шадид буд, ки принципҳои бунёдии рушди зехни сунъиро таҳия карданд.

Истилоҳи Зехни сунъӣ / искусственный интеллект / англ. artificial intelligence. Ин истилоҳ метавонад барои ишора ба амсилаи идеалии зехни сунъӣ истифода шавад, ки қодир ба фикр кардан, омӯختан ва қабули қарорҳо ба монанди тафаккури инсон аст.

Дар ҷаҳони муосир зехни сунъӣ дар ҳаёти мо мавқеи асосиро ишғол мекунад. Пешрафтҳо дар технология ва таҳқиқоти давомдор ба пешрафтҳои назаррас дар соҳаи зехни сунъӣ оварда, ба мо уфуқҳои нав мекушоянд ва ҳамзамон бо мушкilotи нав рӯ ба рӯ мегардонад.

Шояд дар ояндаи наздик, зехни сунъӣ нисбат ба ҳаёт, саломатӣ ва ҳуқуқу озодиҳои инсон тасмим бигирад. Албатта бо натиҷагирии раванди рушди технология, рӯзе ин фарзия ба ҳақиқат табдил хоҳад ёфт. Зеро чанд даҳсолаи ахир аст, ки дар бозори меҳнат инсон ва технология дар рақобат бо ҳам қарор доранд. Технологияҳои муосир метавонанд бо истифода аз зехни сунъӣ дар соҳаҳои гуногун фаъолияти инсонро иваз намоянд:

Прокурори рақамӣ: Ба таври мисол дар Чин мутахассисон робот-прокурорро ихтироъ кардаанд, ки он қобилияти пешбурди тафтиши парвандаи ҷиноятиро дорад. Ба гуфтаи коршиносон ин робот, бо ёрии зехни сунъӣ қобилияти муайян намудани ҷинояткорро бо дурустии 97% доро мебошад.

Нуктаи муҳим ин аст, ки имрӯз робот метавонад, дараҷаи хавфнокии амали инсон нисбат ба ҷомеаро муайян намуда, нисбати ӯ ва ҳуқуқу озодиҳояш ҳулоса барорад. Шояд дар оянда, ин қабил роботҳо барои танзим ва назорати рафтору амали инсонҳо истифода шаванд. Аммо ин аввалин роботест, ки дар як соҳаи калидии ҷомеа, ки функсияи назоратиро аз болои тамоми сохторҳои иҷтимоӣ дорад, метавонад фаъолият намояд. Ин робот дар рафти пешбурди тафтиши парвандаи ҷиноятӣ қобилияти коркарди иттилоот оид ба 17 000 парвандаи ҷиноятӣ ва истифода аз онҳоро дорад.

Соҳаи тиб: Мутахассисон воситаи нави табобати саратонро пешниҳод кардаанд, ки мувофиқи он ба таври сунъӣ ҳучайраҳои саратонро дар бадани одам ба ҳаракат дароварда, ҷангоми ҳуруҷашон онҳоро мекушанд [4, С. 220].

Соҳаи нақлиёт: Дар раванди ба роҳ мондани фаъолияти нақлиёти бесарнишин, шояд дар роҳҳои автамабилгард, хатар нисбат ба ҳаёту саломатии инсонҳо коҳиш биёбад. Зеро, шумораи истифодабарандагони нақлиёт дар ҷаҳон миллионҳо нафарро ташкил медиҳад ва ҳамасола дар садамаҳои нақлиётӣ наздик ба 1 миллион нафар ба ҳалокат мерасанд. Қариб тамоми ин садамаҳо бо гуноҳи ҳуди инсонҳо руҳ медиҳад [5, С. 220].

Шабакаҳои нейронӣ ва чат-ботҳо чистанд? Шабакаи нейронӣ як намуди зехни сунъӣ мебошад, ки гуфтан мумкин аст, марҳилаи навбатии рушди технология мебошад. Баъзан зехни сунъӣ бо як соҳаи дониш, ба монанди математика, информатика ва технологияҳои иттилоотӣ муқоиса карда мешавад. Ва шабакаи нейронӣ яке аз бахшҳои таҳиягарон шабакаи нейрониро тавре тарҳрезӣ мекунад, ки кори он ба принсипи кори мағзи сари инсон монанд бошад. Маҳз бо бисёр «нейронҳо», ки иттилооту маълумотро коркард мекунад ва бо ҳамдигар мубодила мекунад, то ба натиҷа ноил шаванд [5, С. 220].

Хусусияти шабакаи нейронӣ дар он аст, ки вай ба шароити нав мутобиқ шуда метавонад. **Мисол:** шабакаҳои нейронии матнӣ ба монанди ChatGPT4 Midjourney маъмул ва аналогҳо. Аввалан, мо аз шумо хоҳиш мекунем, ки дар бораи дастгоҳи банкомат матн нависед. Шабака натиҷа медиҳад, баъд мо фармон медиҳем: «*Дар китоби Норберт Виннер маълумот илова кардан, матнро то панҷ бахш кам кардан ва мутмаин шудан лозим аст, ки ҳар як ҷумла бо ҳарфи нави алифбо сар шавад*» [10, С. 71-77]. Шабакаи нейронӣ матни аллакай сохташударо асос мегирад ва онро бо назардошти вазифаи дар пешистода коркард мекунад. Аммо ин далел нест, ки натиҷа «мизоч»-ро қонеъ гардонад. Шабакаҳои нейронӣ хатоҳои на имлоӣ, балки семантикӣ мекунад.

Мисоли дигар: алгоритмҳое, ки метавонанд веб-сайтҳо ва барномаҳои компютериро нависанд. Дар сатри рамз (код) хато кардан осон аст. Аммо дар айни замон шумо метавонед ба шабакаи нейронӣ бигӯед, ки лоиҳаи он иҷро намешавад ва аз он хоҳиш кунед, ки қорро дубора тафтиш кунад. Мушкилотро ҳал кардан мумкин аст. Чат-ботҳо ҳатман шабакаҳои нейрон нестанд. Ҳарчанд дар асоси онҳо қор карда метавонанд.

Ёдрас мешавем, ки мулоқоти имсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо кормандони соҳаҳои илму маориф ва аҳли зиёи мамлакат, ки санаи 30 майи соли 2024 дар Кохи Ваҳдат

баргузор гардид, хусусан барои таквият ва рушди минбаъдаи соҳаҳои илму маорифи кишвар боз як заминаи умедбахшро аз нигоҳи илмӣ ба вучуд овард [10, С. 71-77].

Дар мулоқоти мазкур Пешвои миллат ибраз доштанд, ки *«мову шумо дида истодаем, ки имрӯз кишварҳои мухталифи дунё бар пояи илму дониш, ихтироъкориву истеҳсол ва истифодаи техникаву технологияҳои муосир чи гуна тараққӣ карда истодаанд. Ҳоло истифодаи «зеҳни сунъӣ» дар ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаи ҷаҳонӣ торафт густариш пайдо карда истодааст. Ба ин маънӣ, дастоварди олимони танҳо пешрафти як давлату миллатро тақдир мебахшад, балки метавонад мавриди истифодаи башарият қарор гирад. Мисол мегирем телефони мобилӣ, интернет, мошинҳои барқӣ ё вакцинаҳое, ки ҷони миллионҳо нафарро аз марг наҷот доданд»* [10, С. 71-77].

Пешвои миллат соли 2020 дар вохӯрӣ бо олимони кишвар таъкид карда будаанд, ки самту равияҳои авлавиятдошта бояд, пеш аз ҳама, ба навсозиву ислоҳоти иқтисоди миллӣ ва иҷрои ҳадафҳои стратегӣ: таъмини истиклоли энергетикӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатикунони босуръат равона карда шаванд. Дар баробари ин, зарурати таъмин кардани пешрафти иқтисодиву иҷтимоӣ дар замони муосир, хусусан, дар шароити тағйирёбии босуръати иқлим натиҷаҳои самарабахши илмиро дар самтҳои ташаккули *«энергияи сабз»*, *«иқтисоди сабз»*, *«иқтисоди рақамӣ»*, ихтироъ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва зеҳни сунъӣ талаб менамояд. Аз ҷумла, саҳми олимони ватанӣ дар татбиқи Стратегияи рушди *«зеҳни сунъӣ»* дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 ва тибқи он, то ба 5 ҶФҶ маҷмуи маҳсулоти дохилӣ расондани даромад дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои *«зеҳни сунъӣ»* хеле зарур ва ҳатмӣ мебошад, аз ин лиҳоз бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон *«Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040»* аз 30 сентябри соли 2022, №483 ба тасвиб расидааст [9].

Бо ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ҷаҳонбинии аҳли ҷомеа тавсеа ёфт ва дастрасӣ ба маҳзани илмӣ осон гашта, имкониятҳои фаровоне ҷиҳати донишомӯзи фароҳам сохта шуд. Дар ин замина, бо истифода аз технологияи коркарди иттилоот, таълимоти он ва паҳн намудани он дар ҷомеа ба роҳ монда шуда, андеша ва назарҳои илмӣ сол то сол тақдир ёфтанд. Ин аст, ки дар ҷаҳд садсолаи охир рушди илм ба ташаккули технологияи замина фароҳам овардааст. Ҳамзамон, технология барои суръат бахшидан ба рушди он ва паҳн намудани он мусоидат менамояд. Маҳз, чунин раванд шароит фароҳам овард то инсонҳо тавассути технология ба илму афкори донишмандони асрҳои пеш дастрасӣ пайдо намуда, ҳамзамон дар заминаи таҳлилу баррасӣ онҳоро тақдир ва коркард намоянд.

Бо назардошти ин ҳама, тамоми тадқиқот ва омӯзишу пажӯҳишҳое, ки олимону муҳаққиқон онро анҷом медиҳанд, дар оянда имкон медиҳад то зеҳни сунъӣ бо истифода аз онҳо аз ҳар ҷиҳат аз инсон бартарӣ дошта бошад. Зеро, зеҳни сунъӣ бо истифода аз ин дастовардҳои илмӣ ва қобилияти ҳифзу таҳлили миқдори зиёди иттилооту маълумот зарфияти анҷом додани амалҳое, ки инсон дар анҷом додани он очиз аст, соҳиб мегардад. Чунин як зарфият имкон медиҳад, то дар бисёр соҳаҳо зеҳни сунъӣ инсонро иваз намояд.

Ҳамин тариқ *«хизматчиҳои идеалии давлатӣ мутахассисе мебошад, ки донишҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, технологӣ ва илми идоракунии давлатӣ (маҳаллӣ)-ро дораду ҳамзамон ТИК-ро аз худ кардааст»* [10, С. 71-77].

Амсилаҳои салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ. Таҷрибаи хориҷии ташаккули маҷмӯи салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ бо мавҷудияти талаботи муқарраршуда ба номзадҳо барои ишғоли вазифаҳои хизмати давлатӣ, ки донишу малакаҳои махсусгардонидашударо аз соҳаҳои фанҳои муайян, амсоли донишҷӯи кунунгузори, малакаҳои маҳлилии молиявӣ, коргузори, инчунин мавҷудияти салоҳиятҳои вижаҳои инфиродии инъикоскунандаи шахсиятро дар бар мегирад, асоснок гардидааст. Амсилаи

асосии салоҳиятҳои хизматчиёни давлатии давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил: Қазоқистон, Туркменистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Қирғизистон дар ҷадвали 1 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 1. – Таҳлил ва таҷрибаи салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ дар давлатҳои пешрафта

№	Мамлакат	Амсилаи салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ
1.	Амсилаи сифатҳои касбӣ ва шахсӣ (салоҳиятҳо) дар Қазоқистон.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мавҷудияти тафаккури стратегӣ (системавӣ); 2. Маҳоратҳои коммуникативӣ; 3. Самаранокии шахсӣ-банақшагирӣ, истифодаи оқилонаи вақти хизматӣ, бадастории натиҷаҳо; 4. Пешсафӣ-банақшагирии самаранок, ташкили кор ва назорат аз болои иҷрои он; 5. Қабули қарорҳои идоракунӣ.
2.	Ихтисосҳои калидии роҳбарон (Executive Core Qualifications) дар Туркменистон.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Роҳнамоӣ ба тағйирот; 2. Роҳнамоӣ ба захираҳои инсонӣ; 3. Нигаронӣ ба натиҷа; 4. Эрудитсияи қорӣ, идоракунӣ стратегияи захираҳои инсонӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ; 5. Муқаррарсозии муносибатҳои ҳамшарикӣ.
3.	Равияи калидии пешсафии салоҳиятҳо (Key Leadership Competencies) дар Ўзбекистон.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ташкили диди стратегӣ; 2. Кор дар даста, сафарбарии одамон; 3. Дастгирии муҳити оромонаю бовариноки қорӣ; 4. Ҳамқорӣ бо ҳамшарикону тарафҳои манфиатдор; 5. Пешбарии инноватсияҳо ва роҳбарӣ ба тағйиротҳо; 6. Бадастории натиҷаҳо.
4.	Равияҳои муваффақият (Success Profiles) дар Тоҷикистон.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Амсилаи рафтор – амалҳое, ки ба иҷрои самаранокии кор оварда мерасонанд; 2. Тарафҳои пурзӯр – чизе ки мунтазам хуб карда мешавад ва моро ҳавасманд мегардонад; 3. Қобилиятҳо – имконият ё иқтидор барои иҷрои кор, ки ба меъёрҳои талаботшаванда ҷавобгӯянд; 4. Малақаҳои амалӣ – истифодабарии дониш ё маҳорат дар фаъолият; 5. Салоҳиятҳои махсус – намоиши малақаҳою донишҳои муайяни касбӣ.
5.	Амсилаи меъёрҳои интихоби роҳбарии олӣ (Selection criteria for senior management posts) дар Қирғизистон.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Идоракунӣ захираҳои инсонӣ; 2. Баланд бардоштани самаранокӣ, сифати раванд ва назорат аз болои фаъолият; 3. Тамоюл ба таъмини талаботҳои сохтори ташкилӣ ва бадастории натиҷаҳо; 4. Таъсир ба муҳити амалиётӣ ва идоракунӣ тағйирот; 5. Малақаҳои умумии идоракунӣ давлатӣ; 6. Қобилият ба рушди муттасилӣ.

Дар асоси таҳлили амсилаҳои салоҳиятҳо қайд кардан мумкин аст, ки дар мамлакатҳои пешрафтаи гуногун амсилаҳои салоҳиятҳо мазмунан гуногунанд, аммо унсурҳои мушобех: идоракунӣ тағйирот, тафаккури стратегӣ, сифатҳои пешсафӣ, бадастории таҷрибаҳо, малақаҳои коммуникатсионӣ ва муносибатҳои байнишахсӣ низ доранд. Мундариҷаи амсилаи миллии салоҳиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аксаран бо мундариҷаи амсилаҳои мамлакатҳои дигар монанд аст. Ҳамзамон, салоҳиятҳои тасвиршудаи амсилаи салоҳиятҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон вижагиҳои шахсии идоракуниро, ки ба онҳо чунин салоҳиятҳо, амсоли креативӣ, навоарӣ, қобилият ба худомӯзии муттасил мансуб буда метавонанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ташаккули ҳуччаге пешбинӣ карда шудааст, ки талаботи тахассусиро ба вазифаҳои хизмати давлатӣ муайян менамоянд [6]. Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумотномаи талаботи тахассусиро ба довталабони ишғоли вазифаҳои ҳадамоти давлатии шахрвандӣ ва асбобҳои методиро, ки муносибатро ба истифодаи маълумотнома муайян менамояд, омода сохт. Асбобҳои методӣ мафҳуми «салоҳият»-ро чун маҷмӯи сифатҳои шахсӣ, ки бо мавҷудияти донишу маҳорат, таҷрибаи касбӣ тасдиқ меёбанду онҳо барои татбиқи самаранок ва натиҷадори уҳдадорихоӣ вазифавӣ заруранд, муайян менамояд [10, С. 71-77].

Маълумотнома талаботи базавии зеринро низ ба донишу малакаҳо дар соҳаи информатика ва ТИК дар бар мегирад:

- асосҳои амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи иттилоот;
- меъёрҳои асосии қонунгузорӣ дар бораи маълумоти шахсӣ;
- принципҳои умумии фаъолияти низоми гардиши ҳуччатҳои электронӣ;
- меъёрҳои асосии қонунгузорӣ дар бораи имзои электронӣ;
- қоидаҳои ташкили низоми автоматикунонидашудаи ягонаи таҳияи ҳуччатҳо дар дасгоҳи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- принципҳо дар бораи тадбирҳо доир ба таъмини дастрасӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ;
- принципҳои таъсиси шабакаи ҷумҳуриявии интиқоли маълумотҳо ва чораҳо доир ба танзими дастрасӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ;
- қоидаҳо дар бораи ҳифзи иттилоот;
- истифодаи компютерҳои шахсӣ.

Талаботи пешниҳодшуда ба донишҳо ва малакаҳо дар соҳаи ТИК хусусияти умумӣ доранд ва ба талабот барои кори хизматчиёни давлатӣ дар шароити сохти шашуми технологӣ нопурра ҷавобгӯянд. Дар доираи методикаи номгӯи салоҳиятҳои калидии рақамикунонии таҳсилот, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст, сабт гардидааст.

Ҷадвали 2. – Номгӯи салоҳиятҳои калидии рақамикунонии таҳсилот

№	Салоҳиятҳо	Тавсияҳо оид ба салоҳиятҳои калидӣ
1.	Коммуникатсия ва кооператсия дар муҳити рақамӣ	Истифодаи воситаҳои гуногуни рақамӣ дар муҳити рақамӣ, ки ба бадастории мақсадҳои гузошташуда дар ҳамкорӣ бо одамони дигар имкон медиҳанд.
2.	Худрушддихӣ дар шароити номуайяни рақамӣ	Гузариши мустақилонаи мақсадҳои таълимӣ ва вазифаҳои ҳаётии пайдошаванда, интиҳоби тарзҳои ҳалли воситаҳои рушди салоҳиятҳои дигари ҳатмӣ, аз ҷумла бо истифодабарӣ аз воситаҳои рақамӣ.
3.	Тафаккури креативӣ дар рақамикунонии таҳсилот	Тавлиди ғояҳои нав, ки ба ҳалли масъалаҳои рақамикунонии таҳсилот имкон медиҳанд, амсилаҳои стандартӣ, бозии тарзҳои ҳалли вазифаҳои бавучудодама барои коркарди алгоритмҳои нави муносиб.
4.	Идоракунии иттилоот ва маълумот	Чустуҷӯи сарчашмаҳои лозимии иттилоот ва маълумот, дарк, таҳлил, интиқоли иттилоот тавассути корбурди воситаҳои рақамӣ, алгоритмҳо зимни кор бо маълумоти аз сарчашмаҳои гуногун гирифташуда барои корбурди иттилоот бо мақсади ҳалли масъалаҳо.
5.	Тафаккури интиқодӣ дар муҳити рақамӣ	Арзёбии иттилоот, саҳҳеҳият, хулосабарориҳои мантиқӣ дар асоси иттилооту маълумоти гирифташуда.

Сарфи назар аз он, ки номгӯи салоҳиятҳо аксаран бо салоҳиятҳои воридшудаи вазоратҳои муҳоҷират ва шуғли аҳолии ИДМ мушобеҳ аст, фарқияти ҷиддии мундариҷавӣ мушоҳида мегардад: дар доираи мазкур салоҳиятҳо истифодаи воситаҳои рақамиро барои ҳалли

масъалаҳои касбӣ дар назар дорад.

Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амсилаи салоҳиятхоро таҳия намуда, истифода мебарад ва он дар чадвали 3 пешниҳод шудааст. Амсила барои санҷиши номзадҳо барои ишғоли вазифаҳои хизмати давлатӣ, ки барои дигаргунсозии рақамӣ масъуланд, дар доираи татбиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №643 аз 30.12.2011 «Дар бораи Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №483 аз 30.09.2022 «Дар бораи Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №439 аз 31.08.2022 «Дар бораи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042» мавриди истифода қарор меёбад.

Чадвали 3. – Амсилаҳои салоҳиятҳои рақамии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ

№	Салоҳиятҳо	Тавсияҳо оид ба салоҳиятҳои калидӣ
1.	Салоҳиятҳои базавии рақамӣ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Истифодаи рақамӣ – интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, хизматрасониҳои электронии давлатӣ. 2. Салоҳиятҳои рақамӣ – корбурди ТИК дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, истифодаи самтҳои рақамӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, амалиёти молиявӣ, онлайн-тиҷорат, дарки интиқодии иттилоот, истеҳсоли контенти ҷанрасонаӣ. 3. Амниятӣ рақамӣ – малакаҳои ҳифзи маълумоти шахсӣ, корбурди рамзҳои бозғатимод, контенти қонунӣ, мавҷудияти фарҳанги рафтор, ахлоқ, имконияти ҳифзи иттилоот, ташкили нусхаҳои захиравӣ.
2.	Салоҳиятҳои касбӣ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Идоракунии рушди рақамӣ. 2. Рушди фарҳанги ташкилӣ. 3. Корбурди фишатҳои идоракунии дар раванди дигаргунсозии рақамӣ дар низомии идоракунии давлатӣ. 4. Идоракунии ва корбурди маълумотҳо. 5. Корбурди технологияҳои рақамӣ. 6. Рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ.
3.	Салоҳиятҳои шахсӣ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нигаронӣ ба натиҷа. 2. Мутамарказонидани мизочон (муштариён). 3. Kommunikативӣ. 4. Зехни эмотсионалӣ. 5. Креативӣ. 6. Интиқодӣ.
4.	Маданияти рақамӣ	Мавҷудияти арзишҳои умумӣ, идеологӣ, ташкилӣ, технологӣ, ки ҳамгироии рақамӣ ва рушди инсонро ба вучуд меоранд.

Дар амсилаи пешниҳодшуда салоҳиятҳоеро пешниҳод менамоем, ки барои олами муносири технологӣ муҳим мебошанд, аммо баъзе мавқеҳои такрориро дар бар мегирад. Чунончи, масалан, салоҳиятҳои рақамӣ дарки интиқодии иттилооту салоҳиятҳои шахсиятӣ интиқодиятро дар бар мегиранд. Дар тафовут аз амсилаҳои дигари салоҳиятҳо дар ин ҷо яке аз салоҳиятҳои зехни эмотсионалӣ ҳисоб меёбад. Истилоҳи «зехни эмотсионалӣ» аз тарафи психологҳои амрикоӣ Д. Карузо ва П. Сэловей пешниҳод ва чун «қобилияти пайғирӣ намудани ҳиссиёту эмотсияҳои шахсӣ ва бегона, фарқ кардани онҳо, корбурди ин иттилоот барои равансозии тафаккуру амалҳо» муайян карда шудааст. Натиҷаҳои тадқиқотҳои онҳо муайян намуданд, ки одамони сатҳи баланди зехни эмотсионалидошта ба пешрафти босуръат ва истифодаи самараноки имкониятҳои хеш қобиланд. Ин барои бадастории натиҷаҳо дар хизмати давлатӣ омили муҳим мебошад [4, С. 52-58].

Хулоса, таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки меъёрҳои ягона ва муносибати умумӣ ба ошкорсозии пурраи салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ ҳоло мавҷуд нест.

Амсилаҳои мавҷудаи салоҳиятҳо, ҳарчанде ки унсурҳои бо ҳам мушобеҳро доранд, аммо бо фарқияти сохторӣ ва мазмунӣ тавсиф меёбанд.

Муносибати салоҳиятнокӣ дар стандартҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Муҳиммияти стандартҳои давлатии таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва рушди касбии хизматчиёни давлатӣ бо ҳам алоқаи зич дошта, якдигарро пурра месозанд. Дар чунин шароит таҷдиди талабот ба натиҷаҳои азхудкунии барномаҳои таълимӣ, ки омодаасозии босифати идоракунандагони давлатии ояндаро таъмин менамоянд, яке аз самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Стандарти давлатии таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии насли нав оид ба самти омодаасозии мутахассисони босалоҳияти хизматчиён, ки аз тарафи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, талаботро ба натиҷаҳои азхудкунии барнома нисбати дар хатмкунандагон ташаккул додани салоҳиятҳои умумифарҳангӣ, умумикасбӣ ва касбӣ муқаррар менамояд. Дар ҷадвали 4 салоҳиятҳои оварда шудааст, ки қорбурди ТИК-ро дар бар мегирад.

Ҷадвали 4. – Интиҳоби салоҳиятҳо

Салоҳиятҳои умумикасбӣ	
1.	Ҳалли масъалаҳои стандартҳои фаъолияти касбӣ дар асоси фарҳанги иттилоотӣ ва библиографӣ, бо истифода аз ТИК ва талаботи асосии амнияти иттилоотӣ.
Салоҳиятҳои касбӣ	
2.	Истифодаи ТИК дар фаъолияти касбӣ, диди алоқаҳои байниҳамдигарии онҳо ва дурнамои қорбурди онҳо.
3.	Истифодаи методҳои муосири идоракунии лоиҳаҳо, ки ба сари вақт гирифтани саривактӣ натиҷаҳои босифат, муайнсозии хатарҳо, идоракунии захираҳо, омодагӣ ба татбиқи он бо истифода аз ТИК алоқаманд ҳастанд.
4.	Азхудкунии технологияҳо, усулҳо, ки хизматрасониҳои давлатӣ ва худидораи маҳаллиро ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ таъмин менамоянд.
5.	Малақаҳои ҷамъоварӣ, қорқарди иттилоот, иштирок дар иттилоотикунони фаъолияти мақомоти марбутатаи ҳокимият ва ташкилот.
6.	Қорбурди технологияҳои иттилоотӣ барои ҳалли масъалаҳои тадқиқотӣ ва маъмурий.

Салоҳиятҳои, ки дар стандартҳои давлатии таҳсилот пешниҳод гардидаанд, хусусияти тасвирий дошта, тамоюлҳои муосири технологиро пурра ба ҳисоб намегиранд. Чунин салоҳиятҳо дар марҳилаи рушдӣ танҳо якҷоя бо системаҳои автоматикунонидашуда қорбурд мегаданд.

Дар натиҷаи таҳлили стандартҳои давлатии таҳсилот, ки барои тасдиқи худ имконият доранд ва барномаҳои таълимиро аз рӯи самтҳои «Идоракунии давлатӣ» татбиқ месозанд, интиҳоби салоҳиятҳои, ки дар фаъолияти касбии технологияҳои рақамӣ истифода мешаванд, ҷадвали 5 муайян гардидаанд.

Ҷадвали 5. – Интиҳоби марҳила ба марҳила салоҳиятҳо дар стандартҳои давлатии таҳсилот

Марҳила ба марҳила	Салоҳиятҳо
Марҳилаи аввал	Қобилият ба ҳамкорӣ дар шароити фарҳанги муосири иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамӣ бо дарназардошти талаботи амнияти иттилоотӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ.
	Қобилият ба истифодабарии ТИК дар фаъолияти касбӣ, системаҳои иттилоотии давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ, корбурди технологияҳои ҳукумати электронӣ.
	Қобилият ба ташаккули чорисозии ТИК, ки дастрасӣ ба иттилоотро дар бораи фаъолияти мақомотҳои давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ таъмин менамоянд.
Марҳилаи дуюм	Қобилият ба истифода аз технологияҳои рақамӣ ва методҳои ҷустуҷӯ, коркард, таҳлил, нигоҳдорӣ ва пешниҳоди иттилоот дар шароити рақамикунӣ ва фарҳанги муосири иттилоотӣ.
	Қобилияти банақшагирию ташкил кардани фаъолияти амалиётӣ дар самти зерсохтори ташкилот, аз ҷумла дар асоси истифодаи ТИК.
Марҳилаи сеюм	Қобилияти интихоби асоснок кардани воситаҳои инструменталӣ, технологияҳои иттилоотӣ мувофиқи вазифаҳои гузашташуда.
Марҳилаи чорум	Қобилияти фаҳмидани моҳият ва маънои иттилоот дар рушди ҷомеа, истифодабарӣ аз методҳои асосии кор бо иттилоот бо баҳисобгирии технологияҳои муосири рақамӣ ва амнияти иттилоотӣ.
	Қобилияти истифодабарӣ аз методҳои кор бо иттилоот дар соҳаи касбӣ бо дарназардошти технологияҳои муосири рақамӣ ва амнияти иттилоотӣ.
Марҳилаи панҷум	Омодагӣ ба гирифтани ва коркарди иттилоот аз манбаҳои гуногун бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ, қобилияти ба таври интиқодӣ дарк намудан ба иттилооти гирифташуда ва ҷудокунии ҷузъҳои асосӣ дар он.

Дар интихоби марҳилаҳои мазкур таҳлилшуда танҳо аз мафҳумҳои «рақамикунӣ таҳсилот», «иқтисодиёти рақамӣ» ва «технологияҳои иқтисодиёти рақамӣ» яке аз онҳо мафҳуми «ҳукумати электронӣ»-ро истифода мебаранд.

Бо мақсади рушди салоҳиятҳои муҳимми мавҷуда ва гирифташудаи МТОК барномаҳои таҳсилоти иловагии касбиро барои хизматчиёни давлатӣ татбиқ мегардонанд. Соли таҳсили 2023-2024 дар доираи барномаҳои АИДНПЧТ бештар аз 1500 нафар хизматчиёни давлатӣ оид ба рушди пурра таҳсили салоҳиятҳои рақамӣ таълим гирифтанд. Соли таҳсили 2024-2025 бошад, бештар аз 2000 нафар хизматчиёни давлатӣ ба нақша гирифта шудааст.

Ташаккули номгӯи салоҳиятҳои рақамии хизматчиёни давлатӣ. Дар шароити рушди фаъоли ҷомеаи иттилоотӣ давлат, тиҷорат ва ҷомеаи илмӣ-таълимӣ бо зарурати муайянсозии низоми ягонаи талабот ба ташаккули тақмили муттасил ва афзоиши салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ, ки барои фаъолияти бобарор ва самараноки ӯ заруранд, дучор мегарданд. Дар натиҷаи таҳлили гузаронидашудаи тамоюлҳои ошкоргардида синтезкунии салоҳиятҳои дар стандартҳои давлатии таҳсилот пешниҳодшуда ва талаботи тахассусӣ ба хизматчиёни давлатӣ ва пуррасозии талаботи базавӣ ба донишу малакаҳо дар соҳаи ТИК бо салоҳиятҳои тақмилёфтаи рақамӣ пешниҳод карда мешавад. Номгӯи тавсияшудаи салоҳиятҳои рақамии хизматчиёни давлатӣ дар ҷадвали 6 оварда шудааст.

Ҷадвали 6. – Номгӯи тавсияшудаи салоҳиятҳои рақамии хизматчиёни давлатӣ

№	Салоҳиятҳо	Тасвири салоҳиятҳо дар истилоҳоти донишҳо ва малакаҳои хизматчиёни давлатӣ
1.	Идоракунии иттилоотӣ рақамӣ	Донишҳои системаҳои иттилоотӣ-таҳлилӣ, ки ҷамъоварӣ, коркард, таҳлил ва нигоҳдории иттилоотро таъмин менамояд. Малакаҳои азхудкунии методҳо, тарзҳо, воситаҳои асосӣ ва системаҳои ҷамъоварӣ, коркард, таҳлил ва нигоҳдории иттилоот.
2.	Хизматрасониҳои давлатии рақамӣ	Донишҳои технологияҳои рақамии хизматрасониҳои давлатӣ ва инфрасохтори ҳукумати электронӣ, аз ҷумла бо системаҳои гардиши электронии ҳуҷҷатҳо ва ҳамкориҳои байниидоравӣ, платформаҳои рақамӣ; ҳамкориҳо тавассути хизматрасониҳои рақамӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, месенҷерҳо, порталҳои иттилоотӣ); таҳлили иттилооти гирифташуда.
3.	Вусъатдиҳии қарорҳои рақамӣ	Донишҳои асосҳои информатика ва технологияҳои иттилоотии муосири ҳамшафати рақамӣ. Малакаҳои муайянсозӣ ва арзёбии талабот дар қорбурди технологияҳои ҳамшафат дар идоракунии давлатӣ, ҷорисозии инноватсияҳои технологӣ ва маҳсулноқ.
4.	Идоракунии рақамии лоиҳавӣ	Донишҳои асосҳои идоракунии лоиҳавӣ (методҳо ва фишангҳо) бо истифода аз технологияҳои рақамӣ. Малакаҳои муайянсозии талабот ва интиҳоби воситаҳои ҳатмии рақамӣ барои ҳалли масъалаҳои касбӣ.
5.	Амнияти рақамӣ	Донишҳои масъалаҳои умумӣ дар соҳаи таъмини амнияти иттилоотӣ, системаҳои амнияти иттилоотӣ, манбаъҳои таҳдид, воситаҳо ва методҳои ҳифзи иттилоот, ҷораҳои ақсуламал ба таъсири беруна. Малакаҳои қор бо системаҳое, ки амнияти маълумотҳо ва мувофиқат бо талаботи меъёрҳои асосии амнияти иттилоотӣ, аз ҷумла ҳифзи сирри давлатиро таъмин мекунанд.
6.	Этикаи рақамӣ	Донишҳои қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор, пешгирии таҳдидҳо ва ҳатарҳо дар раванди қорбурди технологияҳои рақамӣ. Малакаҳои истифодаи қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор, истифода аз воситаҳо ва ҷораҳои эҳтиётӣ, ки барои қори беҳатар дар муҳити рақамӣ заруранд.

Ғайр аз маҷмӯи салоҳиятҳо, ки барои қорбурди бобарор ва маҳсулноқи ғаёолияти касбӣ дар шароити сохтори технологӣ заруранд, мавҷудияти нишондодҳои мақсадноқ, ки тамоюлҳои арзишноқи хизматчиёни давлатиро ба ҳисоб мегиранд, ҷанбаи муҳим мебошад, ки дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. – Амсилаи сохтори зинавии мафҳумҳои «амсилаи менталӣ ва салоҳиятҳо»

Арзишҳо яқоя бо салоҳиятҳои гирифташуда ба таҷаққули амсилаи менталии идоракунандаи ояндаи давлатӣ, ки тавассути онҳо олам дарк мегардад, таъсир мерасонанд.

Бинобар ин, муаллифон кӯшиш ба харч додаанд, ки тамоюлҳои арзишноки базавиро, ки ба коҳиш додани қарорҳои нодуруст ва сабуксозии хатарҳои давраи ростомадаи рақамӣ имкон медиҳад, таҳия намоянд.

Якум – хизматчиҳои давлатии оянда бояд ба шаҳрвандони мамлакати худ бояд хизмат расонад.

Дуюм – бо сабаби мавҷуд набудани имкониятҳои эмпатикӣ дар системаҳои техникӣ хизматчиҳои давлатӣ бояд оқибат ва хатарҳои корбурди системаҳои автоматикунонидашуда дар идоракунии давлатӣ нисбати корбурди онҳо аз тарафи шахс аз нуқтаи назари ахлоқ адаб арзёбӣ гардад.

Сеюм – корбурди технологияҳои пешқадамро дар идоракунии давлатӣ чун асос барои рушди самараноки давлат, некуаҳволии инсон ва таъмини имкониятҳои татбиқи истеъдоди ҳар як шаҳрванди алоҳида анҷом дода озодиҳои шахсият, пурзӯрсозии назорат аз болои ҳаёти шахсӣ ва истифодаи ғайриэтикии технологияҳои рақамӣ дар ҳаёти ҷомеа бояд дида баромада шавад ва пешгирӣ карда шавад.

Хулоса, таҳлили талабот ба натиҷаҳои азхудкунии барномаҳои таҳсилоти олий аз рӯи самти равияи оморасозии «Идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ» дараҷаи пасти мувофиқатро ба тамоюлҳои саҳти нави технологӣ нишон дод. Камтар аз сеяки МТОК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳуқуқи муқаррарасозии мустақилонаи стандартҳои давлатии таҳсилот зарурати дар шунавандагони курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ ташаққул додани салоҳиятҳо, ки барои кор дар муҳити нави рақамӣ заруранд, ба ҳисоб мегиранд. Ҳамзамон хулосаҳоро ҷамъбаст карда дар бораи зарурати таҷдиди номгӯи салоҳиятҳо дар асоси он ки идоракунандаи давлатӣ ин мутахассиси баландихтисос, ки салоҳиятҳои васеи рақамӣ, инчунин сифатҳои рушдфтои эҷодӣ ва ахлоқӣ дорад, мебошад. Ба номгӯи пешниҳодшудаи салоҳиятҳои рақамии хизматчиёни давлатӣ илова кардани амсилаи мавҷудаи салоҳиятҳо ва талабот ба натиҷаҳои азхудкунии барномаҳои бакалавриат ва магистратура аз рӯи стандартҳои давлатии таҳсилоти насли нав аз рӯи самти оморасозии «Идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ» тавия карда мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, №468 тасдиқ шудааст.
2. Блинов, В. И. Проект дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения [Текст] / В.И. Блинов, М.В. Дулинов, И.С. Сергеев ва Е.Ю. Есенина // М.: Издательство «Перо». – 2019. – 218 с.
3. Гребенникова, В. М. К вопросу цифровизации образования [Текст] / В. М.Гребенникова, Т.М. Новикова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2019. Том 11. – №5. – С. 125-129.
4. Карузо Д. Эмоциональный интеллект руководителя – как развивать и применять [Текст] / Д. Карузо, П. Сэловей // Лидерство. Бизнес психология. – 1999. – №1. – С. 52-58.
5. Комилиён, Ф. С. Кибернетика ва ҷомеаи иттилоотӣ: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён, Д.С. Шарапов, Б.Ф. Файзализода – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 220 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати давлатӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.2023, №2011 тасдиқ шудааст.
7. Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2022, №439 тасдиқ шудааст.
8. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони

- Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451 тасдиқ шудааст.
9. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади амалисозии Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 тасдиқ шудааст.
 10. Сафарзода, Д. Ҷ. Методҳои салоҳиятҳои рақамӣ ва ҳукумати электронӣ дар сохтори идоракунии мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Д.Ҷ. Сафарзода, Б.Ф. Файзализода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №2(67). – С. 71-77. – ISSN: 2664-0651 / ISSN: 2709-8567.
 11. Сафаров, Д. Ҷ. Хусусиятҳои ҳосси таҳсилот ва зарурати модернизатсияи он [Матн] / Ҷ.Д. Сафаров // Идоракунии давлатӣ. – 2019. – №4. – С. 101-104. – ISSN: 2664-0651.
 12. Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006, №1713 тасдиқ шудааст, таҳия гардидааст.

ТАҲЛИЛИ СТАНДАРТҲО ВА БАРНОМАҲОИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ДИГАРГУНШАВӢ ВА РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

Мақсади мақолаи мазкур муайянсозии салоҳиятҳои асосии хизматчиёни давлатӣ мебошад, ки барои кор дар шароити тартиботи нави технологӣ заруранд. Дар қори мазкур заминаҳои дигаргунсозӣҳои салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ, муносибатҳои гуногун ба ташаккули амсиласозӣҳои миллӣ ва хориҷии салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ баррасӣ гардидаанд, талабот ба донишҳо ва малакаҳо дар соҳаи ТИК омӯхта шудаанд ва стандарти давлатии таҳсилот оид ба самти хизматчиёни давлатӣ мавриди таҳлил қарор ёфтааст.

Калимаҳои калидӣ: *салоҳиятҳои рақамӣ, амсиласозии салоҳиятҳо, амсиласозии компютерӣ, тарзи технологӣ, идоракунии давлатӣ, хизматчиёни давлатӣ, технологияи иттилоотӣ, рақамикунонии таҳсилот.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Даврон Ҷурахон – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 918-90-90-89;

Файзализода Бахрулло Файзалӣ – доктори илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. E-mail: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

АНАЛИЗ СТАНДАРТОВ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ В ОБЛАСТИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Целью данной статьи является определение основных компетенций государственных служащих, которые необходимы для работы в условиях нового технологического уклада. В данной работе обсуждаются основы изменения компетенций государственных служащих, различные взгляды на формирование отечественных и зарубежных моделей компетенций государственных служащих, изучаются требования к знаниям и навыкам в сфере ИКТ, анализируется государственные стандарты образования по направлению обучения государственных служащих.

Ключевые слова: *цифровые компетенции, моделирование компетенций, компьютерное моделирование, технологический стиль, государственное управление, государственный служащий, информационные технологии, цифровизация образования.*

Сведения об авторах: Сафарзода Даврон Джурахан – кандидат педагогических наук, доцент

кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Насира, 33. Тел.: (+992) 918-90-90-89.

Файзализода Бахрулло Файзали – доктор педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Электронная почта: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

ANALYSIS OF STANDARDS AND STATE EDUCATIONAL PROGRAMS FOR CIVIL SERVANTS IN THE CONDITIONS OF CHANGES AND DEVELOPMENT OF SKILLS IN THE FIELD OF DIGITAL TECHNOLOGIES

The purpose of this article is to determine the basic competencies of civil servants that are necessary to work in a new technological order. This paper discusses the basis for changing the competencies of civil servants, different views on the formation of domestic and foreign models of competencies of civil servants, studies the requirements for knowledge and skills in the field of ICT, and analyzes the level of education in the direction of civil servants.

Key words: digital competencies, competency modeling, computer modeling, technological style, public administration, civil servant, information technology, digitalization of education.

Information about the authors: Safarzoda Davron Jurakhan – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 918-90-90-89.

Fayzalizoda Bakhrullo Faizali – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Technologies and Information Security of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Email: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

ТДУ:070.44

НАҚШИ ЖУРНАЛИСТИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ЧОМЕАИ МУОСИР: НУР, КАМЕРА ВА РЕПОРТАЖ

Сафарзода М.Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Журналистикаи телевизионӣ яке аз навъҳои пурқувват ва гуногунҷанбаи касбии ВАО буда, дар чомеаи муосир нақши муҳим дорад. Он ҷанбаҳои иттилоотӣ, фароғатӣ ва таълимиро муттаҳид намуда, доираи васеи мавзӯҳоро фаро мегирад - аз сиёсат ва иқтисод то фарҳанг ва варзиш. Унсuri асосии журналистикаи телевизионӣ визуализатсияи иттилоот мебошад. Қобилияти пешниҳод кардани далелҳо тавассути тасвирҳои равшан ва эҳсосоти пурқувват гузоришҳои телевизиониро махсусан барои тамошобинон ҷолиб мегардонад. Аз рӯзманигороне, ки дар ин самт кор мекунанд, талаб карда мешавад, ки на танҳо босалоҳият ва объективӣ, балки эҷодкор бошанд, мухтавои визуалиро моҳирона интихоб кунанд, то паёми интиқолшавандаро тақвият бахшанд.

Тавре Муратов С.А. дар китоби худ қайд менамояд «Ба назари ман, хусусияти ба худ хоси телевизион, пеш аз ҳама, дар он аст, ки сухангӯи экран бевосита ба ӯ мурочиат мекунад». [8, с. 16]

Аммо кори журналисти телевизион бо наворбардорӣ ва бандубаст (монтаж) маҳдуд намешавад. Меъёрҳои ахлоқӣ, фактчекинг ва масъулият дар назди чомеа принципҳои

бунёдӣ мегарданд, ки иҷрои босифати вазифаи журналистиро муайян мекунанд. Ҳамин тариқ, журналистикаи телевизионӣ, сарфи назар аз мушкилоти худ, як василаи тавоно барои ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва паҳнкунии иттилоот дар даврони зудтағйирёбандаи манзараҳои ВАО боқӣ мемонад.

Тавре муҳаққиқони соҳаи журналистика А. Саъдуллоев ва М. Шоев қайд менамоянд: «.... журналистикаи телевизионӣ муҳимтарин воситаи муҳобирот буда, миллионҳо одамонро ба ҳам пайванд ва ҳамкор месозад». [11, с. 11]

Дар муҳити муосири ВАО журналистикаи телевизионӣ бо мушкилоти нав рӯбарӯ аст. Тағйироти босуръати технология аз рӯзноманигорон талаб мекунад, ки ҳунари пайваста омӯختан ва мутобиқ шуданро дошта бошанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ, платформаҳои ҷараёнӣ ва замимаҳои мобилӣ ба воситаҳои асосии паҳнкунии иттилоот табдил меёбанд, ки зарурати тағйир додани телевизиони анъанавиро ба миён меорад. Ин барои шабакаҳои телевизионӣ ҳам таҳдид ва ҳам имкониятҳоро ба вуҷуд меорад.

Форматҳои интерактивӣ ва рӯйдодҳои зинда торафт маъмул шуда истодаанд ва ба бинандагон имкон медиҳанд, ки дар ҷорабиниҳои ҷорӣ фаъолона иштирок кунанд. Ин, дар навбати худ, аз рӯзноманигорон талаб мекунад, ки хеле ҷандир ва ба талаботи офаридани мавод дар шакли нав ҷавобгӯ бошанд. Бо вуҷуди ин, бо афзоиши самаранокӣ, мушкилот низ ба миён омадаанд: набудани вақт барои тафтиши иттилоот метавонад боиси паҳн шудани хабарҳои безътимод гардад, ки эътимод ба ВАО-ро коҳиш медиҳад.

Илова бар ин, тавачҷуҳ ба масъалаҳои ахлоқӣ ва масъулияти рӯзноманигорон як ҷанбаи муҳими баҳс мегардад. Сарлавҳаҳои иғвоангез ва мундариҷаи ҳассос метавонанд тавачҷуҳро ҷалб кунанд, аммо онҳо инчунин, хатари эҷоди дарки таҳрифшудаи воқеиятро доранд. Рӯзноманигорони телевизион бояд рисолати худро дар хотир дошта бошанд - хидмат ба ҷомеа тавассути пешниҳоди иттилооти бозътимод ва объективӣ, ки ба шахрвандон кӯмак мерасонанд. Дар сурати эътимодбахш набудани манбаъ ва ё сарчашмаи ахбор рӯзноманигори телевизион метавонад аудиторияи худро аз даст диҳад. Ба қавли муҳаққиқ А. Ниёзов, «истифодабарандаи иттилоъ (шунаванда, тамошобин, хонанда) ба он қаноатманд намегардад ва тавассути антеннаҳои моҳвораӣ талаботи иттилотии хешро дар фазои иттилоотии бегона қонеъ мегардонанд, рӯзномаву маҷалла, маводи ғайриватаниро харидорӣ мекунанд, сайтҳои хориҷиро мутолиа менамоянд ва ғайра. [9, с. 18]

Ҷанбаи муҳими рушди минбаъдаи журналистикаи телевизионӣ зарурати ворид намудани маълумот ва таҳлил дар инъикоси рӯйдодҳо мебошад. Бинандагони муосир на танҳо далелҳо, балки таҳлили амиқро низ талаб мекунанд, ки аз рӯзноманигорон малакаи кор бо ҳаҷми зиёди иттилоотро талаб менамояд. Истифодаи инфографика ва додаҳои визуалӣ метавонад, фаҳмиши маводро хеле беҳтар кунад ва фаҳмиши бештари мавзӯҳои мураккабро таъмин кунад. Илова бар ин, мутобиқ шудан ба платформаҳои рақамӣ аз ширкатҳои телевизионӣ талаб мекунад, ки мундариҷаи беназирро эҷод кунанд, ки аз паҳши анъанавӣ фарқ мекунанд. Рақобат барои тавачҷуҳи тамошобинон афзоиш меёбад ва шабакаҳои муваффақ стратегияҳои кросс-платформаро барои ҷалби бинандагон дар васоити ахбори иҷтимоӣ тавассути эҷоди унсурҳои интерактивӣ ба монанди пурсишҳо ва шарҳи вақти воқеъ истифода мебаранд.

Вобаста ба суҳанҳои болозикр муҳаққиқи соҳа Егоров В.В. қайд намудааст: «Дар шароити рушди озодии иттилоот, авҷ гирифтани гуногунандешии афкор, имкониятҳои нави рӯзноманигорони телевизион барои таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ ва руҳияи миллионҳо одамон нақш ва масъулияти иҷтимоии кормандони телевизион ба таври назаррас меафзояд». [4, с. 1]

Мушкилоти ҷалби кадрҳои, ки қодиранд на танҳо ба паҳши барномаҳо, балки ба талаботи манзараи зудтағйирёбандаи ВАО қодир бошанд, бетағйир боқӣ мемонад.

Омӯзиш ва рушди малакаҳо дар соҳаи технологияҳои рақамӣ, таҳлил ва қобилияти кор кардан бо аудитория дар Интернет ҷанбаҳои асосии рушди касбии журналистон мегарданд. Дар ниҳояти кор, муваффақияти журналистикаи телевизионӣ дар муҳити нави медиа ба қобилияти тағйир додан ва нигоҳ доштани принципҳои асосии кори софдилона ва масъулиятнок вобаста аст.

Тавре ки муҳаққиқи тоҷик, профессор А. Азимов менависад, «Дар замони муосир телевизион хусусиятҳои мусбат ва манфиро ба худ касб намуд. Телевизион на танҳо ба шахсиятҳои алоҳида, балки ба ҷомеа, муносибатҳои сиёсӣ, «бозиҳои сиёсӣ», муносибати ҷамъиятӣ ва ҳокимият таъсири бевосита расонида, муносибатҳои навро ба вучуд меоварад. Аз ин рӯ, ҳар як қувваи сиёсӣ кӯшиш менамояд, ки пеш аз ҳама, ВАО-ро, махсусан, телевизионро зерин назорати худ қарор диҳад, онро самаранок ба манфиати худ истифода барад. Бо ёрии телевизион ҳукумат ва дигар қувваҳои сиёсӣ аҳолиро аз мақсадҳои худ, ниятҳо ва арзишҳои сиёсати худ ва ташкили муносибатҳо бо ҷамъият, омма дар ташкили намоёндоҳои ҳукумат, аъзоёни элитаи идоракунонда, дастгирии эътибори сиёсатмадорони мувофиқ, анъанаҳо бо иттилоот таъмин мекунонд» [1, с. 99]

Бо афзоиши маъруфияти подкастҳо ва форматҳои видеоӣ, ширкатҳои телевизионӣ бояд васеъ кардани платформаҳои худро баррасӣ кунанд. Барномасозии кроссформате, ки телевизион, подкастҳо ва видеои онлайнро муттаҳид мекунад, метавонад барои тамошобинон таҷрибаи беназир эҷод кунад. Муносибат бо шунавандагони худ дар шабакаҳои гуногун ҷалбиятро афзоиш медиҳад, муносибатҳои дарозмуддат ва эътимодро эҷод мекунад. Ниҳоят, журналистонро лозим аст, ки маҳорати ҳикоянависиро азхуд кунанд. Дар муҳити изофабори иттилоот, қобилияти нақл кардани ҳикояҳои ҷолиб бо унсурҳои пурқуввати визуалӣ ва таҳлилий омили муайянкунандаи муваффақият мегардад. Ин на танҳо барои расонидани маълумот ба тамошобинон кӯмак мекунад, балки инчунин эҷоди робитаи ҳиссиро, ки махсусан дар давраи афзоиши рақобат барои таваҷҷуҳи шунавандагон муҳим аст, қавӣ мегардонад.

Ба андешаи Сафарзода М.Н. «Тавассути ташаккули афкори ҷомеа ва ташаккули муносибату эътиқоди иҷтимоӣ, телевизион шахрвандро ба амалҳои муайян ташвиқ мекунад. Чунин амалҳо оқибатҳои муҳимми иҷтимоию сиёсиро доранд, зеро муҳтавои иттилооте, ки ба бинандагон равона карда мешавад, ба муносибати онҳо ба воқеият таъсир мерасонад ва амалҳои иҷтимоиашонро танзим мекунад. Ин имкон медиҳад, ки дар бораи қобилияти беназари телевизион дар иҷрои вазифаи созгорӣ таҳқиқ шавад». [10, с. 5]

Илова бар ин, муҳим аст, ки нақши шабакаҳои иҷтимоиро дар журналистикаи телевизионӣ бориз арзёбӣ кард. Платформаҳо ба монанди Twitter, Instagram ва Facebook ба каналҳои асосии паҳн кардани хабарҳо ва эҷоди суҳбат дар атрофи рӯйдодҳои муҳим табдил ёфтанд. Рӯзноманигорон метавонанд, аз ин воситаҳо на танҳо барои таблиғи мундариҷаи худ, балки барои муоширати мустақим бо аудитория, таҳлили аксуламалҳо ва гирифтани фикру мулоҳизаҳо низ истифода баранд. Ин ҳамкорӣ ба онҳо кӯмак мекунад, ки мундариҷаро ба манфиатҳои тамошобинони худ мутобиқ кунанд. Инчунин, барои рӯзноманигори телевизион рушди мундариҷаи мултимедиявӣ, ки маҷмуи матнҳо, тасвирҳо, видеоҳо ва инфографикаро дар бар мегирад, муҳим аст. Ин равиш ба тамошобинон маълумоти бештар медиҳад ва ба онҳо имкон медиҳад, ки маводро самараноктар аз худ кунанд. Унсурҳои визуалӣ метавонанд таваҷҷуҳи бинандагонро ба худ ҷалб кунанд ва дарки маълумотро содда намоёнд, ки ин амал махсусан дар манзараи зудтағйирёбандаи иттилоот муҳим аст.

Доир ба махсусияти телевизион муҳаққиқони тоҷик Д. Давронов ва Ҷ. Раҳмонова менависанд: «Ҳамин ки пеши ҷашми тамошобин тасвир пайдо мешавад, боз тасвири ҳаракаткунанда, вай бо сабабҳои психологию физиологии хеш нисбати ҳамагуна овоз,

музикӣ, ва ғалоғулаю шавушув бартариро соҳиб аст. Ба ҳамин тарик, чуноне ки ба мушоҳида мерасад, таъсири симо ба тафаккур ба воситаи чашм рӯйи кор меояд. Ва асоси барномаҳои телевизиониро образи шунавоию биниш ташкил медиҳад ва он ба воситаи чашм ва қувваи шунавой ба тафаккури инсон таъсир мерасонад. Сарфи назар аз шакли усули таъсиррасонии худ симо ва садо дар чомеа вазифаи бузурге – ташаккули ҷаҳонбинии инсонро ба вучуд меоваранд». [3, с. 12]

Дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи мо рӯзноманигори телевизион дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва огоҳонидани аҳоли аз хабару навигарии рӯз нақши муҳим мебозад. Вазифаи он аз як пахшкунандаи оддии ахбор иборат буда, дар байни воқеаҳо ва тамошобинон миёнарав мешавад. Тавре олими расонаҳои хабарӣ Ҷон Тјок қайд мекунад, «журналистика танҳо гузориш додани далелҳо нест, он санъати пешниҳоди контекст аст», [12] ки кори рӯзноманигорони телевизионро ҳатмӣ месозад. Технологияи муосир тарзи эҷоди ахборро тағйир дод. Бо ёрии таҷҳизоти босифат ва равандҳои муосири таҳрирӣ рӯзноманигорон метавонанд гузоришҳое эҷод кунанд, ки дили тамошобинонро тасхир мекунанд. Онҳо на танҳо аудиторияро аз воқеаву рӯйдодӣ нав хабардор мекунанд, балки тамошобинонро ба кор рухбаланд месозанд.

Ин арзиши хосса заминаҳои хоси ба вучудой дорад, зеро «таъсирнокии матни журналистӣ аз таъсири амали он ва дараҷаи ташаккули афкори омма вобаста аст. Табиист, ки журналист тавассути матн ва гуфтор ба шуури омма таъсир мерасонад, барои дарки масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ҳалли онҳо мусоидат мекунад, оммаро ба ғайримандӣ ва даҳлат намудан ба ҳаёти иҷтимоӣ, саҳм гузоштан дар инкишофи чомеа даъват менамояд». [7, с. 71-72]

Аммо бо афзоиши иттилоот фишор болои рӯзноманигорон зиёд мешавад. Дар муҳити «маълумоти бардурӯғ» ва хабарҳои қалбакӣ аҳамияти санҷиши фактҳо ва амалияи ахлоқии корӣ боз ҳам муҳимтар мешавад. Тавре муҳаққиқ Эмили Бендер таъкид мекунад, «журналистика ҳатти охирини муҳофизати мо аз бесарусомонӣ аст ва масъулияти сифати он ба дӯши ҳар яки мост». [2] Аҳамияти телевизионро дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ баҳо додан мумкин нест. Барномаҳои телевизионӣ на танҳо одамонро аз навигариву рӯйдодҳо хабардор мекунанд, балки ба оғаҳои мушкilotи иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Гузориш дар бораи офатҳо, бӯҳронҳои сиёсӣ ё офатҳои экосистема метавонад, воқуниши ғаврии чомеаро ба вучуд орад ва чомеаи шахрвандиро таҳрик диҳад. Хабарнигорони телевизион бо эҷоди чунин хабарҳо катализатори дигаргуниҳо мешаванд, мардумро ба иқдомот ва сафарбар кардани захираҳо илҳом мебахшанд.

Ончунон ки Н.Б. Кириллов менависад, «бо нишон додани вазъиятҳо ва бархӯрдҳои гуногун, телевизион тамоми ғояҳо ва арзишҳоеро, ки имрӯз барои чомеаи мо дар маҷмӯъ, аҳамият доранд, ҳамчун як «тақвими зинда»-и ягонагии иҷтимоӣ таҷдид менамояд. Телевизион дар шароити ҳозира, аз рӯйи табиате, ки дорад, яъне бо муроҷиат ба омма, воқунишero ба вучуд меорад, ки дар доираи намоиши телевизионӣ ҳосил шудааст. Аз ин ҷиҳат, он фарқиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангиро ба эътидол оварда, аз шахсони мухталиф як навъи «чомеаи тамошобин»-ро ба вучуд меорад, як чомеаero, ки ҳама ба ҳам умумият доранд, яъне, ҳама тамошобинанд». [5]

Бо вучуди ин, онҳо инчунин бо мушкilotи марбут ба рақобат дар бозори ВАО ва изоғабори иттилоот рӯбарӯ мешаванд. Дар мусобиқаи доимӣ барои навоарӣ ва истисноӣ, иттилоот аксар вақт арзиши асосии худ - дақиқиро гум мекунад. Рӯзноманигорон бояд усулҳои ҳамаҷонибаи санҷиши далелҳоро истифода баранд ва дар гурӯҳҳо бо коршиносон кор кунанд, то на танҳо таваҷҷуҳро ҷалб кунанд, балки инчунин гузориши босифатро таъмин намоянд. Дар ниҳоят, рӯзноманигорони телевизион на танҳо интишори иттилоотро иҷро мекунанд. Онҳо тасвирҳоеро ташаккул медиҳанд, ки ба дарки мо дар бораи ҷаҳон таъсир мерасонанд ва аз ин рӯ кори онҳо дар ҳифзи арзишҳои демократӣ ва

таъмини муқобила бо маълумоти бардурӯғ дар ҷомеаи муосир аҳаммияти бузург дорад.

Дар даҳсолаҳои охир телевизион ба як канали муҳим табдил ёфтааст, ки тамошобинонро ба нуқтаи назари гуногун, аз ҷумла, коршиносон, арбобони ҷамъиятӣ ва шаҳрвандони оддӣ фош мекунад. Ин фаҳмишҳо гуфтутӯро ғайи мегардонанд ва дарки бештари масъалаҳои мураккабро таҳрик медиҳанд, ки дар навбати худ ба ҷомеаи огоҳтар мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, бо фаровонии иттилооте, ки дар телевизион дастрас аст, хатари афзоиши қутббандии афкор вучуд дорад. Ҷанбаи дигаре, ки бояд мавриди баррасӣ қарор гирад, зарурати одоби журналистӣ аст. Рӯзноманигорони телевизион бояд меъёрҳои баланди ростқавлӣ ва масъулиятро нигоҳ доранд ва дарк кунанд, ки ҳар як сухани онҳо метавонад ба миллионҳо тамошобин таъсир расонад. Онҳо на танҳо далелҳоро интиқол медиҳанд, балки контексти фарҳангиро ташкил медиҳанд, ки дар он тамошобинон бо воқеият муошират мекунанд.

Лазутина Г.В. оид ба масъалаи мазкур чунин ибрози ақида намудааст: «Ҷояҳои касбӣ ва ахлоқии ҷомеаи журналистӣ, ки асоси мавқеи касбии журналистро муайян мекунанд, ҳамчун унсурҳои бартаридоштаи шуури касбӣ ва ахлоқии ӯ амал мекунанд. Тибқи анъанаи забоншиносӣ, ки дар илм ва амалия муқаррар шудааст, ин ақидаҳо дар категорияҳои «қарзи касбӣ», «масъулияти касбӣ», «вичдони касбӣ», «шаъну шарафи касбӣ», «шарафи касбӣ» инъикос ёфта, системаи устувори дохилии забонро ташкил медиҳанд. [6, с. 117]

Рӯзноманигори бояд қобилияти тафаккури интиқодиро ҳам дар худ ва ҳам дар аудиторияи худ ғаёлона инкишоф диҳанд. Ин сифатҳо барои эҷоди як ҷомеаи бештар босавод, ки ба арзёбии оқилонаи иттилоот ва қабули қарорҳои огоҳона қодир аст, мусоидат мекунанд.

Ҷанбаи муҳими ин вазифа зарурати саводнокии ВАО мебошад. Таҳсилот дар рушди тафаккури интиқодӣ дар байни тамошобинон нақши калидӣ мебошад. Мактабҳо ва донишгоҳҳо бояд курсҳои таҳлилии ВАО-ро ғаёлона роҳандозӣ намуда, ҷавононро барои шинохти хабарҳои бардурӯғ ва таҳрифҳое, ки онҳо дучор мешаванд, омӯзанд. Танҳо бо ҳамин роҳ насли бошуурро ба воя расонидан мумкин аст, ки онҳо қодиранд дар муқолаҳои омма ғаёлона иштирок намоянд.

Илова бар ин, телевизион бояд бо фароҳам овардани як минбар барои тамоми табақаҳои аҳоли бобати гуногунрангии афкор талош кунад. Ин на танҳо мувозинати дискурсро таъмин мекунад, балки инчунин ба паст шудани шиддати иҷтимоӣ бо роҳи дидани манфиатҳо ва арзишҳои умумӣ ёрӣ мерасонад. Вақте ки шаҳрвандон эҳсос мекунанд, ки овози онҳо муҳим аст, ин демократия ва ҳамбастагии ҷомеаро мустаҳкам мекунад. Дар ниҳояти қор, телевизион метавонад як василаи тавоноии дигаргунсозии ҷомеа бошад, агар он ба меъёрҳои баланди журналистӣ ва ахлоқ риоя кунад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҳам рӯзноманигори ва ҳам аудитория барои эҷоди муҳити муассир ва беҳатари ВАО масъулият бар дӯш гиранд.

Ғайр аз ин, барои беҳтар намудани мазмуни матнҳои журналистӣ қори ғаёлона лозим аст. Телевизион ва дигар ташкилотҳои расонаӣ бояд кӯшиш намоянд, то барномаҳои эҷод кунанд, ки на танҳо фароғат, балки тарбият диҳанд. Силсилаи барномаҳои телевизионӣ дар бораи масъалаҳои иҷтимоӣ, филмҳои хушҷаъид оид ба масъалаҳои ҷорӣ ё ток-шоуҳо бо иштироки коршиносон метавонанд ба дарки амиқтари равандҳои иҷтимоӣ мусоидат намоянд. Ин ба тамошобинон имкон медиҳад, ки донишҳои нав гиранд ва малақаҳои дарки интиқодии худашонро инкишоф диҳанд. Ба раванди муҳоҷиса ҷалб намудани ҳуди шунавандагон ба андозаи баробар муҳим аст. Эҷоди платформаҳои интерактивӣ, ки дар он одамон метавонанд андешаҳои худро мубодила кунанд ва гузоришҳоро таҳлил кунанд, як қадам пештар барои эҷоди ҷомеаи ғаёлотар ва огоҳтар хоҳад буд. Чунин тарзи ҷалб намудан на танҳо сифати мундариҷаро беҳтар мекунад, балки сатҳи эътимодноӣ ба раванди қори телевизион афзоиш медиҳад.

Вақте ки мо муҳити ВАО-ро беҳтар мекунем, муҳим аст, ки маълумоти бардурӯғ паҳн

нашавад. Рӯзноманигорон бояд дар масъалаҳои тафтиши далелҳо ва масъулият барои мундариҷаи интишоркардаашон огоҳ бошанд. Ба ин васила мо метавонем як майдони иттилоотиро эҷод кунем, ки тафаккури интиқодӣ ва гуногунии афкор ба меъёр табдил ёбад, на истисно.

Дар ниҳоят, ҳамгироии бомуваффақияти додаҳо ва технологияҳои нав дар журналистикаи телевизионӣ уфукҳои навро барои эҷодкорӣ ва самаранокӣ мекушоянд. Ин аз рӯзноманигорон талаб мекунад, ки на танҳо малакаҳои техниро ҳал намоянд, балки тафаккури навоарона ва қобилияти мутобиқ шудан ба дилхоҳ вазъиятро дошта бошанд.

АДАБИЁТ:

1. Азимов А. Моҳият ва рисолати телевизионҳои ҷамъиятӣ [Матн] / А. Азимов, Г. Тиллоева // Дар моварои сухан (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2018.- С. 99-106.
2. Бендер, Э. Журналистика и её роль в современном обществе. М.: Издательство «Пресс», 2020
3. Давронов, Д., Раҳмонова, Ҷ. Ҷаҳони мусоир: мавқеи садо ва симо [Матн] / Д. Давронов, Ҷ. Раҳмонова. – Душанбе, 2012. – 153 с.
4. Егоров В.В. Телевидение: теория и практика / В.В. Егоров.- Москва, 1992 г. 225 с.
5. Кириллов Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н.Б. Кириллова.- М., 2005.
6. Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста: Учебник для студентов вузов / Г.В. Лазутина. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2011. — 224 с.
7. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ. [Матн] / М. Муродов. – Душанбе, 2014. – 255 с.
8. Муратов С.А. Телевизионная журналистика. Телевидение в поисках телевидения: учеб. пособие для вузов / С.А. Муратов. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 278 с.
9. Ниёзов А.С. Технологияҳои иттилоотӣ ва идоракунии давлатии Тоҷикистон дар шароити муосир //Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2010. №- 4.- С.54-61.
10. Сафарзода М.Н. Нақши телевизион дар ҳамгироии ҷамъиятӣ-сиёсӣ (дар мисоли телевизионҳои вилояти Хатлон). Монография. – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Истиқлол-2019», 2024.- 176 с.
11. Саъдуллоев А., Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион (баҳши дуввум) [Матн] / А. Саъдуллоев, М. Шоев. – Душанбе, 2008. – 75 с.
12. Тюрк, Дж. Журналистика и общество / Дж. Тюрк. – Москва: РГГУ, 2020. – 300 с.

НАҚШИ ЖУРНАЛИСТИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР: НУР, КАМЕРА ВА РЕПОРТАЖ

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои мубрами васоити ахбори оммаи нақши журналисти телевизион дар ҷомеаи муосир бахшида шудааст.

Муаллиф дар мақола паҳлуҳои гуногуни фаъолияти журналисти телевизионро таҳлилу баррасӣ намудааст ва ҳамзамон мавқеи телевизионро дар байни дигар васоити ахбори оммаи ҷомеаи муосир таҳлил намудааст.

Таърифи муаллиф қайд мекунад журналистикаи телевизионӣ яке аз навъҳои пурқувват ва гуногунҷанбаи касбии ВАО буда, дар ҷомеаи муосир нақши муҳим дорад. Он ҷанбаҳои иттилоотӣ, фароғатӣ ва таълимиро муттаҳид намуда, доираи васеи мавзӯҳоро фаро мегирад - аз сиёсат ва иқтисод то фарҳанг ва варзиш. Унсuri асосии журналистикаи телевизионӣ визуализатсияи иттилоот мебошад. Қобилияти пешниҳод кардани далелҳо тавассути тасвирҳои равшан ва эҳсосоти пурқувват гузоришҳои телевизиониро махсусан барои тамошобинон ҷолиб мегардонад.

Ҷанбаҳои гуногуни журналистикаи телевизион дар мақолаи мазкур тавассути иқтибосҳо

аз муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ва фикру андешаҳои муаллиф пурра карда шудаанд.

Дар ҳулосаи мақола муаллиф ибраз медорад, ки силсилаи барномаҳои телевизионӣ дар бораи масъалаҳои иҷтимоӣ, филмҳои ҳуҷҷатӣ оид ба масъалаҳои ҷорӣ ё ток-шоуҳо бо иштироки коришносон метавонанд ба дарки амиқтари раванҳои иҷтимоӣ мусоидат намоянд. Ин ба тамошобинон имкон медиҳад, ки донишҳои нав гиранд ва малакаҳои дарки интиқоди худашонро инкишоф диҳанд.

Калидвожаҳо: тамошобин, унсур, фарозат, иттилоот, чома, нақш, ҷанба, тасвир, фаъолият, мавқеъ, мавзӯ, далел, сиёсат, иқтисод, таълим, фарҳанг, варзиш, барнома, мундариҷа, матн.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Манучехри Начот, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, дотсенти кафедраи журналистикани Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

РОЛЬ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: СВЕТА, КАМЕРА И РЕПОРТАЖ

Данная статья посвящена одной из важных тем средств массовой информации – роли тележурналиста в современном обществе.

В статье автор проанализировал и рассмотрел различные аспекты деятельности тележурналиста и одновременно определил положение телевидения среди других печатных и электронных средств массовой информации.

Как отмечает автор, тележурналистика является одним из самых мощных и разнообразных видов профессиональных СМИ и играет важную роль в современном обществе. Он сочетает в себе познавательный, развлекательный и образовательный аспекты и охватывает широкий спектр тем – от политики и экономики до культуры и спорта. Основным элементом тележурналистики является визуализация информации. Возможность представить факты посредством ярких образов и сильных эмоций делает телевизионные репортажи особенно привлекательными для зрителей.

Различные аспекты тележурналистики в данной статье дополнены цитатами отечественных и зарубежных исследователей и мыслями автора.

В заключении статьи автор констатирует, что серии телевизионных программ на социальные темы, документальные фильмы на актуальные темы или ток-шоу с участием экспертов могут способствовать более глубокому пониманию социальных процессов. Это позволяет аудитории получить новые знания и развить навыки критического мышления.

Ключевые слова: аудитория, элемент, развлечение, информация, общество, роль, аспект, образ, деятельность, позиция, тема, факт, политика, экономика, образование, культура, спорт, программа, содержание, текст.

Сведения об авторе: Сафарзода Манучехри Наджот, доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, доцент кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

THE ROLE OF A TV JOURNALIST IN MODERN SOCIETY: LIGHT, CAMERA AND REPORT

This article is devoted to one of the important topics of the media – the role of a television journalist in modern society.

In the article, the author analyzed and examined various aspects of the activities of a television journalist and at the same time determined the position of television among other printed and electronic media.

As the author notes, television journalism is one of the most powerful and diverse types of professional media and plays an important role in modern society. It combines cognitive, entertaining and educational aspects and covers a wide range of topics – from politics and economics to culture and sports. The main element of television journalism is the visualization of information. The ability to present facts through vivid images and strong emotions makes television reports especially attractive to viewers.

Various aspects of television journalism in this article are supplemented with quotes from domestic

and foreign researchers and the author's thoughts.

In conclusion, the author states that series of television programs on social topics, documentaries on current issues or talk shows with experts can contribute to a deeper understanding of social processes. This allows the audience to gain new knowledge and develop critical thinking skills.

Key words: audience, element, entertainment, information, society, role, aspect, image, activity, position, topic, fact, politics, economics, education, culture, sport, program, content, text.

Information about the author: Safarzoda Manuchehri Nadzhot, Doctor of Philosophy (PhD), doctor in journalism, Associate Professor of the Department of Journalism of Kulob State University named after Abuabduллоh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street - 16. Tel.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

УДК 338.48

МАВРИДҲОИ ЗИЁРАТИ ЗИЁРАТГОҲҲО ДАР БАДАХШОНИ ТОҶИКИСТОН

Сафарқулова Г.Ю.

Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот

Паҳлуҳои гуногуни оини зиёрати остонҳо дар Бадахшон дар асарҳои олимони қарни гузашта ва муосир борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин самт метавон номи як зумра олимони А.А. Бобринской, И.И. Зарубин, М.С. Андреев, П.М. Майский, А.З. Розенфелд, М.А. Колесников, Н. Терлецкий, К. Васильцов, Н. Шакармамадов, А. Шохмуров, Т. С. Қаландаров, Э. Ҳоҷибев, А.А. Шоинбеков, М. Шикориев ном бурд. Бахусус таҳқиқоти махсуси ба ин мавзӯ бахшидаи Н.Шакармамадов ёдрас қардан мумкин аст. Фолклоршинос Н. Шакармамадов мафҳумҳои «мазор», «остон», «қадамгоҳ» ва дигар намудҳои зиёратгоҳҳоро мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода дар умум онҳоро зиёратгоҳҳо ном бурдааст, чунки ҳамаи онҳоро мардум зиёрат мекунад.

Дар ин мақолаи мақсуд тасмим гирифтани, ки мавридҳои зиёрати зиёратгоҳҳоро дар мисоли сокинони Бадахшони Тоҷикистон муайян кунем. Зеро ки ин масъала аз то алҳол ба таври махсус алоҳида мавриди омӯзиш қарор наёфтааст. Доираи хронологии таҳқиқоти мо ибтидои асри XX-XXI-ро дар бар гирифта се марҳилаи асосиро фарогир аст. Давраи то инқилобӣ, давраи Шӯравӣ ва дар солҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кӯшиш мекунем, ки дар ин се марҳила қадом тағйиротҳо дар мавриди зиёрати зиёратгоҳҳо ба вуқӯ омадаанд ва қадоме аз онҳо барҳам хурданд. низ муайян кунем.

Дар миёни сокинони ВМКБ дар қадом мавридҳо зарурияти зиёрати зиёратгоҳҳо ба вуҷуд омадааст? Аз таҳлилу таҳқиқи адабиёти дастрашуда бармеояд, ки зиёрати зиёратгоҳҳо асосан дар ду шакл анҷом дода мешавад. Якум, ба таври инфродӣ яъне танҳо як шахс. Дуюм ба таври оммавӣ, ки дар он тамоми сокинони деҳа иштирок мекунанд. Вобаста ба ин мо зиёрати зиёратгоҳҳо ба ду қисм инфродӣ (оилавӣ) ва оммавӣ ҷудо карда, чунин мавридҳои зиёрати зиёратгоҳҳо муайян кардем.

1. Зиёратҳои фардӣ-оилавӣ.

Якум, дар ҳаёти рӯзмарра ҳангоми гузаштан аз пеши зиёратгоҳ.

Мардуми Кӯҳистони Бадахшон одате доштанд, ки агар аз пеши остон гузаранд ҳатман онро зиёрат мекунанду аз ҳақтоло муроди хешро металабиданд. Мувофиқи имкониятҳои худ баъди зиёрати остон болои санг “назри бо номи худо” яъне, ширинӣ, пул, нон мегузоштанд. Мусофироне, ки аз ин мавзӯҳо гузар мекарданд назри одамонро гирифта ба даргоҳи худо аз барои ризку рӯзиашон дуо мекарданд. Тибқи иттилои граф Бобринской А.А. “мардуми кӯҳистон дар рӯи остон як мушт ғалла, тут, орд ё рағван мемонданд” [2, с.108].

Дуюм, ҳар рӯзи чумъа: Ҳар рӯзи чумъа аз тарафи шайхони мазор

Суннатҳои парастии мазорот яксон буда ва баъзе мазорот гоҳе бо расму вижаи парастии худ фарқ мекунаанд. Дар баъзе мазорҳои Бадахшон шайхони мазор ҳастанд, ки ба зиёраткунандагон дуо медиҳанд. Шайхони бархе аз остонҳо авлоди интиҳоб мешаванд инро метавон дар мисоли остони Шохбурҳон, Саидҷалол мушоҳида кард. Авлоди онҳо барои ин шахсони бузург хизматгор буданд баъди вафоташон дар мазор ё хонаи онҳо ҳамчун шайх интиҳоб шуда хизмат мекарданд. «Саравлоди мо барои Сайид Ҷалол чорӯбқаш буд», иброн дошт, сокини деҳаи Тавдем Лутфишо Додоев». [7, с.167].

Сеюм, дар мавриди мушкилии оилавӣ ва фардӣ пеш омадан.

Бояд тазаккур дод, ки остонҳои Бадахшон ҳар қадамашон хусусиятҳои худро дороянд. Бархе аз остонҳое маълуманд, ки мардум барои талаби мурод, мушкилосонии хеш онҳоро зиёрат мекунаанд. Мушкилии оилавӣ ва фардӣ инҳоянд:

- Бемор шудани яке аз аъзоёни оила ва барои талаби шифо ёфтн.

Хусусиятҳои табобатиро ҳам аз ҷиҳати тиббӣ ва ҳам аз ҷиҳати бовару эътиқодот остони “Мушкулкушо”-и водии Бартанг низ дар худ дорад. Дар мавриди зиёрати ин остон фолклоршинос Н.Шакармамадов чунин овардааст: “Вақте ки мо аз назди остон мегузарем, онро зиёрат мекунем ва меғӯем, ки: “Ё Мушкулкушо мадад”.

Дар деҳаи Намудгути ноҳияи Ишкошим қадамгоҳе бо номи “Ҳоҷаи Хизри Набӣ” ҷойгир аст, ки мардум ба он эътиқоди хоса доштанд. Ҳангоме ки касе касал мешуд ба остон рафта зиёрат мекарду меғуфт: “Ё ҳоҷаи Хизр фарзандони маро шифо бахш”, баъди ин ғӯё мариш зуд шифо меёфт.

Фолклоршинос Шакармамадов Н. бо таъя ба нақлу ривоятҳои мардумӣ оиди остони Имом Муҳаммади Боқир чунин ривоят овардааст: “Дар деҳаи Имом мавзее аст, ки онро Ломиён меғӯянд, аз дур кӯҳи хеле аҷиб менамояд. Дувоздаҳ хел ранг: сурх, кабуд, сабз, чигарӣ, зард ва ғайра дорад. Аз ин кӯҳ ҳафт чашма чорианд. Онҳо дар поёни кӯҳ бо ҳам пайваста, як рӯди калонро ташкил медиҳанд. Ривояте аст, ки Имом Муҳаммади Боқир дар ҳамин кӯҳ худро аз душманон пинҳон кардааст. То солҳои наздик ба сокинони деҳа агар ягон мушкิลӣ пеш меомад, рӯяшонро ҷониби он кӯҳ гардонда, ба худо илтиҷо мекарданд, ки мушкилашонро осон гардонад. Дар рӯзҳои баҳор ва тобистон, ҳангоми сероб гаштани рӯд, вай сангҳои ҷархеларо ба поён меоварад, Мардум ин сангҳоро барои табобати баъзе касалиҳо истифода мебаранд. Агар аз касе пояш дард ё варама кунад, сангро дар об тар карда, ба ҷойи дард ё варама гузорад, дуруст мешавад. Ва ё агар пистони зане дард кунад, ӯ ҳам чунин сангро барои табобат истифода мебарад”. [8,с.219-220]. Ин тарзи табобат то ҳол ҳам дар байни мардум вучуд дорад. Мардум аз дигар ҷойҳои Бадахшон низ барои табобати дарди пой, устухон ба деҳаи Имом омада аз об ва сангҳои ин мавзеи муқаддас истифода мебаранд.

Айнан бо ҳамин мазмун дар деҳаи Пушогеди ноҳияи Дарвоз дар остони Ҳуҷаи Хизри Набӣ шунида шуд. “Ё ҳоҷаи Хизр, фарзанди маро шифо кун” – ғӯён дуо мекарданд.

Барои фарзанддор шудан. Тибқи маълумоти Андреев М. С. мардуми Шугнон ва Рушон барои фарзанддор шудан ба зиёрати остони бо номи Пои-Ҳоҷа, ки дар тарафи Бадахшони Афғонистон воқеъ буд мерафтанд. Ин остон барои муолиҷаи бефарзандӣ дар байни мардуми Шугнону Рӯшон хеле маъмул буд. “Ҳангоми ба зиёрат рафтан онҳо бо худ равшан барои даргирондани ҷароғ, ғӯсфанд барои қурбонӣ ва як ҷуфт ҷуроб барои шайхи ҳамон мазор бо худ гирифтанд. Раҳи рафтан то ҳамон мавзее се рӯз давом мекарду, се рӯзи дигар ба зиёрати остон мерафтанд” [1,с.49]. Шояд бештари оилаҳо ба василаи амалу зиёратҳои гуногун ба муроду мақсадашон расиданд, ки остон чунин эътибор пайдо кард.

Чуноне ки зикр кардем, хусусияти дигари зиёрати остонҳо ин талаби фарзанд буд, ки остони “Сабзпуш” аз ҷумлаи онҳост. Касоне, ки мехостанд соҳиби фарзанд шаванд ин остонро зиёрат мекарданд ва мурод меёфтанд. Ин остон як санги калони ҳамвор дорад. Ривояте ҳаст, ки “дар замонҳои пеш ду зан ба зиёрати ин остон омада шаб дар он ҷо хоб

мекунад, вақте ки сахар аз хоб бедор мешаванд, мебинанд дар ангушти як зан ангуштарӣ ва дар дасти зани дигар чизе дигар пайдо шудааст”(н.ш.). Таърихнигор Ҳамза Камол бошад, дар китоби “Қойҳои муқаддаси Тоҷикистон” дар мавриди остони “Сабзпуш” ривоятро овардааст: “нақл мекунад, ки дар гузашта фарзандталабон ба ин ҷо меомаданд ва чашми худро пушида себарга меканданд ва агар як барг ба дасташон меомад боз интизорӣ мекашиданд”. [5,с82) Ҳамин хел ривоятҳо дар байни мардум зиёданд.

Барои саломати аҳли оила. Вочибӣ тазаккур аст, ки ин расму оинҳо дар ноҳияи Ишқошим низ иҷро мешуданд, чуноне ки дар боло зикр кардем ду остони муҳимтаринашон остони Шохқамбари Офтоб ва Шох Исомиддин ба ҳисоб мерафтанд. Ҳар муроду мақсаде, ки шахс дар дил дорад барои ҳосили муродаш ба зиёрати остон мерафт. Инро дар мисоли зерин метавон мушоҳида кард “мо ба зиёрати остон рафта ба худо шукргузорӣ ва илтиҷо мекардем то фарзандони мо сиҳату саломат бошанд. Чунин дуо хондем “Ё Шох Қамбари Офтоби бузургвор ба мо бахшиш кун ва моро ба муродамон бирасон.” Ингуна дуоҳо дар остони Шох Исомиддин низ зикр карда мешуданд”.

Дар вақти сафар кардан ба ҷойи дур. Касе агар ба ҷои дур сафар мекунад, ҳатман аз Мушқилкушо бо худ ҳок мегирад. Аз рӯи ривоят ҳоки ватан дар сафар бояд, ки бо одам бошад. Ҳар ҷое, ки мусофир бемор шавад ё аз чизе тарсад, он ҳокро дар даҳон мемонад ва он ҳок ба ӯ шафоат мебахшид. Он ҳоки муқаддасро дар ҷои поке нигоҳ бояд дошт” [9, с.167].

II. Зиёрати оммавӣ.

Якум, ҳангоми руҳ додани офатҳои табиӣ

- Назр ва Худой додан. Ҳангоми руҳ додани офатҳои табиӣ яке аз усулҳои маъмултарини зиёрат назрӣ ва Худой додан аст. Бояд хотирнишон кунем, ки яке аз оинҳое, ки дар остонҳои Бадахшон иҷро мешуд ин худой (хайр, назр) буд. Аз ривоятҳои дар байни омма паҳнгардида бармеояд, ки ин оин ҳангоми боришоти зиёд, ё ба амал омадани заминларзаи пайиҳам, иҷро мекарданд. Одамон як чорвои майда бӯз ё ғӯсфандро гирифта пеши халифа мебурданд. Халифа он ҳайвонро гирифта ба остон мебурд ва дар он ҷо забҳ мекард. Ин амал асосан рӯзҳои панҷшанбе ва ҷумъа ба ҷо оварда мешуд. Аз гуфти халифаҳо ғӯё ин ду рӯз муроддиханда ҳисоб мешаванд. Занон бошанд нонро пухта онро дар рӯи остон ҳамчун садақа мемонданд. [13].

Дуюм, ҳангоми паҳн гаштани касалиҳои оммавӣ. Лозим ба ёдоварист, ки ҳангоми паҳн шудани касалиҳои гуногуни марғбор, ки инсон дар табобати онҳо очиз буданд, ба монанди касалиҳои (ғумор, сурхча, тиф) мардум боз дар назди остон дуою зикр мекарданд то аз ин вабо ҳалос шаванд. Муҳаққиқи варзидаи тоҷик Н. Шакармамадов оиди ин маросим дар мисоли ноҳияи Рӯшон як ривояте овардааст: “Ҳангоми паҳн шудани касалӣ, мардум гови сурхро гирифта ҳама бо нияти дафъи балоҳо ба он даст расонида пас вайро дар остон қурбонӣ мекарданд ва аз бало ҳалос мешуданд.” Аз нақли болозикр мақсади асосӣ ва ба зиёрат рафтани одамон равшану возеҳ аён мешавад.

Бояд хотирнишон кард, ки ба андешаи Қурбонхонова Н. “Вақте ки вабо деҳаро фаро мегирифт ва муромурии одамон зиёд мегашт, барои рафъи ин ҳодисаи фалокатбор гови сурхранро пайдо карда, тамоми деҳаро давр занонида аз ҳар хонавода касе бо нияте ба пушташ даст расонида, пас онро қурбон карда ойини “Даъвати Бақо”-ро ба ҷо меоварданд” [4,с.22]. Ин суннат дар мардуми водии Бартанг то нимаи дувуми асри XX роиҷ буд. Баъдтар бо тараққиёти илму техника ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардум чунин амалҳои эътиқодӣ, ки заминаи воқеӣ надорад аз байн бурда шуданд.

Туғ – маъноӣ парчам (байрақ) аламро ифода мекунад, дар остонҳои маъруф ба ғайр аз он чароғдон маҳфуз аст. Он парчами оҳанин сохта шудааст ва дар баъзе ҷойҳо чун шаклаш ба мисли панҷаи даст аст, ки онро дар остонҳо маросими туғбарорӣ меномиданд. [8, с120-121] Ин маросим тибқи иттилои сокинони куҳансол аз замонҳои хело қадим то

шурӯъ шудани таъкиботҳои солҳои сиёми асри XX дар остонҳои гузаронида мешуд, ки онро ба забони шуғнонӣ “туғзивест” ва ба забони вахонӣ “туғнивак” ном мебарданд. Яъне дар рӯзҳои муайяну махсус аз дохили остонҳои муътабар “туғ” бароварда мешудааст. Ҳочибеков Э. дар мақолаи “Маросими “Туғзивест”, “Туғнивак” (баровардани туғ) дар мазорҳои Бадахшон (солҳои 20-90)” ба ин наъв маросим диққат дода онро таҳлил карда, қайд кардааст, ки “Ин маросим фақат дар баъзе остонҳо дида мешуд. Бояд гуфт, ки тоҷикони Бадахшон дар ноҳияҳои Шуғнону Ишкошим дар зери калимаи “туғ” парчам медонистанд. Машхуртарин мазорҳои Бадахшон мазори Шоҳқамбари офтоб, шоҳ Ҳисомиддин воқеъ дар деҳаи Лангар ва Питуи Вахон, туғҳои Имом Ҳусайн дар деҳаи Бағуши Ишкошим, мазор-қадамгоҳи Имом Муҳаммади Боқир, Қадамгоҳи Шоҳи Вилоят (дар деҳаи Боғеви ҷамоати Сучони ноҳияи Шуғнон), мазори Имом Зайнулобиддин (воқеъ дар шаҳри Хоруғ) буда, тибқи иттилооти шифоҳӣ ин мазорҳо дорои туғ ва ҷароғдонҳои махсуси хоси тариқати шиъаи исломии исмоилия буданд.” [10, с.73.]

Ба ғайр аз ин рӯз боз дар рӯзҳои душвори ҷамоат амсоли ҷанг ё касалиҳои паҳншаванда туғро мебароварданд, туғро дар байни ду сутуни хона гузошта мардумро аз таги он мегузарониданд, гӯё баъди иҷро намудани ин амал аз ҳаргуна касалиҳо раҳой ёфтанд.

Сеюм, ҳангоми таҷлили ҷашнҳо.

Аз рӯи одат бархе аз расму маросимҳои суннатӣ ва мавсимӣ, иди Хирпичор, Фитр, Қурбонӣ, дар давраҳои пеш дар остонҳои гузаронида мешуданд. Дар иди Қурбон ва иди Рамазон мардум одате доштанд, ки ба остон ва оромгоҳҳо рафта ҷароғро дармегиронданд, ҷароғҳо ҳатманд ҷуфт бояд бошанд, чунки аз рӯи ривоятҳо асосан ба пайдоиши оламу одам рафта мерасад. Ҷароғро аз рағван, пахта ва ҷубҷаи бо дарозии 20 см., ки аз дарахти арча (ба забони Шуғнони (амбаҳ) ё аз растании хушбӯй (straxm) тайёр мекарданд. Пахтаро дар нӯги ҷубҷа печонида дар рағван тар карда баъд дар мегиронданд. Ин оинро дар мардуми Шуғнону Роштқалъа “цировакбед” ва дар мардуми Вахон “пилтапицвак” ном мебаранд. Фарқияти ойини мазкур миёни Шуғнону Вахон дар он зоҳир мегардид, ки сокинони Вахон пилтаро, аз пахтаю рағван тайёр карда ва дар ҷароғдон мемонанду дармегиронанд. “Вақти даргирондани ҷароғак, аввал “Сураи Нур”-ро тиловат мекунанд, баъдан дар ҳаққи арвоҳҳои даргузашта ва ба муроду мақсад расидани фарзандони худ дуо мекунанд. Ин амал дар вақти намози шом иҷро мешавад” [12]. Дар баъзе қисматҳои Бадахшон хусусан дар Шуғнону Роштқалъа, Вахон то ҳол ин оин ба назар мерасад, вале дар шароити имрӯза ҷароғакро дар хона ва оромгоҳ дармегиронанд. Дар китоби “Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон”-и Ҳамза Камол низ ин оин ёдоварӣ шудааст: “Мазорхоро дар рӯзҳои иди Рамазон ва Қурбон зиёрат мекунанд ва ҷароғ равшан мекунанд”. [5, с.72]

Сокинони маҳалли даршаби Лайлатулқадр ҳам ба остон мерафтанду мурод металабиданд.

Чорум, ҳангоми оғози қорҳои мавсимӣ-ҳаҷагидорӣ. ҷуфтбаророн, тухмбаророн, Айлоқбароино айлоқфурӯй, навҷатӣ (ҳосилгундорӣ).

Бояд гуфт, ки то инқилоби Октябр дар Бадахшон боз як расми дигар бо номи “Остонбарор” ё “Остонбаромад” мавҷуд буд, ки ин оин ду бор иҷро мешуд. Якум дар фасли баҳор ҳангоми кишту қор ва дуввум ҳангоми ҳосилгундорӣ, яъне фасли тирамоҳ. Мардум дар остон ҷамъ шуда як қорвои майда гӯсфанд ё бузро ба назди остон оварда халифа оят меҳонд ва баъди оят ҳамон қорворо забҳ мекарданд ва хӯрок мепохтанд. Ҳамзамон дар остон растаниҳои хушбӯй дуд мекарданд. Дудкунии растаниҳои хушбӯйро бо ду мақсад истифода мекарданд, ки инро мардумшинос Д.Раҳимӣ чунин шарҳ додааст: “Нахуст бо мақсад ва талаби баракату фаровонӣ, масалан, ҳангоми ба анҷом расидани дарави ғалла, дигараш бо мақсади рондан ва ё хушнудии арвоҳҳо иҷро мекарданд” [6, с.31].

Остонҳое, ки туғро соҳиб буданд ҳар сол фасли баҳор дар маросими махсус бо номи “остонбарорӣ” мебароварданд. “Дар ин маврид мардум ба забҳи гӯсфанд, хондани

дафсоzu мадҳиясарой машғул шуда буданд.” [10,с.85).

Зиёрати зиёратгоҳҳо то давраи Шӯравӣ. Аз рӯи маълумотҳо маълум мешуд, ки нисбати остон эътиқод дар замонҳои пеш зиёдтар буда, остонро ҷои муқаддас медонистанд. Шояд аз сабаби ихлоси зиёд доштан нисбати ин ҷойҳо то кунун сокинони куҳансоли ноҳияҳои дурдаст тамоми оинҳои пешинаро иҷро мекунанд.

То инкилоби Октябр дар Бадахшон расме бо номи “Остонбарор” ё “Остонбаромад” мавҷуд буд.

Дар мавриди остони Шохбурҳон дар ноҳияи Роштқалъа метавон гуфт, ки аз Шохбурҳон хонаи вай дар қишлоқи Тусён боқӣ мондааст. Ин хона аз як даҳлез ва се ҳуҷраи хурд-хурд иборат аст. Дар як ҳуҷра туғ, дар дигараш чароғдони он туғ ва дар сеюминаш дег нигоҳ дошта мешавад. Тибқи ривоятҳо дар хусуси чароғдон чунин гап аст, ки “тӯё ҳар бегоҳ як одам дар он ҷо чароғак даргиронда аз арвоҳи Шохбурҳон мурод металабад. Агар ўро ба муродаш мерасонад, сахар дар чароғдон кирмак пайдо мешавад, вале агар ба муродаш намерасад дар чароғдон лахчаи сиёҳ боқӣ мемонад.”

Зиёрат дар солҳои истиқлолият. Туғбарорӣ. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ин маросим то солҳои 90-уми асри XX вучуд дошта, баъди солҳои 90-ум дигар ин маросимро иҷро накарданд. “Вақти ба Бадахшон омадани М.Кашевҷӣ ва Саид Ҷалоли Бадахшонӣ соли 1992 ин туғҳоро бароварда буданд. Алҳол дар ягон мазор туғ вучуд надорад.” [10,с.88]

Дар хотима бояд гуфт, ки остонҳо нафақат тақвиятбахши покию покизагӣ дар қалби одамон буданд, балки онҳо ҳидоятгари тозагию озодагӣ ва ҳифзи ашёҳои табиат ҳисоб меёфтанд. Агар дар гирду атрофи остон ахлоте партофта мешуд ин гуноҳи азим ҳисоб меёфт. Бо ҳамин васила гирду атроф ва табиатро тоза нигоҳ медоштанд. Инсонҳо тавассути остонҳо ба ҳудои таъоло, ба имоми вақт илтиҷо ва тазарруъ карда, ҳангоми зиёрати остон аз Худованд барои аз вартаи номуродиҳо халос шудан, аз дард раҳо ёфтани наздикону пайвандони хеш, саломатии онҳоро талаб мекарданд. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз зумраи он мавзеъҳост (минтақаҳост), ки то ҳанӯз дар он ёдгориҳои зиёди таърихиву фарҳангӣ ва табиӣ бо баъзе хусусиятҳои хосаш ба ёдгор мондааст. Азбаски Бадахшон аз нуқтаи назари таъриху этнография низ хеле ҷолиби диққат аст, бо шарофати мавқеъ ва муҳити ҷуғрофии бисёре аз хусусиятҳои забонӣ, этникӣ, унсурҳои ҳаёти маънавӣ-маишӣ ва фарҳангии сокинони он беосеб маҳфуз мондаанд.

Инро метавон дар мисоли остони Имом Муҳаммади Боқир (дардеҳаи Имоми Водии Ғунди ноҳияи Шугнон), остони Мушқилкушо (деҳаи Емси водии Бартанги ноҳияи Рушон), остони Имом Зайнулобиддин воқеъ дар маҳалаи Теми шаҳри Хоруғ, Шохқамбари Офтоб (деҳаи Лангари водии Вахон), Шох Ҳисомиддин (деҳаи Питути ноҳияи Ишқошим). Остони Шохбурҳони Валӣ (ноҳияи Роштқалъа), Хоҷаи Хизри Набӣ (деҳаи Пушогеди ноҳияи Дарвоз) мушоҳида кард. Далелҳои дар боло зикригардидаро метавон дар ривоятҳо мушоҳида кард. Ривоятҳо оиди ин остонҳо нишонгари он ҳастанд, ки мардум то кадом дараҷа ба остонҳо боварию эътиқод доштанд.

Пажӯҳиши анҷомдода перомунҳои остонҳо нишон дод, ки бо ин ном, яъне “Сабзпуш” остоне дар деҳаи Ёмҷ ва Вуҷи ноҳияи Шугнон, деҳаи Пушогед, Қалъаихумби ноҳияи Дарвоз, деҳаи Ванвани ноҳияи Ванҷ низ мавҷуданд ва ривоятҳои онҳо ҳам қариб як мазмун доранд.

АДАБИЁТ

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуфа.- Душанбе, 2020.- 521с.
2. Бобринской А.А. Горцы Верховьевъ Пянджа. -М.,1908.- 202с.
3. Курбон Аламшо.Остони мушқилкушо дар деҳаи Емси водии Бартанг//Фарҳанги гиромидошти табиат дар Бадахшон. - Душанбе, 2021.-233-243.с.
4. Курбонхонова Н. Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон.- Душанбе: Дониш, 2011.- 146с.

5. Муҳаммадалӣ Музаффарӣ, Ҳамза Камол, Зайнулдин Наботзода. Қойҳои муқаддаси Тоҷикистон (китоби 3).- Душанбе, 2010.- 168с.
6. Раҳимов Д.К. Бовариҳои халқӣ ва тасаввуроти асотирии сокинони Бадахшон./ Фарҳанги ғайримоддӣ халқӣ тоҷик шумораи 2.- Душанбе: Ирфон, 2016.-8-37.
7. Шоинбеков А.А. Шоҳбурҳони Валӣ. - Душанбе, 2023.- 153с
8. Шакармамадов Н. Фолклори Помир чилди 2 -Душанбе, 2005.- 218с.
9. Шакармамадов Н. Остонҳо-осори таърихӣ фарҳангии мардум.- Душанбе, 2011- 210с.
10. Ҳочибеков Э. Очеркҳо оиди этнологияи Бадахшон қисми 2.- Душанбе, 2016.- 187с.

ҲАМСУҲБАТОН

1. Дилдоров Гулшер (с.т.1987). сокини деҳаи Вичкути ноҳияи Ишкошим. Санаи суҳбат 20.07.2024.
2. Қозинаврузов Фориғ. (с.т.1979) сокини деҳаи Хидорчеви ноҳияи Роштқалъа
3. Сулаймоншоев М. (с.т.1961) сокини деҳаи Шитами ноҳияи Шугнон.- санаи суҳбат 23.07.2024.

МАВРИДҲОИ ЗИЁРАТИ ЗИЁРАТГОҲО ДАР БАДАХШОНИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба муаррифии осори ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии вилояти Бадахшони куҳӣ, тарзи зиёрати остонҳо бахшида шудааст. Омӯзиши ва пажӯҳиши осори гаронбаҳои ниёгон, ки дар ин диёри кӯхистон маҳфуз дошта шудааст, метавонад ба бисёр саҳифаҳои нухуфтаи таърихи миллат равшанӣ бахшад ва дар баланд бардоштани ҳисси ватану ватандорӣ насли имрӯз мусоидат намояд. Муаллиф инчунин омӯзиши ривоятҳо, тарзи зиёрати остонҳо дар идҳои миллии динӣ (мазҳабӣ), хусусан иди Наврӯз, Қурбон, Рамазон, хирпичор, зиёрати остонҳо ҳангоми беморӣ, бефазандӣ, бартараф кардани ҳаргуна офатҳои табиӣ таҳлил кардааст.

Остон ё худ мазорҳо бозгуи таърихи куҳани ин диёр ба ҳисоб мераванд. Маросимҳои мардуми Бадахшон вобаста ба урфу одат ва анъанаҳо нисбатан аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ фарқ мекунанд.

Ҳамзамон дар мақола яке аз маросимҳои муҳими мазҳабӣ, ки дар остонҳои муътабари Бадахшон иҷро мешуд, инъикос ёфтааст. Тугбарорӣ яке аз маросимҳои муҳими мазҳабӣ буда дар ҳамаи ноҳияҳои вилоят дар доираи эътиқоду боварӣ доир мегардид.

Калидвожаҳо: остон, зиёрат, ривоят, боварию эътиқод, санг, маросим, чаиша, Бадахшон, Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаркулова Гулмоҳ Юсуфшоевна- ходими пешбари илмӣ Маркази мероси фарҳангии тоҷикони Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот (ПИТФИ). Суроға: шаҳри Душанбе, кучаи Н.Қарабоев гузаргоҳи 3, хонаи 17. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Теле:+992 935994145

СЛУЧАИ ПОСЕЩЕНИЯ МЕСТ ПАЛОМНИЧЕСТВА В БАДАХШАНЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена представлению памятников истории и культуры горного региона Бадахшана, путей паломничества. Изучение и исследование бесценных творений предков, сохранившихся в этом горном крае, способно пролить свет на многие сокровенные страницы истории народа и помочь в воспитании чувства Родины и патриотизма сегодняшнего поколения. Автор также проанализировал изучение легенд, способ посещения святынь в национальные и религиозные (религиозные) праздники, особенно Навруз, Курбан, Рамадан, Хирпичор, посещение святынь во время болезни, бесплодия, преодоления любых стихийных бедствий.

Святыни т.е. мазары представляют собой отражение древней истории этой страны. Ритуалы жителей Бадахшана отличаются от других регионов страны обычаями и традициями.

В то же время в статье отражен один из важных религиозных обрядов, которые совершались у знаменитых святынь Бадахшана.

Ключевые слова: порог, паломничество, легенда, поверье, камень, обряд, весна, Бадахшан, Сведения об авторе: Сафаркулова Гулмоҳ Юсуфшоевна – ведущий научный сотрудник Центра

культурного наследия таджиков, Научно-исследовательский институт культуры и информации (НИИКИ). Адрес: город Душанбе, улица Н. Карабоева, дом 17. E-mail: guliia0111@inbox.ru. Телефон: +992 935994145

PLACES OF PILGRIMAGE, PILGRIMAGE IN BADACHSHAN, TAJIKISTAN

This article is devoted to the presentation of historical and cultural monuments of the mountainous region of Badakhshan, the pilgrimage route. The study and research of precious works of ancestors preserved in this mountainous region can shed light on many secret pages of the history of the people and help in nurturing a sense of the Motherland and patriotism of today's generation. The author also analyzed the study of legends, the way of visiting shrines on national and religious (religious) holidays, especially Navruz, Kurban, Ramadan, Khirpichor, visiting shrines during illness, infertility, overcoming any natural disasters.

The shrines or tombs themselves are considered to be a retelling of the ancient history of this country. The rituals of the inhabitants of Badakhshan differ from other regions of the country in customs and traditions. At the same time, the article reflects one of the important religious rites that were performed at the famous shrines of Badakhshan.

Key word: shrines, pilgrimage, legends, faith, stone, the ceremony, sacrifice, Badakhshan

About the author: Safarkulova Gulmoh Yusufshoevna- the leading researcher of the Tajik cultural heritage center. Research Institute of Culture and Information (RICI). Address: city Dushanbe, N. Karaboev street, room 17. E-mail: guliia0111@inbox.ru. Phone: +992 935994145

ТДУ: 160.1/162

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ОН ҲАМЧУН РАВАНДИ ИНЪИКОСИ МАЪРИФАТ ДАР НИЗОМИ МАНТИҚИ МУОСИР

Сулаймонов Б.С., Фозилов О.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳум ҳамчун қисмати таркибии илми мантиқ аз шумори дигар шаклҳои тафаккур чун набуда, ҳамеша бо қазия ва натиқагирӣ ҳамради аст. Ҳар яке аз ин мақулаҳои мантиқӣ дар инъикоси фикронӣ ба таври тадриҷӣ пайи ҳам қарор мегиранд ва ҳеҷ тафовуте дар байни онҳо мушоҳида намешавад. Дар илми мантиқ мафҳум ба ғайр аз вазифае, ки одатан дар таркиби қазияҳо иҷро мекунад, вазифаҳои муҳимми дигаре, ки ба ҳуди он марбут аст, иҷро мекунад. Мафҳум ҳамчун шакли тафаккур амал карда, ҳулосаи илмӣ ва таҳқиқоти илмиро дар марҳилаи муайяни маърифат ифода мекунад. Дар таркиби қазияҳо бошад ҳосиятҳои зарурӣ, робитаҳои табиӣ ашё ва падидаҳои зухуротро инъикос намуда, воқеияти маърифатро ошкор месозад. Ҳамин тавр, ҳамаи ҳосиятҳои, ки мафҳумҳоро дар ин ҷо тавсиф мекунад дар қазияҳо низ ҳамин қорро анҷом медиҳанд.

Бодарназардошти ин, метавон гуфт, ки фикр дар бораи ин ва ё он мавзӯи таҳқиқшаванда ба он шарт мафҳум ҳисобида мешавад, ки ба воситаи он фарқ карда тавонем, ки ашё ба ҳам монанд аз ҳамдигар бо қадом тафовутҳо фарқ мекунад. Масалан: Агар як китоб аз китоби дигар тавассути шакли зоҳирияш фарқ кунад, дар навбати дигар онҳо аз рӯи забонашон аз ҳамдигар фарқ мекунад. Нишонаҳои умумӣ ба ҳар як ашё хос буда, дар айни замон раванди фарқгузори нисбат ба вучуд меоранд, ба мисли аз рӯи мавзӯҳои соҳавӣ фарқ кардани китобҳо ва ғайра. Ба ин масъала мантиқшиносони муосир дар пажӯҳишҳои илмӣ диққати махсус дода, ҳатто таърифи мафҳумро ҳамчун маънои семантикии ном қабул намуда, аз рӯи ин равиш онҳо матолиби мавриди назарро таҳқиқ

намудан имконпазир аст. Аз рӯи гуфтори онҳо маънои номи падидаю зухурот ва ашӯро мафҳум номидан мумкин аст. Масалан: «мафҳуми асп маънои номи «асп», мафҳуми «секунча» маънои номи «секунча» ва ғайраро» [15, с. 18], ифода мекунад.

Ин раванди мутақобили такмилдиҳандаи ҳам, анъанаест, ки мафҳум ва вазифаҳои илмиро ба ҳам наздик ва дар айни замон фарқ мекунонад. Чунончи омӯзиш мафҳуми босаводиро ифода мекунад, агар омӯзанда бидонад, ки бо калимаи «босавод» амали барои ҷамъият манфиатовар ифода мешавад. Тасаввур кунем, ки омӯзанда дар бораи мавҷудияти амали барои ҷамъият манфиатовар медонад, аммо дарк намекунад, ки калимаи «босавод» маҳз ҳамин гуна амалро ошкор намуда, дигар навъҳои калимаҳоро, ки ҳамон як чизро ифода мекунанд, намефаҳмонад. Пас ин маънои онро дорад, ки омӯзиш мафҳуми босаводиро баён карда наметавонад? Не албатта. Омӯзиш метавонад калимаи «босавод»-ро нафаҳмонад, вале мафҳуми бо ин калимаҳо ифодашавандаро фаро гирад. Дар ин гуна пажӯҳишҳо сухан дар бораи он меравад, ки барои фаҳмидани калима на танҳо мафҳуми ифодашавандаро дошта бошем, балки бояд донем, ки ин калима маҳз ҳамин мафҳумро ифода карда метавонад.

Дар таълимоти мантиқи муосир чунин таҳқиқоти мафҳумҳо аз шакли алоҳида ба муқоиса ва аз муқоиса ба шакли дилемавӣ мегузаранд. Дар ҳама ҳолат онҳо барои ошкор намудани ҳадафи дар пеш истода истифода мешаванд. Масалан, омӯзиш ва хониш ҳарду калимаи “фаҳмидан”-ро мефаҳмонанд. Аммо яке ҳадди тасаввуршавандаи донишҳо ва дигаре мафҳуми амалигардонии онҳоро дар назар дорад. Аз рӯи натиҷагирӣ ба ин раванд тавачҷуҳ намоем, оё ин гуна шакли таҳқиқот маънои онро дорад, ки яке аз ин калимаҳо мафҳуми нодурусти фаҳмишро дорад? Боз ҳам не. Фақат ҳамон як калима дар ҳолатҳои гуногун, бо мафҳумҳои гуногун ифода шудааст.

Ҳамин тариқ, мафҳум чизе нест, ки бо калимаҳои муайян ва бо ҳам алоқаманд бояд ироа гардад. Он як навъ ташаккули фикронии мустақилро ифода мекунад. Масалан, гуфтан мумкин аст, ки ном танҳо дар сурати мавҷуд будани чунин маъно мафҳуми хос пайдо мекунад ва дар бораи фаҳмиши номи муқаррарӣ тавассути таърифи он, сухан рондан мумкин аст. Аммо таъриф, вақте ки ба ном тааллуқ дорад, як навъ мафҳумро ворид мекунад, ки ба ин ном ҳамчун маънои он дода шудааст. Инчунин, маълум аст, ки дар илм ва истехсолот аксар вақт онҳо барои ифодаи мафҳумҳои ташаккулёфта истифода карда мешаванд. Дар ин маврид, мафҳум ба маънои семантикии истилоҳ табиӣ ёфта, фаҳмиши онро муайян мекунад.

Аз нуқтаи назари К.Маркс фаҳмиши маънои калимаҳо ба тари табиӣ ва фаҳмиши предметҳо бошад ба таври ғайритабиӣ сурат мегирад. Яъне аз фаҳмиши он, ки хусусияти ин ё он ашё ва ё ашёи синфи муайян дар чист, хулоса баровардан мумкин аст, чӣ хусусияти онҳоро муайян мекунад. Дар ин ҳолат, масъалаи инъикос ба миён меояд. Чизи асосӣ дар ин гуна шинохти мафҳум он аст, ки хусусияти онро бояд ҳамчун шакли инъикоси воқеият дарк кард ва бо ҳамин тариқ, нақши онро дар ҷараёни инкишофи маърифат ба воситаи забон ошкор намоем. Бояд ин масъаларо ба он хотир пурра омӯзем, ки мазмуни маъноӣ номҳо ва пеш аз ҳама мафҳумҳо дар он ҷо таҷассум ёфтаанд. Аз ин рӯ, бояд шарҳ дод, ки ин мазмуну маъноҳо чистанд ва чӣ тавр ташаккул меёбанд.

Ҳангоми баррасии ин мафҳумҳо мо имконият дорем, ки маънои номҳо, ҳамчунин маънои ҷумлаҳо ва шаклҳои муайяни сохториро ифода намоем. Ин навъи ташаккули фикронии муайян ва ё шаклҳои муайяни тафаккур мебошанд. Гузашта аз ин, мафҳум ҳамчун як намуди муайяни фикр, ҳамзамон, як шакли муайяни фаъолияти маърифатӣ ва равонӣ, шакли дарки ашё ва падидаҳои воқеӣ, тарзи муайяни дубора тавлид кардани ашё ва падидаҳои асосӣ дар марҳилаи ташаккули тафаккури тадриҷӣ мебошад. “Тафаккури мантиқӣ, ки инъикоси ашё ва ҳодисаҳои олами моддиро фарогир аст, бо фикрҳои томи аслий ва ҷудогонаи таркибӣ маҳдуд намешавад ва алоқаҳои гуногуни афкорро ифода мекунад” [13, с. 60].

Аз ин равандҳои мантиқӣ ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки дар маҷмӯъ мафҳум ҳамчун шакли махсуси тафаккур тавсиф карда шавад ва барои дигар шаклҳои тафаккур заминаҳоро бавучуд оварад. Мафҳумҳо (навъҳои мафҳум) аз рӯйи сохтор якнавохт нестанд, аз ҷиҳати сохтор, хусусият ва ҳосияташон аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд. Пеш аз ҳама дар онҳо асосат ва гуногунии шаклҳои фаъолияти равонӣ ва маърифатии инсон ифода ёфтааст. Тафсири мафҳум аз ҷониби мантиқшиносони муосир гарчанде ки ҳамчун шакли тафаккур ҷӣ будани онро шарҳ намедихад, вале ба мавҷудияти чунин шакл фикрро ба мақсад равона месозад.

Доманаи фароҳи қисматҳои таркибии мафҳум гувоҳи он аст, ки илми мантиқ асоси қонунҳои пиндори дуруст ба ҳисоб меравад ва дар омӯзиш ва пажӯҳиши ин илм таваҷҷуҳи хеле зиёд ба мафҳум дода мешавад. Зеро ки таълимот дар бораи мафҳум яке аз самтҳои афзалиятноки мантиқро ташкил медиҳад. Агар ба муҳтавои мафҳум бингарем, он ҳамчун шакли фикронӣ, инъикоскунандаи гуногунии шаклҳои фаъолияти равонӣ ва ифодакунандаи ҷавҳари инсонӣ доништа мешавад. Аз рӯйи чунин шинохт мафҳум аз доираи мазмуни худ берун баромада, ҳатто ҳамчун қисмати таркибии қазия ин мақулаи мантиқиро муаррифӣ ва ошкор мекунад, чун: «мафҳум қазияест, ки ба таври умумӣ хабари он дар падидаҳо зоҳир мегардад» [6, с. 48].

Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки мафҳум ҳамчун шакли тафаккур ва ё ҳамчун ташаккули фикронӣ, барои умумисозии предметҳои синфи муайян ва чудосозии фикронии ҳуди ин синф аз рӯйи маҷмуи аломатҳои муайяни умумӣ фарқиятҳоро бавучуд меорад. Натиҷаи аз фарқиятҳо берун омада, тавсифи мафҳум доништа шуда, ҳамчун шакли маърифат усули фаъолияти фикрониро мефаҳмонад.

Ин усули фикронӣ танҳо ҷудо кардани синфи ашёро тавассути умумӣ кардани онҳо дарбар гирифта, чун қоида, гуногунии усулҳои маърифатро инъикос мекунад. Ба ҳамин тартиб, арзиши баландтаринро дар маърифат мафҳумҳое ифода мекунанд, ки дар онҳо ашё аз рӯйи аломатҳои назаррас умумӣ карда мешаванд. Аммо, аз нуқтаи назари маърифатӣ, фикр новобаста аз он ки аломатҳо то кадом андоза назаррасанд ва асоси умумисозии ашёро ташкил медиҳанд, мафҳум доништа мешавад.

Маҷмуи аломатҳое, ки ба воситаи онҳо ашё дар мафҳум умумӣ карда мешавад, мазмуни мафҳум номида мешаванд. Бо ҳамин равиш, мазмуни асосӣ ва мукаммали мафҳумро мо фарқ карда, ба ин муносибат ҳуди мафҳумро танҳо ҳамчун умумикунонии ашёи дар боло тавсифшуда, яъне ҳамчун маънои номи умумӣ ва ҳамчун низоми муайяни донишҳо фарқ мекунем. Бо усули дурусти ташаккули мафҳум мазмуни асосии он маҷмуи аломатҳое мебошад, ки ба таври дастаҷамъӣ кофӣ мебошанд ва ҳар кадоме барои фарқ кардани синфи додашудаи ашё, яъне фарқ кардани ашёи муайян карда мешаванд. Масалан, илова кардани шахси боирода ба мафҳуми инсон маҷмӯро зиёдати мекунад. Ба ҳамин тарз, синфи ашёе, ки дар мафҳум умумӣ шудаанд, ҳаҷми мафҳум номида мешаванд.

Вобаста ба зермавзӯҳои мафҳум объектҳои тасаввуршаванда аломатҳоеанд, ки мазмуни мафҳумро ташкил медиҳанд ва унсурҳои ҳаҷми мафҳум махсуб мешаванд. Қисматҳои ҳаҷм бошад навъҳои ашёе мебошанд, ки дар мафҳум умумӣ шудаанд ва ҷудо кардани онҳо маънои муайян кардани фарқиятҳои муайяни дохили синфи ашёро пурра мегардонад. Бо ҷамъбаст кардани ашё дар мафҳумҳо, тавре ки гуфта шуда буд, мо аз ҳама гуна фарқиятҳои дохили синфи муайяни ашё дур мешавем. Аммо вақте ки мафҳум ташаккул меёбад, одатан зарурати муайян кардани он дар асоси ҷамъбасти натиҷавӣ ба миён меояд. Ин ошкоркунӣ дар шакли амалиёти махсус, бо номи тақсимои мафҳум анҷом дода мешавад.

Маҷмуи аломатҳое, ки мазмуни мафҳуми «омӯзанда»-ро ташкил медиҳанд, дар боло зикр гардиданд. Ҳаҷми ин мафҳум бошад, синфи ҳамаи одамоне мебошад, ки дорои ин аломатҳо мебошанд, яъне синфи ҳамаи онҳое, ки мо онҳоро омӯзанда меномем. Ба

қисмати ҳаҷм донишҷӯёни зиёди донишгоҳҳо, бисёре аз донишҷӯёни хатмкунанда ва онҳое, ки таҳсилро оғоз мекунанд, дохил мешаванд. Бояд қайд кард, ки ҳаҷми мафҳум дар фарқият аз мазмуни мафҳум, чузъи мафҳум ҳамчун фикр нест. Он як синфи дар воқеият ё ҳадди ақал аз мафҳуми объектҳои мавҷударо ифодакунанда мебошад. Нишон додани ҳаҷми мафҳум ҳангоми тавсифи он, нишондиҳандаи маҳз ба чӣ тааллуқ доштани ин мафҳум, дар он чизе ки умумӣ шудааст, мебошад.

Барои фаҳмидани сохтори мафҳум, бояд ба назар гирифт, ки ҷудокунии маҷмуи ашёи дар он тасаввуршаванда ҳамеша дар доираи ягон синфи васеътар амалӣ карда мешавад. Ашёи ба мо таваҷҷуҳ доштаре, мо дар мафҳум ҳамчун як намуди ашёи навъи муайян, ҳамчун чизи махсус дар доираи як чизи умумӣ фикр мекунем. Ҳамин тавр, секунҷаҳо ҳамчун як намуди фигураҳои геометрии ҳамвор, ҳаракати механикӣ ҳамчун як намуди тағйирот, дарахтҳо ҳамчун як намуди растаниҳо, баҳисобгирии хароҷот ҳамчун як намуди усули пешбурди хоҷагидорӣ ва ғайра фикр карда мешаванд. Мувофиқи ин дар байни аломатҳое, ки мазмуни мафҳумро ташкил медиҳанд, аломатҳои чинсӣ ва онҳое, ки тафовути хоси ашёи дар мафҳум пешбинишавандаро ташкил медиҳанд, ҷудо карда мешаванд.

Ҳамин тавр, масалан, ҳангоми таҳияи мафҳуми мураббаъ: «Чоркунча бо кунҷҳои рост ва паҳлӯҳои баробар» ва «Чоркунҷаи ҳамвор ва пӯшидае, ки бо ҷаҳор тарафи баробар маҳдуд шудааст, ки ҳама тарафҳояшон баробар ва кунҷоянш дурустанд». Калимаҳои «ҳамвор, пӯшида, бо ҷаҳор тарафи фигура маҳдудшуда» хусусиятҳои умумии мафҳумро нишон медиҳанд, «росткунча» ва «баробарии тарафҳо» тафовути хоси «мураббаъ»-ро ташкил медиҳад [8, с. 31].

Бо сабаби он ки дар мафҳум синфи ашёи ҳаҷми онро ташкил медиҳад, дар доираи ягон синфи дигар фарқ карда мешавад ва шакли муайяни моҳияти маърифат маҳсуб мегардад. Ба ҳар ҳол дар сохтори мафҳум диалектикаи алоҳидаи махсус ва умумиятдоштат инъикос меёбад. Предметҳои дар мафҳум ҷамъшуда дар умумият ҳамчун махсус баррасӣ (фикр) карда мешаванд ва предметҳои алоҳида, ки ин аз усулҳои ташаккули номҳои тавсифии фардӣ дар асоси мафҳумҳо дида мешавад.

Қонуниятҳои нишондодашудаи зарурати аз байн бурдани синфи предметҳое, ки дар дохили синфи дигар баъзе аломатҳои махсус доранд, дар назарияи аксиоматикии сершуморҳо ба таври возеҳ инъикос ёфтааст. Дар замони имрӯз масъалаи мафҳум чун мақулаи мантиқӣ дар шакли хеле густурда мавриди омӯзиш қарор гирифта, он шакли тафаккуре доништа мешавад, ки дар он ашё аз рӯи нишонаҳои муҳим ва фарқкунанда ҷудо карда шуда, ба ҳамин васила корбаст карда мешаванд. «Ҳатто мантиқшиносон аломатҳои хосро шакли рамзии мафҳум доништа, формулаи муайяне барои он ихтироъ кардаанд, ки чунин аст: $xA(x)$. Дар ин ҷо x – ашё, $A(x)$ – маҷмуи нишонаҳо (хабар) буда, шакли рамзии мафҳумро ифода мекунад» [13, с. 66].

Ин изҳоротро метавон чунин маънидод кард, ки ҳар як мафҳум дорои ҳаҷм аст ва ба воситаи ҳаҷм ва алоқамандии он бо мазмун мафҳум дуруст дарк карда мешавад.

Агар алоқамандии мафҳумро бо калима ба инобат гирем, мисли ҳама гуна равандҳои фикрӣ мафҳум дар шакли муайяни рамзӣ ифода меёбад. Бевосита дар забони табиӣ чунин шаклҳо номҳои маъмули тавсифӣ мебошанд. Одатан ба ҷойи онҳо ҳама гуна ихтисорот истифода мешаванд. Мафҳумҳо маънои номҳои навъиро ташкил медиҳанд ва бинобар вазифаи нишондодаи онҳо дар бораи фикронӣ ҷудо намудани предметҳо, ин номҳоро бо он предметҳое мепайванданд, ки онҳо бояд ҳамчун аломати забон дар равандҳои муошират ва тафаккур намоёндагӣ кунанд.

Ёдовар мешавем, ки маъно як қисмати мақулаи мафҳум, аниқтараш семантика буда, яке аз хусусиятҳои аломатҳоро ифода мекунад. Дар бораи мафҳум суҳан ронда, мо аз доираи назарияи аломатҳо берун баромада, мафҳумро на ҳамчун хусусияти аломатҳо, балки ҳамчун шакли муайяни инъикоси воқеият дар марҳилаи тафаккури тадриҷӣ бо ёрии

забон баррасӣ мекунем. Ин ташаккулёбиҳо аз ҷиҳати сохти худ хеле фарқ мекунанд, ки дар онҳо рисолат ва гуногунии шаклҳои фаъолияти фикронии маърифати инсонӣ ифода ёфтааст.

Агар ба масъалаи семантикӣ жарфтар назар кунем, мафҳум натиҷаи раванди мураккаби фаъолияти фикронӣ мебошад. Дар ҳолатҳои нави дуҷум бошад, масъала аз сабаби нокифоя возеҳ будани маъноӣ предметии калимаҳои истифодашуда мураккаб мегардад. Раванди ташаккули мафҳумҳо дар ин ҷо одатан бо ошкор кардани ин маъно якҷоя карда мешавад. Дар ин ҳолат, ҳатто бисёрмаъногии истифодаи ин ё он калима ошкор мешавад, масалан, калимаи «бозӣ» ҳамчун ифодаи тақлид ба ягон фаъолият ба хоҳири лаззати бозии кӯдакона ва ё машқи усулҳои ин ё он фаъолият, ё озмунҳо, ё амалҳои хунармандон ва ғайра. То ҳол хеле норавшан аст, ки моҳиятан ҳамаи ин ҳолатҳои алоҳидаро дар як мафҳуми ягона ҷамъбаст кунем. Ба ҳамин монанд, вазъ бо калимаи «беморӣ» ва дигар калимаҳо ҳамин тавр аст.

Дар қисми аввал мо қайд намудем, ки номҳои умумӣ ба таври интуитивӣ истифода мешаванд, каму беш дақиқ ва бе дарки он, ки аз рӯйи кадом аломатҳо ва предметҳои, ки муҳаққиқон таъйин мекунанд, ҷудо карда мешаванд. Дар ин маврид, маъноӣ номҳои умумии мувофиқ ошкор нашудааст ва аз ин рӯ, ба таври ҷиддӣ ғуём, онҳо мафҳумро ифода намекунанд. Ҳамин тавр, шахс метавонад калимаҳои «дарахт», «инсон», «бемор»-ро истифода барад, бидуни он ки ба саволе чиро ӯ маҳз дар назар дорад. Кадом аломатҳо ба предметҳои дар ин ҷо тасаввуршуда хосанд, ҷавоб дода наметавонад. Дар баъзе чунин мавридҳо бо калимаҳо фақат баъзе тасаввуроти каму беш равшан алоқаманд шуда, ба воситаи ҳамин тасаввурот робитаи калимаҳо бо предметҳои дар воқеият вучуддошта сураат мегирад.

Бинобар хусусияти умумидоштаи инъикоси предметҳо дар мафҳум, онҳо ҳамеша дар мафҳум ба ин ё он тарзи тадриҷӣ фикр карда мешаванд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки худ предметҳои, ки дар онҳо тасаввур карда мешаванд, ҳамеша моҳиятан як навъ таҷдид мебошанд. Дар мафҳумҳои: «фулуз», «растанӣ», «атомҳо» ва ғайра баъзе предметҳои воқеӣ, ҳамчун унсурҳои ҳаҷм дар назар дошта мешаванд. Вақте ки мо таъкид мекунем, ки ҳамаи донишҷӯён бояд имтиҳон супоранд, мо албатта, ин уҳдадориро на ба баъзе объектҳои тадриҷӣ, балки ба одамони мушаххас нисбат медиҳем. Танҳо дар баъзе мавридҳо предметҳои мафҳум ин ё он предметҳои идеалишудаи воқеият мебошанд, на ҳамавақт.

Хулоса, аз таҳлили мушаххаси мақулаи мафҳум ҳамчун раванди инъикоси маърифат дар низоми мантиқи муосир чунин бар меояд, ки новобаста аз ҳар даври замон мутафаккирон ин масъалаи илмиро дар китобу рисолаҳо ва баромадҳои илмӣ-мантиқии худ ба таври муфасссал баҳри бартараф намудани гумону ғалатҳои лафзӣ маънавӣ ва ҳамзамон таблиғи ақлгарой ва ҷаҳонбинии илмӣ, баррасӣ намудаанд. Аз нигоҳи онҳо мафҳум ҳамчун мақулаи мантиқӣ моҳияти субъективиро дар худ касб намуда, бевосита ашёи мавриди назарро вобаста ба ҷойгиршавии зермавзӯҳои инъикос мекунад ва ба омӯзандаю пажуханда роҳи ростинро нишон медиҳад. Алатта, ин инъикосшавиҳо, ки равандҳои маърифати илмиро ифода мекунанд, барои ашёи алоҳида ё маҷмуи ашё хосанд ва дар баробари монандию фарқияташон матолиби мавриди назарро ошкор месозанд.

Бо таъкиди матолиби болозикр метавон гуфт, ки пажуҳишгарон ва мантиқшиносони муосир мафҳумро мавриди пажуҳиши амиқ қарор дода, онро нахуст ба сода ва мураккаб, аз рӯйи сохтор ба ҳаҷм ва мазмун ҷудо намуда, муносибати байни онҳоро бо далелҳои илмӣ тақвият бахшидаанд. Ҳамзамон онҳоро на ҳамчун сохторҳои содаи маърифати ақлӣ арзёбӣ намудаанд, балки онҳоро инъикосгари донишҳои мавҷудаи зеҳнӣ эътироф карда, бевосита ба тасаввур ва тафаккури одамон таъсиргузор доништаанд.

АДАБТӢТ

1. Абуали ибни Сино. Осор. – Ҷ.И. – Душанбе: Дониш, 2005. – 852 с.
2. Абу Наср аль-Фараби. Книга о словах, употребляемых в логике / пер. с араб. введ. С. Сулаймонова, Б.С. Сулаймонова. – Душанбе: Олами дониш, 2024. – 147с.
3. Аль-Фараби. Логические трактаты. – Алма-Ата: Наука, 1975. – 670 с.
4. Асмус В.Ф. Логика. – М., 1947. – 387 с.
5. Болтаев М. Н. Вопросы гносеологии и логики в произведениях Ибн Сины и его школы. – Душанбе, 1965. – 600 с.
6. Войшвилло Е.К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ. – М.: «Изд-го МГУ», 1989. – 239 с.
7. История таджикской философии. – Т.2. – Душанбе, 2011. – 788 с.
8. Копнин П.В. Формы мышления и их взаимосвязь // Вопр. Философии. – М., 1956. № 3. – С. 45-50.
9. Попов Ю.П. Логика. – М., 2015. – 295 с.
10. Риза М. Шарҳ-ул-мантиқ (Талхиси мантиқ). – Техрон, 1390 ҳ. – 448 с.
11. Сайфуллоев Н.М., Ивлев Ю.В. Мантиқ. – Душанбе, 2013. – 214 с.
12. Смирнов А.В. Логика смысла. – М., 2001. – 503 с.
13. Сулаймонов Б.С. Мантиқ. – Душанбе, 2023. – 214 с.
14. Худойдодзода Ф.Б. Мантиқ. – Душанбе, 2020. – 113 с.
15. Aidukiewicz K. Abris der logik (Талхиси мантиқ). Berlin, 1958. – 167 с.
16. Fakhry M. A history of Islamic philosophy (Таърихи фалсафаи ислом). – Colambia, 1970. – 402 p.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ОН ҲАМЧУН РАВАНДИ ИНЪИКОСИ МАЪРИФАТ ДАР НИЗОМИ МАНТИҚИ МУОСИР

Мақола ба мавзуи муҳимми мантиқӣ баҳшида шуда, муаллифон қӯиши намудаанд, ки дар таҳияи ин мақола зарурати омӯзишу пажӯҳиши илми мантиқро нишон диҳанд. Дар ин замина, онҳо мақулаҳои ин илм, хусусан мафҳумро вобаста ба равандҳои мутақобили замони муосир мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Ҳамчунин, муаллифон қӯиши намудаанд, ки масъалаи мазкурро бо тақия ба осори илми мантиқшиносони замони муосир мавриди омӯзиши ва пажӯҳиши қарор диҳанд. Ба андешаи онҳо, масъалаи аввалине, ки дар шинохти мафҳум ҳамчун инъикоси дониши мавриди баррасӣ қарор мегирад, ин дарки дурусти моҳияти мафҳум ва инъикоси равандҳои он дар тафаккур мебошад.

Онҳо ибтидои доштаанд, ки вобаста ба гузариши ёфтани тамаддуни ҷаҳонӣ ва рушди тафаккури инсоният ҷараёнҳои илмӣ низ дар ҳамбастагӣ ба онҳо вусъат меёбанд ва таснифу тақсими мафҳумҳо баҳри фикрронии дуруст истифода мешаванд. Агарчи ин мақулаи мантиқӣ дар зери таъсири ғояҳои мантиқшиносии Арасту ба вуҷуд омада бошад ҳам, муаллифони мақола чунин мепиндоранд, ки мутафаккирони асримиёнагии тоҷик онро оқилона ташиққул дода, ин масъала дар низоми мантиқи муосир кумақрасони ҷомеаи ақлгаро гардидааст.

Дар охир, аз ҳулосаи муаллифон бармеояд, ки мантиқшиносони муосир дар баробари таснифи моҳияти мафҳумҳо раванди натиҷагирии онҳоро қайд намуда, бо методҳои дуруст ба даст овардани бозёфтҳои илмӣ ва тарзи тақмили онҳо таваҷҷуҳи хоса намуда, ояндабинии дурустро маҳз ба ҳамин восита доништаанд.

Калидвожаҳо: мантиқ, мафҳум, моҳият, инъикос, калима, тасаввур, тафаккур, маъно, аломат, ҳаҷм, мазмун, мафҳуми сода, мафҳуми мураккаб.

Маълумот оид ба муаллифон: Сулаймонов Баҳманёр Сайдиҳсонович – номзоди илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 880588550

Маълумот оид ба муаллиф: Фозилов Орифҷон Маҳсумович докторант PhD-и кафедраи онтология ва назарияи маърифати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, н. Сино, Ҷ. Расулов 67/5. E-mail: orifjon_98@mail.ru; тел.: (+992) 900767635.

ПОНЯТИЕ И ЕГО СУЩНОСТЬ КАК ПРОЦЕССА ОТРАЖЕНИЯ ЗНАНИЙ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛОГИКИ

Статья посвящена важной теме логики, и при подготовке данной статьи авторы постарались показать необходимость изучения и исследования науки логики. В этом контексте ими исследуются категории этой науки, особенно понятия, связанные с процессами взаимодействия современности.

Также авторы попытались изучить и исследовать данный вопрос на основе научных трудов современных логиков. По их мнению, первый вопрос, который обсуждается при признании понятия как отражения знания - это правильное понимание сущности понятия и отражение его процессов в мышлении.

Они заявили, что в связи с расширением мировой цивилизации и развитием человеческого мышления, солидарные с ними научные направления также расширяются, а для правильного мышления используется классификация и деление понятий. Хотя эта логическая категория была создана под влиянием логических идей Аристотеля, авторы статьи считают, что таджикские средневековые мыслители сформировали ее разумно, и данный вопрос становится помощником интеллектуального общества в современной логической системе.

Из заключения авторов следует, что современные логики наряду с классификацией сущности понятий отмечают процесс их вывода, особое внимание уделяли правильным методам получения научных выводов и способам их вывода улучшения и таким образом признали правильное видение будущего.

Ключевые слова: логика, понятие, сущность, отражение, слово, воображение, мышление, смысл, знак, объем, содержание, простое понятие, сложное понятие

Информация об авторах: Сулаймонов Бахманёр Сайдиҳсонович – кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 880588550

Фозилов Орифҷон Махсумович – докторант PhD, кафедры онтологии и теории познания Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино, Джаббор Расулов 67/5. E-mail: orifjon_98@mail.ru; тел.: (+992) 900767635

CONCEPT AND ITS ESSENCE AS PROCESS OF REFLECTION OF KNOWLEDGE IN THE SYSTEM OF MODERN LOGIC

Article is devoted to an important subject of logic, and by preparation of this article authors tried to show the need of studying and a research of science of logic. In this context they are investigated categories of this science, especially the concepts connected with present interaction processes.

Also authors tried to study and investigate the matter on the basis of scientific works of modern logicians. According to them, the first issue which is discussed at recognition of a concept as reflections of knowledge is the correct understanding of essence of a concept and reflection of its processes in thinking.

They said that in connection with expansion of a world civilization and development of human thinking, the scientific directions, solidary with them, also extend, and for the correct thinking classification and division of concepts is used. Though this logical category was created under the influence of the logical ideas of Aristotle, authors of article consider that the Tajik medieval thinkers created it reasonably, and the matter becomes the assistant to intellectual society in a modern logical system.

Eventually, follows from a conclusion of authors that modern logicians along with classification of essence of concepts noted process of their conclusion, special attention was paid to the correct methods of receiving scientific conclusions and ways of their conclusion of improvement and thus recognized the correct vision of the future.

Keywords: logic, concept, essence, reflection, word, imagination, thinking, sense, sign, volume, content, simple concept, difficult concept

Information about the authors: Sulaymonov Bahmanyor Saidehsonovich – candidate of Philosophy,

associate professor of the Department of Philosophy and Politology Tajik International University of foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 880588550.

Fozilov Orifjon Makhsumovich- PhD candidate, at the Department of Ontology and Cognitive Theory, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, d. Sino Jabbor Rasulov 67/5. E-mail: orifjon_98@mail.ru; phone: (+992) 900767635

УДК: 821.222.8

ДЕВОНИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА ШАРҲИ ШОРЕҲОНИ МАКОТИБИ МУХТАЛИФ.

Темуршоева Г. С.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ аз зумраи адибон, мутафаккирон ва аз бузургтарин шоирони ғазалсарои тоҷик буда, дар таърихи адабиёти форсу тоҷик мақоми баланд дорад. Ғазалиёти ин шоири маъруф ҳанӯз дар айёми зиндагиаш дастраси тамоми хонандагони кишварҳои Шарқ гардида буд. Байтҳои зерини Ҳофиз низ далели он аст, ки ашъораш дар ҳамон замон дар дили мардум, дар дили аҳли адаб ҷо гирифта буд:

Зи шеъри Ҳофиз Шероз мегӯянд мераксанд
Сияҳчашмони кашмириву туркони самарқандӣ.

Ироқу порс гирифтӣ ба шеъри хуш, Ҳофиз,
Биё, ки навбати Бағдоду вақти Табрес аст

Мусаллам аст, ки маҳз дар эҷодиёти шоир ғазал ба нуқтаи баландтарини таҳаввули худ расид. Чунонки ҳуди Ҳофиз мегӯяд:

Ғазал гуфтиву дурр суфтӣ, биёву хуш бихон, Ҳофиз,
Ки бар назми ту афсонад фалак икди Сурайёро

Ашъори Ҳофиз ҳанӯз дар давраи зиндагии ҳуди шоир мавриди шарҳу тафсир қарор гирифта буд. Муҳимтарин сифати суҳангустарии Ҳофиз дар он аст, ки ӯ тавонист бо камоли эҷоз дастовардҳои ғазалсароёни собиқро ба ҳам оварда, имконоти жанрии ин навъи шеърро дар тасвир ва ифодаи мавзоти мухталиф намоиш диҳад. Аз ин рӯ, ба дарки асрори шеъри Ҳофиз тавачҷӯх зиёд гардид.

Дар давоми солҳо шарҳнависон ба шарҳу тафсиру калимаҳо ва ибороти шоиронаи Ҳофиз машғул шудаанд ва шарҳномаҳои зиёдеро навиштаанд. Дар шарҳномаҳо Ҳофиз ҳамчун ифодакунандаи талқинкунандаи мазомини илоҳӣ ва сӯфии гузаро тавсиф меёбад.

Ба ақоиди шарҳдиҳандагон, Ҳофиз лисонулғайб шоирест, ки ғазалиёташ бо нуқтаҳо ва ишораҳои муҳими “Қуръон” ва шариат мувофиқат мекунад. Ашъори шоир ҳамеша мавриди шореҳони суҳан ва муҳаққиқони адабӣ буд.

Шарҳнависи ба ашъори Ҳофиз аз тафсиру таъвили абёти ҷудогонаи шоир шуруъ шудааст, зеро барои шахсоне, ки ба замонҳои зиндагии ӯ наздиканд, одатан танҳо байту ғазалҳои алоҳида мушкилфаҳм буданаш мумкин аст. Ифодаи ишорасое, ки дар замонҳои муаллиф барои ҳамагон маълум буданд, дар даврони минбаъда ба муаммоҳои сарбаста мубаддал мешуданд ва ба маъникушоӣ эҳтиёҷ пайдо шуд.

Аввалин шарҳе, ки ба ашъори Ҳофиз навишта шудааст, ба шоири донишманд Шайх Ҷамолиддин Алиӣ Исфаронӣ, маъруф ба Шайхӣ Озарӣ тааллуқ дорад. Ин донишманд дар китоби худ “Қавоҳир-ул-асрор” дар баробари мушкилоти ашъори Анварӣ, Ҳоконӣ, Амир Хусрав, Бисотӣ Самарқандӣ, Имоди Фақеҳи Қирмонӣ, Камоли Хучандӣ ва шоирони дигар ду байти Хоҷа Ҳофизро ҳам шарҳ додааст, ки яке:

Соқӣ, ҳадиси сарву гулу лола меравад,
Ин баҳс бо салосаи ғуссола меравад

дигаре:

Пири мо гуфт: Хато бар қалами сунъ нарафт
Офарин бар назари поки хатопӯшаш бод

Шайхи Озарӣ аз нахустин донишмандонест, ки абарқудратии Ҳофиз Шерозиро эътироф намудааст. Ӯ дар тафсири байти аввал менигорад: “Ин суханони Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Ҳофиз аст ва ўро лисонулғайб мегӯянд. Варои таври шоир ўро тавре дигар, чунонки ошики Румӣ гӯяд:

Шеър чӣ бошад бари ман, то ки занам лоф аз ў,
Ҳаст маро фанни дигар ғайри фунуни шуаро.

ва Ҳофиз миёни шуаро танҳост. Ҳаргиз мисли ў яке набуда [2; 185].

Тавассути донишмандони аврупоӣ шуруҳи туркии девони Ҳофиз шухрат пайдо карда буд. Чунончи, донишманди машҳури Эрон Саид Нафисӣ дар тавсифи шарҳи туркии девони Ҳофиз, ки ба Судии Буснавӣ мансуб аст, навиштааст: “Тардиде нест, ки шарҳи Судӣ муҳимтарин китобест, ки дар бораи ашъори Ҳофиз то кунун таълиф кардаанд” (2;191).

Шарҳнависи туркӣ дар заминаи девони Ҳофиз аз асри XVI ибтидо гирифтааст. Шояд пеш аз ин аср ҳам шарҳи ғазалҳои алоҳидаи Ҳофиз ба забони туркӣ сурат гирифта бошанд, вале тибқи маълумоти олимони китобхонаҳои ҷаҳон аз онҳо дараке нест. Агар дар ин кишварҳо шарҳнависӣ собиқае наред, шарҳҳои мукаммали Сурурӣ, Шамӣ ва Судии Буснавӣ ба майдон намеоманд.

Нахустин шарҳи туркии девони Ҳофиз шарҳи Муслиҳиддин Мустафо ибни Шайбон, мутахаллис ба Сурурӣ аст, ки то имрӯз боқист.

Сурурӣ аз донишмандони бузурги забону адабиёти араб ва форс мебошад, ки шарҳи “Тулистон”-ро ба арабӣ, девони Ҳофизро ба туркӣ ва “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоноро ба форсӣ навиштааст.

Шарҳи Сурурӣ бар девони Ҳофиз соли 1559 ба анҷом расидааст, ки як нусхаи пурраи он шомил ду ҷилд аст. Нусхаи якуми он таҳти шумораи 11109 ғазалҳои Ҳофиз Шерозиро аз радифи алиф то шин ва нусхаи 9497 аз ҳарфи айн, ғазале, ки матлааш чунин аст:

Ба иззи давлати гетиғурӯзи Шоҳ Шучоъ
Расад ба кулбаи дарвеш низ файзи шуоъ

ибтидо гирифта, ғазалиёти боқимондаи девон ва рубоӣҳову қитъаҳои шоирро дар бар мегирад.

Сурурӣ аввал вазни ҳамаи ғазалҳо ва ашъори дигари Ҳофизро муайян карда, баъд ба бозгӯи маъно машғул мешавад. Шарҳи Сурурӣ дар тадқиқи мукаммали авзони ашъори Ҳофиз аввалин шарҳ мебошад.

Сурурӣ аввал таркибу ифодаҳоро тафсир медиҳад, ки баъдтар асоси шуруҳи дигари туркӣ низ қарор гирифт. Масалан:

Саҳни бустон завқбахшу суҳбати ёрон хуш аст.

Шарҳ: “Саҳни бустон” ба маънои майдон аст ва мубтадост, “бустон” музоф аст, “завқбахш”- таркиби васфист ва хабари мубтадост, “суҳбат” низ мубтадост ва маътуфия аст ба ҷумлаи аввал. Маънои мисраъ он аст, ки саҳни бустон завқбахш ва суҳбати ёрон хуш мебошад. мурод аз “саҳни бустон” хонақоҳ аст ва мурод аз “ёрон” “асҳоби тариқат аст” (тарҷумаи таҳтуллафз аз Абдуманнон Насриддин) [2,193].

Сурурӣ дар шарҳи худ таҳқиқи филологиро бо усулҳои тафсири ирфонии ашъори Ҳофиз ба ҳам овардааст, ки ин усули таҳқиқ дар асрҳои минбаъда хеле ривож ёфт.

Баъд аз Сурурӣ Мустафо Дарвешӣ мутахаллис ба Шамӣ соли 1573 шарҳи дигаре ба девони Ҳофиз ба анҷом расонд. Нусхаҳои ин шарҳ хеле каманд.

Мавлоно Шамъй низ аз шореҳони маъруф ба ҳисоб рафта, ба ғайр аз девони Ҳофиз “Шарҳи панднома”-и Аттор, “Шарҳи “Мантиқ-ут-тайр”, “Шарҳи “Искандарнома”-и Низомии Ганҷавӣ, “Шарҳи “Ғулистон”, “Шарҳи “Бӯстон”, “Шарҳи “Сабҳат-ул-абро”, “Шарҳи “Баҳористон”, “Шарҳи “Маснавии маънавӣ” -ро ба қалам додааст.

Шарҳи Шамъй бар девони Ҳофиз бо муқаддимаи форсӣ шурӯъ шуда, минбаъд девон ба туркӣ тафсир ёфтааст.

Сабаби ба шарҳи девони Ҳофиз рӯй оварданаширо Шамъй чунин зикр намудааст: “...Баъдан ин бандаи камина, аънӣ Шамъии поймоли ғумум ва шикастаи ҳумум, ки аз даври замон ошӯфтаҳолу парешонбол будаам, ки тариқи қаноат ихтиёр карда дар ғӯшае нишаста будам. Ногоҳ яке аз бузургтарини ҷаҳон ва камтарини замон, ки орифи даврон ваҳиди оламиён, фаридаи ҷаҳон буд...ба шарҳ навиштан Ҳофизро амр кард. Ин бандаи қабилбизоат ҳарчанд, ки ба сад забони аҷз ба қусури хеш эътироф кардам, мақбул наҷфтод. Оқибатуламар пас аз илҳами бисёру иброми бешумор ба амри шарифи он бузургтарини бузургон ба шарҳ кардани он шурӯъ кардам ва умед медорам, ки ҳар кас ки аз ин шарҳ мустафид гардад, шореҳу боисшударо аз дуои хайр фаромӯш накунад” [2,194-195].

Шарҳи мазкур бо тафсири нахустғазали девони Ҳофиз ибтидои гирифта, бо иқтибоси таърихи вафоти шоир ба анҷом расидааст.

Шамъй дар шарҳи худ як мисраи Ҳофизро иқтибос оварда, ба шарҳи он мепардозад. Инчунин, ашъори шоирро дар пайвастагӣ бо шоирони дигар Саъдию Низомӣ, Ҷалолиддини Румӣю Ҷомӣ шарҳ медиҳад. Барои тафсири матлабҳои ҷудогона аз ашъори ҳуди Ҳофиз ҳам мисолҳо овардааст.

Сурурӣ ва Шамъӣ эҷодиёти Ҳофизро бо ҳамаи паҳлуҳояш ба тадқиқ гирифтанд ва бо ҳамин сифати таълифоташон пайвастагии маърифатгарони туркро ба назми форсӣ қавитар гардидаанд.

Арзиши илмӣ шуруҳи Сурурию Шамъӣ дар он аст, ки ҳар ду заминаи хубе барои таълифи муҳимтарину мукамалтарин шарҳи туркии девони Ҳофиз – шарҳи Судии Буснавӣ қарор гирифтанд.

Судии Буснавӣ яке аз шореҳони маъруф буда, асалан аз ноҳияи Бусна буда, аксар дар Истамбул зиндагӣ ва эҷод карда, дар дарбори Иброҳимпошо вазифаи муаллимиро адо кардааст.

Доктор Қосим Ғанӣ- ҳофизшиноси маъруф дар тавсифи матни ғазалҳои шарҳодаи Судии Буснавӣ навиштааст: “Нусхаи Судӣ аз беҳтарин ва саҳеҳтарин нусаҳ аст” [2,192].

Судӣ ба ҷуз аз девони Ҳофиз ба “Бӯстон” ва “Ғулистон”-и Саъдӣ “Маснавии маънавӣ” -ро низ шарҳ навиштааст. Инчунин “Шофия” ва “Қофия”-и Ибни Ҳочибро ба туркии усмонӣ тарҷума кардааст. Шарҳи Судӣ аз маъруфтарин ва маҳбӯбтарин китоби пайвастагони шеърӣ Ҳофиз қарор гирифтааст. Соли 1824 Х. Брокгауз ғазалиёти Ҳофизро бо шарҳи 80 байт ғазали аз шарҳи Судӣ дар Лейпсик нашр намуд. Ба гуфтаи Э. Браун тарҷумаи мукаммали олмонии девони Ҳофиз, ки ба қалами Розенвег мутааллиқ аст ва тарҷумаи англисии он, ки кори Вилберфурс Кларк мебошад, дар асоси шарҳи Судӣ сурат гирифтаанд [2,197].

Судии Буснавӣ бо таълифи шарҳи худ ба ҳофизшиносӣ тақони ҷиддӣ дод. Шореҳ ашъори Ҳофизро аз мавқеи ҷаҳоншиносии муқаррарӣ тафсир намудааст. Ҳерман Эте дар ин бора менависад: “Вай танҳо шореҳест, ки шоирро аз назари башарӣ мебинад ва ашъорашро таҳтуллафз таъбиру ташреҳ мекунад” [2,198].

Шарҳи Судӣ бар ғазалҳои Ҳофиз як асари ҷомеи илмӣ низ шинохта шудааст. Дар он ба ғайр аз шарҳи ғазалҳо як силсила санадҳои муҳими тарҷумаҳои низ ба назар мерасанд, ки дар тадқиқи шахсияти Ҳофизӣ Шерозӣ арзиши махсуси илмӣ доранд.

Шореҳ бори аввал ғазалиёти Ҳоҷа Ҳофизро аз рӯи муносибати таъсири қофия ба се қисм тақсимбандӣ кардааст: суст, бисёр аъло ва мартабаи эъҷоз. Судии Буснавӣ ин

тақсимбандиро дар тавчеҳи байти зерин

Гуфтам: Эй султони хубон, раҳм кун бар ин ғариб,

Гуфт: Дар дунболи дил раҳ гум кунад мискин ғариб

чунин иброз намудааст: “Аз ғазалиёти Хоҷа Ҳофиз онҳо, ки бо “бо” ва “со”-и мусалсала ва “чим” ва “ҳо” ва “хо” қофия баста шудаанд, бениҳоят сусту воҳист. Аммо ғазалиёте, ки бо ҳуруфи “айн” ва “коф” ва “ҳоф” ва “лом” қофия доранд, бисёр аъло ҳастанд. Ва боқии ғазалиёти Хоҷа дар мартабаи улвист ва ҳатто баъзе аз сарҳади эъҷоз расида ва метавонем, бигӯем, аз мартабаи эъҷоз ҳам болотар аст. Хулоса, ин ки дар тамоми ҳуруф ашъори баробару ҳамвор гуфтан фақат махсуси Мавлоно Ҳазрати Ҷомист” [2,199].

Шарҳнависи туркӣ ба девони Ҳофиз пас аз Судӣ низ идома кард ва “Шарҳи девони Ҳофиз”-и Мавлоно Сайид Муҳаммади Ваҳбӣ аз шарҳҳои маъмултарин ба ҳисоб меравад.

Дар муқаддимаи ин шарҳ дар бораи маърифати шеърӣ ирфонӣ ва чигунагии маслаки тасаввуф маълумот дода шудааст ва Ваҳбӣ андешаҳои худро бо истиноди ашъори Ҷалолиддини Румӣ, Маҳмуди Шабистарӣ, Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва аксаран байтҳои худӣ Ҳофиз тақвият бахшидааст. Мавлоно Ваҳбӣ навиштааст, ки “Бинобар қосир будани фаҳми авом алфози ғариба ва луғоти мушкилаи девони Ҳофизӣ Шерозӣ, ки ба сурати маҷоз ва лисони ғайбӣ ифода ёфтаанд, барои абноӣ авом изҳор ва барои аъён тақрор гардид” [2,202].

Дар Ҳинд низ шарҳнавис ба девони Ҳофиз ривоч ёфта буд ва Сайфиддин Абулҳасани Абдурахмон, машҳур ба Хатмӣ бо номи “Мараҷ-ул-бахрайн” шарҳро бар девони Ҳофиз мураттаб намуд.

Ин шорех ба девони Хоҷа Ҳофиз аз кӯдакӣ пайвастагӣ доштааст ва дар шарҳи худ аз он ёдовар мешавад, ки падараш барои ӯ мушкилоти девони шоирро тавзеҳ додааст. Хатмӣ Лоҳурӣ дар зимни шарҳ этиқоди худро ба Ҳофиз дар қитъаи зер баён намудааст:

Шеърӣ Ҳофиз аз ҳама ашъор бар ман мушкил аст,

Ҳамчу Ҳофиз дигаронро ном бурдан мушкил аст.

Осафӣ ҳарчанд мазмунот дорад дидае,

Лек чун ашъори Ҳофиз шеър гуфтан мушкил аст.

Мӯхташам, Коҳиву Саққо худ ҷӣ гӯям, эй азиз,

Кардан аз хори муғелон кори сӯзан мушкил аст.

Ҳотифӣ, Шоҳӣ ҷӣ бошад ҷанби он султони қавм,

Варди саҳро ро ниҳодан ном савсан мушкил аст.

Гарчи Ҳалвой бо номаш мепазад ҳалвои ҳеш,

Ҳанзалиро лаззати харбуза додан мушкил аст.

Шоиронро пеши он сайфи худо, Хатмӣ, маном,

З-он ки кори ҷайди фулод з-оҳан мушкил аст [2,204].

Хатмӣ ба шарҳи ғазалиёти девони Ҳофизӣ Шерозӣ рӯй оварданаҷро ин тавр баён кардааст: “Аз ғавомизи маонии ашъори дилпазир ва фаҳовии мазомини беназири ҳазрати Хоҷа Ҳофиз, ки бар аксари аҳли олам ва бештари абноӣ одам маҳфиву пӯшида буд, аз имдоди рӯҳи мутаҳҳараш ва файзи ҷонпарвараш вуқуфу иттилое ёфта, баъд аз он ки умре дар талабаш шитофтам, хостам, ки дар силки таҳрир орам ва он ҷӣ аз забони дурфишони ҳазрати Маҳмудӣ ва волидӣ шунида будам, маҳфӣ нагузорам” [2,204].

Хатмӣ Лоҳурӣ девони Ҳофизро дар муқаммалӣ фаро гирифтааст. Шорех ба он шеърҳое таваҷҷуҳ зоҳир намуд, ки барои маърифатгарон дар маънидод кардани маъноӣ онҳо ба мушкилӣ дучор шуданд ва бинобар ин эҳтиёҷ ба шарҳи маънояшон пайдо шуд. Баъзе аз он шеърҳо дар шуру ҳи дигар тафсир ёфта бошанд ҳам, шояд Хатмӣ аз мавҷудияти онҳо огоҳ набуд. Дар “Мараҷ-ул-бахрайн” аз ягон шорех ва ягон шуруҳ маълумоте ба назар намерасад.

Хатмӣ дар ифодаи фикр мустақил буда, андешаҳои шорехони дигарро тақрор накардааст.

Забони баёни Хатмӣ хеле содда ва чолиб аст. Инчунин, шореҳ қариб тамоман ба тафсири калимаҳову таркибҳо, вазни ашъор, санъатҳои бадеӣ машғул нашуда, бештар маънии байтҳо ро баён намудааст.

Пас аз Хатмӣ Афзали Аллоҳободӣ бо номи “Кашф-ул-асрор мин вучуҳи мушкilotи ашъор” шарҳи пураарзишоро ба девони Ҳофиз навиштааст. Дар бораи ин шарҳ Ҳ.Эте навиштааст: ” Ин шарҳ дар аҳди Шоҳичаҳон таълиф гардидааст” [2,210].

Инчунин, муҳаққиқи тоҷик А.Афсаҳзод ва рус В.А.Капранов перомуни ин шарҳ маълумот додаанд, ки онро ҳамчун як шарҳи дорои хусусияти лексикографӣ номидаанд.

Афзали Аллоҳободӣ чун донишманди машҳури давраи Шоҳичаҳон аз шореҳони мумтози адабиёти форсу тоҷик ба ҳисоб меравад. Шореҳ дар баробари девони Ҳофиз ба “Ғулистон”-и Саъдии Шерозӣ, “Искандарнома”-и Низомии Ғанҷавӣ ва “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоноӣ Рум шарҳ навиштааст. Шарҳи Афзали Аллоҳободӣ маънигустарио бо тафсиrotи лексикографӣ даромехт. Ин муаллиф рисолаҳои “Калиди девони Ҳоча”, “Мусталехоти ашъори Ҳоча”, “Фарҳанги ашъори Ҳофиз”-ро навиштааст, ки хусусияти лексикографӣ доранд.

Аълоҳон Афсаҳзод дар бораи он ки Афзали Аллоҳободӣ дар тасҳеҳи матни ашъори Ҳофиз низ кӯшиш кардааст, менависад: “Шарҳи мазкур барои аз нуқтаи назари матншиносӣ омӯхтани девони Ҳофиз низ аҳамияти калон дорад” [2,214].

Шореҳи дигаре, ки дар маърифати бадеии ашъори Ҳофиз хизмати босазо кардааст, Убайдуллоҳи Хешакии Чистӣ мебошад. Муаллиф дар тӯли зиндагии худ чанд бор шарҳи худро таҳриру такмил кардааст ва ба он номҳои гуногун додааст. Аз ин рӯ, дар маъхазҳо чор шарҳи девони Ҳофиз ба ӯ нисбат дода мешавад, ки инҳо мебошанд:

1. “Ҷамеъ-ул-баҳрайн фӣ завоид-ин-наҳрайн”
2. “Хулосат-ул-баҳр фӣ илтиқот-ид-дурар”
3. “Хулосат-ул-баҳри қадим ва ҷадид”
4. “Баҳр-ул-фиросат-ил-лофиз фӣ шарҳи девони Ҳоча Ҳофиз”.

Убайдуллоҳи Хешакии Чистӣ дар шарҳи худ менависад, ки “... Пас мегӯяд. Бандаи заиф ва каминаи наҳиф Абдуллоҳ ул- маъруф ба Убайдуллоҳ ул- Хешакӣ ул- Чистӣ, ки илми фурс илмест бағоят шариф ва нукоти ӯ бағоят латиф, хусусан илми назм, ки нукоти онро ҷуз дидаи улулабсор набинад ва луғоти аҷоиби ӯро ҷуз ҷашми завилиқтидор нашиносад, алалхусус “назме,ки бувад тасаввуфомез, бошад ҳамаро ба худ диловез”.

Тафовути муҳими шарҳи Убайдуллоҳи Хешакии Чистӣ аз шореҳони дигар дар он аст, ки ин муаллиф маъноҳои ашъори Ҳоча Ҳофизро дар пайванди қавӣ бо “Қуръон” ва ҳадисҳои набавӣ ба тадқиқ гирифтааст.

Шореҳи дигаре, ки дар асри ҳабдаҳум ба девони Ҳофиз шарҳ навиштааст Баҳлул ибни Мирзоҳони Баракӣ мебошад, ки шарҳи ӯ бо номи “Ҷавоид-ул-асрор фӣ рафъ-ил-астор” машҳур аст.

Шарҳи мазкур манбаи муҳим баро онҳое мебошад, ки ашъори Ҳоча Ҳофизро аз назари аҳли ирфон тадқиқ карданианд.

Дар асри XVIII шарҳнависӣ ба девони Ҳофиз вусъат ёфт ва Мавлоно Ҳофиз Бадриддин ибни Мавлоно Ҳофиз Баҳоуддин бо номи “Бадр-уш-шурӯҳ” асарро меофарад, ки манбаи муҳим ба ҳисоб меравад. Муаллифи ин шарҳ тамоми девони Ҳофизро, аз ҷумла, ашъоре, ки ба ӯ нисбат додаанд, ҷамъоварӣ намудааст.

Шореҳ 645 ғазали Ҳофизро шарҳ додааст, ки нисбати дигар шарҳҳо аз рӯи дарбаргирии миқдори ашъори шоир дар навбати аввал аст. Мавлоно Бадриддин абёти ҳар як ғазалро дар пайвастагӣ ба ҳамдигар тафсир додааст. Шореҳ нахуст калимаҳо ва таркибҳои ҳар байтро тафсир дода, баъд бо ишораҳои “ҳосили маънӣ”, “маҳсули байт”, “маънӣ он аст” матлабро бозгӯ намудааст.

Дар асри XIX шарҳнависӣ бинобар ривочи китобчопкунӣ дар намуди таҳияи

хошияҳои муфассал сурат гирифтааст. Чун дар таҳия ва нашри шуруҳи пештара душвории зиёд ба назар расиданд, ноширон фақат қисматҳои муҳимтаринро дар хошияи девони Ҳофиз ба таъб расонданд.

Дар ин аср ба шарҳи девони Ҳофиз “Мифтоҳ-ул-кунуз ало Ҳофиз-ир-румуз”-и Қутбиддин Қандаҳорӣ, “Тӯмори маонӣ”-и Зайнулобиддини Иброҳимободӣ, “Равзат-уш-шуаро”-и Мир Муҳаммади Шерозӣ, “Шарҳи девони Ҳофиз”-и Шавқии Табретӣ, “Шарҳи девони Ҳофиз”-и Муҳаммад Иброҳим ибни Муҳаммад Саид, “Шарҳи девони Ҳофиз”-и Пирмуроди Мушфиқ, “Шарҳи девони Ҳофиз”-и Шайх Муҳаммади Дехлавӣ таълиф шуданд.

Ҳамин тариқ, шореҳони девони Ҳофиз сифатҳои муҳими ашъори ўро пай бурдаанд ва шарҳҳои ҷомеъро таълиф намудаанд, ки имрӯз аҳамияти махсусро касб намудаанд, ки ба ихлосмандони илми шарҳнависӣ ва ҳаводорони шеър ғазали Ҳофизи Шерозӣ кӯмак мекунад.

РЎИХАТИ АДАБИЁТ:

1. Абдусамад Амири Шаккоқӣ. Маъное байте аз Анварӣ. Яғмо. Техрон, 1352.
2. Абдуманнон Насриддин. Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форсу тоҷик. Хучанд, 2000.
3. Абдулҳамиди Абдунабӣ. Бардошти Хоча Ҳофиз аз Қуръон. – Душанбе: Суннатullo, 2007.
4. Аълоҳон Афсаҳзод. Ҳофизнома.- Душанбе: Ирфон, 1971.
5. Гулчини девони Ҳофиз. - Душанбе: Дониш, 2006.
6. Девони Ҳофиз бо маънии комил (бо шарҳи абёт). Бо кӯшиши Ноҳид Фаршодмехр, 1376, 506 сах.
7. Чашнномаи Ҳофиз. Душанбе. Дониш, 1971.
8. Лутфалии Суратгар. Сухансанҷӣ. Техрон, 1341, 254 сах.
9. Насриддин А. Маърифат ва шарҳи адабиёт. Душанбе: Ирфон, 1991.
10. Судии Буснавӣ. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз. Техрон, 1374, 242 сах.

ДЕВОНИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА ШАРҲИ ШОРЕҲОНИ МАКОТИБИ МУХТАЛИФ.

Мақола ба масъалаҳои шарҳи ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва шарҳи мактабҳои мухталифи шарҳнависӣ бахшида шудааст. Ба девони ғазалиёти Ҳофиз шореҳон шарҳу эзоҳоти тафсилӣ навиштаанд. Аз ҷумла, шуруҳоти адабии Судии Буснавӣ, Сурурӣ, Шамъӣ, Шайхӣ Озарӣ, Хатмӣ ва дигарон бар ғазалиёти ин шоири бузург беҳтарин шуруҳот дар адабиёт пазируфта шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: девон, шарҳ, ғазал, шеър, лугат, мактабҳо, Ҳофиз, Судии Буснави, Хатмӣ, Сурурӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темуршоева Гулхотун Султонсаидовна ассистенти кафедраи адабиёт ва журналистикаи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. тел: 934050320. gulya.temurshoeva@mail.ru

ДИВАН ХАФИЗА ШЕРОЗИ И КОММЕНТАРИИ КОММЕНТАТОРОВ РАЗЛИЧНЫХ ШКОЛ

Статья посвящена вопросам комментирования дивана Хафиза Ширази и различным школам литературной комментирования. В статье даются подробные сведения о комментариях к стихам Хафиза. В частности, лучшими произведениями в комментарии, анализирующие газели этого великого поэта, признаны комментарии Судии Буснави, Сурури, Шами, шейха Азари, Хатми и других.

Ключевые слова: диван, объяснение, газель, стих, словарь, школы, Хафиз, Буснави Судии, Хатми, Сурури.

Информация об авторе: Темуршоева Гулхотун Султонсаидовна, ассистент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М. Назаршоев. телефон: 934050320. gulya.temurshoeva@mail.ru

БАҲШИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
THE DIVAN OF HAFIS SHIROSI AND OF COMMENTATORS, COMMENTS OF
VARIOUS SCHOOLS.

The article is devoted to the issues of using the analysis of the divan of Hafiz Shirazi, commenting on the poet's ghazals and various schools of literary criticism. In particular, the best works in literary criticism, analyzing the ghazals, of this great poet are recognized as literary works of Sudi Busnavi, Sururi, Shami, SheikhaAzari, Khatmi and others.

Key words: *divan, explanation, gazelle, poem, dictionary, schools, commentator, Hafiz, Busnavi Sudi, Khatmi, Sururi.*

Information about the author: Temurshoeva Gulkhhotun Sultonsaidovna assistants of the department of journalism Khorog State University names after M. Nazarshoev. tel: 934050320. gulya.temurshoeva@mail.ru

УДК: 37.022

**ХУСУСИЯТИ АСОСИИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР
ТАЪЛИМИ АДАБИЁТИ ТОЧИК**

Таирова Д.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

«Маориф чун сарнавиштсози чомеа дар низоми сиёсати иҷтимоии давлат яке аз самтҳои афзалиятнок эълон гардида, барои ислоҳоти рушди он аз рӯзҳои аввали истиқлолият пайваста тавачҷуҳ ва ғамхорӣ хоса зоҳир мегардад. Ҷавҳари сиёсати давлатии моро дар сатҳи маориф бояд масъалаҳои дар низоми таҳсил қорӣ қардани меъёрҳои ҷаҳонӣ, тарбияи мутахассисони соҳибкасб ташкил диҳанд».

Эмомалӣ Раҳмон

Тайи чанд сол аст, ки муносибати босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар татбиқ мегардад. Омӯзгорон аз курсҳои тақмили ихтисос гузашта дар пайи истифодаи муносибати нав дар таълим ҳастанд. Аз ҷумла, дар қатори омӯзгорони фанҳои гуногун аз аввалинҳо шуда омӯзгорони фанҳои забон ва адабиёти тоҷик аз курсҳои бозомӯзӣ гузаронида шуданд. Аммо ҳанӯз проблемаҳои ҳалталаб, саволҳои, ки омӯзгорони ин фанҳоро ба ташвиш меоранд, ҳале зиёданд. Яке аз мушкилоти асосӣ ин аст, омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик курсҳои таълими босалоҳиятро дар заминаи фанни забони тоҷикӣ гузаштанд, ки он дар асоси озмоиш ва омодагии яқсолаи мутаахассисон ба роҳ монда шуда буд. Яъне роҳнамоҳо, дастурҳо барои омӯзгорони ин фанҳои ба ҳам алоқаманд танҳо барои фанни забони тоҷикӣ таҳия карда шуда, дар мавриди истифодаи таълими босалоҳият дар дарсҳои адабиёт маълумоти ниҳоят ночиз оварда шудааст – танҳо намунаи ташкили як кори лоиҳавӣ[1], аммо бояд таъкид намуд, ки сатҳ ва сифати дастури роҳнамоҳое, ки аз фанни забони тоҷикӣ таҳия шудаанд, ҳанӯз ҳам ба тақмил ниёз доранд ва муаллифони китобҳои дарсӣ, роҳнамоҳо ва методистони ин фанро лозим аст, ки тавассути мақолаҳои илмӣ методӣ ва илмиву оммавӣ маслиҳатҳои худро аз омӯзгорон дареғ надоранд. Бо ҳамин сабаб аз ҷониби омӯзгорони фанни адабиёт саволҳои зиёде ба мо мерасанд, ки таълими босалоҳиятро дар дарси адабиёти тоҷик чӣ гуна ба роҳ монем.

Сабаби асосии навишта шудани мақолаи мазкур аз ҳамин иборат аст. Аслан ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои адабиёти тоҷикро пешниҳод намудан дунёи нав кушодан нест, имрӯзо тавассути сомонаҳои интернетӣ мо маълумоти зиёдеро доир ба ин масъала ба забони русӣ ва дигар забонҳои хориҷӣ дастрас карда метавонем, аммо ҳама гуна фан дар

1 Ниг.: Модули таълимӣ барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик оид ба муносибати босалоҳият дар таълим.-Душанбе, 2017.

шароити миллӣ, махсусан фанҳои ҷомеашиносӣ, махсусияти ҳамин муҳитро мегиранд ва муносибати фарқкунанда талаб мекунад. Дар мавриди истифодаи муносибати босалоҳият дар дарсҳои адабиёт муҳаққиқон салоҳиятхоро ба калидӣ, байнифаннӣ ва фаннӣ чудо карда, аммо таваҷҷуҳи асосиро ба ташаккули салоҳиятҳои калидӣ равона месозанд.

Дар мавриди салоҳиятҳои асосӣ низ нуктаи назари ягона вучуд надорад. Аврупоиён дар ин маврид назари дигар доранд, дар фазои пасошӯравӣ низ назари ягона нест [2]. Дар баробари ин набояд фаромӯш кард, ки адабиёт фанни инсонсоз аст, бинобар ин дар дарсҳои адабиёт мо хоҳем ناхоҳем, таваҷҷуҳ асосан ба ташаккули салоҳиятҳои калидӣ равона мешавад ва нисбат ба ташаккули салоҳияти фаннӣ ташаккули салоҳиятҳои калидии хонандагон дор мадди аввал меистад. Дар мавриди зарурати истифодаи муносибати босалоҳият дар дарсҳои адабиёт андешаи Г.Л. Леонова хеле ҷолиб аст, ки кам гардидани таваҷҷуҳи насли навро ба мутолиаи адабиёти бадеии асил зикр намуда, чунин таъкид мекунад: “Аммо таҷрибаи чандинсолаи таълим далел бар он аст, ки маҳз дар дарсҳои адабиёт муносибати шахсӣ ба арзишҳо ташаккул меёбад. Кор бо матн асари бадеӣ ҳамчун нави мураккаби матн (зеро он натиҷаи тафаккури фардӣ, муаллифӣ, образнок аст), ба назари мо, ба ташаккули салоҳиятҳои калидӣ (асосӣ) мусоидат менамояд” [3]. Ин муаллиф ба салоҳиятҳои асосӣ ё калидӣ чунин салоҳиятхоро, ки муҳаққиқ А.В. Хуторской зикр кардааст, дар назар дорад: иҷтимоӣ-арзишсоз (ценностно-смысловой), умумифарҳангӣ (общекультурный), таълимӣ-маърифатӣ (учебно-познавательный), иттилоотӣ (информационный), коммуникативӣ, иҷтимоӣ-меҳнатӣ (социально-трудовой), шахсӣ (личностный).

Дар маводе, ки тариқи сомонаҳои интернетӣ мо мушоҳида намудем, сухан махсус дар бораи салоҳиятҳои фанни адабиёт ба назар нарасид. Ин далел онро нишон медиҳад, ки адабиёт ҳамчун фане шуморида мешавад, ки бештар барои иҷтимоишавӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ, ахлоқ, салоҳияти иртиботии шахс равона шудааст. Ҳадафи асосии таълими адабиёт ҳам бояд дар маркази диққат на азхудкунии хронологии шарҳи ҳол ва осори адибон, жанрҳо, навъҳои адабро гузорад, балки ба рушди ҷаҳонбинӣ, тафаккури таҳлилии мантиқӣ, интқодӣ, ғояҳои инсонгарой, ахлоқӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллию фарҳангӣ нигаронида шавад. Ҳамин паҳлӯи масъала моро водор месозад, ки дар дарсҳои адабиёт таваҷҷуҳро бештар ба ташаккули салоҳиятҳои асосӣ равона созем. Аммо салоҳиятҳои асосиро ҳоҳ ноҳоҳ дар заминаи мавзӯҳои мушаххас, ки омӯхтан, аз худ намудани мундариҷаи муайяно талаб мекунад, ташаккул додан мумкин аст. Адабиёти беш аз ҳазорсолаи мо мундариҷаи хеле ғановатманд дорад, бешубҳа ҳамаи мероси гузаштагон арзиши баланди ахлоқиву инсонгарой доранд. Аммо тамоми онро на дар мактаби миёна ва на дар мактаби олӣ ба толибилмон омӯзонидан аз имкон берун аст, ҳатто, агар имконпазир ҳам мешуд, зарурате ба таълими ҳамаи онҳо набуд, зеро ғоя ва ҷавҳари асосии онро, ки ба ташаккули салоҳиятҳои калидии хонандагон мусоидат менамоянд, таълим додан лозим аст. Пеш аз ҳама, моро лозим аст, ки худӣ салоҳиятҳои дар фанни адабиёт ташаккулёбандаро ба гуруҳҳо чудо кунем. Чунонки гуфтем, махсусияти таълими адабиёт дар он аст, ки аввалан ба ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ё калидӣ дар он таваҷҷуҳи махсус чудо карда

2 Дар мавриди салоҳиятҳои асосӣ ниг. ба: Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58-64; Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. – РГГУ, 2006. (<http://www.rsuh.ru/article.html?id=50758>); Мухторӣ Қ., Сафин Д., Кабиров Н. Истифодаи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ. -Душанбе, 2018.-60с.

3 Леонова Г.Л.Формирование ключевых компетенций на уроках литературы в старших классах// <http://pandia.ru> 11 Леонова Г.Л.Формирование ключевых компетенций на уроках литературы в старших классах// <http://pandia.ru>

мешавад. Ин салоҳиятҳо, ки як гуруҳи корӣ дар Тоҷикистон ба ҳамин ҳулоса омаданд, асосан панҷтоанд: иртиботӣ (коммуникативӣ), ҳамкорӣ, тафаккури интиқодӣ, эҷодкорӣ, маҳорати омӯхтан[4]. Барои фанни адабиёт, ки таълими он бо забони тоҷикӣ алоқаамандии бештар дорад, як силсила салоҳиятҳои ҳастанд, ки характери байнифанный пайдо мекунад, махсусан салоҳияти коммуникативӣ (иртиботӣ). Салоҳияти коммуникативӣ, агарчи аслан ба гуруҳи салоҳиятҳои асосӣ дохил карда шудааст, дар таълими фанни забон ва адабиёт унсурҳои нав касб мекунад ва характери байнифанный мегирад. Тафсири салоҳияти коммуникативӣ дар фанни забони тоҷикӣ дар модули таълимӣ, ки ба омӯзгорони аз курси тақмили ихтисос гузаштанд, дастрас гардида буд, онҳо инчунин дар “Барнома ва стандарти фанни забони тоҷикӣ”, ки соли 2018 нашр гардид, оварда шудаанд. Албатта, набояд фаромӯш кард, ки дар салоҳияти байнифанный иртиботӣ, унсурҳои мавҷуданд, ки махсуси фанни забони тоҷикӣ ҳастанд ва ҳамчунин махсусиятҳои ҳастанд, ки ба фанни адабиёт дахл доранд. Масалан, жанрҳои нутқ дар фанни забон ҳамчун унсурҳои салоҳияти иртиботӣ таълим дода мешаванд, аммо дар фанни адабиёт ба салоҳияти иртиботӣ таваҷҷуҳ ба оҳанги қироати матни назмӣ ва насрӣ, риояи одоби баҳс, муколама, саволу ҷавоб ва монанди инҳо равона карда шудааст.

Аз ин рӯ, фарқи унсурҳои салоҳияти коммуникативиро дар ин се зина чунин нишон додан мукин аст: Салоҳиятҳои коммуникативии асосӣ “Маҳорати истифодаи усулҳои гуногуни коммуникатсия: қабул ва интиқоли иттилоъ (шифоҳӣ, хаттӣ, аёний-графикӣ, ғайризабонӣ, бо истифодаи алоқаҳои рақамӣ) ҳангоми муоширати хусусӣ, таълимӣ, ҷамъиятӣ ва касбӣ”[5]-ро дар бар мегиранд.

Салоҳияти иртиботии асосӣ (СИА)
<p>1) маҳорати танзим, мутобиқсозии усулҳо ва воситаҳои муошират вобаста ба вазъияти нутқ (мақсад ва мавзӯи коммуникатсия, имкониятҳо ва махсусияти дарк аз ҷониби ҳамсуҳбат ва м. инҳо);</p> <p>2) вобаста ба мавзӯ / соҳаи коммуникатсия моҳирона истифода кардани мафҳумҳо, истилоҳот ва услуби муошират, ки ба соҳаҳои илм, техника ва бадеӣ мансубанд.</p> <p>3) маҳорати равшан ва неқбинона (аз нигоҳи равоӣ ғазабнок нашуда) иброз намудани эътиқодот, эҳсос, арзишҳо, манфиатҳо ва талаботи худ;</p> <p>4) ҳангоми мувоҳида, муҳокима, гуфтугӯҳо мустақилона баён кардани мулоҳизаҳо / андешаҳои худ дар асоси далелҳои дақиқ ва равшан;</p> <p>5) қобилияти ба тарзи интиқодӣ баҳо додан ба мазмун ва усули муошират дар шароити коммуникативии гуногун;</p> <p>6) маҳорати ибрази норизоии худ нисбат ба фикри дигарон бо риояи эҳтиром, эътирофи арзишмандии нуқтаи назарҳои гуногун;</p> <p>7) қобилият ва хоҳиши фаъолона ҳамкорӣ намудан дар рушди фарҳанги муколама дар гурӯҳ ва дар ҷомеа, муносибати неқбинона ба эродҳои танқидӣ[6].</p>

Салоҳияти забонӣ-иртиботӣ асосан ба инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ равона шуда, дар ин ҷо таваҷҷуҳи асосӣ ба табдили нутқи хаттӣ ба шифоҳӣ ва баръакс, шифоҳӣ ба хаттӣ аст (дар ин бора муфассал нигаред ба:

“Стандарт ва барномаи забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11”.-Душанбе, 2018.- 116 с.). Салоҳиятҳои адабӣ-иртиботӣ бояд бо салоҳияти иртиботии асосӣ ва забонӣ алоқаамандии мустаҳкам дошта бошанд ва онҳоро тақвият диҳанд. Мо онҳоро ба тариқи зайл пешниҳод

4 Мухторӣ Қ., Сафин Д., Кабиров Н. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ.-Душанбе, 2018.- 60 с. 61

5 Мухторӣ Қ., Сафин Д., Кабиров Н. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ.-Душанбе, 2018.-С.21.

6 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/>; <https://rm.coe.int/16806ccc07>; <http://www.p21.org/about-us/p21-framework/261>

менамоём, ки албатта, ҳанӯз ниёз ба такмил доранд:

Салоҳияти адабӣ-коммуникативӣ
1) маҳорати танзим, мутобиқсозӣ, мувофиқсозии қисматҳои ҷумла; 2) баёни мунтазам, пай дар пайи мақсад, риояи тартиби содиршавии воқеаҳо ҳангоми нақл; 3) оқилона истифода намудани воҳидҳои луғавии забон, истифодаи калимаҳои архаистӣ ва таърихӣ вобаста ба замони воқеаҳо, калимаҳои адабии китобӣ ва муродифҳои умумӣ истёмоли онҳо ҳангоми баёни фикр; 4) нақли озодона ва оқилонаи (дониста, дарк науда) зарофатҳо, латифаҳо; 5) бо мақсади фикр алоқаманд карда тавонистани порчаҳои назмӣ ва насрӣ, бамаврид, вобаста ба мавзӯи суҳбат иқтибос кардани гуфтаҳои шоиру нависандагон, панду ҳикматҳои мардумӣ; 6) маҳорати ифодаи эҳсосоти мусбат ва манфӣ ҳангоми нақли сужети асари бадеӣ, ҳангоми қироати шеър; 7) ҳангоми мувоҳиса, муҳокима, гуфтугӯҳо мустақилона баён кардани мулоҳизаҳо / андешаҳои худ бо иқтибосҳо аз осори назм ва наср

Албатта, дар як мақола тамоми паҳлуҳои масъалаи баррасишавандаро баён карда намешавад, ба тартиб овардани ҳамаи ин салоҳиятҳо, пешниҳоди намунаи комили дарсҳо, масъалаҳоеанд, ки фурсати ҷудогона ва мулоҳизаҳои боз ҳам амиқтар талаб мекунанд ва ҳуди ба роҳ мондани таълими босалоҳият дар дарси адабиёт аз омӯзгор салоҳияти махсус талаб мекунад.

Мо дар ин маврид ба андешҳои муҳаққиқ Г. Леонова ҷонибдор ҳастем, ки дар мақолааш “Формирование ключевых компетенций на уроках литературы в старших классах” барои омӯзгори фанни адабиёт доштани салоҳиятҳои махсусро пешниҳод менамояд. Ба ҳар сурат лозим аст, ки мутахассисони соҳа дар масъалаи тарзи ташкил ва гузаронидани дарсҳои адабиёти тоҷик бо истифода аз муносибати босалоҳият ҳар чӣ зудтар амал намоянд ва омӯзгорони ин фанни бисёр муҳимро дар интизорӣ нагузоранд. Дар баробари ин мо бовар дорем, ки омӯзгорони аз моҳияти таълими босалоҳият боҳабар аллакай аз усулҳои лозимӣ истифода менамоянд.

Пешниҳодҳо:

1. Муносибати босалоҳият бояд бо роҳи ташкили системаи салоҳиятҳои асосӣ, ки таҷрибаи субъективӣ худро ташкил медиҳад, ташаккул ёбад.

2. Кор дар синф бояд ба аслҳои дастрасӣ ва шароити имконпазирии омӯзиш таъна кунад. Хусусиятҳои инфиродии равонӣ, тавоноии воқеӣ, сатҳи инкишофи шахсӣ, андеша ва ҳофизаи донишомӯз ҳатман бояд ба эътибор гирифта шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Дахин А. Н. Компетентность и компетентность: сколько их у российского школьника? // Сибирский учитель. – 2004. – Вып. №1(31). (www.sibuch.ru/article-php?no=221)
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. – РГГУ, 2006. (<http://www.rsuh.ru/article.html?id=50758>).
3. Золототрубова Н. Н. Методика преподавания литературы: Учебное пособие для вузов. – Воронеж, 2007. – 320с.
4. Краевский В. В., Хуторской А. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Педагогика. – 2003. – №2. – С.3-10.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Библиотека <http://www.koob.ru>
6. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании. – <http://www.nekrasovspb.ru/publication/cgi-bin/publ.cgi?event=3&id=22>.
7. Леонова Г. Л. Формирование ключевых компетенций на уроках литературы в старших классах. // <http://pandia.ru>.

8. Модули таълимӣ барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик оид ба муносибати босалоҳият дар таълим.-Душанбе, 2017.
9. Мухторӣ Қ., Сафин Д., Кабиров Н... Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ.-Душанбе, 2018.-60 с.
10. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58-64.
11. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты: Доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО 23 апреля 2002. – Центр «Эйдос» (www.eidos.ru/news/compet/htm).
12. Хуторской А. В. Современные педагогические инновации на уроке. // Интернет-журнал "Эйдос".-2007.-5июля. <http://www.eidos.ru/journal/2007/0705-4.htm>.
13. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал "Эйдос". – 2005. – 12 декабря. (<http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>)

ХУСУСИЯТИ АСОСИИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ АДАБИЁТИ ТОҶИК

Мақола ба хусусияти асосии муносибати босалоҳият дар дарсҳои адабиёти тоҷик бахшида шудааст. Муаллиф салоҳиятҳои хонандагонро ба се гурӯҳ ҷудо менамояд ва ба салоҳиятҳои фанӣ ва байнифанӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд. Ба андешаи ӯ салоҳияти коммуникативӣ, ба зами дар қатори салоҳиятҳои калидӣ будани дарсҳои адабиёт ҳамчун салоҳияти байнифанӣ ҷой дорад. Аз ин рӯ, дар дарсҳои адабиёт салоҳиятҳо ба асосӣ (калидӣ), байнифанӣ (забон ва адабиёт) ва фанӣ (адабӣ) ҷудо мешаванд. Дар мақола таваҷҷуҳи асосӣ ба салоҳиятҳои байнифанӣ ва фанӣ равона карда мешавад. Онҳо дар мисоли як дарсҳои адабиёт дар синфи 9 нишон дода шуда, салоҳиятҳои ташаккулёбанда гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *салоҳият, салоҳиятҳои калидӣ, салоҳиятҳои адабӣ-коммуникативӣ, салоҳиятҳои адабӣ, марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Таирова Д.М. – докторанти курси 3-юми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон dilbar10.1990@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Статья посвящена основной характеристике компетентного отношения на занятиях таджикской литературы. Выделяя компетенции учеников на три основные группы, автор уделяет основное внимание развитию межпредметным и предметным компетенциям учащихся. В статье также анализированы и предложены элементы межпредметной и предметной компетенций учеников и способы их развития на примере одного урока. Анализируя предметные компетенции, автор предлагает свои видения развития предметных компетенций учеников.

Ключевые слова: *компетенция, основные компетенции, литературно-коммуникативные компетенции, литературные компетенции, этапы развития компетенций.*

Информация об авторе: Таирова Д.М. - докторант 3 курса Таджикского государственного педагогического университета

MAIN CHARACTERISTICS OF COMPETENCE AND TEACHING TAJIK LITERATURE

The article is devoted to the main characteristics of a competent attitude in Tajik literature classes. Highlighting the competencies of students for the three main groups, the author focuses on the development of the subject's cross-subject and subject competencies. Elements of interdisciplinary and subject competence of pupils and ways of their development on the example of one lesson are analyzed and proposed in the article. Analyzing the subject competencies, the author offers his visions of the development of subject competences of students.

Keywords: competence, basic competences, literary and communicative competences, literary competences, stages of competence development.

Information about the author: Tairova D.M. - 3rd year doctoral student at Tajik State Pedagogical University захираҳои биологӣ, геологӣ, ботаникӣ ва гидрологӣи парваришгоҳи «Чилдухтарон» бо мақсади рушди сайёҳии экологӣ имконият фароҳам месозанд, ки маҳсулоти сайёҳии рақобатпазир ташкил карда шуда фурӯши он дар бозори байнамилалии сайёҳӣ таъмин карда шавад.

УДК 930.2

ПРИНЦИПЫ ЗАКЛЮЧЕНИЯ СДЕЛОК И ФИНАНСОВОГО ПАРТНЁРСТВА В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Убайдуллоев Ф.К.

Таджикский государственный финансово-экономический университет,

В средние века товарно-денежные отношения между членами общества включали комплекс товарообмена, купли-продажи, соседства, рыночных отношений, отношения между сторонами и т.п. между гражданами государства. Среди ученых и мыслителей в плане определения содержания вышеупомянутых экономических терминов, видную роль играли правоведы (факихи). Не только теоретики, но некоторые успешные купцы, как правоведы были знакомы непосредственно с практической стороной этих отношений, следовательно, по всем возникающим вопросам имели видение, основанное на глубоком знании Корана и хадисов. Они как праведные мусульмане были убеждены в том, что ответы на все вопросы, независимо от места и времени их появления, содержатся в Коране и хадисе. Функция правоведа заключается в том, чтобы непосредственно или опосредованно найти в этих первоисточниках единственно правильное решение.

Тезисы (фетвы) правоведов относительно товарного обращения и форм хозяйственно-правовых отношений между членами общества комментировались выдающимися учеными в многочисленных авторитетных книгах ханафитского мазхаба. К примеру, термин «байъ» (сделка) в известной книге шейха Абилхасана Кудури (умер в 428/1063) «Мухтасару-л-Кудури фил-фикхи ханафи» комментируется так: «Байъ – это сделка, которая используется в двух значениях: 1) байъи хос - особая сделка, которая осуществляется посредством наличных (золотом и серебром); 2) байъи ом – массовая сделка, которая состоит из таких составных частей как обмен вещами, товарный обмен, обмен приравненных к деньгам товаров, которые, в общем, делятся на четыре части: нафиз (обязательно исполняющийся), мавкуф (отсроченная сделка), фасид (порочная сделка) и батил (фиктивная сделка). Байи нафиз и мавкуф осуществляется с обоюдной выгодой для сторон – продавцам и покупателям. Байи фасид означает схватывание объекта сделки нечестным путем, а байи батил – является такой сделкой, при которой владелец товара не получает никакой выгоды» [8, с.114].

Также в данной книге разъясняются понятия байъи сирф (очевидная сделка) и байъи салам (обычная сделка). Байъи сирф означает безналичный обмен вещей и товаров, а бай-ъи салам – купли-продажи наличным безналичных вещей [8, с.115].

Шейх Абдурахман Джужейри в книге «Китобу-л-фикхи ғалал мазохиби -л-ғарбаа» определяет сделку следующим образом: «Байъ – означает обмен однородных вещей и товаров, или обмен товаров на деньги. Первую называют «мабиъ» – продаваемая, а вторую «саман» – наличные. В словарях «байъ» означает сделку, как выгодную, так и без

выгоды. Но, в шариате если выгода отсутствует, то сделка считается не осуществленной; т.е. продажа алкогольной продукции, свинины и крови не считается дозволенной, поскольку взамен денег покупается только вред и урон [13, с.113].

Убайдуллох ибн Масуд более известный как Садрушшариа в авторитетной книге «Мухтасари викия» относительно определении «байъа» (сделки) приводит такое суждение: «Байъ – это участие человека в процессе отстранения некоей вещи или товара из владения одного человека посредством товара или наоборот, участие в процессе внесения некоей вещи или товара в свое владение товаром. Обязательными условиями для сделки являются – обмен товарами с согласия сторон и с произнесением вслух слов, причем обязательно в прошедшем времени в форме: «отдал и принял» (продал и купил) [11, с.40].

Из всех приведенных выше цитат явствует, что мыслители являлись знатоками товарного обмена и форм хозяйственно-правовых отношений и торговых сделок, которые рассматривали эти вопросы до мельчайших подробностей. Таким образом, с увеличением практических знаний в сфере ханафитского правотворчества, ученики Абу Ханифы совершенствовали учение своего наставника и в некоторых моментах, с появлением новых аргументов, изменяли его фетвы.

Например, в вопросе точного определения цены одной единицы продаваемого товара и неопределенности общего количества этого товара между Имамом и его учениками существует разногласия. Абу Ханифа говорит, что при сделке, если известна цена за одну единицу продаваемого товара, т.е. один метр ткани, ведро пшеницы и т.п. а общее количество продаваемого товара неизвестно, тогда сделка считается неопределенной (темной). Абу Йусуф Ансари и Мухаммад Шайбани говорят, что сделка в этом случае правильная, поскольку в ходе сделки покупатель и продавец смогут определить точное количество продаваемого товара [11, с.43]. В этом случае в ханафитском мазхабе фетве дается согласно суждениям учеников, а не самого Имама.

Очень важным вопросом, касающимися принципов заключения сделок в средние века, был вопрос о запрете процентов (риба). Законоведы, приводя четкие и недвусмысленные предписания шариата, категорически запрещают мусульманам заниматься ростовщичеством. Иными словами, вторым принципом, соблюдение которого было обязательным при сделках, был запрет риба. Риб (ростовщичество) в словарях означает излишек, выгоду и пользу [1, с.61]. Объясняя суть риба по шариату, законоведы считают ее как запрещенную сделку, которая состоит из двух частей: 1) риба в торговле и 2) риба в долге.

1. Риб в торговле означает, что те товары, которые продаются в мерных сосудах, таких как молоко, масло и те товары, которые продаются в весах, продаются взамен однородных товаров, только с обязательным условием возвращения с определенной разницей и излишком. Например, 100 пудов пшеницы продается взамен 120 пудов за наличные или в долг.

2. Риб в долге. Кому-то отдается средство в долг с условием разницы в возврате с излишком. Например, отдается в долг 5000 дирхам с условием, что получатель долга возвращает сумму в 5200 дирхам, именно такое отношение считается риба в долге.

Третьим принципом финансового партнерства считали соблюдение справедливости в деловой этике. Абу Ханифа от Абдуллах ибн Динор, он от Абдуллах ибн Умар передают, что Пророк (с) сказал: «Кто не чист на руку в торговле, тот не с нами». А таковыми, могут быть допущены вероломство и обман в торговле, когда более дешевый товар смешивается с дорогими и продается как дорогой товар. Али Кори – известный комментатор сборников хадиса «Муснад Абу Ханифы» писал, что в большинстве вариантов передачи этого достоверного хадиса Пророк (с) сказал так, когда увидел на рынке, что продают замоченную пшеницу [1, с.59].

Все вышеуказанные положения позволили законооведам во главе с Абу Ханифой разработать институт финансового партнерства (мушарака), где также проецировали принцип справедливости. Взамен ростовщичества правоведы предлагали новый принцип торговли – соучастие (мушарака - партнерства), которое сами постоянно использовали. Например, относительно этого Абу Ханифа завещал своему старшему ученику Абу Йусуфу так: «Не занимайся сам торговлей [когда занимаешь должность кадия –У.Ф.], а для этого нанимай другого человека, которому доверяешь» [6, с. 131].

Муваффах Макки в своей книге «Манокиби Абуханифа» (Достоинства Абу Ханифы) весьма кстати приводит рассказ торгового партнера Имама А'зама - Хафс ибн Абдуррахмана. Хафс рассказывает, что однажды Абу Ханифа прислал ему энное количество тканей и наказал ему, что среди них есть ткани с дефектом, обязательно предупредив покупателя об этом. Но, Хафс увлекшись торговлей, забыл предупреждать покупателя о существовании дефектных тканей. Когда Абу Ханифа узнал об этом, приказал пожертвовать бедным все вырученные средства от этой сделки [6, с.98], которые составляли внушительную сумму в размере 30 тысяч дирхамов¹.

По основным правилам ширката или мушараки почти между всеми мусульманскими богословами достигнут консенсус. Все они сходятся в том, что стороны договора должны быть дееспособными в юридическом плане, осознанно идти на такой поступок и неукоснительно соблюдать установленные в договоре положения. Но, по порядку распределения полученной прибыли мнения среди мусульманских богословов далеко не едины.

Так, получаемая доля каждого участника должна быть оговорена заранее, иначе договор будет недействительным. При этом, размер распределяемой доли необходимо определить от реального объема получаемой прибыли от совместного ведения дел. Также следует заранее обуславливаться о доли каждого участника, не допускается, чтобы для одного партнера она была известна (например, столько-то процентов), а для другого причиталась остальной прибылью. Поэтому должна согласовываться доля каждого участника партнерства, получаемая ими в конце обусловленного периода.

Следует отметить, что Абу Ханифа в отличие от имама Малика, имама Шафеи и других богословов, различает активное и пассивное участие в партнерстве. Согласно ему при условии, что один из участников сделки заранее согласен на то, что ни при каких обстоятельствах он не участвует в процесс мушараки, то его доля может быть меньше его доли вложения. Например, если его доля инвестиций составляла 60%, то в этом случае, причитающаяся ему сумма от общей прибыли в конце оговоренного периода (месяц, квартал и т.п.), может быть определена сторонами меньше этой суммы. Однако, по мнению имама Абу Ханифы, распределение убытков, в случае их возникновения должно произойти в точности согласно вложенным партнерами средств. Так, если один из партнеров вложил в мушараки 60% средств, то его доля при распределении убытков будет аналогична, не больше и не меньше. В этом с Абу Ханифой согласны почти все известные богословы суннитского толка.

Таким образом, доля прибыли от мушараки устанавливается согласно с заранее оговоренными пунктами, а доля убытков должна в точности соответствовать долям инвестиций. Имам Абу Ханифа считает, что вложенные средства должны носить денежный характер, то есть, ликвидную форму. Иными словами мушарака должна заключаться на основе денежных инвестиций, а не товарами. Большинство правоведов в этом вопросе последовали ему, за исключением имама Малика и ряда других ученых. Имам Малик и его сторонники допускали и другие формы долевого участия в мушараке,

¹ Дирхам – серебряная монета весом примерно в 2,97 гр.

например, участие товарами, при условии, что стоимость товаров будет определяться в деньгах по ценам рынка на день составления договора.

Аргументация Абу Ханифы в плане неприемлемости натуральных вложений в мушарака основана на то, что товары имеют отличия друг от друга, а деньги нет, при вложении товарами владелец не теряет право на собственность на данный товар, когда денежное вложение в форме денежных единиц идентичны друг другу. При товарном участии, когда вложенный товар будет продан, другой участник мушараки не может претендовать на вырученные средства, поскольку товар по-прежнему принадлежит своему владельцу. Поэтому Абу Ханифа считает недопустимым финансового партнерства, когда доля одного партнера отличается от доли другого.

Кроме того, Абу Ханифа ссылается на то, что иногда при заключении мушараки, стороны предусматривают возможность перераспределения вложенных инвестиций, что при товарной форме контракта мушараки становится невозможным. Также в этих случаях может измениться стоимость вложенных товаров, что станет причиной несправедливого дележа полученной прибыли от работы мушараки.

Таким образом, следует подытоживать, что в исламе социально-экономическая доктрина справедливости базируется на учениях мусульманских правоведов. В этом плане, правильно пишет Мухаммад Бакир ас-Садр в книге «Иктисадуно» (на ар. – «Наша экономика»), что «в исламе, понятие справедливости определено на базе правовых отношений. Везде где дается определение прав и собственности, их правильное распределение называется справедливостью» [12, с.284].

Данная доктрина немного отличается от метафизического определения справедливости Канта [5] и других философов, мусульманские правоведы рассматривали справедливость в качестве регулирующей категории. Они видели в ней институциональное, относительное и социальное явление.

Заключение контракта на основе товарной формы, по мнению Абу Ханифы возможно только в том случае, если вложенные товары партнеров не имеют индивидуальную характеристику, например, если они смешаны, и партнеры не могут отличить свой товар от чужого. При этом Абу Ханифа делит товары на две группы: подобные (амсал) и отличающиеся (кимах). К первой категории он относит пшеницу, овес, рис и т.п., а ко второй - крупный и мелкий рогатый скот и т.д.

Таким образом, товары, вступающие в качестве долевого инвестиции допустимы только в том случае, если участники мушараки не смогут идентифицировать своего от чужого, в противном случае, заключение контракта мушараки становится недопустимым. В случае равного участия партнеров мушараки в управлении бизнесом, каждый участник выражает интересы общей команды и будет считаться представителем других партнеров.

Сегодня нам следует отметить некоторые очень важные моменты относительно использования мушараки в качестве финансового инструмента в рамках исламского банкинга, который разрешен соответствующим законом в Республике Таджикистан. Дело в том, что согласно предписаниям правоведов, любой партнер при желании может прекратить действие договора, для чего требуется всего заранее уведомить других (другого) партнера. Также действие мушараки может прекратиться в случае смерти одного из участников контракта или в случае недееспособности (невменяемости) одного из партнеров. Все эти случаи имеют ряд негативных последствий для развития совместного бизнеса:

- во-первых, при ликвидной форме всех активов, их можно разделить в соответствии с вышеуказанным порядком между участниками контракта мушараки, а если они не в ликвидной форме, участники вправе их реализовать или распределить между собой. Если между партнерами возникнет несогласие, например, один выступит «за», а другие (другой)

«против», то однозначно следует распределить активы бизнеса. Сложность возникает тогда, когда активы бизнеса выражены в виде оборудования и других основных средств, тогда остальные партнеры вынуждены будут продать имеющиеся активы, а полученные средства распределить по заранее оговоренной схеме;

- во-вторых, при желании одного из участников о прекращении контракта во-что бы не стало, он может вынудить других участников принять решение о ликвидации активов через их продажу, а полученные деньги разделить, или прямо разделить между партнерами все активы, в какой форме бы они не были. Такая вылазка негативно действует тогда, когда другие партнеры по бизнесу хотят продолжить бизнес.

К положительным моментам разработанного института финансового партнерства можно отнести главное правило ведения финансовой деятельности, заключающееся в том, что никто не имеет права получить прибыль, если при этом не участвует в потенциальном риске и не несет ответственности за возможные убытки. Также, никто не вправе требовать для себя фиксированный процент при возвращении предоставленных в кредит средств.

Но это не должно дать нам дать ложное представление о полной безопасности финансового партнерства (мушарака), поскольку при ведении исламского банкинга главный акцент делается не на разделение прибыли, а на разделение возможных рисков и убытков.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллои Абдукарим. Мазхаби Имоми Аъзам. Душанбе, матбааи «Сунатулло». 2008. – С.61.
2. Бартольд В.В. Культура Мусульманства. Сочинения в 9 томах. Том VI. Изд. «Наука». Главная редакция восточной литературы. М., 1966 | www.krotov.info/libr_min/b/bartold.html
3. Васлии Самарқандӣ. Ал-калому-л-афҳам фӣ манокӣби Имоми Аъзам. – Душанбе: Изд-во «Кишоварз», 2001. – С. 33-34., Р.Ҳамроҳ, И.Наққош. Қиссаҳо аз рӯзгори Имоми Аъзам. Душанбе, 2008. – С.80-81.
4. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на тему «Великий Имам и современный мир» на международном симпозиуме. г. Душанбе, 5 октября 2009 года. – Душанбе: изд-во «Шарки озода», 2009. –С.18.
5. Кант и справедливость / Цит.: по [электронный ресурс] <http://ogrik2.ru/b/spravedlivost/kant-i-spravedlivost/68>
6. Убайдуллоев Ф. Имоми Аъзам: зиндагӣ, мазҳаб ва васоё (Имам А'зам: жизнеописание, учение и завещания – на тадж.). Душанбе: «Ирфон», 2008. – С.11-60.
7. Установление феодальных отношений на востоке. Арабские завоевания. Халифаты Омейядов и Аббасидов. распространение ислама/ <http://gumilevica.kulichki.net/maps/he208.html>
8. ىفن حلا حق فال ىف ىرود قل رص تخم ىرود قل دم ح نبا دم ح نبا دم ح نى س ح ل و با م ا م ا ل ا . ۱۴۱۸، تورى ب، ىم ل ع ل ب ت ك ل ا ر ا د . (Кудури. Мухтасар.1418. –С.114).
9. ۹۸-ص ۱۹۸۵، تورى ب، ىم ب و ن ل م ا ل ع ا ل ر ى ث، دم ح نبا دم ح ن ى ب ه ن ل ا . (Захаби Мухаммад ибн Ахмад. Сияр-ил-аълом-ил-нубало. 1985.-С.98).
10. ففاق ثل ا ق ب ت ك م ل، مره اق، ۲ ج، هه ع بر ا ل ا به ا ز م ل ا ى ل ع حق فال با ت ك، ىر ى ز ج ن ا م ح ر ل ا د ب ع . ۱۱۳-ص . (Абдаррахмон Джужейри. Китоб-ул-фикх-и алаал махозиб-ил-арбаа. Т.2. –С.113).
11. نى دل ا م چ ن ى اور ل ا ر اص تخ ا ح ر ش ه ع م ى اق و ل ا ر ص تخ م، هه ع ر ش ل ا ر د ص نبا د و ع ص م ل ل ل د ى ب ع . ۴۰-ص ۱۴۲۶، ىم ل ع ل ب ت ك ل ا ر ا د، تورى ب، ۲ ج، ىن ا ك ر و د دم ح م س ا د ر و ش ش ا ر ى ا . مухтасар-ул-викоя мааху шарх-и ихтисор-ур-ривоя Наджмуддин Мухаммад Дуракони.Т.2.1426.-С.40).

12. نارهت. ناملسم ناركفتم ىداصتقا ىاه شىدن ا خىرات. ىن سحلاوبا ر غصا. ىداه، ىراف غ. رونا مایپ هاگشناد تاراشتنا (Гаффори Х., Абулхасани А. История экономической мысли мусульманских мыслителей. 1389.-С.284).

ПРИНЦИПЫ ЗАКЛЮЧЕНИЯ СДЕЛОК И ФИНАНСОВОГО ПАРТНЁРСТВА В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Настоящая статья посвящена исследованию принципов заключения сделок, комплекса товарообмена, и на этой основе возникновения института финансового партнерства в период средневековья. Автор проводит ретроспективный анализ понимания основных принципов товарно-денежного обмена в средневековом обществе. Автором резюмировано, что из всех литераторов, ученых, мыслителей средневековья, наиболее полно открыта сущность таких экономических терминов, как сделки, купля и продажа, товарообмен, финансовое партнерство и т.д. в трудах законоведов – представителей правовых школ.

Ключевые слова: средневековье, законоведы (факихы), финансовое партнерство, купля, продажа, сделка, ширкат, мушарака, распределение убытков, долевое участие.

Сведения об авторе: Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

АРКОНИ МУОҲАДА ВА ШАРИКИИ МОЛИЯВӢ ДАР ҚУРУНИ ВУСТО: РУЧУИ ТАҲЛИЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи аркони бастании муоҳада, маҷмуи мубодилаи мол ва дар ин замина ташаккулёбии институти шарикии молиявӣ дар қуруни вусто бахшида шудааст. Муаллиф таҳлили рӯҷуи оид ба дарки аслҳои умдаи мубодилаи молиро пулӣ дар ҷомеаи асримӣёнагӣ гузаронидааст. Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки аз тамоми адибон, олимон, мутафаккирони асрҳои миёна, аз ҷама беиштар моҳияти истилоҳоти иқтисодие ба мисли додуситад, хариду фурӯш, мубодилаи мол, шарикии молиявӣ ва амсоли он дар осори фақеҳон – намояндагони мактабҳои ҳуқуқӣ пурратар кушода дода шудааст.

Калидвожаҳо: қуруни вусто, фақеҳон, шарикии молиявӣ, харид, фурӯш, додуситад, ширкат, мушорака, тақсимои зарар, ҳиссаширикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Убайдуллоев Фаридулло Каримович – н.и.и., директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 917114454. E-mail: faridullo72@mail.ru

PRINCIPLES OF TRANSACTIONS AND FINANCIAL PARTNERSHIP IN THE MIDDLE AGES: RETROSPECTIVE ANALYSIS

This article is devoted to the study of the principles of concluding transactions, the complex of commodity exchange, and on this basis the emergence of the institution of financial partnership in the Middle Ages. The author conducts a retrospective analysis of the understanding of the basic principles of commodity-money exchange in medieval society. The author summarizes that of all the writers, scientists, thinkers of the Middle Ages, the essence of such economic terms as transactions, purchase and sale, barter, financial partnership and others was most fully revealed in the works of lawyers - representatives of legal schools.

Keywords: Middle Ages, jurists (fuqaha), financial partnership, purchase, sale, transaction, shirkat, musharakah, distribution of losses, equity participation.

About the author: Ubaidulloev Faridullo Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14. Phone: + (992) 917114454. E-mail: faridullo72@mail.ru

ТАРЗИ ТАШКИЛИ БОЗИҲОИ ОИЛАВӢ БО КӢДАКОНИ ХУРДСОЛ ДАР БАДАХШОНИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ ТАРБИЯВИИ ОНҲО

Ҳочибекков Э.Ҳ.

Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Тибқи маълумот ва мушоҳидаҳои шахсии М.С. Андреев дар Бадахшон бозиҳои кӯдакон писарона ва духтарона мешуданд. “Бозиҳо бо фасли сол алоқаманд буданд. Масалан бозиҳои зимистона чун “чамбар-бехт,” “бозӣ бо тоқӣ” бозиҳои тирамоҳӣ-вақти пухтани чормағз - “саққа бехт,” бозиҳои тобистона “мишқбехт” (игра в бабки) бозии “шатак-шатак” бо як по истода якдигарро тела додан ва ғайра пештар хеле маъмул буданд” [1,96]. Бояд таъakkур дод, ки ин бозиҳо, ки онҳоро М.С. Андреев шахсан ҳудашон мушоҳида намудаанд имрӯзҳо дар Бадахшон алақай аз байн рафта, бештари ҷавонони навхонадор на танҳо мазмунӣ ин бозиҳо, балки ҳатто қоидаи иҷроӣ ин бозиҳоро ҳам наметонанд.

Барои кудакони хурдсол бо забони шуғнонӣ рӯшонӣ “пишевдов” бо лафзи тоҷикӣ - бозиҳои хушҳолкунанда (бо лафзи русӣ забави маленьких детей)-ро дар Шуғнону Рӯшон ҷиҳати хеле хурдсол будани кӯдакон онҳоро ночор ҳуди калонсолон (асосан падару модарон) барояшон ташкил мекарданд. Масалан барои ором кардани кӯдаки хурдсоли беист гиря мекарда, падар ё модар, бобо ва ё бибӣ он кӯдаки хурдсолро ба даст гирифта, бо вай бозиеро бо номи “буз-ба” (вақти гуфтани “буз”-якҷоя кардани ангуштони кӯдак ва бо гуфтани “ба” - кушодани панҷаҳои дасти кӯдак) - ро ташкил мекарданд.

Тарзи дигари ин бозӣ на танҳо дар Бадахшон, балки дар тамоми Осиёи Миёна вучуд дошта, он ба бозии русҳо бо номи “Сорока-Ворона” [2,28-34] монанд буд. М.С. Андреев ин бозиро дар Ҳуф, Рӯшон ва деҳаи Сохсарви Шуғнон шахсан ҳудашон мушоҳида карда буданд. Аҷибаш он аст, ки тарзи бозӣ дар ҳар се ҷои номбурда айнан як хел буд. Вақти бозӣ одами калонсол дасти хурдакаки кӯдакро бо дасти чапи худ гирифта, кафи дасти кӯдакро ба “кӯли пуроб” монанд карда, ангушти ҳешро аз китф ё сари синаи он кудак сар карда, вақти ба кафи дасти вай овардан он замон ба кӯдак нидо карда, ин тавр мегуфт:

1. Намунаи тоҷикони деҳаи Ҳуф:

Унди савза, чакма, зарезен унди ҳаҷ бирезен, қақара кинан. (Ин ҷо сабза, чашма, ин ҷо кабкон об меҳӯранд ва қақраи мастана мезананд.)

Баъди ин шахси бозингар дасти кӯдакро ба дасти худ гирифта, ҳар ангушти ӯро гирифта мегуфтанд:

Ҳам пезд (Инаш мепазад)

Ҳам йуц кихт (Инаш алов мекунад)

Ҳам ҳаҷ вирт (Игнаш об меорад)

Ҳам бах кихт (Инаш тақсим мекунад)

Дигар харен мум-ри на: аден (Дигарҳо хӯрок меҳуранд, аммо ба ин чизе наметаҳанд)

Билақ билақ пи рӯз - фф-р-р-р!... (аз равзани хона парида рафтанд.)

2. Намунаи тоҷикони Рӯшон:

Қақар! Қақар! (тақлид ба овози қақраи кабки кӯҳистон)

Бобо Сафар, (Бобои Сафар)

Чодар ба сар, (Чодир ба сар кард)

Нихтайдум, нихтайдум, нихтайдум. (Ман баромадам, ман баромадам ман баромадам).

Унди чухма, (Дар ин ҷо чашма)

Ум кинора (Дар соҳили он)

Зарецен хаҷ бирезан (Кабкон об меҳӯранд).

Баъди ин он шахси калонсоли бо кӯдак бозӣ мекарда панҷ ангушти дасти он кӯдакро ба дасти хеш гирифта чун ба ҳар ангушт, ки мерасид он ангуштро гирифта ин тавр мегуфт:

Мумак пӯ: th дӯд, (Ин ангушт (кабкро) парронд

Мумак рут чо (Ин онро пар канд)

Мумак похт, (Ин онро пухт)

Мумак хо, (Ин онро хӯрд)

Имак сат пас чебен, (Ана инаш барои овардани қошукҳо рафта буд).

То им йат, тар ум на райст. (То ин баргашта омад, ки ба вай чизе аз ғизо нарасид).

Баъди ин он бозингари калонсол ишками он кӯдакро бо ангуштони дасти худ қитик карда, бо овози баланд “би-лах-лах” гуфта, он кӯдак аз ин бозӣ хеле хушҳол мешуд [1,97] ва беист меҳандид.

3. Намунаи тоҷикони Шугнон:

Варианти мазкур аз намунаи Хуфӣ Рушон танҳо андаке фарқ дорад ва дар он шахси калонсоли бо кӯдак бозӣ мекарда дар ин чо низ аз китфи кӯдак то кафи дасташ ангушти хешро оварда, кафи дасти ӯро ба кӯли хурдак табдил дода мегуфт: “Ҳаҷик ё: зд, ё: зд: д, ё: зд: д, кӯлак д: ед” (Обақ чорӣ шуда омада, омада, омада кӯлчаеро ташкил мекунад). Баъди он ба кӯдак ин тавр мегӯяд:

Вам х: аҷ дарун маска, (Дар даруни об рағани маска аст)

Вам кинора сав: за, (Дар лаби кул сабза дамида)

Вам гаргинуха, (Дар гирду атрофи он кул)

Зари:цен “қақара,” (Кабкҳо “қақар-қақар” садо мекунанд.)

Циҷуён “вило – вил.” 2 (Мурғони ҳилол дар гирду атрофи он ” вило - вил” гӯён садо мекунад)

Наҳчирен хо: х тар хох (Оҳувон шох ба шохӣҳам мезананд)

Сипас он шахси калонсол панҷ ангуштони панҷаи кӯдакро ба кафи хеш гирифта, аз рӯи он панҷ ангушт ҳар кадоме аз онҳоро қатъ карда, бо ҳамин бозиро то ангушти охири дасти кӯдак давом меод. Бозингари калонсол ҳар ангушти кӯдакро аз ангушти хурди сар карда, то сарангушти он рафта расида, ҳар яке аз ангуштони дасти он тифлро аз ангушти хурд то калони дасташро васф карда мегӯяд:

Йам лака: ки, лак анғихт, (Ин ангушт зи ҳама хурд аст),

Йам модари чор анғихт, (Ин модари чор ангушт),

Йам сар - баланд анғихт, (Ин ангушт зи ҳама баланд аст),

Йам нукраи панҷ анғихт, (Ин нукраи панҷ ангушт),

Йам боб - хидар анғихт. (Ин бобои панҷ ангушт)[1,99].

Баъди ин бозингари калонсол ишкामчаи он кӯдакро бо ду дасташон қитик карда, бо овози баланд “би-лах-лах” гуфта, аз ин амал кӯдак беҳад хушҳол мешуд ва бо тамоми қуввати ҳаракат меҳандиду меҳандид. Баъзе аз кӯдакони хурдсолу хушзавқро ин бозӣ чунон писанд меомад, ки онҳо хоҳиш мекарданд, ки то бо онҳо ин бозиро чандин бор барояш он шахси калонсол тақрор намояд.

2 Дар Кӯҳистон мурғони ҳилол махсусан дар охири баҳору тобистон аз таъсири сабзаву ғизои хуб ба гуфти шикорчиён он қадар “маст” мешуданд, ки дар ҳолати мастӣ дар сари санги дастнораси шахе нишаста, баъди ҳар чанд муддат “о: вил”, “о:вил,” “о: вил ” гуфта садо мебароварданд. Дар асоси ин садо шикорчӣ чои онро муайян карда, чун ба масофаи тиррас мерасид “ба нияти шикори бобарор” гуфта, сӯи он тир меандоخت (Шарҳи Э.Ҳ.).

3 Андреев М.С. ибораи “билах-лах-лах”-ро тақрор ва ё тақлид ба парида рафта, овози пари паррандаҳо номидааст. Ниг. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-дары) вып. I, под. ред. А.К. Писарчик. Изд-во АН РТ, Сталинабад, 1953. – С. 97. Аммо ба назари мо калимаи “билах-лах-лах” дар забони шугнониву рӯшонӣ дар шакли оригиналиаш то кунун бо номи “би-лаҳак” (тарҷумаи тоҷикӣ - қитик қардан) мавҷуд буда, барои қудакон он дар шакли “била-лах-лах” вақти қитик қарда, хандонидани кӯдак истифода шудааст.(Э.Ҳ.)

Ду намунаи дигари бозиҳои кӯдакона моро аз модарам-муаллимаи собиқи мактаби миёна, Соқибекова Шакархотуни 89-сола, ки дар моҳи августи соли 2019 бо набераи хеш дар Поршневи Шуғнон иҷро карда буд бо камоли майл дар ин ҷо меорем:

Намунаи 1. “Падар ё модар дасти кӯдак -писари хурдсолашонро ба дасти худ гирифта, панҷаи дасти ӯро ҳавзчамонанд карда, аз он “ҳавз” (яъне кафи дасти кӯдак) бо ангушти ишоратии дасти росташон то пешониашон ангушташонро бурда, ҳар яке аз ин сатрҳоро ҳар боре, ки меҳонд мебурду мефурувард ва ин тавр чанд байт бо забони шуғнонӣ меҳонданд:

Зоғӯн-килоғӯн,4 (Зоғҳо ва калоғҳо),

Ки дар дашти биёбон, (Ки дар дашту биёбон).

Алопанҷ ту панҷоҳ, (Аз панҷ то панҷоҳ),

Кӯчакшоҳ ту покеш. (Шоҳи хурдсолам дар пешониат як хупок).

Баъди гуфтани сатри охирин баҳусус “ту покеш” шахси калонсол бо ангушти ишоратиашон дар пешонии кӯдак дар охири бозӣ хеле нарм (оҳиста) бо лафзи шуғнонӣ “мангалак” (хупок) мезад.

Кӯдак аз ин бозӣ махсусан дар қисми охири он завқ карда баланд-баланд меҳандид ва аз сари нав такрор намудани ин бозиро хоҳиш мекарданд. Бозӣ аз сари нав вобаста бо хоҳиши кӯдак боз чанд бори дигар низ такрор карда мешуд.

Намунаи 2-юми бозии кӯдаконаи моро ба даст омада, ки онро ба гуфти модарам одатан модарони ҷавони кӯдак бо фарзандашон ва ё бибӣ бо набераашон бозӣ мекунад чунин аст:

Муц – муцак, (Бачаҷонам хурдакак аст),

Гул муцак, (Мисли гули хурдакак аст),

Шамъатон, (Мисли шамъи равшанак аст),

Пақ-зариз, (Мисли кабки хурдакак аст),

Дам равон. (Кош, тезтар роҳрав шавад).

“Билах-лах-лах” [4]. гуфта, модар (ё бибӣ) бо дастонаш ба забони шуғнонӣ - “билахак” китик намудани кӯдакро сар карда, кӯдак баъди ин саҳт меҳандад ва модару писари хурдсол (ва ё духтар) ҳар ду шодикунон то андаке монда шудани кӯдак бо ҳам бозӣ мекунанд. Тибқи маълумоти моро ба даст омада, дар гузаштаи на чандон дур ин бозӣ байни модару фарзанд он қадар шавқовар будааст, ки кӯдак боз такрори ин бозиро аз модарашон борҳо аз сари нав хоҳон мешудаст.

Қурбонова Г.А. оиди истифодаи фолклори бачагона дар бозиҳои халқии тоҷикони водӣ ин тавр навишта буданд: “Мо инро дар бозии «Ҳавзак-ҳавзак» мебинем, ки дар баъзе маҳалҳо онро «Чуллулу барги каду» низ меноманд. Ин бозӣ имконият медиҳад, ки ҳангоми хондани матн ва ҳаракат додани панҷаҳои даст рӯҳбаландӣ ва димоғчокии кӯдак таъмин гардад. Хоҳиши такроран иҷро намудани ҳаракаткуниҳо ба вучуд меояд, тартиби ҳаракаткуниҳои панҷаҳоро аз тарафи рост ба чап аз худ намояд, нисбати атрофиён ҳиссиёти дилбастагӣ, маҳорати мувофиқи оҳанг, ҳаракатдиҳии панҷаҳо ташаккул меёбанд. Дар ин бозӣ калонсол аввал ду дасти кӯдакро бо кафи дастон гирифта, онҳоро молиш медиҳад. Сипас як дасти кӯдакро ба кафи дасти худ гузошта бо дасти дигар гирдогирди кафи дасти кӯдак бо ангуштон ишорат-хат кашида бо оҳанги маҳину дилкаши кӯдакона меҳонад:

Ҳавзак-ҳавзак

Гирдакаш сабзак.

Оҳу омад, об хӯрд,

Ору омад, об хӯрд.

Аз ангушти калон-нарангушт сар карда меғӯяд ва ҳар яки онҳоро бо навбат ба кафи даст меҳобонаду меғӯяд;

Ин гов кушад,

Ин пӯст канад.
 Ин пазаду соз кунад!
 Ин хӯраду ноз кунад!
 Ин майдаҳак кучо буд?
 Ки шӯрбош нарасид?
 (бо оҳанги ҳайрату пурсиш ба рӯи кӯдак
 нигоҳ карда мегӯяд):
 Чулулу Барги каду!!

Ҳангоми хондани ду сатри охир ангушти ишоратиро ба шиками кӯдак наздик бурда табассуму ханда мекунад. Ин амал кӯдакро ба завқ меорад, хушҳол мегардонад ва ӯ кафи дасташро дароз карда, такрор кардани бозиро талаб менамояд” [3,67-73].

Аз таҳлили гуфтаҳои болоӣ бар меояд, ки барои кӯдакони хеле хурдсол бо забони шуғнонӣ “пишевдовард бозийен” (бозиҳо барои хушҳол намудани кӯдакон ба лафзи русӣ (забави маленьких детей, бозиҳо барои хурсанд намудани кӯдакон) вучуд доштанд. Чунин бозиҳоро дар Шуғнону Рӯшон ҳуди калонсолон барои кӯдакон ташкил мекарданд. Ин бозиҳо на фақат хоси тоҷикони Бадахшон, балки тамоми мардуми тоҷик буда, гуфтаҳои болоии Г.Қурбонова, ки бо таъя ба фолклори мардуми тоҷик навишта шуданд ба ин гуфтаҳои мо гувоҳ хоҳанд буд.

Тавре аз таҳлили гуфтаҳои болоӣ дида мешавад, ин бозиҳо ягонагии тамоми мардуми тоҷикро чи дар водӣ ва чи дар Кӯҳистон нишон медиҳанд. Аммо мушоҳида ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ин бозиҳои бо кӯдакон ташкилкардаи калонсолонро на танҳо тоҷикони водӣ, балки инчунин тоҷикони Кӯҳистони Бадахшонӣ низ бар асари ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) ба гӯшаи фаромӯшӣ супорида истодаанд.

Сониян, боиси таассуф он аст, ки бар асари глобализатсия падару модарони ҷавони ҳозираи тоҷик ба ҷои иҷрои чунин бозиҳои аҷдодии дар гузаштаи на чандон дур анҷом додаи калонсолон бо кӯдакон акнун ягон марокеро ҳам зоҳир намеkunанд. Алоҳида падару модарон бошанд чун ягон бозии хушҳолкунандаро бо кӯдаконашон ташкил кардан наметавонанд, аз ин сабаб ночор ба дасти тифлони хурдсоли худ ба хоҳири ором намудани онҳо ҳатто телефони мобилии қимматбаҳои худро дода, бо ҳамин онҳоро аз хурдӣ “ғуломи телефон” меkunанд. Ин амали падару модари ҷавони ҳозираи тоҷик барои кӯдакон хатарнок ҳаст. Зеро ба гуфти духтурони соҳаи тиб истифодаи беҳад зиёди телефони мобилӣ на танҳо барои кӯдакони хурдсол, балки ҳатто барои калонсолон низ зарари калон дошта, иҷрои ин амал кӯдакону калонсолонро ба касалиҳои мухталиф дучор мекунад.

Аз ин сабаб агар падару модарон ҷавон лоақал ин чанд бозии қадимаи аз ҳар ҷо ба даст омада ва дар дохили як гузориш чамъкардаи моро бо кӯдакони хурдсоли худ лоақал баъди анҷоми рӯзи корӣ ҳар бегоҳӣ дар оилашон ташкил намоянд, пас ин корашон аз ғоида ҳолӣ нахоҳад буд. Зеро ин бозиҳои аҷдодии тоҷикон, ки бо кӯдакон дар гузашта ҳар шом ташкил карда мешуданд боиси он мешуданд, ки дар кӯдакон аз синни хурдсолӣ қобилияти шеърдонӣ ташаккул меёфт. Илова бар ин бо ташкили чунин бозиҳо бо кӯдакон аз ҷониби падару модар муҳаббати кӯдаконро на танҳо ба падару модар ва табиати гирду атроф, балки инчунин шиносии бештари кӯдаконро аз хурдӣ ба олами паррандагон ва табиати зебо ва бои кишвари азизамон -Тоҷикистонро низ пайдо мекарданд.

АДАБИЁТ ВА ДОНИШҲОИ ШИФОҲӢ

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-дары) вып. I, под. ред. А.К. Писарчик. Изд-во АН РТ, Сталинабад, 1953. – С. 96, 97.
2. Андреев М.С. Вещие сны, несколько примет и детская игра «Сорока-Ворона» среди некоторых народов, главным образом Средней Азии. -//Известия Глав. Сред. Аз. Музей, к. II, Ташкент, 1923 - С. 28-34.
3. Қурбонова Г.А. Истифодаи фолклори бачагона дар бозиҳои халқӣ. -//Паёми

Донишгоҳи омӯзгорӣ. Душанбе, 2015, №5.- С. 67-73.

4. Сокибекова Шакархотун, 89-сола, нафақахӯр, собиқ муаллимаи аввалини муаллифи ин сатрҳо дар синфҳои ибтидоии мактаби миёнаи №11 н.Шуғнон, Саботи Э.Ҳочибеков, моҳи августи соли 2019, шаҳраки Поршнев (Вахдат)-и Шуғнони ВМКБ, ҚТ.

ТАРЗИ ТАШКИЛИ БОЗИҲОИ ОИЛАВӢ БО КӢДАКОНИ ХУРДСОЛ ДАР БАДАХШОНИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ ТАРБИЯВИИ ОНҲО

Дар мақола маълумот оиди тарзи иҷрои баъзе аз бозиҳои хушҳолкунанда аз ҷониби падар ва ё модар бо кӯдакони хурдсоли мардуми тоҷик дар Бадахшони Тоҷикистон, ки қисме аз онҳо бар асари глобализатсия аллакай аз байн рафтаанд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мавзӯи мазкур дар илми таърихнигорӣ ва этнологияи тоҷик то имрӯз қарқард нагардида, аз ин рӯ омӯзиш, нақш ва аҳамияти ин бозиҳо дар тарбияи ахлоқии кӯдакони хурдсол ва зарурияти эҳёи онҳо дар шароити муосир муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Калидвожаҳо: таърих, этнологияи халқи тоҷик, оила, падару модар, кӯдакони хурдсол, тарзи таъкили бозиҳои хушҳолкунанда бо кӯдакон, аҳамияти ин бозиҳо дар тарбияи кӯдакони хурдсол.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳочибеков Элбон, доктори илмҳои таърих, профессор, муаллими кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев Тел: 93-501-19-55.

МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ СЕМЕЙНЫХ ДЕТСКИХ ЗАБАВНЫХ ИГР В БАДАХШАНЕ ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В статье рассматриваются методы организации отдельных семейных детских забавные игры в Бадахшане Таджикистана и их роль в воспитании малолетних детей в недалёком прошлом, часть из которых уже в связи с глобализацией утрачены. Поэтому сам факт изучения данной темы является свидетельством актуальности.

Ключевые слова: история, этнология, семья, родители, малолетние дети, методы организации забавных игр маленьких детей и их роль в воспитании детей.

Сведения об авторе: Ходжибеков Эльбон, доктор исторических наук, профессор, преподаватель кафедры истории и религиоведения ХГУ им. академика М.Назаршоева. Телефон: 93-501-19-55.

METHODS OF ORGANIZING FAMILY FUN GAMES FOR CHILDREN IN BADAKHSAN OF TADJIKISTAN AND THEIR EDUCATIONAL SIGNIFICANCE

The article reviews some of the fun games played with their children in Tajik Badakhshan, some of which disappeared because of globalization. This topic (i.e. fun games parents played with their children) has not been sufficiently researched in current historical and ethnological reviews of Tajikistan that is why their review and revival is very much relevant.

Key words: history, ethnology, family, parents, children, fun games for children.

Information about the author: Khodzhibekov Elbon, Doctor of Historical Sciences, Professor, Lecturer at the Department of History and Religious Studies of Khorog State University named after Academician M. Nazarshoev. Phone: 93-501-19-55.

УДК 81

ОИД БА ОМӢЗИШИ МУҚОИСАВИИ ФРАЗЕОЛОГИЯИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ШУҒНОНӢ

Шосафоева С.Ш.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоева

Фразеология ё маҷмӯи ифодаҳои таркибии рехта, боигарии рангину бебаҳои забонро ташкил мекунад. Дар воҳидҳои фразеологӣ ба тариқи бевосита ва ё бавосита

махсусиятҳои дарки олам, ақида ва ҷаҳонбинии даврони мухталифи зиндагӣ ва таърихи халқ инъикос шудаанд.

Дар ташаккули фразеологияи муосир ҳамчун соҳаи мустақили забоншиносӣ хидмати муҳаққиқони маъруфи франсавӣ Шарл Баллӣ [5] ва забоншиноси маъруфи рус академик Виктор Владимирович Виноградов ниҳоят бузург аст [6]. Маҳз ҳамин бузургони илми забон дар асри сипаришуда мавқеи фразеология ва воҳидҳои фразеология муқаррар гадониданд. Дар солҳои 40-уми асри гузашта омӯзиши фразеологияи забони тоҷикӣ шуруъ мешавад. Асару диссертатсияҳои ҷудогона доир ба масъалаҳои фразеологияи тоҷик фақат баъд аз солҳои 60-ум ба вуҷуд омада гирифтанд. Як қатор асару мақолаҳо масъалаҳои таркиби лексикиву морфологии воҳидҳои фразеологӣ ва ифодашавии ҷузъҳои он бо категорияҳои синонимҳо, антонимҳо, калимаҳои тақрор, калимаҳои аслии тоҷикӣ, иқтибосӣ ҳамчунин ҳиссаҳои нутқ – исмҳо, сифатҳо, пешояндҳо мавриди таҳлил қарор мегиранд. Пеш аз ҳама дар тадқиқи масъалаҳои фразеологияи тоҷик мафҳумҳои басо муҳими лингвистии диахрония ва синхрония бо ҳам омехта қарда мешуданд. Бисёр ҳодисаҳои диахронии дар сохтори воҳидҳои фразеологӣ сабтёфта ҳамчун воқеияти синхронӣ маънидор мешуданд ё баръакс ин ё он ҳодисаи синхрониро ҳамчун раванди дар инкишофбуда маънидор мекарданд. Сохтори овозии воҳидҳои фразеологӣ чунин унсурҳои луғавӣ, маъноӣ, маърифатӣ, услубӣ, грамматикӣ дар бар мегирад. Ифодаи ҳиссаҳои гуногуни нутқ ба тавассути ҷузъҳои таркибӣ, ибораҳо ва ҷумлаҳо, оҳангу интонатсияи хоса ки воҳидҳои фразеологӣ ташаккул ёфтаанд фразеологияи диахронӣ мебошад. Дар тадқиқи марҳилаи инкишофи воҳиди фразеологӣ муҳаққиқ аксар вақт масъалаҳои мубрами фразеологияро бо масъалаҳои дигари забон калима, маъноӣ луғавӣ, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои синтаксисӣ омӯзиш медиҳад.

Дар забоншиносии шӯравӣ мавқеи воҳидҳои фразеологӣ аввалин бор аз ҷониби академик В.В.Виноградов муқаррар қарда шуд [6]. Муҳаққиқони дигари мушкилоти фразеология Амосова Н.Н., Чернишева И.И., Архангелский В.Я., Попов Р.Н., Маслов Н.С., Солнцев В.М. ва дигарон онро дастгирӣ карданд. Нишонаҳои сатҳи фразеологии забон имконият медиҳад, ки мавқеи воқеии он дар системаи забон ба тариқи дақиқ муайян қарда шуда, вазифаҳои махсуси воҳидҳои он дар нутқ муқаррар гардонидида шаванд. Маъноҳо ва вазифаҳои воҳидҳои фразеологӣ бо маъноҳо ва вазифаҳои воҳидҳои дигари системаи забон ва нутқ калимаҳо ибораҳо таркибӣ ва ҷумлаҳои одӣ омехта қарда намешаванд [9;10].

Сабаби дигари ба вуҷуд омадан дар ҳалли мушкилоти фразеологияи тоҷик ин аст, ки дар бисёр мақолаҳо, рисолаҳо ҳато асарҳои бачопрасида дар мавриди муқаррар намудани моҳияти лингвистии воҳиди фразеологӣ ҳақду ҳудуди фразеология, объектҳои баҳси он ба назар гирифта намешавад. Воҳиди фразеологӣ омили нутқ мебошад. Моҳияти нутқ бошад, ҳамчун ҳодисаи серпахлуи ҷомеаи одамон дар забоншиносии тоҷик мебошад, то ҳоло таҳқиқ нашудааст. Онро ҳамчун шакли амалии системаи забон муайян қардаанд. Мафҳуми нутқ нисбат ба забон васеътар аст. Нутқ ва забон мафҳумҳои ба ҳам баробар нестанд. Нутқро агар ҳамчун мафҳуми кулл қабул намоем, забон танҳо як ҷузъи онро ташкил медиҳад. Маҳз нутқ шакли воқеии мавҷудияти забон мебошад. Дар нутқ аломатҳои материалии забон баробарии овоз ё овозҳои ба ҳам алоқаманд табиӣ меёбанд [7].

Ҳар як воҳиди фразеологӣ пеш аз ҳама зухуроти аломати забон аст. Он ҳамчун аломат ду паҳлу қолаби зоҳири ва мазмун дорад. Протсесси ташаккули аломатҳои забон аз ҷумла, воҳидҳои фразеологӣ ба фаъолияти маърифатӣ алоқаманд аст. Воҳидҳои фразеологӣ бо ифодаи маъно, мавқеи истеъмол ва вазифаҳои синтаксисӣ ба калимаҳо наздик бошанд ҳам бо сохти таркибии худ аз онҳо фарқ қарда метавонанд. Бо вуҷуди ин воҳидҳои фразеологии забонро бо калимаҳо ва ибораву ифодаҳои дигари синтаксисӣ омехта қардан мумкин нест. Онҳо ҳамчун воҳидҳои мустақили забон ба як

катор хусусиятҳои муҳими маъноӣ ва структурӣ соҳибанд [8].

Омӯзиши муқоисавии фразеологияи забони тоҷикӣ ва забони шугнонӣ барои равшан намудани масоили ибораҳои рехтаи ҳар як забон аҳамияти калон дорад. Таҳқиқи ин масъала аз як тараф имконият медиҳад, ки таъсири забони тоҷикиро ба забони шугнонӣ махсусан дар бахши филология муайян намуда, аз сӯи дигар решаҳои таърихӣ фразеологияи ҳар ду забонро равшан намоем. Маълум аст, ки забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ ба ғӯруҳи забонҳои ориёӣ мансуб буда, ҳар кадоме роҳи равиши таҳаввулотро аз сар гузаронидааст. Забони тоҷикӣ ба зергурӯҳи забонҳои ориёӣ (эронӣ) ғарбӣ ва забони шуғнӣ ба забонҳои шарқӣ эронӣ дохил мешаванд. Забони тоҷикӣ чун забони таълим, забони расмӣ нисбат ба забони шуғнӣ нуфузи бештар дошта, таъсири он ба тамоми қисматҳои забон мушоҳида мешавад. Аз он ҷумла чунин таъсирро дар бахши фразеология низ дида метавонем. Фразеологияи забони шуғнӣ ва дигар забонҳои помири солҳои охир мавзӯи таҳқиқи рисолаҳои номзадӣ қарор дода шуда, баъзе асару мақолаҳо ба таъби расиданд. Оид ба фразеологияи забонҳои рушони А.Каримова [8], забони язгуломӣ А.Алиев [4], шуғнонӣ Ш.Аламшоев [1] таҳқиқоти алоҳида анҷом дода, асару мақолаҳо ба таъби расондаанд. Аз назари муқоисавӣ тасвири лексикографии ибораҳои фразеологӣ ибораҳои забони шуғнонӣ қорҳои охир Ш.Мирзоев [11], М.Аламшоев, Ш.Аламшоев [2;3] инъикос ёфтааст. Дар ин замина таҳқиқоти С.Шошафоеваро [15] махсус қайд кард, ки масъалаҳои муқоисавии фразеологияи тоҷикӣ ва шуғнониро дар бар гирифтааст. Маълум аст, ки дар ибораҳои фразеологӣ ҷузъҳои гуногунмаъно нақши умда дошта, дар ташаккули маъноӣ ибораҳо низ нақши назаррас доранд. Аз ин рӯ ба тариқи муқоисавӣ омӯхтани чунин ибораҳо дар ҳарду забон бояд аз ҷанд ҷиҳат анҷом дода шавад:

1. Ибораҳои рехтае, ки манбаи ягонаи таърихӣ дошта, ба олами забонии соҳибони ҳарду забон робитаи қавӣ доранд.
2. Ибораҳои фразеологие, ки калка(нусхаи) ибораи тоҷикӣ буда, дар қолаби забони шуғнонӣ шакл гирифтаанд.

Ибораҳои фразеологие, ки айнан аз забони тоҷикӣ иқтибос шуда, ба баъзе қонуниятҳои савтӣ ва дастурии забони шуғнонӣ мутобиқ шудаанд.

Дар ин маврид бояд ёдовар шуд, ки ду таркиби ибораҳои рехтаи гурӯҳҳои гуногуни маъноии воҳидҳои луғавӣ ба қор мераванд, ки ҳар кадоме аз онҳо ғӯруҳи муайяни ибораҳоро ташкил медиҳад. Дар ибораҳое, ки ададҳо қор фармуда шудаанд, бештар адади як(йив) ба мушоҳида мерасад. Ин гуна ибораҳоро аз назари муқоисавӣ ба ҷанд даста ҷудо намудан мумкин аст.

1. Ибораҳое, ки аз аз забони тоҷикӣ ба шуғнонӣ таҳтуллафзӣ тарҷума шудаанд ва аз лиҳози замонӣ дар забони шуғнонӣ нав мебошанд: аз як даст садо намеояд-аз ӣи дъуст садо найодъд. Дар ибораи ду ҷузъ (даст ва намеояд) ба шуғнонӣ баргардонда шудаанд. Пешоянди аз ва калимаи садо барои ҳарду забон муштарак мебошанд.
2. Ибораҳои рехтае, ки дар шакли тоҷикӣ дар забони шуғнонӣ ба қор бурда мешаванд: як бар як, як бар як, қорбурда чунин ибораҳо дар шуғнонӣ қамтар ба мушоҳида мерасанд. Ин гуна ибораҳо дар забони шуғнонӣ мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.
3. Ибораҳои рехтае, ки ба забони шуғнонӣ мазмунан тарҷума шудааст: забонро як қардан-ӣи зивти ғап дъведов. Ибораи шуғнонӣ метавонад маъноҳои дигарро низ ифода кунад.
4. Ибораҳое, ки дар ҳар ду забон маъноҳои гуногун доранд. Масалан қина вурҷ дар забони шуғнонӣ маънои манфӣ дошта, ибораи фразеологӣи ғурги қорондида дар забони тоҷикӣ маънои мусбат дорад.
5. Ибораҳое, ки аз рӯи ҷузъҳои феълӣ фарқ мекунанд, ки ин аз манбаи ягона пайдо шудани ин ибораҳо шаҳодат медиҳад: қашм расидан-қам қидов.

6. Ибораҳое, ки дар забони тоҷикӣ ва шугнонӣ як маъноро ифода мекунанд, вале муодилҳои гуногуни шакли худро доранд. Зордӣти ғалч-ташвиш доштан дар ташвиш будан.
7. Ибораҳое ки аз рӯи шаклу таркиб гуногун буда, аз ҷиҳати маъно наздиканд: дар курта нағунҷидан-ғев тар ғуғбуцен хурсанд шудан.

Ҳамин тариқ, аз назари муқоисавӣ омӯхтани фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ барои равшан намудани хусусиятҳои хоси ҳар як забон аҳамияти калони назариявӣ ва амалӣ дорад. Пажӯҳишҳои амиқ дар ин самт барои таҳқиқи диахронии фразеологияи забони тоҷикӣ роҳ мекушояд, инчунин барои амиқтар таҳқиқ намудани хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории фразеология дар заминаи таҳаввулоти таърихӣ забон замина фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ:

1. Аламшоев Ш. М. Фразеология шугнанского языка - Душанбе 2018. 190 с.
2. Аламшоев М., Аламшоев Ш. Фаршанги ибораҳои рехтаи шугнонӣ-тоҷикӣ-русӣ-англисӣ - Душанбе 2021. 432 с.
3. Аламшоев М., Аламшоев Ш. Фаршанги шугнонӣ – тоҷикӣ – русӣ – англисӣ, ҷ. 1, - Душанбе 2020. 449 с.
4. Алиев А.М. Язгулямские образные выражения. – М., 1997, 100 с.
5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд. иност. лит., 1955. – С.236-237
6. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины \\\ Избр. Труды, М.: Наука, 1966.
7. Гадов Н. Вижагиҳои луғавию семантикӣ ва сохтории воҳидҳои фразеологӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии минтақаи Кӯлоб – Душанбе: Меҳроҷ-Граф, 2023.- 358 с. 5.
8. Каримова А. Структурные и семантические особенности фразеологии рушанского языка. Автореф. канд. дисс. фил. наук – М. 1988, - 25 с.
9. Мачидов Х. Лексико-семантические особенности глагольных фразеологических единиц современного таджикского литературного языка. Автореф. канд. дисс. - Душанбе, 1968. - 27 с.
10. Мачидов Х. Фразеологическая система таджикского языка. – Душанбе, 2006.- 406 с.
11. Мирзоев Ш. Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке. – Хорог, 2014, - 280 с.
12. Фозилов М. Фаршанги ибораҳои рехта. ҷ.1 - Душанбе, 1963. - 952 с., ҷ. 2, 964.-802 с.
13. Фозилов М. Фаршанги ибораҳои рехта. ҷ.1 - Душанбе, 1963. - 952 с., ҷ. 2, 1964.-802 с.
14. Хушенова С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка. Автореф. канд. дисс.-М., 1966.-29 с.,
15. Шосафоева С. Ш. Лексико – семантическая и структурно – грамматическая тематических групп фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков. Автореф. канд. фил. наук – Хорог, 2023, - 30 с.

ОИД БА ОМӢЗИШИ МУҚОИСАВИИ ФРАЗЕОЛОГИЯИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ШУҒНОНӢ

Омӯзиши муқоисавӣ фразеологияи забони тоҷикӣ ва забони шугнонӣ барои равшан намудани масоили ибораҳои рехтаи ҳар як забон аҳамияти калон дорад. Таҳқиқи ин масъала аз ҷиҳати имконият медиҳад, ки таъсири забони тоҷикиро ба забони шугнонӣ махсусан дар бахши фразеология муайян намуда, аз сӯи дигар решаҳои таърихӣ фразеологияи ҳар ду забонро равшан намоем. Маълум аст, ки забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ ба ғӯруҳи забонҳои ориёӣ мансуб буда, ҳар кадоме роҳи равиши таҳаввулотро аз сар гузаронидааст. Забони тоҷикӣ ба зергурӯҳи забонҳои ориёӣ (эронӣ) ғарбӣ ва забони шугнонӣ ба забонҳои шарқӣ эронӣ дохил мешаванд.

Забони тоҷикӣ чун забони таълим, забони расмӣ нисбат ба забони шугнӣ нуфузи бештар дошта, таъсири он ба тамоми қисматҳои забон мушоҳида мешавад. Аз он ҷумла чунин таъсирро дар баҳши фразеология низ дида метавонем

Вожҳои калидӣ: фразеология, ибораҳои рехта, забони тоҷикӣ, забони шугнонӣ, омӯзиши муқоисавӣ, таъсири забонҳо

Маълумот дар бораи муаллиф: Шосафоева Сабзина Шогадоевна – номзоди илмҳои филология, мудири кафедраи адабиёт ва рузноманигории ДДХ ба номи М. Назаршоев. Тел.: +992938193358.

К ВОПРОСУ О СРАВНИТЕЛЬНОМ ИЗУЧЕНИИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКОВ

Сравнительное изучение фразеологии таджикского языка, с одной стороны, дает возможность определить влияние таджикского языка на шугнанский язык, особенно в области фразеологии, а с другой стороны, пролить свет на исторические корни фразеологии обоих языков. Известно, что таджикский и шугнанский языки входят в иранскую языковую группу. В то же время, таджикский язык относится к западноиранской ветви, а шугнанский относится к восточноиранской ветви, и каждый из них претерпел своё преобразование. Таджикский как язык, язык обучения и официальный язык оказывает заметное влияние на все уровни шугнанского языка, в том числе в области фразеологии.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические обороты, таджикский язык, шугнанский язык, сравнительное исследование, влияние языков.

Сведения об авторе: Шосафоева Сабзина Шогадоевна - кандидат филол. наук, зав. кафедрой литературы и журналистики ХогУ им. М. Назаршоева. Тел.: +992938193358

ON THE ISSUE OF COMPARATIVE STUDY OF THE PHRASEOLOGY OF THE TAJIK AND SHUGNAN LANGUAGES

The comparative study of the Tajik and Shugnan languages is of great importance for identifying the peculiarities of phraselogical turns of each language. On the one hand, the study of this issue can shed light on the issues of the influence of Tajik on Shugnan, especially in the field of phraseology, on the other hand, it helps to identify the historical development of the phraseology of both languages. It is known that Tajik and Shugnan languages are part of the group of Iranian languages, but each of these languages has gone through a different path of transformation. Tajik is part of the group of Western Iranian languages, and Shugnan belongs to the Eastern Iranian group. The Tajik language as an official language, the language of instruction, has an impact at all levels of the language, including at the level of phraseological turns.

Keywords: phraseology, phraseological phrases, Tajik language, Shugnan language, and comparative study, influence of languages.

Information about the author: Shosafоеva Sabzina Shogadoevna - Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Literature and Journalism of the M. Nazarshoev KSU, Tel.: +992938193358

УДК: 334.2

ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМ СОЗДАНИЯ КООПЕРАТИВОВ В ГОРНО БАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ

Шоидарвозова М.С., Гарибмамадов М.М.

Институт гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

В быстрорастущем и быстро движущемся мире связь между субъектами рынка теряется, появляются новые условия взаимодействия, к которым не все субъекты предпринимательства могут адаптироваться. В итоге появляются различные проблемы,

такие как потеря рынка сбыта, порча продукции, снижение дохода и как следствие закрытие бизнеса. Это особенно заметно в сфере сельского хозяйства. На наш взгляд, одним из решений этих проблем является возрождение кооперативного союза.

Не всегда государство успевает за теми переменами, которые происходят в мире бизнеса и поэтому история развития кооперативного движения в разных странах мира показывает, что при социальном направлении в обществе кооперация становится «старшим братом» у государства [8]. При анализе различных научных публикаций [12, 365-368; 10, 269-270; 11, 48-52; 1, 39-45] становится заметным возрастание роли кооперативов в нынешних условиях, особенно это касается сельского хозяйства. Аналитики и эксперты обращают внимание государства и субъектом бизнеса именно на необходимости возрождения и развития кооперативов.

Кооператив - это добровольно-доверительное объединение сельскохозяйственных товаропроизводителей, на основе членства для совместной производственной и иной хозяйственной деятельности. Принципы создания кооперативов отличаются от создания других форм введения бизнеса: Это

- справедливость в равноправии, означающая, что все вопросы, будь то распределение доходов, стратегическое планирование или принятие новых участников, решаются путем голосования всех членов.

- каждый голос имеет одинаковый вес, независимо от размера вклада участников в общее имущество.

- в таких объединениях отсутствует иерархическая структура, характерные централизованные решения и финансовые обязательства. Вместо этого существует Председатель, избираемый голосованием и налагаемыми полномочиями, которые также развиваются коллективно, в некоторых случаях - коллегиальным наблюдательным советом.

Большинство стран мира очень активно используют кооперативный сектор экономики. Например, вся экономика в Дании построена на кооперативных началах. В мире сегодня услугами различных видов кооперативов пользуются свыше 3 миллиардов населения. Насчитывается более 800 миллионов членов кооперативов [8].

Существуют разные виды кооперативов, но мы в своей статье ограничимся сельскохозяйственными и перерабатывающими кооперативами. Сельскохозяйственный кооператив может быть создан в форме сельскохозяйственного производственного кооператива или сельскохозяйственного потребительского кооператива. Для того чтобы было понятней как их различать - следует отметить, что в производственном кооперативе состоят граждане, не являющиеся сельхозпроизводителями и совместно трудятся над производством какого-либо вида продукции, а в потребительском, объединяются только сельхозтоваропроизводители, которые участвуют в хозяйственной деятельности кооператива и их целью является формирование добавленной стоимости на произведенную ими продукцию (например за счет переработки). К перерабатывающим кооперативам относятся потребительские кооперативы, занимающиеся переработкой сельскохозяйственной продукции [7]. Такая форма кооперации доказала свою эффективность и получила широкое распространение в мире, оставаясь ведущим сегментом в развитии сельской экономики. Так, доля кооперативного сектора в сельской экономике стран Европейского союза в 2018 г. составляла 40% и колебалась от 20% (Латвия) до 74% (Финляндия). Значительный удельный вес кооперативный сектор в агропромышленном комплексе занимает в Нидерландах, Дании, Швеции, Франции от 68% до 57%). В национальном кооперативном союзе Южной Кореи (NACF) участвуют более 80% всех фермеров Южной Кореи - 2,44 миллиона индивидуальных членов, объединенных в 1165 кооперативов, работают около 110 тыс. сотрудников [8]. К

крупнейшим сельскохозяйственным кооперативам относится американская компания CHS Inc с годовой выручкой 44,48 млрд. долл., поставляющая фермерам топливо, минеральные удобрения, корма и услуги по маркетингу. Чистая прибыль компании за 2017 г. составила 1,279 млрд. долл. Собственниками CHS являются 948 кооперативов, 75 тыс. производителей и 20 тыс. собственников привилегированных акций, а в целом в компании трудятся около 11 тыс. сотрудников. CHS осуществляет розничные продажи своей продукции в более чем 450 сообществах в 16 штатах США и Канады, обслуживая более 140 тыс. покупателей. Ежегодно компания выращивает более 650 млн. бушелей зерна, поставляет более 275 млн. галлонов топлива. В CHS трудятся более 6 тыс. сотрудников, а за семь лет фермеры-собственники получили более 7,5 млрд. долл. [8].

Правительством Республики Таджикистан также предприняты некоторые усилия по возрождению кооперативного сообщества. Так, приняты законодательные акты, регулирующие деятельность кооперативов, но, однако на наш взгляд, с учетом глобализации и цифровизации необходимо дополнить эти правовыми актами, чтобы активизировать или популяризировать деятельность кооперативов в экономике [2, 3, 4].

На сегодняшний день Союз Таджикматлубот объединяет 3 областных союза потребительских обществ, 34 районных потребительских общества, 11 предприятий и хозяйств. В организациях и на предприятиях потребительской кооперации республики работают более 1500 человек [5]. В 2020 году в рамках проекта ФАО и реализации Государственной программы реформирования сельского хозяйства на 2012-2022 годы в Таджикистане, при поддержке Европейского экономического сообщества были созданы четыре кооператива в Нурабадском, Дангаринском, Шахринавском и Шахристанском районах. Эта инициатива, являясь частью пакета аграрной реформы, была направлена на развитие сотрудничества, диверсификацию сельскохозяйственного сектора, развитие частного сектора и реализацию институциональных реформ [9]. Кроме того, свидетельством повышения интереса государства к кооперативам стало, проведенное в этом году в Душанбе первый Национальный форум кооперативов Таджикистана, который был организован Министерством сельского хозяйства Таджикистана и Продовольственной и сельскохозяйственной организацией ООН (ФАО ООН).

Для анализа деятельности кооперативов в Республике Таджикистан мы в своей статье на примере деятельности кооперативов, созданных в ГБАО постараемся дать общую картину их функционирования. В ГБАО на сегодняшний день деятельность кооперативов в основном направлена на переработку сельхозпродукции.

Следует отметить, что одной из редких культур в ГБАО, процветающих в горах, является тутовник, хотя в течение многих лет она была недоиспользованным ресурсом. Хотя в регионе он произрастал в изобилии, его экономический потенциал был упущен из виду из-за отсутствия надежного рынка. Без надлежащей инфраструктуры или постоянного спроса многие домохозяйства использовали шелковицу не по назначению вместо того, чтобы продавать ее. Такая практика не только ограничивала возможности получения дохода, но и не позволяла раскрыть полную ценность урожая. Раньше рынок тутовника был слабым, поэтому фермеры скормливали его животным или же оставляли ее пропадать.

Ограниченная инфраструктура, устаревшие перерабатывающие мощности и отсутствие доступа к более широким рынкам привели к тому, что большая часть урожая тутовника осталась необработанной или продавалась по низким ценам. Из-за отсутствия организованной системы, связывающей фермеров с покупателями, местные производители с трудом обеспечивали себе постоянный доход. Эти проблемы создали цикл стагнации, ограничив экономическое влияние культуры и развитие региона. Многие из этих проблем глубоко укоренились и потребуют времени для их решения.

В последнее время при поддержке местных фермеров возрождается интерес к этой ягоде. В ГБАО происходят преобразующие изменения, которые меняют жизнь местных фермеров, стимулируют бизнес и развивают сельскохозяйственный рынок. На территории ГБАО в основном два кооператива занимаются переработкой и экспортом тутовника: Nasim в городе Хороге и Tuti Pomir в Шугнанском районе. По приблизительным подсчетам местных экспертов, сейчас перерабатывается только четверть из примерно 150 тонн годового урожая. При поддержке иностранных доноров фермеры, выращивающие шелковицу, с перерабатывающими компаниями, транспортными сетями и международными рынками, усилила каждое звено в этой цепочке создания стоимости и инициировала системные изменения в секторе шелковицы.

Серия их продуктов приготовлены из фруктов высокогорного Памира без добавления концентратов и ГМО. Фрукты выращиваются без добавления пестицидов в условиях экологически чистой горной природе Памира. Фруктовый батончик и сухофрукты в пакетах основа данного бизнеса. Экопродукты, которые с каждым годом становятся популярными среди населения имеют большой спрос на рынке. Фруктовые батончики, сухофрукты без пищевых добавок имеют полезные свойства для организма человека и считаются одним из самых здоровых продуктов питания. В основе всех этих продуктов лежит тутовник. Тутовник в основном выращивается в Рушанском, Ванчском и Шугнанском районах.

В торговых точках города Душанбе уже продаются фруктовые батончики и сухофрукты в пакетах “Mulberry bar” и “Pamirgold”. Продукт уже стал узнаваемым на рынке. Реклама продукции компания в основном делает через участия в различных выставках, организуемые как в Таджикистане, так и за ее пределами.

Следует отметить, что поскольку большинство тех домохозяйств, которые выращивают тутовник, составляют женщины и рост в секторе напрямую способствует повышению активности их доходов. Поскольку глобальный спрос на высококачественную, нишевую сельскохозяйственную продукцию растет, тутовник Бадахшана готова извлечь выгоду из этого изменения.

На наш взгляд, ключевым моментом деятельности кооперативов стало установление прочных связей компании с местными фермерами, что гарантировало стабильные поставки высококачественных фруктов. Более 1000 женщин-фермеров увеличили свой дополнительный доход за счет продажи тутовника. При этом финансовый стимул не только увеличил доход фермеров, но и заложил основу для более устойчивого, долгосрочного партнерства между перерабатывающими компаниями и фермерскими хозяйствами, постепенно исключив посредников из цепочки. Предлагая более высокие цены - от 1,1 -1,3 долл. США за килограмм до 1,8 -1,9 долл. США компании создали мотивацию для фермеров вкладывать больше усилий в выращивание тутовника. В качестве дополнительной части этой инициативы «Tuti Pomir» и «Nasim» поставили фермерам 450 саженцев тутовника, и в будущем их будет больше, побуждая их расширять свои сады. Эти новые деревья помогают предотвратить эрозию и повысить устойчивость к изменению климата.

Выстроенная плавная цепочка дистрибуции переработчиков сухофруктов с фермерами и местными транспортными компаниями привели к тому, что теперь высококачественная шелковица насыщает не только внутренние, но международные рынки. Это сотрудничество уже привело к впечатляющим результатам: «Tuti Pomir» этой осенью начала экспортировать свою продукцию в Европу (Польшу и Литву), которая всем стандартам, требуемым для международного экспорта. Вышеназванные компании готовы расширить свой рынок на международном уровне и прилагают для этого много усилий, делая свою продукцию более привлекательной для международных покупателей.

Эти совместные усилия уже привели к улучшению качества продукции и упаковки, а также к появлению новых рынков.

Таким образом, при анализе деятельности кооперативов на территории ГБАО выявлено, что они возникли спонтанно, но это было вызовом времени и рынка. С одной стороны фермеры, которые не смогли реализовать свою продукцию, а с другой стороны компании, перерабатывающие сельскохозяйственную продукцию, у которых возник дефицит сырья, объединив свои ресурсы и усилия создали кооператив. Как правило, механизм работы кооперативов начинается с объединения фермеров и компании производителей. Но, однако, нами выявлена особенность формирования или создания кооперативов в ГБАО, заключающаяся в том, что объединяет их посредник (см. рис). Услуги посредника с одной стороны облегчает деятельность производителей, с другой стороны становится причиной повышения цен на производимую продукцию. Основная причина использования услуг посредника со стороны производителей заключается в том, что у производителей не хватает сотрудников, транспорта, а также дополнительных ресурсов для поиска фермерской продукции.

Однако, при поддержке международных доноров существующие кооперативы прилагают немало усилий для снижения цены своей продукции, к которым относятся:

- обучение фермеров по уходу за тутовником, ее обрезке, удобрению и борьбе с вредителями;
- предоставление им саженцев для омоложения своих садов;
- предоставление им дополнительных средств защиты урожая

Рисунок. Механизм деятельности кооперативов в ГБАО

Развитие и углубление рыночной экономики требуют активных преобразований экономической деятельности в стране и повышения конкурентоспособности кооперативов. Однако процесс реформирования многоотраслевой системы потребительской кооперации является сложной и ответственной работой, так как экономическая система еще не полностью адаптирована к условиям и потребностям рыночного хозяйства. В некоторых случаях организации и предприятия продолжают работать неэффективно. Существующая материально-техническая база, методы и формы управления, а также интеграционные связи с субъектами производства требуют больших изменений.

Результаты проведенного нами анализа позволяют сделать некоторые выводы, представляющие интерес для нашего исследования. В настоящее время в Республике Таджикистан кооперативная форма хозяйствования недостаточно развита и эффективна. Владельцы хозяйств и сельские предприниматели испытывают ряд существенных трудностей, среди которых проблемы экономического, социального и правового характера. В их числе:

- проблемы сбыта произведенной продукции (дефицит информации о рыночной

конъюнктуре, о потенциальных партнерах, невозможность влиять на цены из-за малых партий продаваемой продукции);

- недостаток мощностей для хранения, предпродажной подготовки, доработки, переработки и фасовки продукции, что приводит к ее реализации по низким ценам;
- недостаточное снабжение качественным семенным материалом, удобрениями;
- дефицит агрономических услуг и эффективной организации производства;
- недостаток сельскохозяйственной техники, оборудования;
- высокий износ машин и оборудования;
- острый финансовый дефицит, проблема хранения урожая (особенно скоропортящегося);
- отсутствие институтов страхования урожая и очень высокая зависимость от природно-климатических условий;

Для успешного преодоления трудностей перехода к рыночной экономике необходимо решить следующие основные задачи:

- создать систему популяризации ключевых ценностей кооперативного движения, подчеркивая его основные преимущества;
- в состав правлений следует назначать самых авторитетных руководителей, отвечающих за организацию и проведение мероприятий, семинаров, бесед и лекций, которые помогут подробно и последовательно донести до работников кооперативной системы, пайщиков и широкой аудитории гуманную миссию кооперативного движения и его основные ценности;
- совершенствовать организацию и проведение участковых и общих собраний пайщиков, усилить разъяснительную работу среди пайщиков и населения о деятельности кооперативов в условиях глобализации экономики на рыночной основе, использовании ценностей профессионального менеджмента в управлении кооперативами;
- увязать кооперативную деятельность с рыночным законом управления, и с регулирующими функциями государства, чтобы получить желаемые результаты.
- помимо укрепления логистики, необходимо усилить работу с местными банками, чтобы предоставлять фермерам и предприятиям лучшие варианты кредитования и финансовые услуги, облегчая им инвестирование в производство и связанную с этим бизнес-деятельность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волгина И.В., Романова И.В. Особенности формирования капитала сельскохозяйственного потребительского перерабатывающего кооператива и специфика его анализа // Вестник НГИЭИ. 2016. № 9 (64). С. 39-45.
2. Закон республики Таджикистан « О кооперативах», от 22 июля 2013 года, № 991
3. Закон Республики Таджикистан «О производственных кооперативах» от 29.12.2010г, №660
4. Закон Республики Таджикистан от 13 марта 1992 года № 583 «О потребительской кооперации в Республике Таджикистан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 5 января 2008 года).
5. Маноннов А. Потребкооперация - опыт, проверенный временем. /Народная газета. 13.07.2023. [Электронный ресурс] https://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=18067:2023-07-13-04-30-05&catid=63:obshchestvo&Itemid=170
6. Павлов А.Ю., Ильясова В., Блохина О.М. Создание кооперативов как механизм повышения производственного потенциала малых форм хозяйствования на селе. //Региональная экономика: теория и практика. 28 (211). 2011.-С.28
7. Понятие «кооперативы», их виды и алгоритм действий при создании. [Электронный ресурс] https://www.adm-tbilisskaya.ru/about/dep_agriculture/razvi-

tie-kooperatsii/algorithm.php?type=special

8. Стефанов П., Валигурский Д.И., Маслова Е.Л. Кооперативная модель и ее актуальность в современном мире. //Russian journal of managementv Том 8 № 4, 2021. [Электронный ресурс] <https://naukaru.ru/ru/nauka/article/41938/view>
9. Тоири Л. Первый Национальный форум кооперативов Таджикистана. /НИАТ «Ховар»/. Март 13, 2024. [Электронный ресурс] <https://khovar.tj/rus/2024/03/per-vuj-natsionalnyj-forum-kooperativov-tadzhikistana/>
10. Туган-Бороновский, М.И. Социальные основы кооперации. М.: 1922. С. 269-270
11. Чаянов, А.В. О сельскохозяйственной кооперации. М.: Колос. 1989. С. 48-52
12. Шамин А. Е, Фролова О. А., Яшкова Н. В. Сравнительный анализ теоретических подходов к определению понятия «кооперация» и ее классификации. //Азимут научных исследований: экономика и управление. 2018. Т. 7. № 4(25)/ С.365-368

ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМ СОЗДАНИЯ КООПЕРАТИВОВ В ГОРНО БАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ

В последнее время в зарубежных изданиях повышается интерес к кооперативным союзам. Свидетельством тому публикации различных статей о кооперативах и кооперативных союзах. Следует отметить, что именно кооперативы сегодня призваны решить проблемы сельскохозяйственных предприятий и фермеров. В статье рассматриваются понятия кооперативов и их виды. Основной акцент в статье сделан на экономику Таджикистана и его регион такой как ГБАО. Научным результатом статьи является определение механизма функционирования кооперативов в условиях ГБАО и выявлены проблемы, препятствующие развитию кооперативного союза.

Ключевые слова: кооператив, кооперация, сельское хозяйство, тутовник, переработка сельхозпродукции.

Сведения об авторах: Шоидарвозова М.С.- кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела социально-экономических исследований Института гуманитарных наук им. Академика Б. Искандарова Национальной Академии наук Таджикистана, Хоруг, ул. Холдорова 5. Тел.: (+992) 934402842; Е-почта: mshoidarvozova@mail.ru

Гарибмамадов М.М. докторант PhD Хоругского государственного университета им. М. Назаршоева, Хоруг, ул. Шотемур 123. Тел.: (+992) 777070278; Е-почта: m_garibmamadov@mail.ru

ПРОБЛЕМАҶО ВА МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИ КООПЕРАТИВҶО ДАР ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КУҲИСТОНИ БАДАХШОН

Вақтҳои охир дар навиришҳои хориҷӣ ба иттиҳоди кооперативҳо таваҷҷу зиёд гардидааст. Дар бораи кооперативҳо ҷон шудани мақолаҳои гуногун далели ин аст. Бояд гуфт, ки имрӯз маҳз кооперативҳо барои ҳалли проблемаҳои корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ва деҳқонон таъсис дода мешаванд. Дар мақола мафҳуми кооперативҳо ва навиҳои онҳо баррасӣ мешавад. Таваҷҷӯҳи асосӣ дар мақола ба иқтисодиёти Тоҷикистон ва минтақаи ВМКБ дода шудааст. Натиҷаи илмӣ мақола муайян намудани механизми фаъолияти кооперативҳо дар шароити ВМКБ ва муайян намудани проблемаҳои мебошад, ки ба инкишофи иттиҳоди кооперативӣ ҳалал мерасонанд.

Калидвожаҳо: кооператив, кооператсия, хоҷагии қишлоқ, тут, коркарди маҳсулоти хоҷагии қишлоқ.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шоидарвозова М.С.- номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими калони илмӣ шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Академик Б.Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Хоруг, кучаи Холдоров 5. Тел.: (+992) 934402842; Е-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Гарибмамадов М.М. PhD докторанти Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев, Хоруг, к. Шотемур 123. Тел.: (+992) 777070278; Почтаи электронӣ: m_garibmamadov@mail.ru

**PROBLEMS AND CREATION MECHANISM COOPERATIVES IN THE
GORNO BADAKHSHAN AUTONOMOUS REGION**

Recently, interest in cooperative unions has been increasing in foreign publications. Evidence of this is the publication of various articles on cooperatives and cooperative unions. It should be noted that it is cooperatives today that are called upon to solve the problems of agricultural enterprises and farmers. The article discusses the concepts of cooperatives and their types. The main emphasis in the article is on the economy of Tajikistan and its region such as GBAO. The scientific result of the article is to determine the mechanism of functioning of cooperatives in the conditions of GBAO and identify problems that impede the development of the cooperative union.

Key words: *cooperative, cooperation, agriculture, mulberry, processing of agricultural products.*

Information about the authors: Shoidarvozova M.S. - Candidate of Economic Sciences, senior researcher at the Department of Socio-Economic Research at the Institute of Humanities named after. Academician B. Iskandarov National Academy of Sciences of Tajikistan, Khorog, st. Holdorova 5. Tel.: (+992) 934402842; E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Garibmamadov M.M. PhD doctoral student at Khorog State University. M. Nazarshoev, Khorog, st. Shotemur 123. Tel.: (+992) 777070278; E-mail: m_garibmamadov@mail.ru

МУНДАРИЧА

Абодуллоева С. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВЫЯВЛЕНИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)	3
Абодуллоева С., Дустамбаева Г., Шакармамадова Л., Раматшоев Д. 9 КОРКАРДИ БАРНОМАИ ОМУЗИШИИ КОМПЮТЕРӢ БАРОИ ДАРӢФТ НАМУДАНИ МУОДИНОКИИ ОМОНИМИЯИ ЗАБОНӢОИ ТОҶИӢИ, РУСӢИ ВА АНГЛИСӢИ	9
Аламшоев М.М. Дулмамадова С.Б. ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКИ СТРОИТЕЛЬСТВА ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКА В СОПАСТАВЛЕНИИ С АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ	18
Баротов А.М. ӢАМКОРИИ БАӢНИДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН ВА РУСИЯ ДАР САМТИ ВАРЗИШ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ	23
Баротов А.М. ОМИЛӢОИ АСОСИИ ӢАЛБИ ДОНИШҚУӢӢ БА ВАРЗИШ ДАР ШАРОИТИ ӢОМЕАИ МУОСИР	27
Ганчалиева З. М. ХУСУСИЯТӢОИ ПСИХОЛОГИИ ДОНИШҚУӢӢ ВА ФАӢОЛСОЗИИ МАӢРИФАТИИ Ӣ	30
Гулмирзоев Қ.Ӣ. ЗАХИРАӢОИ МЕӢНАТӢ ОМИЛИ РУШДИ ИСТЕӢСОЛОТ	35
Дадобоева Ф.Н. АСОСӢОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ МУСТАҚИЛИЯТНОКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАӢЛИМ	42
Дастанбуева П.Қ. ХУСУСИЯТӢОИ ТАӢЛИМИ ӢАМГИРО БО ҚӢДАКОНЕ, КИ ИЛЛАТИ ӢИСМОНИӢ ДОРАНД	47
Занджирбекова Г. И., Сайданоева Х.М. МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ И ОБЗОР МОНОГРАФИИ О.Б. БОКИЕВА «ОСВЕЩЕНИЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКОВ И ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ РУССКИХ ДОРЕВОЛЮЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ».	52
Кандыерова Д.О., Бекова М. М. МЕХАНИЗМЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ВРАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТАДЖИКИСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ	56
КандыӢрова Д.О., МамадаӢзова А.А. ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВУЗОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ И ВЫЗОВЫ НА ПРИМЕРЕ ХОРОГСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА	64
Каландарбекова С. РАЗВИТИЕ ПРИГРАНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ИСЛАМСКИМ ГОСУДАРСТВОМ АФГАНИСТАН	74
ҚаландариӢн Ӣ.С., Шарофиддин А. ӢАНД АНДЕША ПЕРОМУНИ ӢУНАРИ РУБОИСАРОИИ ВОҚИФИ ЛОӢУРӢ	78
ҚаландариӢн Ӣ.С., Беҳронов Ӣ.С. ТАӢҚИҚОТИ БИОГРАФӢ ДАР АДАБИӢТШИНОСӢ	85
Луфов М. Т. ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ УНИВЕРСИТЕТЕ	90
Луфов М.Т., Камолова М.З. ӢАНБАӢОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ	

САЛОҲИЯТҲОИ ИҶТИМОИИ НАВРАСОН ДАР ҚОМЕА	95
Мамадназарбекова У. И. САЛОҲИЯТИ МУОШИРАТИИ КЎДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ОН	101
Манзураи М., Камолзода А. ШАРОИТ ВА ИМКОНОТИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР НОҲИЯҲОИ МИНТАҚАИ КЎЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН: ДУРНАМО ВА ОЯНДАБИНИ	106
Мен Сиянкай АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ САЛОҲИЯТҲОИ МУТОБИҚШАВИИ ДОНИШҚЎӢНИ ХОРИҚӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОӢ	110
Мирзоев А.Қ., Сафарзода Ш., Камолзода А. ТАЪРИХИ ТАШАККУЛӢБИИ ШАҲРҲО ВА РУШДИ УРБАНИЗАТСИЯ ДАР ТОҶИКИСТОН	117
Ниезбеков Д.Т. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ПРОТИВОРЕЧИЕ МЕЖДУ НАУКОЙ И РЕЛИГИЕЙ	122
Палавонова Г.А., Каримов Ш.Т. СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА В БОРЬБЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ	128
Раҳимова О.А. САҲМИ ҚАЛОЛ ИҚРОМӢ ДАР ТАҲАВВУЛИ РОМАНИ ТАЪРИХӢ	136
Раҳматуллоева Г. А. ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА СВЯЗАННЫЕ С РАЗЛИЧНЫМИ НАРОДНЫМИ ОБЫЧАЯМИ И ТРАДИЦИЯМИ В БАДАХШАНЕ	144
Рачабова Ф.О. ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҚОДИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДА ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ	152
Сафарзода Д.Қ., Файзализода Б.Ф. ТАҲЛИЛИ СТАНДАРТҲО ВА БАРНОМАҲОИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ ХИЗМАТЧИӢНИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ДИГАРГУНШАВӢ ВА РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ	158
Сафарзода М.Н. НАҚШИ ЖУРНАЛИСТИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ҚОМЕАИ МУОСИР: НУР, КАМЕРА ВА РЕПОРТАЖ	171
Сафаркулова Г.Ю. МАВРИДҲОИ ЗИӢРАТИ ЗИӢРАТГОҲҲО ДАР БАДАХШОНИ ТОҶИКИСТОН	178
Сулаймонов Б.С., Фозилов О.М. МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ОН ҲАМЧУН РАВАНДИ ИНЪИКОСИ МАЪРИФАТ ДАР НИЗОМИ МАНИҚИ МУОСИР	184
Темуршоева Г. С. ДЕВОНИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА ШАРҲИ ШОРЕҲОНИ МАКОТИБИ МУХТАЛИФ	191
Таирова Д.М. ХУСУСИЯТИ АСОСИИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ АДАБИӢТИ ТОҶИК	197
Убайдуллоев Ф.К. ПРИНЦИПЫ ЗАКЛЮЧЕНИЯ СДЕЛОК И ФИНАНСОВОГО ПАРТНӢРСТВА В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ	202
Ҳочибеков Э.Ҳ. ТАРЗИ ТАШКИЛИ БОЗИҲОИ ОИЛАВӢ БО КЎДАКОНИ ХУРДСОЛ ДАР БАДАХШОНИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ ТАРБИЯВИИ ОНҲО	208

Шосафоева С.Ш. Оид ба омӯзиши муқоисавии фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ	212
Шоидарвозова М.С., Гарибмамадов М.М. ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМ СОЗДАНИЯ КООПЕРАТИВОВ В ГОРНО БАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ	216

**ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ
МАҶАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҲСОЛИИ
«ПАЕМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ»
(БАХШИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ)**

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

-матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода ва бо ҳуруфи Times New Roman таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2,0 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,15 мм бошад.

-формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургӣ бояд дар муҳаррири формулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчинӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳое, ки ба он истинод оварда шудаанд, рақамгузорӣ карда мешаванд.

-нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд ва инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
 2. Номи мақола;
 3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Ҳ.);
 4. Номи муассисас, ки дар он муаллиф (он) кору фаъолият менамояд;
 5. Матни асосии мақола;
 6. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯй);
 7. Номи мақола, аннотатсия ва калимаҳои калидӣ (бо се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
 8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 6-7 сатр ва калимаҳои калидӣ аз 8 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад.
 9. Маълумот дар бораи муаллифон бо се забон (пурра ном, насаб ва номи падар пурра, ҷойи кор, вазифа, унвони илмӣ, суроғи ҷойи кор, ҷантҳои электронӣ, телефон).
- Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавс ҷаҳоркунча нишон дода шавад. Намуна [4, с.15], ҷанье адабиёти №4, саҳифаи 15.

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА
«ВЕСТНИК ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА»
(СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК)**

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

-текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word и шрифтом Times New Roman, кегль 12, поля 2,0 см со всех сторон, интервал 1,15 мм.

-формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, они должны иметь название.

-объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 8 до 10 страниц в формате А4. Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Рахимов С.Х.);
4. Название организации;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 6-7 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
9. Информация об авторе на трех языках (полные ФИО, должность, ученая степень, место работы, адрес места работы, электронная почта, телефон).

При цитировании конкретного материала, ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4, страница 15.

**RULES FOR THE AUTHORS
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY»
(HUMANITIES SERIES)**

Scientific articles submitted for publication in correspond must the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements of typography of the scientific articles:

-the text of the article should be prepared in Microsoft Word format and Times New Roman font, size - 12, fields - 2.0 cm from all sides, interval - 1.15.

-formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12).

Only those formulas to which there are references are numbered.

-tables, diagrams, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

-the volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 8 to 10 pages of A4 format. The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
 2. Title of the article;
 3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
 4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
 5. The main text of the article;
 6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature).
 7. Title of the article, annotation and keywords (in Tajik, English, and Russian).
 8. Annotation is drawn up in the amount of at least 6-7 lines, keywords from 8 to 10 words or phrases;
 9. Information about the author in three languages (full name, position, academic degree, place of work, address of the place of work, E-mail, telephone)
- When citing specific material, links are indicated in square parenthesis. Example: [4, p.15], and etc., literature No.4, page 15.

Ба чоп 28.03.2025 супорида шуд.
Андозан 60x84 1/8. Чопи офсетӣ.
Чузъи чопӣ **28,25**. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи “ДДХ” чоп шудааст.